

Dr. Evgen Paščenko

ETNOGENEZA
I MITOLOGIJA
HRVATA
U KONTEKSTU
UKRAJINE

SADRŽAJ

I. UKRAJINSKI PROSTOR.....	11
1. ZASTO UKRAJINA?	11
Izvorna baza	11
Zemljopisni faktor	13
Hrvati u Ukrajini	14
Terminološki problem	15
2. ŠTO JE UKRAJINA?	16
Kijevska Rus'	18
Kožačka Kršćanska Republika	19
Carističko razdoblje	20
Sovjetsko ideologiziranje	23
Ukrajina – Rus'	25
Vremenski okviri	30
3. ARHAIČNE KULTURE NA PROSTORU UKRAJINE	31
Velika stepa	31
Stočari	35
Velika Skitija	36
Sarmati	37
4. PRASLAVENI I UKRAJINA	41
Počeci Slavena	41
Tripiljska kultura	42
Skitsko razdoblje Praslavena	48
Sarmatska komponenta	50
Roksolanija	51
Černjahivska kultura	51
Anti	55
Rosi	60

II. TRAGOVI HRVATA NA UKRAJINSKOM PROSTORU	61
1. TAJANSTVENO IME HRVAT	61
Tri pristupa interpretaciji	61
Lingvistički aspekt	64
Socijalni aspekt	69
Mitološki aspekt	74
2. UKRAJINSKI PUT HRVATA	86
Don	86
<i>Hrvati – Roksolani</i>	87
<i>Hrvati – Anti</i>	88
<i>Hrvati – Rusi</i>	91
Kijev	98
<i>Hrvati i Kijev</i>	99
<i>Hrvati u Kijevskoj Rus'</i>	106
<i>Hrvati i Hors</i>	114
Karpati	124
<i>Hrvati – Karpi</i>	120
<i>Bijeli Hrvati</i>	122
<i>Velika Hrvatska</i>	132
3. NAPUŠTANJE KARPATA	140
Hrvati u velikim migracijama	140
S Avarima ili bez njih	143
Pogani	149
 III. ODJECI STARE VJERE I VEZA NA HRVATSKOM PROSTORU	155
1. PREDSLAVENSKO RAZDOBLJE RAGUSE (POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE TOPONIMA)	155
Značaj toponimije	155
Stočarski kult	158
<i>Bik</i>	160
<i>Ovca</i>	164
<i>Mit</i>	168
<i>Ragusa</i>	170
<i>Epidaur</i>	173

2. MITOLOŠKI KORIJENI DUBROVNIKA	
Etimološke dileme	
Dubrovnik	
<i>Trava</i>	
<i>Gaj</i>	
<i>Dub</i>	
<i>Perun</i>	
<i>Gora</i>	
<i>Volos – Veles</i>	
<i>Zmaj</i>	
<i>Medvjed</i>	
Mit o borbi gornjeg i donjeg svijeta	
<i>Dubrovnik kao mitološka pozornica</i>	
<i>Kamen</i>	
<i>Mit o zmaju</i>	
<i>Obred</i>	
Interferencija mita	
Kršćanizacija mita	
Romanizacija mita	
3. MITOLOŠKA POETIKA DUBROVNIKA	
4. SVJEDOČENJE IVANA GUNDULIĆA	
5. POLJICA	
6. OD ISTRE, PREKO ZAGORJA DO SLAVONIJE	
UMJESTO ZAKLJUČKA	
LITERATURA	
SAŽETAK	

Evgen Paščenko
Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine.
Zagreb: Meditor, 1999.

I. UKRAJINSKI PROSTOR

1. ZAŠTO UKRAJINA?

Izvorna baza

Problem podrijetla Hrvata i njihove etničke povijesti, kao sastavni dio složenog i diskusijskog problema etnogeneze Slavena, prisutan je u znanosti već nekoliko stoljeća. Kao takav on će ući i u 21. stoljeće ne gubeći svoje aktualnosti i privlačnosti kako za stručnjake tako i za širu javnost. Aktualizacija tog problema, posebice karakteristična za početak 90-ih godina našeg stoljeća, da se tumačiti ne samo snažnim političkim promjenama koje su zahvatile slavenski prostor, već i općim stanjem znanosti. Društva oslobođena od ideoloških stega, koje su kočile kako slobodu istraživačke i društvene misli tako i nacionalnog identiteta, pokušavaju pronaći svoj nacionalni identitet još u prastarom razdoblju. Zato se pojavljuju različita interpretiranja problema etnogeneze, od onih laičkih, nestručnih, obojenih patriotskim no-tama pa sve do novih znanstvenih istraživanja. Mnogobrojna su tumačenja etnogeneze Hrvata, kao i drugih naroda na postkomunističkom prostoru, često potaknuta pobunom, suprotstavljanjem prijašnjim tradicijama i dio su eksplicacija koncentriranih u društvenoj svijesti i težnji za odgovorima na pitanja na koja znanost nije mogla ili nije smjela odgovoriti. Stoga, upravo na akademskoj, odnosno klasičnoj znanosti i dalje ostaje odgovornost da sistematskim i usmjerenim istraživačkim radom u najrazličitijim aspektima rasvijetli cijeli niz složenih pitanja teoretskog, metodološkog te empirijskog plana.

Jedan je od najsloženih problema s kojim se susreće istraživač etnogeneze određenog naroda pitanje informativnih podataka. Naime, poznato je daje proces rekonstruiranja etničke povijesti u prvom redu otežan ograničenošću izvora. Pisani su izvori često fragmentarni, neizvorni i proturječni, odnosno u velikom se broju slučajeva radi o različitim interpretacijama danas nepostojećih izvornika. Zato je u istraživanju etnogeneze konkretnog naroda od velikog značaja princip kompleksnosti istraživanja, koji podrazumijeva interdisciplinarnost uočavanja arheoloških, lingvističkih, etnoloških i drugih podataka. Podjednako je problematičan i diskutabilan problem teorije etnosa u cjelini jer još uvijek ima veliki broj proturječnosti,

posebno u pitanju etničke interpretacije mnogih činjenica, spomenika i arheološke kulture kao izvorne baze.

Poznato je da su u procesima formiranja etnokulturnih zajednica arhaičnog razdoblja na prostorima centralne i jugoistočne Europe sudjelovale različite etničke skupine, za što su karakteristična masovna preseljavanja, pregrupiranja, interetnička naslojavanja, što je dovelo do integracije materijalne kulture. U cjelini, formiranje svakog etnosa, pa tako i hrvatskog, složen je i dugotrajan proces u kojem sudjeluju najrazličitiji faktori, vremenski i teritorijalno udaljeni ili pak u neku ruku bliski. Sve to uveliko otežava pronalaženje specifičnih odlika karakterističnih za posebna zajedništva arhaičnog razdoblja a to znači i konkretnog etnosa, u našem slučaju hrvatskog.

Autor predložene studije nema pretenzije niti iluzije nastupiti u funkciji onoga koji bi pokušao odgovoriti na jedan od najstarijih i najzanimljivijih problema u znanosti, problem podrijetla Hrvata. Zadatak istraživača je mnogo skromniji i temelji se najednom od poznatih istraživačkih procesa prema kojemu bi prethodne spoznaje kao ishodište a stanje suvremene znanosti kao osnova bili poticaj daljnjim istraživanjima, koja bi mogla biti perspektivna u tako složenom problemu naznačenom u nazivu ove studije. Opređeljujući se za istraživanje onoga što bi se moglo nazvati povezanošću hrvatskog etničkog stabla s ukrajinskim područjem, logično se pitamo zašto baš Ukrajina i što se podrazumijeva pod tim nazivom. Odgovori na ta i druga pitanja traže detaljno objašnjenje metodoloških principa istraživanja i terminologije, pa čak i samo izlaganje nekih poznatih povijesnih činjenica. Upravo se težnjom da odgovori na ta pitanja objašnjava kompozicija istraživanja. Obraćanje ukrajinskom prostoru u cjelini odgovara nekim općim, već ustaljenim tendencijama u znanosti koja u traganju za etnogenezom određenih naroda koristi informaciju s prostora Ukrajine. Glede problema hrvatskog podrijetla taj je izvor iznimno vrijedan jer sadržava niz konkretnih i hipotetskih tragova koji upućuju na neophodnost analize problema etnogeneze Hrvata u kontekstu Ukrajine. Dakle, ova bi studija u cjelini predstavljala *prilog* proučavanju složenog problema hrvatske etnogeneze date iz ukrajinske, povijesne i znanstvene perspektive.

Zemljopisni faktor

Dio odgovora na pitanje zašto Ukrajina sadržan je već u *zemljopisnom faktoru*. Upravo su zemljopisne značajke i geopolitičko stanje suvremene Ukrajine učinili ukrajinski prostor, još od doba neolita, svojevrsnom kontaktnom zonom u kojoj su se sudarali različiti migracijski tokovi, u prvom redu oni koji su išli s jugoistočnog pricrnomorskog, pa istočnog priazovskog te balkansko-karpatkog prostora. Tragajući za indoeuropskom pradomovinom istraživači su već početkom ovog stoljeća isticali značaj juga suvremene Ukrajine, odnosno sjevernog Pricrnomorja te šumsko-stepskih predjela Ukrajine u indoeuropeizaciji Euroazije. Traganja za pradomovinom indoeuropskih naroda imaju nekoliko verzija. Međutim, veliki broj znanstvenih

istraživanja, posebice iz najnovijeg razdoblja, upućuju da su prije gubitka etno-jezičnog jedinstva, i to ne kasnije od 4. st. p. n. e., indoeuropska plemena zauzimala velik prostor u južnom dijelu istočne Europe, od južnog Kavkaza sve do krimskih planina. Kasnije su se ona premjestila u stepske zone suvremene Ukrajine čije su zemljopisne osobine stimulirale razvoj stočarstva, osobito *konjarstva*, jedne od najvažnijih grana u gospodarstvu starih naroda. Upravo je konj odigrao iznimnu ulogu u kretanju naroda i osvajanju velikih prostora, a najprije su na ukrajinskom području pronađeni dokazi o kulturnom značaju konja u pogrebnim ritualima druge polovice 5. i prve polovice 4. tisućljeća p. n. e., što svjedoči o razvijenom stočarstvu u kojem je poseban značaj imalo konjarstvo. Kao što je spomenuto, najranije su upravo u srednjem Podnjeprovlju pronađeni ostaci kostiju domesticiranog konja, a analiza radiokarbonskom metodom te podatke datira u drugu polovicu 4. tisućljeća prije našeg doba. Dakle, postoje snažne potvrde o prastaraj kulturi na ukrajinskom prostoru vezane za domestikaciju konja.

Doseljavanje starih naroda na ukrajinsko tlo uvjetovano je osobinama ukrajinskog područja. Ponajprije valja istaknuti važnu ulogu već spomenu-tog zemljopisnog faktora, u prvom redu raznolikost i bogatstvo vegetacije te mnoštvo ravnica pogodnih za zemljoradnju. Upravo su takve značajke imale centralna Ukrajina, odnosno desna obala stepske zone Dnjepra, te druge regije. Domesticiranje konja, koje je uvjetovalo i stalnu potragu za novim pašnjacima, pridonijelo je i vojnoj nadmoći plemena lociranih na ukrajinskim zemljama nad susjedima. Sve je to stimuliralo migracijske procese doseljavanja različitih naroda na ukrajinski prostor, što je odigralo značajnu ulogu u etnogenezi naroda koji su se tu nastanjivali. Sa suvremenim ukrajinskim područjem povezan je i problem traganja za slavenskom pradomovinom. Ne ulazeći dublje u tu temu izdvojiti ćemo samo osnovnu činjenicu koju su prihvatili brojni znanstvenici: teritorij slavenske pradomovine u velikoj se mjeri podudara s najstarijom jezgrom ukrajinskih etničkih zemalja, a to su suvremene regije poznate kao desna obala Dnjepra, odnosno Pravoberižja, lokacija rijeke Pripjat, regije Volin, Podilja i Prikarpatja.

Hrvati u Ukrajini

Kao što ćemo vidjeti upravo su s tim povezani tragovi etnonima Hrvat. Osim dva glavna, već navedena razloga koji objašnjavaju zašto je Ukrajina akcentirana kao faktor za proučavanje etnogeneze Hrvata, (1. Ukrajina kao prapostojbina indoeuropskih naroda u njihovim migracijama; 2. ukrajinski teritorij koji se podudara s praslavenskom postojbinom), značajan za našu temu je i treći čimbenik: Ukrajina kao *važna baza koja sadrži tragove hrvatskog etnosa*.

Tragovi imena Hrvat razasuti su na cijelom ukrajinskom području i prisutni su u različitim vremenima od krajnjeg jugoistoka Ukrajine, odnosno priazovsko-crnomske stepe, pa sve do zapada, odnosno do Karpata. Upravo bismo taj pravac od Dona do Karpata, uvjetno mogli obilježiti kao marš-rutu migracijskih procesa etnonima Hrvat. U pisanim je izvorima

zabilježeno da se na tom prostoru ime Hrvat pojavljivalo u periodu od 2. i 3. st. do 10. st. našeg doba. Međutim, taje vremenska distanca uvjetna s obzirom da fiksirani spomenici još ne znače konačnu vremensku granicu mogućeg prisustva etničke skupine koja stoji iza tog imena.

Posebno treba naglasiti uočenu zakonitost pomicanja imena Hrvat u strogo određenom pravcu s istoka prema zapadu i to u pojačanom vremenskom tempu, što nam omogućuje promatranje etnonima Hrvat na ukrajinskom prostoru u kronološkoj određenosti i uočavanje odgovarajućih promjena na tlu Ukrajine tijekom migracije tog etnonima s istoka prema zapadu. Teza o prisutnosti imena Hrvat u različitim fonetskim formama na cijelom ukrajinskom prostoru upućuje na to ime kao na dio povijesnog konteksta koji je u prvom redu kontekst i ukrajinske etnogeneze, što logično ukazuje na neizbježnost pokušaja interpretiranja procesa etnogeneze Hrvata kao određene paralele procesu etnogeneze Ukrajinaca.

Ma koliko bi ta teza mogla biti sporna u odnosu na argumentaciju nužnosti paralelnog, komparativnog istraživanja procesa etnogeneze Ukrajinaca i Hrvata, postoji značajan dokaz. To je *ime* etnosa, odnosno pitanje je li to ime u različitim formama prisutno od Dona do Karpata, (dakle u dugom vremenskom periodu i ogromnom prostoru), je li to ime doista genetski povezano s prastarom poviješću Hrvata. Osim toga, postoje i drugi argumenti koji upućuju na potrebitost tipološkog istraživanja prastare kulture Hrvata i Ukrajinaca. Ti se argumenti baziraju na odavno uočenoj srodnosti niza pojava u kulturama dvaju naroda.

Terminološki problem

Pitanje nužnosti proučavanja različitih aspekata stare ukrajinske i hrvatske kulture odavno je u znanosti potvrđeno, ali se ono najčešće izražavalo u fragmentarnim opažanjima, u nesistematskim istraživanjima. Jedan je od posebnih problema terminologija, vidljiva naprimjer u identifikaciji naziva Kijevske Rus' s imenom suvremene Rusije. Različiti izvori upućivali su na veliku srodnost starohrvatske i starokijevske kulture u dalekoj prošlosti. Poneki su znanstvenici istražujući određene pisane izvore s prostora Kijevske Rus' i Hrvatske bili zbunjeni njihovom očiglednom srodnošću u različitim aspektima. Ne može se ne opaziti postojeća podudarnost u staroj mitološkoj kulturi na ukrajinskom i hrvatskom tlu pretkršćanskog doba, a uočene su i neke podudarnosti i u pojedinim aspektima ranosrednjovjekovne kulture. Osim toga, postoji niz srodnosti i tipologija u etnološkim, jezičnim i drugim domenama. No, iako su bile uočene ostale su nesistematizirane, fragmentarne činjenice podudarnosti kulturnih fenomena na tlu Hrvatske i u krugu države Kijevske Rus' i interpretirane su izvan neposredno ukrajinskog kruga pa su se tumačile kao ruske. Ta terminološka zbrka, nedefiniranost određenih pojmova u neku je ruku distancirala hrvatsku znanost od staroukrajinskog prostora ostavljajući problem paralelnog istraživanja staroukrajinske i hrvatske kulture neriješenim. Međutim, postojanje takvog korijena stare hrvatske kulture koji je na neki način i *ukrajinski* pruža mogućnost rekonstruiranju nekih fenomena koji se odnose na hrvatsku arhaiiku. Značajnu potporu tome

daju rezultati suvremene ukrajinske znanosti usmjerene na proučavanje različitih slojeva stare ukrajinske kulture.

Polazeći od pretpostavke da je etnonim Hrvat jednim dijelom svoje geneze i etimologije blizak staroukrajinskom imenu Rus' o čemu će dalje biti govora, pokušat ćemo motivirati glavnu tezu da se etnogeneza dvaju naroda jednim dijelom odigravala u teritorijalnoj bliskosti, iako, ponavljamo, svojim drugim dijelom na različitim prostorima. Dakle, radi se o dva etnonima, prisutna na ukrajinskom prostoru u praslavensko doba prije raseljavanja. Na takav način možemo ekstrapolirati određena promatranja vezana **za** problem etnogeneze Ukrajinaca, u prvom redu činjenice iz arheologije, lingvistike, etnologije itd., na fenomen istraživanja hrvatske etnogeneze.

Jedan od razloga koji je priječio upoznavanje s rezultatima ukrajinske znanosti bio je i političke prirode. Ukrajinska znanost upućena na proučavanje etnogeneze Ukrajinaca u svom konstituiranom razvoju imala je u mnogočemu slična razdoblja i sudbinu hrvatskoj, iako je u uvjetima nacionalnih represalija možda doživljavala mnogo kobnija suzbijanja negoli hrvatska. Jedna od glavnih zabrana glede ukrajinske povijesne znanosti odnosila se na pokušaje ukrajinskih povjesničara da nacionalnu povijest arhaičnog doba, odnosno doba pretkršćanskog razdoblja i ranog srednjovjekovlja, identificiraju s ukrajinskom nacionalnom poviješću. Živeći u okriljima ruskog carističkog, odnosno sovjetskog imperija ukrajinski istraživači nisu smjeli identificirati arhaičnu povijest s ukrajinskim prostorom. Paradoksalnost situacije očita je ne samo u povezanosti najranijeg srednjovjekovlja ukrajinskog prostora i Kijevske Rus' (ovdje koristimo naziv Kijevska Rus' /Rusj/ koji se odnosi na ukrajinsko područje, i koji treba razlikovati od naziva Rusija koji označava današnji ruski prostor), već i u tome što je doba koje je prethodilo toj formaciji bilo u različitim formama *oduzeto* ukrajinskoj znanosti i preneseno na povijest susjedne sjeveroistočne države. Međutim, kako se staroukrajinski naziv Rus', interpretirao kao općeslavenski, već su u carističko a potom i u sovjetsko doba o tom pojmu postojale velike znanstvene spoznaje, koje su tek zadnjih godina dobile pravo interpretirati se kao vlasništvo ukrajinskog etnosa kojem ta kultura i pripada. Zato je posve logično postojanje cijelog niza neodređenosti u pojmovima kako terminološkog tako i povijesnog plana. U vezi s tim potrebno je pokušati odgovoriti na sljedeće pitanje.

2. ŠTO JE UKRAJINA?

Ma koliko paradoksalno zvučalo već samo postavljanje tog pitanja, **ono** je nužno kako zbog definiranja niza osnovnih pojmova kojima bismo operirali u istraživačkom procesu, tako i zbog daljnjeg konkretiziranja ukrajinskog povijesnog konteksta. Pod nazivom Ukrajina podrazumijevamo u prvom redu prostor suvremene Ukrajinske države. Taj je prostor tijekom povijesnog razvoja doživljavao promjene svoga imena, što se objašnjava burnim povijesnim događajima na ovom prostoru. Ukrajinsko je područje svojevrsan poligon konfrontiranja najraznovrsnijih snaga koje su se ovdje sukobljavale već od najranije prošlosti pa sve do najnovijeg razdoblja, što se reflektiralo na civilizacijskoj, etničkoj i državnoj razini. Uočavanje tih promjena kako u etničkom sustavu, tako i u dodržavotvornim formacijama koje su nastajale na ukrajinskom području, važno je zbog saznanja o prirodi okruženja, odnosno komunikativnih procesa u vezi s etnonimom Hrvat na ukrajinskom tlu i informacija koje je taj etnos mogao nositi s ukrajinskog prostora.

Polazeći od pretpostavke da je etnonim Hrvat svojim podrijetlom i etimologijom blizak staroukrajinskom etnonimu Rus, o čemu će nadalje biti govora, obilježavamo taj ukrajinski prostor prema suvremenim ukrajinskim znanstvenim pozicijama nazivom Ukrajina - Rus. Tumačenje tog naziva traži odgovarajuće interpretacije povijesnoideološkog aspekta.

Suvremena Ukrajina smještena je na jugozapadu istočnoeuropske ravnice. Zauzima površinu od 603,7 tisuća km² s približno 52 milijuna stanovnika (prema prijašnjim popisima) s više od 100 nacionalnosti i etničkih grupa. Većinu stanovništva čine Ukrajinci, potom Rusi, Bjelorusi, Moldavanci, Poljaci, Bugari, Mađari, itd. Ono što se na poseban način reflektiralo na civilizacijske i povijesne osobine Ukrajine je zemlja crnica koja prema površini i plodnosti spada u najznačajnije u cijelom svijetu, što je utjecalo na stvaranje najranijih zemljoradničkih civilizacija u Europi¹. Ta osobina bitno razlikuje ukrajinski život od recimo susjednog sjeveroistočnog, ruskog, gdje je siromašno tlo obilježilo i odredilo život ruskog seljaka, potpuno različitog od onog ukrajinskog. Jedna od razlika vidljiva je i u tipu gospodarstva. Dok se u Ukrajini on razvijao u individualan, dotle je u ruskoj tradiciji postao kolektivistički, zahtijevajući ujedinjenje snaga za obradu neplodnog zemljišta sa surovom klimom. Bogata, plodna zemljišta u Ukrajini također su utjecala na tijek njezinih povijesnih događaja.

Ako je priroda bila blagonaklona Ukrajini, povijest nije. U prilog tome govore i rezultati nekih istraživanja prema kojima gotovo nijedna druga europska zemlja tijekom svoje povijesti nije pretrpjela toliko razarajućih napada i pustošenja kao Ukrajina. Već su u praslavensko doba na ukrajinski prostor upadali brojni osvajači. U slavenskom razdoblju Ukrajina je bila pod različitim osvajačima: Tatarima (Mongolima), Poljacima, Litvancima, Mađarima, Rumunjima, Česima, Turcima te Rusima. Uspjela je izboriti svoju neovisnost tek dugo poslije propadanja (sredinom 13. st.) srednjovjekovne države Kijevske Rus'. Do preporoda dolazi tek sredinom 17. st. u oslobodilačkom ratu pod vodstvom Bogdana Hmeljnickog. Međutim,

uslijed oslabiljenosti tijekom brojnih ratova Ukrajina je pretrpjela poraz. O tome svjedoči i jedan od prvih zapadnih Europljana koji je posjetio Ukrajinu u to doba, Hrvat Juraj Križanić. On je u svom putopisu od Lavova do Moskve ljeta 1659. g., izrazio zaprepaštenje iscrpljenošću Ukrajine u teškim sukobima s Poljskom. Zbog te izmučenosti Ukrajina je 1654. g. sklopila ugovor o savezništvu s državom u susjedstvu koja se tada zvala Moskovija. Taj akt ukrajinsko-moskovskog saveza bio je najdramatičniji i rezultirao je stoljećima kolonijalne ovisnosti sa svim tragičnim posljedicama. Ukrajina je pod vlašću Moskovije (kasnije Rusije) ostala tijekom tri i pol stoljeća ruskog carizma. Boljševički prevrat 1917., odnosno ruska revolucija, uslijed pasivnosti Ukrajinaca prema idejama ruske revolucije, donio je nove valove osvajača ukrajinskog prostora. Tijekom 20-ih godina Ukrajinu su zahvatili građanski ratovi koji su joj donijeli boljševizam. Zapadnoukrajinske zemlje su od 1922. do 1939. godine bile u sastavu Poljske, a ostatak Ukrajine u sklopu SSSR-a. Godine 1939. Sovjeti su pripojili zapadnu Ukrajinu, 1940. Bukovinu a 1945. zakarpatsku Ukrajinu. Cjelovita je Ukrajina bila u sastavu SSSR-a sve do početka poznatih povijesnih događaja 90-ih godina. Tek 1991. godine ukrajinski parlament, Vrhovna Rada, proglašava neovisnost Ukrajine.

Taj je akt odigrao značajnu ulogu i u razvoju ukrajinske povijesne znanosti. U prvom je redu omogućio slobodu istraživanja ukrajinske povijesti, što je omogućilo sagledavanje srednjovjekovne kulture u Ukrajini kao sastavnog dijela ukrajinske povijesti. To znači da se Kijevska Rus' tumači kao neposredno ukrajinska kulturna baština.

Kijevska Rus'

Kijevska Rus' je imala unikatni socijalni sistem. Kao ranofeudalna država već je u 9. i početkom 12. stoljeća bila ogromno i moćno ujedinjenje s centrom u Kijevu. U granicama snažne tvorevine Kijevske Rus' bili su ne samo svi prostori naseljeni istočnim Slavenima već i šira područja. Staro-kijevska država obuhvaćala je teritorij od Baltika do Crnog mora, od Zakarpatja do Volge i rijeke Oke. Politička forma bila je ranosrednjovjekovna monarhija na čelu s velikim knezom Kijevskim. Politička se povijest dijeli na tri razdoblja. Prvi se karakterizira dinamičnim razvojem i obuhvaća skoro 100 godina, od 882. g. s knezom Olegom na čelu pa do Svjatoslava 972. godine. Zahvaljujući kontroli važne trgovačke arterije "iz Varjaga u Greki" kijevski su kneževi stvorili veliku i snažnu gospodarsku i političku zajednicu spremnu za izazov moćnom Bizantu. Drugo razdoblje kneževine Kijevske Rus' obuhvaća period između Volodimira Velikog (980. - 1015.) i Jaroslava Mudrog (1034. ~ 1054.). To je doba najvišeg uspona s razvijenim zakonodavstvom i kršćanstvom preuzetim iz bizantske tradicije. Zadnji je period popraćen postupnim opadanjem moći kijevskih vladara, posebice poslije smrti posljednjeg uspješnog vladara Volodimira Monomaha (1113. - 1125.). Sve veći unutrašnji sukobi starokijevskih kneževa i sve učestaliji napadi stepskih nomada neizbježno su slabili moć staroukrajinskog imperija, da bi ga konačno dokrajčila dva kobna udarca. Prvi je 1169. g. zadao knez **iz** suvremenih ruskih teritorija Andrej Bogoljubski. Osvajivši i spalivši Kijev on se vratio u svoje sjeveroistočne zemlje, što je značilo slabljenje političke i ekonomske moći

Staroukrajinske države u korist susjedne sjeveroistočne zemlje koja će prerastati u Moskoviju. Drugi, najstrašniji i konačan udarac Staroukrajinskoj državi dogodio se 1240. godine kada su Tatari osvojili i spalili Kijev. Bio je to definitivni pad Starokijevske države. Zapadni dio Ukrajine, Galicko-Volinska država, također se postupno gasi uslijed tatarskih i drugih vanjskih udara. Između 14. i 15. st. Ukrajina se stapa s Litvom, a 1569. godina početak je poljske vladavine nad ukrajinskim zemljama.

Kozačka Kršćanska Republika

Suprotstavljajući se poljskom osvajanju, ukrajinski se slobodarski put povlačio na jugoistok, iza kamenitih pragova burnog i širokog Dnjepra, u njegove stepske predjele. U Divljem polju, kako se zvala stepa, otvorenom stepskim nomadima i zaštićenom pragovima na Dnjepru, formiraju se utvrde zvane zasjeke s regularnom cjelogodišnjom vojskom koja se postupno pretvara u vojnodemokratsku formaciju poznatu kao Zaporoška Sić, odnosno ukrajinsko kozaštvo. Smatra se da je riječ kozak turkijskog podrijetla, odnosno pripada onim narodima koji su pristizali na ukrajinski teren poslije iranogovornih nomada. Riječ kozak znači slobodan čovjek na konju. Kozaci su se najviše ekstrapolirali na terenu ukrajinskog prostora i to u donjem dijelu Dnjepra. Tijekom stoljeća Zaporoška Kršćanska Republika, poznata kao Zaporiska Sić, postaje okosnicom ukrajinskog slobodnog života. U cilju očuvanja svoje slobode ratovali su s poljskim, osmanlijskim, odnosno tatarskim osvajačima. No, zaporoško kozaštvo likvidirano je naredbom ruske carice Katarine Velike 1775. g. uz pomoć srpskog generala Tekelije. Na takav je način ruski carizam, u cilju osvajanja ukrajinskog prostora i izlaska na Krim i Crno more, uništavao prepreke pred sobom.

Carističko razdoblje

U doba procvata ruskog imperija tijekom 19. st. Ukrajina proživljava najsnažnije iskorjenjivanje nacionalne svijesti, a njezina se povijest u ruskoj historiografiji interpretira kao sastavni dio ruske povijesti. Ukrajina se tumači kao ruska provincija. Ukrajinskoj su povijesti ruski caristički povjesničari 18. i 19. stoljeća oduzeli njezino prastaro ime i povijesni prostor - Kijevsku Rus'. Ukrajini susjedna zemlja, koja će se kasnije nazvati Rusijom, do početka se 18. st. zvala Moskovija. Tome je svjedok opet jedan od hrvatskih blistavih poznavatelja ukrajinskih povijesnih prilika, Juraj Križanić. On je u svojim spisima prema svim normama europske terminologije razlikovao Ruteniju, kako se u zapadnim spisima zvala Ukrajina, od Moskovije s njezinim moskovskim carem. S postupnim porastom Moskovske Kneževine na račun osvojenih susjednih zemalja rasla je i svijest o nužnosti formiranja imperija. Taj akt je ostvario tvorac ruskog imperija Petar Veliki. Modernizirajući svoju državu prema zapadnim modelima, on ju je morao nazvati nekim prastarim imenom čime bi dokazao postojanje povijesne tradicije svoje zemlje. Pošto je Moskovska država bila jedna od najmlađih u

slavenskim državnim tvorevinama, Petar Veliki je bacio oko na Kijev, jer je upravo nekadašnja Kijevska Rus' koja se u starogrčkoj, odnosno crkvenoj bizantskoj terminologiji zvala Rosija, najviše imponirala Petru. Upravo je crkva, odnosno Kancelarija carigradske patrijaršije, bila glavni izvor novostvorenom ruskom imperiju za dodjeljivanje i naziva i titula i blagoslova. Poslije turskog osvajanja, Carigrad se pretvorio u marginalnu snagu. Međutim, odigravao je značajnu ulogu u obvezatnom blagoslovu novostvorenog Ruskog Imperija. Zato je Carigradska patrijaršija bila stoljećima objekt posebne pozornosti moskovskih careva koji su udvarali Carigradskoj patrijaršiji, ali su i težili postupnom smanjenju njezine uloge u funkciji pravoslavlja, o čemu svjedoči poznata rečenica: "Moskva je treći Rim, a četvrtog neće biti." Petar Veliki je za svoj imperij od Carigradske patrijaršije preuzeo naziv Rosija i morao je dobiti titulu imperatora, koju doduše još dugo poslije smrti Petra nisu priznavali zapadni vladari. Od Bizanta je Rusija preuzela i svoj novi grb, a ujedno je i samu sebe proglasila centrom pravoslavlja. Međutim, Moskvi je na njezinom putu ostvarenja sebe kao sile stajao Kijev sa svojom poviješću potvrđenom snagom. "Majka gradova rus'kih" (tako se u srednjovjekovnim ljetopisima zvao Kijev, jer su kijevski vladari bili osnivači, u okviru svojih granica, i novih gradova, uključujući i Moskvu). Kijev je također bilo i centar pravoslavlja na slavenskom istoku i upravo je on preuzeo od Bizanta i 988. g. službeno uveo kršćanstvo istočnog obreda. Imao je i neovisnu samostalnu patrijaršiju i bio je podređen samo Carigradu. Zato su moskovski vladari tijekom stoljeća s ljubomorom i gnjevom gledali u pravcu Kijeva usmjeravajući sve svoje snage u pravcu iskorjenjivanja pojma samostalnosti Kijevske države, te kasnije dokazujući podređenost Kijeva Moskvi, odnosi Petrogradu.

Moskva je počela političku diskriminaciju Kijeva odmah poslije sklopljenog saveza Bogdana Hmeljnickog s prvim predstavnikom dinastije Romanovih, carem Aleksejem Mihajlovićem. Ovaj "tišajši" car kako se i tada imenovao, koji je hrvatskog slavenofila Jurja Križanića prognao u Sibir, otac Petra Velikog, odmah poslije sklopljenog ugovora s Ukrajinom 1654. godine, počeo je kampanju za iskorjenjivanje bilo kakvih etničkih razlika između Ukrajinaca, odnosno Starorusa, i onih susjednih naroda Moskovske države.

Tijekom 17. st. Moskovska se Kneževina, munjevito se šireći prema azijskim prostorima koji nikada nisu bili u sastavu te države, pretvorila u ogromnu tvorevinu s konglomeratom neslavenskih i slavenskih naroda dominirajućom ulogom Moskve. Petar Veliki i njegovi potomci tijekom stoljeća nastavili su iskorjenjivati sve što bi značilo samobitnost prastarog slavenskog naroda s centrom u Kijevu. Kako se njima oduzelo izvorno ime Rus' koje je preneseno na bivšu Moskoviju u nazivu Rosija, znanost kako carističkog tako i sovjetskog doba tumačila je povijest oduzimajući Ukrajinacima pravo na prošlost i na prikazivanje sebe kao pravonasljednika Kijevske Rus'.

Bez obzira na teške represije koje je trpjela znanost, i to ne samo tijekom 19. st. Kada je bio totalno zabranjen ukrajinski jezik već i u 20. st. koje su predstavljale isključivo boljševičku, odnosno sovjetsku interpretaciju prastarih osvajačkih nagona, ukrajinska je znanost ipak

uporno branila pravo na vlastitu nacionalnu povijest što je rezultiralo stvaranjem na prvi pogled paradoksalne situacije. I ruski su i ukrajinski povjesničari tumačili, i to sve do danas, Kijevsku Rus' kao sastavni dio vlastite povijesti što je dovodilo do zbrke i u stranoj i u slavističkoj svijesti. Znanstveni principi često s zamjenjivani ideološkim, jer je i caristička i sovjetska cenzura kontrolirala razvoj i stanje terminologije kako bi odgovarala osnovnom cilju jačanja moći Ruskog (Sovjetskog) Imperija.

Suvremena Ukrajinska država, oslobođena od ideoloških stega prijašnjeg sistema prihvaća Kijevsku Rus' kao sastavni i neposredni dio svoje nacionalne kulture.

Suvremena pak ruska znanost i nadalje interpretira Kijev kao dio svoje nacionalne kulture pa i u tome, kao i u mnogočemu drugom, nasljeđuje rusku povijesnu tradiciju 19. stoljeća kada su se formirale znanstvene Škole s odgovarajućom metodologijom. Pod utjecajem takvog učenja ovi su povjesničari za ishodište svog rada uzimali kriterij državnosti. Prema njima današnji su Rusi bili jedina istočnoslavenska nacija koja je imala i stvorila svoju državu, pa stoga Moskovsku državu vide kao pravonasljednicu prve države na istočnoslavenskom prostoru - Kijevske Rus'. Prema tom kriteriju, Ukrajinci i Bjelorusi, s obzirom da u novije doba nisu imali svoju državu, nemaju pravo na taj prostor.

Poznati ruski povjesničar prošlog stoljeća Mihail Pogodin, uspostavljao je čak i etničku vezu Moskovije s Kijevom. Prema njemu, poslije tatarskog osvajanja Kijeva tijekom 1240. godine većina se kijevskog stanovništva, odnosno stanovništva tadašnje Ukrajine - u prvom redu socijalna elita, doselila iz Kijeva u jezgru Moskovske države ulijevajući se tako i etnički i socijalno u njezino tkivo, dok su se današnji Ukrajinci doselili s Karpata.

Ukrajinski se povjesničari nisu mogli direktno suprotstaviti ruskim, carističkim povjesničarima 19. stoljeća. Međutim, u ukrajinskoj se kulturnoj svijesti bez obzira na zabranu bilo kakvog ispoljavanja prava na povijesno tlo pod njihovim nogama, dakle na kulturu Kijevske Rusi, ipak koncentrirala predodžba o svom pravonasljedstvu, što je vidljivo u znanosti tek s ukidanjem zabrane na ukrajinski jezik. Ta je zabrana trajala kroz čitavo 19. st. a nakratko je bila ukinuta tek 1905. g. Vodeći povjesničar Ukrajine Mihajlo Gruševski 1906. g. Kritizirao je ruske sheme o Kijevskoj Rus'. On je odbacio kriterij proučavanja povijesti kao procesa formiranja državnosti. Za njega je srž povijesti činila određena etnička skupina koja je obitavala na zemlji svojih predaka. Gruševski je dopuštao, a to je potvrdila i arheologija, da su već od plemena Anta na tlu Ukrajine, dakle od 6. stoljeća pa sve do 20. stoljeća, taj ukrajinski prostor zauzimale narodnosti koje su pripadale jednom etničkom tipu. Ako su i bile migracije s ukrajinskog tla zbog mongolske invazije, okosnica je etnosa ipak i dalje ostajala na svome tlu. Gruševski je također bio protiv *normanske teorije* o osnutku Kijevske države prema kojoj je Kijevska država formirana s dolaskom skandinavske elite. On je Ukrajinke genetski povezivao sa slavenskim plemenom Poljana, koje spominje ljetopisac Nestor, a koji su prema Gruševskom činili etničku osnovu Kijevske države.

Mihajlo Gruševski je oštro kritizirao pokušaje ruskih istraživača da kijevsko doba smatraju centrom ruske srednjovjekovne povijesti. On je tvrdio da to znači podcjenjivanje nacionalne osebnosti poljansko-ukrajinske narodnosti. To bi značilo i zamagljivanje moskovske povijesti umjetnim naslojavanjem kulture posve drugog naroda, ukrajinskog, a to tvrdi Gruševski, smeta traganju za suvremenim ruskim nacionalnim identitetom, pa čak ako se i kriterij državnosti uzima za osnovu određivanja najvišeg prava na Kijevsku Rus'. Vidimo, kaže Gruševski, da je najviše osobina Kijevske Rus' očuvano u zapadnoukrajinskim kneževinama koje su funkcionirale još poslije pada Kijeva pod Tatare, a to su Galicko-Volinska Kneževina, kasnije - Velika Litovska Kneževina sa snažnim prisustvom ukrajinskih elemenata. Najmanje ih je bilo na zemljama na kojima je nastala Moskovska država. A to su sjeveroistočne kneževine koje su imale posve drukčije osobine. One su bile u sklopu ogromnog Starokijevskog Imperija i na osnovi njih se formirala Moskovska država: Rostovska, Suzdaljska, Vladimirska i Moskovska Kneževina. Kakav je onda suodnos bio između te novoruske, odnosno moskovske povijesti i povijesti Ukrajinaca iz starokijevskog doba? Prema Gruševskom, on je bio sličan tome kao što je Galija, nekad provincija Rima, sadašnja Francuska, preuzela od Rima mnoge elemente društvenogospodarske izgradnje, prava, kulture, a nešto je slično učinila i Moskva glede Kijeva. Međutim, Moskva nije mogla biti direktnom pravonasljednicom ili nekim drugim elementom povijesnog procesa Starokijevske države koji je započeo Kijev. Mada Moskva ima značajke preuzete od Kijeva, korijeni Moskve, njezine kulture i državnosti prorasli su s posve drugih zemljopisnih, političkih i etničkih uvjeta karakterističnih za istočnoslavenski sjever, na kojem se formirala na bazi sasvim drugog etnosa - Moskovska država koja će se kasnije zvati Rosija, odnosno ruski narod, tvrdio je Mihajlo Gruševski².

Sovjetsko ideologiziranje

Hrabra je obrana nacionalne povijesti od strane Mihajla Gruševskog srušena boljševičkom cenzurom i zabranjivana je sve do početka 90-ih godina 20. stoljeća. Umjesto toga, sovjetska je znanost predložila svoju, dakle treću interpretaciju pravonasljednosti Kijevske Rus'.

Prema sovjetskoj doktrini, Kijev su formirala tri bratska naroda: Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi, od kojih su Rusi predstavljali onog starijeg brata, dominirajućeg u toj zajednici. Stanovništvo Kijevske Rus' sastojalo se od takozvanog "davnoruskog naroda", precima svih triju kasnije nastalih nacija. Međutim, najviše se naglašavala pravonasljednost upravo ruskog naroda. Prema ideologiji zajedništva sovjetski su povjesničari stalno isticali bratstvo, srodnost, uzajamna prožimanja kulture, jezika, tradicije tih triju naroda, koji bi u biti predstavljali takozvanu "starorusku" narodnost. Uz to su oštro kritizirani takozvani "buržoasko-nacionalistički povjesničari", u prvom redu ukrajinski, koji su pokušavali povezivati svoju nacionalnu povijest s tлом na kojem se nalazio ukrajinski narod, dakle oni koji su interpretirali Kijevsku Rus' kao sastavni dio ukrajinske nacionalne povijesti.

Izraziti primjer ideologiziranja povijesti podređene konkretnim političkim ciljevima pozicije su sovjetskih povjesničara usmjerene na opravdanje zajedničkog sovjetskog naroda već u dalekoj prošlosti, zajednice tog takozvanog staroruskog naroda s ruskim, odnosno moskovskim narodom kao liderom.

Kako je ipak morao trpjeti činjenicu postojanja Kijeva na ukrajinskom prostoru kao centra Ukrajine, sovjetski je režim svu snagu usmjerio na neutralizaciju razvoja nacionalne povijesti te rusificiranju ukrajinskog naroda.

Sovjetska teorija glede Kijevske Rus' formirana je početkom 30-ih godina ovog stoljeća, u vrijeme velikih represija koje su se odvijale na ukrajinskom prostoru. Ta se teorija bazirala na tvrdnji da su tri slavenska naroda u sklopu SSSR-a bila formirana poslije pada Kijeva, zato su diskusije oko kijevskog nasljedstva nevažne. Istočni Slaveni cjelina su koja se raspala samo zbog tatarske intervencije, dok je Ukrajinice i Bjelorusie asimilirala najprije Litvanska a zatim Poljska država. Prema sovjetskoj doktrini 30-ih godina to bi značilo da bez vanjskih utjecaja, odnosno tatarskih osvajanja, ne bi bilo nikakvog dezintegriranja u sredini takozvane "staroruske zajednice"³.

U najnovijem razdoblju, dakle od početka 90-ih godina 20. st. s padom sovjetske ideologije, ruski (rosijski) povjesničari vraćaju se odavno odbačenoj i kritiziranoj teoriji o normanskom podrijetlu Kijeva, potvrđujući ponovno pravo sjeveroistoka, odnosno Rusije na starokijevsko razdoblje. Tvrdnjom da su Starokijevsku državu osnivali došljaci iz suvremenih, sjevernih ruskih prostora, ovi se povjesničari iznova vraćaju pretenzijama na kijevsko nasljedstvo. Takve interpretacije još jednom potvrđuju činjenicu da se u diskusiji oko Starokijevske države sudaraju politički i ideološki principi koji se unose i oznanstvenjuju.

Ukrajina – Rus'

Podcjenjivanju i omalovažavanju Ukrajine kao samostalne države, neprihvaćanju povijesnog prava ukrajinskog naroda na utvrđivanje svoje pravonasljednosti prema zlatnom dobu srednjovjekovlja Kijevske Rus' koja njemu pripada, u mnogo čemu je godila i terminološka zbrka. Nazivi koji su se upotrebljavali za Ukrajinu upravo su govorili protiv ideje samostalnosti Ukrajine.

Prostor suvremene Ukrajine tijekom stoljeća mijenjao je svoj naziv. U slavensko su doba ti nazivi bili različiti: Rus', Malorus, Ukrajina. Izvorni, najstariji naziv slavenskog, odnosno ukrajinskog naroda na tom terenu je Rus' dok se narod imenovao "rus'ki". Upravo su ga tako imenovali u zapadnom, katoličkom svijetu sve do početka 18. st., a tako je sebe i narod nazivao. Gubljenje tog imena datira od sredine 17. st., odnosno poslije prihvaćenog akta o savezu s Moskovijom. Tada se paralelno s nacionalnim imenom Rus'ka Zemlja, koji se održavao dugo,

čak i u 18. st., postupno uvodi drugo, također staro ali mlađe u odnosu na prvo ime Rus', ime Ukrajma⁴.

Prvi put naziv Ukrajina upotrijebljen je u ljetopisu 1187. g., dakle u doba postojanja odnosno procvata Kijevske Rus'. Naziv ima zemljopisnu etimologiju i značio je pograničnu zemlju ili zemlju, prostor uopće. Taj leksem pripada širokom slavenskom fondu pa se može pronaći na velikom prostoru izvan područja Kijevske Rus'. Ispočetka se naziv najviše koristio u pučkom leksikonu kao oznacitelj teritorija koji se podudara sa zemljištima Kijevske Rus', ali je postojao i paralelno s imenom te tvorevine centar koje je bio u Kijevu. Uskoro s pučkog pojmovnika naziv Ukrajina prelazi u prosvijećene krugove, posebno kad Moskovija postupno preuzima pojam Rus' kao Moskovska Rus'. Međutim, samoimenovanje naroda na ukrajinskom terenu - Rusi, Rusini, Ruteni i dalje ostaje, posebice u zapadnim karpatskim predjelima, dok su Ukrajinci susjedni narod na istoku nazivali Moskovi (Moskali, Moskoviti) i taj ukrajinski naziv za sadašnje Ruse zadržao se sve do 20. st. S gubitkom državnosti odnosno Kijevske Rus', s gubitkom elite ime Rusi sve se više pretvara u Ukrajinu, čemu je impuls u 17. st. dao kozački pokret uglavnom formiran od sitnog puka i sitnog građanstva. Tijekom 17. st. Moskovija je postala glavni neprijatelj ukrajinskog kozaštva, a do tada je Poljska kao jedan od osvajača Ukrajine koristila naziv Ukrajina paralelno s nazivom Rutenija a narod se zvao Rusini; pojam "dobar Rusin" u poljskoj terminologiji označavao je pravoslavca iz Ukrajine. Tome je svjedok i Juraj Križanić koji je na svojim putovanjima kroz Ukrajinu dao zanimljivu sliku različitih naziva naroda koji je živio na tom prostoru. On je nazivao narod Ukrajine, koji već nije imao svoju državnost, ovim imenima:

Ruteniji - prema zapadnoj terminologiji, onda Zapašci odnosno Kozaci, zatim Dnjeprani, a nazivao ih je i "moji Ukrajinci" i slično. Ta raznovrsnost nazivlja stanovništva Ukrajine ne objašnjava se samo njezinim velikim prostorom već i činjenicom da Ukrajina nije imala svoje državnosti. Zato su se zapadni Ukrajinci zvali Ruteni, dok su oni u centru bili ili Dnjeprani ili Ukrajinci Zapašci (prema Križaniću).

Podređena Poljskoj tijekom 17. st. Ukrajina je prihvaćanjem naziva kojim je slavenski puk neodređeno imenovao svoj prostor naglašavala neku svoju perifernost i pokrajnost pa je upravo tako i bila tumačena u poljskim izvorima 17. st. Ona se nazivala provincijom velike Poljske države koja je progutala ogromne ukrajinske prostore, iako je Poljska bila u stalnim ratovima s ukrajinskim pukom i s kozacima. S raspodjelom Ukrajine između Poljske i moskovskog cara, Ukrajina je ponovno dobila značaj pokrajine kako u političkom, zemljopisnom, tako i u etimološkom smislu. Ona je bila pokrajina ne samo za Poljsku već i za Moskoviju koja je smatrala Ukrajinu malom Rusijom, odnosno svojom pokrajinom. Poljska i Moskovija, ta dva Ukrajini najbliža slavenska osvajača, najstarije slavenske jezgre - Kijeva i njegove države, tradicionalno su tumačili Ukrajinu pokrajinom, periferijom, pretvarajući je u neku jezgru denacionalizatorskih usmjerenja. Najvažniji objekt njihove politike bio je iskorjenjivanje nacionalne svijesti naroda koji je živio na tom prostoru, odnosno Ukrajinaca. Međutim, pojam provincijalnosti upotrebljavao se za Ukrajinu samo u strateškom smislu. Tumačenjem Ukrajine

kao provincije osvajači su težili interpretiranju tog naroda i te zemlje kao sekundarne pojave, dok im je u geostrateškom smislu nekadašnja Kijevska Rus' imala prvostepeni značaj. Najviše to dokazuje višestoljetna poljska politika prema Ukrajini te odnosi etnički i religijski srodnog ali možda i najrigoroznijeg susjeda - Rusije, koja nazivajući Ukrajinu svojom provincijom nikada nije oslabila represije prema njoj: bila joj je stalna, neiscrpnna, rezervna baza za nabavljanje kadrova u procesu vlastita jačanja. U politici Petra Velikog koji reformira patrijarhalnu Moskovsku državu upravo je Kijev bio uporište za europeizaciju ortodoksnog moskovskog društva, jer je Kijev u odnosu na Moskvu bio mnogo tolerantniji prema zapadnoj kulturi.

Kao što je već rečeno, Kijev je službeno uveo kršćanstvo 988. g. za vrijeme kneza Vladimira. Uveo je kršćanstvo istočnog bizantskog obreda (Rim je bio mnogo dalje i u slabijim odnosima s Kijevom nego Carigrad).

Pošto je izgradio Peterburg kao opozicijsku tvrđavu Moskvi, Petar I. započeo je s rušenjem Kijeva koji je simbolizirao tu nezavisnu Staroukrajinsku državu. Zato je sva politika bila usmjerena na iskorjenjivanje starokijevske povijesti u svijesti ukrajinskog naroda. Najprije im je bilo oduzeto ime Rus' i preneseno na Moskovsku državu, na nekadašnju Moskoviju u čijem je nazivu, kao i u nazivu etnosa Moskovi (Moskoviti), odjekivala etnička ugrofinska komponenta. Stvarajući imperij tu je novu državu Petar Veliki nazvao imenom nekadašnje moćne države - Rus, ali u grčkobizantskoj transkripciji - Rossija.

Kijev, odnosno njegov narod koji se prije toga osjećao kao ruski, bio je postavljen pred činjenicu: ili čuvati svoje staro ime Rus' što bi značilo priznati sebe kao sastavni dio novonastalog Ruskog Imperija - susjednog naroda s izrazitom agresivnošću prema Kijevu, odnosno svom narodu, ili pak tražiti neko drugo ime koje bi ga distanciralo od susjedne Moskovije, odsada Rusije. Tako je došlo do odricanja od svog starog imena Rusi (Rusini, Ruteni) u korist pučkog, općeslavenskog imena s neodređenom, apstraktnom zemljopisnom osobinom njihove zemlje Ukrajine kao pokrajine. Međutim se naziv Rusi i dalje održavao u ukrajinskom društvu, npr. kod baroknih pisaca koji su još i u 18. st. u svojim polemičkim patriotskim spisima, adresiranim i domaćem društvu a također i susjednoj državi s centrom u Peterburgu, dokazivali da su upravo oni koji su na ukrajinskom terenu pravonasljednici Rusa. Tako je nastala i poznata "Povijest Rusa" anonimnog kijevskog autora iz 18. st., koji je u duhu ukrajinskog humanizma prekoračio Peterburg zbog grabežljivosti podsjećajući na slavu Kijeva. I drugi su također dokazivali svoje pravo na blistavu moć djedovine Kijevske Rus' iz koje je izrasla i barokna Ukrajina.

Ime Ukrajina konačno se utvrdilo i prihvatilo posebice u 19. st. s jačanjem nacionalnog pokreta. Prihvatanjem imena Ukrajina suprotstavilo se ruskoj denacionalizatorskoj politici koja se kao takva najžešće ispoljavala upravo na ukrajinskom prostoru. Uskoro se centralna Ukrajina konačno odrekla imena Rusi (Ruteni, Rusini) u korist onog naziva koji bi je distancirao od susjedne novonastale Rusije i koji ju ne bi identificirao kao sekundarni dio velike Rusije.

Paralelno, Ukrajina se zove i Mala Rus' opet iz grčke terminologije, što je opet usmjereno protiv Ukrajine - kao dodatak Velike Rusije.

Staro ime Rusini (Ruteni) sačuvalo se tek u zapadnim predjelima, u karpatskim zonama. To ilustrira između ostalog i dva vala migracije s ukrajinskih Karpata prema hrvatskim prostorima. Prve migracije u sklopu Austro-Ugarskog Imperija u 18. st. s ukrajinskih predjela donose staro ime ukrajinskog etnosa - Rusini, Ruteni. S njima je došao i dijalekt, jer književni jezik u 18. st. još nije bio normiran. No, oni koji su s istih regija od Galicije do Lemki došli kasnije, tj. krajem 19. i početkom 20. st., donose ime Ukrajinci, imajući već i ukrajinski književni jezik koji je te karpatske Ukrajince ujedinjavao s velikom Ukrajinom. S tim nazivom i s tim imenom migranti na hrvatsko tlo s Karpata donose i snažnu nacionalnu svijest, što potvrđuje i široka ukrajinska dijaspora koja većim dijelom potječe iz zapadnoukrajinskih predjela.

Kao što smo rekli usporedo s imenom Ukrajina postojalo je i drugo ime - Mala Rus' odnosno Mala Rusija. Paradoksalno, ali i ovo ime ne pripada inicijativi njegovog naroda, opet dolazi iz tuđih predjela i radi protiv naroda imenovanog tim nazivom.

Taj naziv je umjetni i opet potječe iz Kancelarije carigradske patrijaršije 14. stoljeća. Grci, koji su često uvodili zbrku u terminološko stanje istočnih Slavena, već od Herodota koji je taj prostor imenovao zajedničkim nazivom Skitija, i ovdje su dali svoj prilog terminološkom zamagljivanju. Naziv Mala Rus' svjedoči da se i u 14. st. taj prostor zvao Rus' ali se smanjio zbog vanjske invazije za razliku od susjedne istočne države, nekadašnje Moskovije koja se povećala i koja je za stare Grke također bila Rus, odnosno Rossija, međutim ne Mala, nego Velika. Tako su nastali nazivi koji su ušli i u povijest: Mala Rus' Minore Rossija, odnosno ona na ukrajinskom terenu. Također su kasnije tim imenom nazivali i Galicijsku Rus' na zapadu, a zatim i Megale Rossija — Velika Rus, ona koja je isto slavenska, ali na sjeveroistoku.

Upravo je takva etnička identifikacija, odnosno teritorijalno razgraničenje odgovaralo staroj povijesnoj tradiciji. Analogije imamo recimo u nazivu Mala Azija, za razliku od Velike Azije, ili Velika Grčka na jugu Italije koja je izašla kao kolonija iz stare Male Grčke na Balkanu⁵.

Za Carigradsku patrijaršiju koja je stoljećima živjela od skupljanja financijskih potpora s ogromnog pravoslavnog područja, diferenciranje istočnoslavenskih Rusa značilo je, poslije raspada nekadašnje ogromne Kijevske Rus' raspad teritorija na dvije crkve od kojih je ona glavna i dalje bila u Kijevu, te sve većeg osamostaljivanja nove Moskovske države koja će uskoro oduzeti Kijevu ne samo ime već i njegovu funkciju nekadašnjeg centra pravoslavlja, dakle oduzet će Kijevsku patrijaršiju.

Novonastali imperij - Rossijski, Ruski Imperij, za učvršćivanje svoje ideologije iskorištavat će i crkvu, lansirajući tako poznatu parolu o Moskvi kao trećem Rimu.

U 19. st., kad je Ruski Imperij bio moćan i stabilan, formirana je u ruskom carizmu trojna ideologija koja lansira parolu: Rusija — to je monarhija, pravoslavlje te narodnost u kojoj će se pravoslavlje, odnosno crkva iskorištavati kao najutjecajniji način za uspješno asimiliranje susjednih, posebice pravoslavnih naroda.

Najžešće se to odrazilo na stanje u Ukrajini u kojoj su i naziv, i crkva, i politika bili upereni (u 19. st.) protiv njezine nacionalne svijesti. U toj invaziji protiv Kijeva uspješno je radilo i ime Mala Rusija. Ono je isplovilo iz povijesti, iz crkvenih arhiva i postalo aktivnim terminom već pri kraju 17. st., odnosno u doba kada je Moskovijska uspostavila savez s Ukrajinom, tobože braneći tj. pomažući Ukrajini u obrani od poljskih invazija.

Međutim, već su tada moskovski vladari pokušavali na sve načine dokazati nepostojanje ukrajinske neovisnosti pa su tako koristili i nazive koji su radili protiv te zemlje. Rus' - već više nije Kijevska nego Moskovska, Ukrajina znači pokrajina, a Mala Rus' — zapravo jedan minorni dio Velike Rusije. U međuvremenu, samonaziv Mala Rus' preuzeo je i jedan dio ukrajinskih povjesničara, odnosno obrazovanih ljudi koji su bili u kontaktu s moskovskom administracijom. Preuzimajući to ime koje im je nametnula Moskovijska jedan je dio ukrajinskog činovništva na taj način demonstrirao jednu od osobina koja će dio ukrajinskog činovništva pratiti sve do najnovijeg doba: povjerenje u susjednu administraciju — Moskovsku, te potpunu ovisnost o njoj.

Ponekad je naziv Mala Rusija prelazio iz ruskih izvora i u inozemnu znanost, ali se on najviše utvrdio upravo u ruskoj politici i između ostalog je označavao i sam prostor: Mala Rus' znači manju provinciju, sekundarnu zemlju u odnosu na veliku, centralnu, glavnu zemlju koja ima zajedničko ime Rus' odnosno Rusija. Taj ideologizirani naziv, zajednički naziv Rus', bio je i ostao sve do danas jedan od argumenata za one Ruse koji su osporavali Ukrajinčima pravo na nezavisnost tvrdeći da «*smo mi svi - Rusija, a Kijev - majka gradova ruskih*». Nasuprot tim i takvim tendencijama, kao što je bilo već rečeno, jačala je i utvrdila se tendencija prihvatanja naziva Ukrajina, Ukrajinac kao oporba onome što je bilo na sjeveroistoku i što se zvalo Rus', Rusija, ruski. Zanimljivo je da je etnonim «*ruski*» predstavljao *pridjev* u odnosu na *imenicu Ukrajinac*. Međutim, bez obzira na to što je Ukrajina bila glavni naziv u odnosu na pojam Kijevske Rusije, u ukrajinskoj historiografiji koja je stalno bila pod represijom ipak je postojala svijest da je pojam srednjovjekovne države Kijevske Rus' sastavni genetski dio ukrajinskog historijskog razvoja. Kijevska Rus' obuhvaćala je prostor suvremene Ukrajine te teritorije na susjednim sjeveroistočnim predjelima na kojima je kasnije nastala druga etnička formacija koja je s vremenom postala Monarhija Moskovijska, zatim Rosija, Rosijski Imperij. Na jugu tog ogromnog prostora Kijevske Rus' i dalje je postojala Ukrajina.

Dakle, u našoj studiji koristimo naziv Ukrajina podrazumijevajući pritom Kijevsku Rus' kao sastavni dio njezine povijesti. Također taj prostor možemo nazvati onako kako ga je zvao otac ukrajinske nacionalne historiografije Mihajlo Gruševski: Ukrajina-Rus'.

Vremenski okviri

Doba Kijevske Rus' tek je gornja granica vremenskog prostora na kojem bi morali analizirati etnonim odnosno etnogenezu Hrvata. Doba Kijevske Rus' vezano je tek za srednjovjekovno razdoblje ukrajinsko-hrvatskih komuniciranja. Kada govorimo o etnogenezi Ukrajinaca i o postojanju etnonima Hrvat na ukrajinskom prostoru moramo uzeti u obzir i ona razdoblja koja se u vremenskom odnosu nalaze još prije formiranja ogromne državne formacije kao što je Kijevska Rus'. Dakle, moramo uzimati u obzir prostor i vrijeme još prije rane povijesti Slavena. U ukrajinskoj znanosti prisutna je tendencija traganja za korijenima prastarih Ukrajinaca odnosno Rusa i u tome valja proučiti dubinske perspektive prostora na kojem se formirao etnos. Takva istraživanja posve logično traže proučavanje arhaičnih kultura na prostoru suvremene Ukrajine koje vode prema etnojezičnoj liniji sve do prastarih Indoeuropeaca, doba neolita i mezolita, prema nostratičnom zajedništvu gornjopaleolitičkog doba od dvadesetog, petnaestog tisućljeća prije našega doba. Na takav bismo način pokušali dobiti sliku prostora na kojem se kasnije formirao nacionalni etnos⁶. Toliko duboke vremenske granice u proučavanju etničkih procesa na ukrajinskom terenu usmjerene na povijesno reintegriranje tog prostora predstavljaju danas rezultat istraživanja predmeta, ranije otuđenog od domaće povijesti. U našem je kontekstu od veće važnosti predodžba o previranjima predslavenskog razdoblja na ukrajinskom prostoru. Prema tome možemo predložiti nekoliko glavnih vremenskih perioda u kojima bismo promatrali etnonim Hrvat na ukrajinskom prostoru. Prvo razdoblje je predslavensko, drugo obuhvaća raseljavanja Slavena između Karpata i srednjeg Dnjepra, treće — prisutnost Hrvata u okviru države Kijevska Rus' i četvrto - napuštanje kijevskoruskog područja u različitim vremenskim periodima.

Ta razdoblja daju se promatrati u kronološkom i zemljopisnom redosljedu s istoka prema zapadu kao interpretiranje migracije etnonima Hrvat na različitim fiksiranim spomenicima u maršruti Don-Dnjepar-Karpati. Odjeci tog migracijskog puta mogu se promatrati putem kompariranja i na hrvatskom prostoru. Na takav način ukrajinski teritorij u neku ruku omogućuje analizu starohrvatske kulture koja jednim svojim dijelom poniče s ukrajinskog prostora. Takva maršruta migracije etnonima Hrvat govori da Ukrajina nije prva i zadnja polazna točka u migracijskim procesima. Međutim, ukrajinski prostor uveliko omogućuje promatranje samog tijeka formiranja etnonima Hrvat u uvjetima ukrajinskog povijesnog razvoja. Obilježena maršruta na ukrajinskom prostoru upućuje na neizbježnost uočavanja jednog značajnog mehanizma koji je odigrao veliku ulogu u dinamičnosti migracijskog procesa, premještanja velikih etničkih skupina na prostore suvremene Ukrajine, što se objašnjava različitim razlozima od kojih je najvažniji - zemljopisni faktor koji određuje Ukrajinu kao mjesto doseljavanja mnogih arhaičnih naroda.

3. ARHAIČNE KULTURE NA PROSTORU UKRAJINE

Velika stepa

Ukrajina je značajan dio jednog fenomena koji je utjecao na razvoj starih kultura, a to je ogromna ravnica poznata kao euroazijska stepa koja počinje na krajnjem istoku od Tihog oceana, prostire se uz centralnu Aziju i završava na europskom kopnu, upravo u ukrajinskom predjelu. Na sjeveru, stepske su granice ograničene šumama sibirске tajge, na jugu te granice predstavljaju Kaspijsko, a zatim na ukrajinskom području Azovsko, te Crno more. Ukrajina je jugozapadni nastavak, i u neku ruku završetak tog ogromnog stepskog prostora. Stepe na jugu Ukrajine, odnosno u regiji koja se zove sjeverno Pricnomorje, predstavljale su završetak od južnog Sibira i srednje Azije. Taj stepski prostor na ukrajinskom prostoru presijecaju Karpati. Međutim, južno od Karpata on se produžava uskim koridorom - ravnicom Podunavlja koja je vodila do Balkana i sve do Europe.

Stepa je polje velikih, trajnih, povijesnih migracija, sudara povijesnih etnosa koji su nastajali i nestajali na tom ogromnom, veličanstvenom prostoru od Kine pa sve do Karpata. Povijest stepe tvore ratovi koji su se vodili stoljećima za prevlast nad prostorom, stokom, pašnjacima, nad svekolikim bogatstvom. Ovo je prostor velikih kretanja, prostor rađanja i umiranja raznovrsnih naroda koji su se pojavljivali i nestajali prenoseći tradicije s koljena na koljeno.

Najveći ukrajinski povjesničar Mihajlo Gruševski isticao je ogromnu ulogu stepe u ekonomskim, političkim i kulturnopovijesnim procesima Ukrajine nazivajući stepski dio južne Ukrajine prostranim putem iz Azije u centralnu Europu, putem na kojem su se odvijale dinamične kulturne komunikacije i kojim su se kretale različite nomadske horde⁷.

U euroazijskim stepama formirali su se nomadski narodi koji su s vremena na vrijeme upadali u regije sa stanovništvom koje je vodilo miran, sjedilački način života. Dakle, u migracijskim procesima širom stepe koja se prostirala sve do Sibira, osim nomadskih naroda sudjelovali su i narodi sa zemljoradničkim načinom života. Općepriznata je činjenica pomijeranja prema Europi stanovništva iz Anadolije, uglavnom vezanog za ribarski i zemljoradničkostočarski način života. Ne ulazeći u detalje tih raznovrsnih migracijskih procesa, obilježimo samo neke globalne pojave vezane uz migracije s istoka prema zapadu a koje su vodile i u Ukrajinu. Naime, te su se migracije tijekom stoljeća u velikim razmacima realizirale u dva vala. Prvi val se suodnosi s dobom neolita, opažena je sličnost arheoloških podataka koji upućuju na migracijski pokret. To su bili u prvom valu nosioci kompleksnog ribarskog gospodarstva s elementima stočarstva i zemljoradnje, a tip keramike koji prati taj put sličan je keramici jugoistočne Europe te zakavkaskih predjela i spomenika koji se prostiru sve do jadranske regije⁸.

Taj put prvog vala od Zakavkazja do Jadrana vodio je preko prikaspijskih stepa koje su se nastavljale u istočnoj Europi odnosno u pricrnomorskim, priazovskim stepama sadašnje Ukrajine. Ukrajinska stepa kao produžetak stepa kontinentalne Azije, bila je svojevrsna druga pradomovina indoeuropskih naroda. Ukrajinska je ravnica također u neku ruku bila jedna od platformi na kojoj su se tijekom migracija koncentrirali raznovrsni narodi, koji su dalje nastavljali svoj migracijski put. Poznato je, naime, sudjelovanje stanovništva sjeverozapadnog Pricrnomorja u navali tzv. “naroda mora” na Grčku, Kretu, Malu Aziju, Siriju. U rezultatu grandioznih migracija “naroda mora” oruđa pronađena na sjevernom crnomorskom tlu, oruđa tog tipa pronađena su sve do Sardinije. U toj historijskoj navali na Grčku, Malu Aziju i druge regije Mediterana sudjelovala su i plemena tzv. sabatinovske kulture sjevernog Pricrnomorja⁹.

Ta kretanja ostvarivala su se u mediteranskom krugu kojem je pripadalo i sjeverno Pricrnomorje odnosno južnoukrajinske stepe, dok je drugi dio tih cirkulacija, prema promatranjima nekih znanstvenika, mogao prolaziti kroz Grčku sve do Balkana gdje su se ta dva migracijska kanala mogla spojiti. Takva maršruta odgovara predodžbi o dvjema velikim i srodnim makroetničkim kulturnim zajednicama: prva zapadno-anadoljsko-balkano-karpatska i druga istočno-anadoljsko-kavkaska. U kulturama označenih regija, njihovi počeci sežu u doba predkeramičkog oblika Anadolije dok vrhunac tih zajednica doseže sve do crnomorsko-prikaspijskih stepa.

Stočari

U starom indoeuropskom društvu 4. stoljeća prije našega doba formirao se uglavnom stočarski pravac gospodarstva. To je utjecalo na osvajanje stepskih prostora odnosno pašnjaka, na postupno pomicanje, kretanje toharskih indoiranskih plemena prema istoku, sve do centralne Mongolije a također prema jugu sve do Indije te Irana.

Dominiranje stočarskih grupa europeidnog antropološkog tipa na cijelom prostoru euroazijskog stepskog pojasa od Dunava do kineske rijeke Hoang-Ho, prema nekim je istraživačima tipična crta te kulture koja je trajala sve do sredine prvog tisućljeća prije našeg doba¹⁰.

Na jugu ukrajinskih stepa u okviru indoeuropskog stočarskog rituala formira se ranostočarski kulturni kompleks s dva različita tipa gospodarstva. Na nastanak i razvoj tih tipova utjecala su dva zemljopisna faktora tipična za Ukrajinu: stepa na jugu te šumostepa u centru Ukrajine, na lokaciji današnjeg Kijeva. U prvoj regiji, neposredno stepskoj, dominira stočarsko-zemljoradnički tip gospodarstva a u drugoj zemljoradničko-stočarski. Oni su se naslanjali na dva odgovarajuća makrosustava. Prvi je kavkasko-prednjo-azijski, drugi balkano-dunavsko-anadoljski tip tradicije. U južnoj regiji Ukrajine koja je bliža morskoj obali, odnosno u predgorju Krima i preko Azova te Kavkaza formira se azovsko-crnomska

linija razvoja koja demonstrira veze s Kavkazom i Anadolijom. Ovdje dominira spomenuta stočarsko-zemljoradnička kultura gospodarstva. U drugoj, sjevernoj regiji, bliže Kijevu, regiji koja predstavlja pojas između šumske stepe i stepe prevladava spomenuti zemljoradničko-stočarski tip. To su kulture koje su se u svojem razvoju naslanjale na spomenute dvije tradicije. Ove su nam konstatacije potrebne kako bismo shvatili prostor na kojem se kasnije spominje etnonim Hrvat.

Najstariji stočari ukrajinskog juga bili su plemena jahača koja su se nastanila u 4. tisućljeću prije našega doba između Dnjepra i Dona. Od njih potječe pricrnomorska kultura koja se prostire široko sve do Podunavlja¹¹.

Ta se kultura prema arheološkim podacima zove kulturom kurganoga tipa (od riječi kurgan-hum). Vodeća grana kulture sjeveropricrnomorske zajednice bila je pokretno stočarstvo s dominacijom konjarstva. Društvo je imalo patrijarhalno uređenje s kultom ljudskog božanstva - vojnika, ratnika, sa sakralizacijom konja. Tijekom povijesnog razvoja te regije s brojnim upadima različitih jahačkih naroda dolazilo je do sinteze zemljoradničke i stepsko-stočarske kulture te mitologije. To vodi do stapanja stepskih naroda juga Ukrajine, odnosno sjevernog Pricrnomorja i naroda dnjeparsko-šumskih predjela, naroda zemljoradničke tradicije. Tako se formira svojevrsan biritualizam, fenomen poznat u okvirima jednog etnosa (npr. antički svijet Grčke, Italije itd.). To kulturnopovijesno zajedništvo, koje se razvijalo postupno i s preuzimanjem tradicije smjenjujući jedno drugo u stepama i šumo-stepama Ukrajine, imalo je svoje u povijesti poznato ime...

Velika Skitija

Dinamičan način nomadskog života utjecao je na širenje kulture stočara koja je s nomadskom imala mnogo zajedničkih značajki koje su se širile od Kine do centralne Europe. Formiranu kulturnu zajednicu u stepama Euroazije nazivali su skitskom ili skitsko-sibirskim svijetom. Taj svijet, iako je imao zajedničke crte, sastojao se od velikih konglomerata regionalnih kultura o kojima se predodžba ponajviše formirala na osnovi arheoloških iskopina kurganskih gomila u kojima su pronađeni pokopni ostaci – pošto je nomadski način života isključivao dugotrajna nastanjivanja na jednom te istom mjestu. U ovim pogrebnim humkama odnosno kurganama pojavljivale su se neke slične forme naoružanja, zrcala, kazana itd., dok je u umjetnosti poznat tzv. zoomorfni stil s dominiranjem likova životinja.

Granice su skitskoga svijeta prilično široke. Istočni areal - Mongolija, nadovezuje se na starokineski kulturnopovijesni sistem. Centralni dio, dakle stepa Kazahstana i sjevera srednje Azije, orijentira se na kulturu Horezma i Baktrije koja je ulazila u staroiranski svijet imperija Ahemenida. Zapadne su oblasti predstavljale stepske i šumo-stepske prostore istočne Europe i Predkavkazja. Ovdje su dominirali upravo izvorni Skiti i kasnije njima srodni Savromati odnosno Sarmati.

U gospodarskom smislu ovi su se izvorni Skiti orijentirali na grčku crnomorsku kulturu. Dakle, u užem smislu skitskom nazivamo kulturu onih Skita koji su zauzimali prema Herodotu teritorij stepa sjevernog Pricnomorja, odnosno juga Ukrajine između Dunava i Dona. U širem smislu, taj se naziv upotrebljava za kulturu rasprostranjenu na teritoriju stepske i šumskostepske zone sjevernije od Crnoga mora, uglavnom uz bazen nižeg i srednjeg areala rijeka Bug, Dnjepar i Don, a također sjevernog Kavkaza uz rijeku Kubanj. Kao iranogovorni narod koji je naseljavao stepe ukrajinskog juga odnosno sjevernog Pricnomorja Skiti se pojavljuju u tim ukrajinskim stepama u 7. stoljeću prije našega doba i dolaze iza rijeke Don. Smatraju se iranojezičnim plemenom mada postoje i osporavanja takve etničke konkretizacije Skita.

U drugom tisućljeću prije našega doba i početkom prvog tisućljeća našeg doba, odnosno u doba bronce, sjevernoiranska plemena u istočnoj Europi raseljavaju se na velikom prostoru od Dnjestra do Urala, od rijeka Kama i srednje Oke, dakle na Uralu, do prikaspijskih, sjevernokavkaskih stepa i sve do Krima. Oni su imali svojevrsno političko ujedinjenje, polietničku federaciju s uvjetnim nazivom Skitija. Svjedočenja o njima dali su grčki te rimski autori te sirijskobilonski dokumenti ali ponajviše grčki povjesničar Herodot. Međutim, i ta su svjedočenja izazivala trajne diskusije o tome tko su zapravo Skiti. Poznato je da su išli u ratne pohode u zemlje prednje Azije, preko Kavkaza ali su u 6. stoljeću prije našega doba doživjeli teški poraz i vratili se u pricnomorske stepe. Krajem 6. stoljeća prije našeg doba perzijski car Darije s ogromnom vojskom prešao je Bospor i Dunav i upao u skitske prostore. Skiti su pobijedili Darija što je pridonijelo jačanju njihovog političkog ujedinjenja. U 4. stoljeću doživljavaju najveći uspon u povijesti Skitskog Carstva.

Sarmati

Sarmati su pripadali istoj iranogovornoj skupini nomadskih naroda. Prema grčkom historičaru Herodotu njihove su zemlje obuhvaćale stepe od rijeke Tanais (niži Don) sve do Priuralja. Prema legendi ponikli su iz braka Amazonki i skitskih mladića. U 4. stoljeću prije našeg doba antički su autori govorili o Savromatima koji su graničili sa Skitima uz rijeku Don. Oni su mogli, što potvrđuju i arheološki podaci, iza Tanaisa ići na Skite u doba opadanja Skitske države. Skiti su bili njihovi potencijalni suparnici. Međutim, Sarmati su se i dalje nalazili iza Tanaisa, još nisu potiskivali Skite smještene u sjevernom Pricnomorju.

Sarmati su se postupno pomicali s istoka prema zapadu i već krajem 4. i početkom 3. stoljeća prije naše ere pogrebne su iskopine sarmatskih vojnika prisutne između Dona i Dnjepra, ali ne i u sjevernom Pricnomorju gdje su sjedili Skiti. Samo s konačnim padom Skitije Sarmati su se pojavili u sjevernom Pricnomorju. Njihova moćna ekspanzija s istoka počinje krajem 4. i početkom 3. stoljeća prije naše ere kada oni izlaze na političku pozornicu istočne Europe kao velika vojna snaga. Grčki su autori često spominjali Sirmate, Sarmati koji sve više napadaju Skite u međuriječju Dona i Dnjepra.

U zadnjoj Četvrtini 2. i početkom 1. stoljeća prije naše ere određena se masiva istočnosarmatskih grupa premješta prema zapadu što je dovelo do bitnih etničkih promjena na jugu istočne Europe. Već sredinom 1. tisućljeća prije naše ere Sarmati su zauzimali ogromne prostore od Dona prema Kaspiju budući da su bili sastavljeni od različitih plemenskih ujedinjenja. Volgodonska su plemena prema materijalnoj kulturi demonstrirala veze sa Skitijom, deltom Dona, sjevernim Kavkazom. Istovremeno ona su podržavala veze s Horezmom, prastarom državom koja je ovisila o Perzijskom Imperiju. Na rubu dva doba - prije Krista i poslije Krista, Sarmati su demonstrirali kulturnu, gospodarsku i etnografsku srodnost sa Skitima. Sarmati, kao i Skiti, Horezmici i drugi tadašnji narodi euroazijskog stepskog pojasa pripadali su sjevernoiranskoj grupi. Na osnovi toga možemo zaključiti daje na kraju prvog tisućljeća naše ere na teritoriju jugoistočne Europe zajedno s drugim kulturama u sjevernom Prichernomrju i u stepskom dijelu suvremene Ukrajine postojala skitosarmatska kultura. Ta starost prvih stoljeća naše ere formirala se kao rezultat sarmatskih osvajanja skitskih zemalja sjevernog Prichernomrja.

Skiti i Sarmati su iranojezično stanovništvo, ali u etničkom smislu nisu ista plemena. To ilustrira slika Sarmata koji su se pojavljivali na teritoriju Ukrajine krajem 4. i početkom 3. stoljeća prije naše ere kao rezultat pomicanja sa stepa uz Don, Volgu iz južnog Priuralja. To su bila dva krupna plemenska masiva. Jedan je zapadni, odnosno volgodonski, koji je blizak skitskoj kulturi sjevernog Prichernomrja, te drugi, istočni, južnouralski masiv srodan svijetu Kazahstana i srednje Azije. Ta su plemena imala različite nazive od kojih su neki, primjerice Jazigi, Roksolani, Alani, Aorsi, poznati zahvaljujući antičkim izvorima. Raseljavajući se između Dona i Dnjepra početkom 1. stoljeća naše ere oni su prešli Dunav, a sredinom 2. stoljeća naše ere već su živjeli u dolini rijeke Tise u Karpatima.

Sarmatska plemena, raznovrsna u svojim nazivima od kojih su poznati samo neki, kretala su se iz svog jezgra u različitim pravcima - prema Crnomorskim stepama kao i prema sjevernom Kavkazu. Međutim, u njihovim migracijama i nadalje je bio dominirajući svojevrsni povijesni vektor — to je put sunca, put s istoka prema zapadu.

Prvi koji su od sarmatskih ujedinjenja išli prema zapadu bili su Jazigi, o čemu saznajemo od Strabona. Prema njemu na rubu dva doba oni su zauzimali prichernomske stepe između Dnjepra i Dunava. Oni su prvi stigli do granica rimskih provincija, ali su bili otjerani.

Takva su premještanja Jaziga bila izazvana pritiskom druge snage koja je njih potiskivala. Bili su to Aorsi. U 5. st. prije naše ere oni su stajali na čelu istočnosarmatskih plemena. Njihova se vladavina u zadnjem stoljeću prije naše ere prostirala na istok i jug te obuhvaćala sjevernu obalu Kaspijskog mora¹². Međutim, i oni su išli prema zapadu. Burna su događanja sredinom i krajem 2. st. prije naše ere u srednjoazijskim stepama uvjetovala preseljavanja prema zapadu velikog dijela istočnosarmatskih plemena, u prvom redu Aorsa. Upravo su priazovske i prichernomske stepe bile pravac njihova kretanja prema zapadu ka granicama rimskih provincija¹³.

Zajedno s drugim sarmatskim plemenom Roksolanima oni napadaju pridunavske provincije Rimskog Imperija. Poznato je da su Aorsi također bili u savezničkim vezama s Rimljanima negdje krajem 40-ih, 50-ih godina, a mogli su stupiti u savez s Rimljanima tijekom borbe s Roksolanima. Postupno hegemonija u sjeverozapadnom Pricnomorju prelazi u ruke Aorsa.

Iz antičkih izvora saznajemo da su na čelu Aorsa u drugoj polovici 1. st. stajali vođe koji su kovali novac u grčkoj koloniji Oliviji. Nazivali su sebe carevima. Oni su se postupno pomicali s obala Dona, zbog pritiska Alana, dok se njihov savez locirao u donjem Podnjeprovlju.

U 1. st. Naše ere u stepama sjevernog Kavkaza pojavljuju se Alani koji su već u 2. st. dominirali u sjevernom Pricnomorju. Ta su sarmatska plemena sudjelovala u političkom životu stanovništva na zauzetim zemljama.

Kao što je već spomenuto Roksolani postaju saveznici krimskim Skitima u njihovoj borbi s Rimom i zajedno s Aorsima oni pobjeđuju Sirake. Najaktivniji su bili Alani. Međutim, i njihovo se gospodarenje prekida novim upadima nomadskih naroda.

Prastara iranojezična sarmatska plemena koja su tijekom 2. st. prije Krista te 3. st. poslije Krista vladala u sjevernom Pricnomorju ispočetka su poljuljala upadanja *Gota*. Ova su istočnogermanska plemena, koja su se krajem 2. st. Naše ere počela pomicati s donje Visle na jugoistok, opet išla prema južnoukrajinskim stepama, odnosno sjevernom Pricnomorju gdje su osvojili antička mjesta grčkih kolonija.

Dominaciju Alana srušila je ekspanzija *Huna*, nomadskih plemena čija je etnogeneza i do danas sporna. Oko 375. g. započeli su masovno upadati u sjeverno Pricnomorje i dalje u istočnu Europu. Huni su ubili veliki broj Sarmata, a oni koji su preživjeli, primjerice Alani, zajedno sa Hunima i Gotima kreću prema zapadu sve do Španjolske. Drugi dio alanskog stanovništva našao se u gornjim regijama Kavkaza gdje je bio uključen u proces formiranja nekih suvremenih kavkaskih naroda: Osetinaca, Kabardinaca, itd.

Atila, vođa Huna i njihovih saveznih plemena, sarmatskih i germanskih, stvorio je prvi imperij stočarskih nomada. Prema kineskim izvorima to monolitno ujedinjenje istočnih Huna formiralo se negdje u blizini sjevernih granica Kine. Upravo je zbog zaštite od njih u Kineskom Imperiju započela gradnja poznatog Kineskog zida. U pohodu na južne ukrajinske stepe rušili su sve pred sobom ulijevajući strah čak i bitkama prekaljenoj rimskoj pješadiji. S njima se nisu mogli usporediti niti drugi stepski nomadi. U doba Atila europska protodržava Huna bila je smještena u Dakiji i Panoniji dok je rezidencija bila blizu današnjeg mađarskog Tokaja.

Huni su pokorili Gote, uzimali su danak od Rima i Bizanta sve dok ih nije porazio Rim. Moćni Huni bili su slomljeni. Atila, koji je najvjerojatnije bio otrovan, umire tijekom svoje

sljedeće svadbe 453. godine. Njegovo je ime odjekivalo još dugo u folklornoj tradiciji - od "Pjesme o Nibelunzima", skandinavskih epova pa sve do istarskih legendi¹⁴. Ruski i ukrajinski povjesničara i pisci novijeg doba pokušali su ga prikazati Slavenom, no to je osporila suvremena historiografija. U izvorniku jednog bizantskog diplomata Atila je antropološki opisan kao tipičan turkijski lik. Bio je tamnoput, niskog rasta, velike glave, rijetke bradice, malih očiju i plosnatog nosa. Neki su ukrajinski pisci u njemu nalazili određenu srodnost s tipovima s južnoukrajinskog područja, gdje su u davno doba prodirali Slaveni stupajući u dodir sa stepskim nomadima. No teško je u tome tražiti odjeke konkretnog etnosa.

Južnoukrajinske stepe, odnosno sjeverno Pricrnomorje na svojevrsan je način ogroman rezervoar kamo su pritjecali mnogobrojni nomadi, te brojni novi i stari narodi, koji su jedni drugima prenosili svoju tradiciju.

Huni su potaknuli propast i nestanak Zapadnog Rimskog Carstva. Poslije njih slijedilo je tisućgodišnje razdoblje dominacije turkijskogovornih nomadskih naroda u stepama istočne Europe, ponajprije srednjeg Podunavlja. Bili su to Bugari, Avari, Hazari, Mađari, Pečenezi, Torki, Polovci, Tatar (Mongoli), Nogajci. Svi su oni u velikim valovima prolazili prastarim puten uhodanim još od pamtivijeka. Bio je to put za Suncem, put s istoka prema zapadu.

Putevi tih naroda uveliko su se ukrštavali na suvremenom ukrajinskom području. Na tom se prostoru poslije procesa dolaska iranojezičnih te turkijskojezičnih naroda pojavljuju oni koji će obilježiti sljedeće doba.

4. PRASLAVENI I UKRAJINA

Počeci Slavena

Zemljoradničko-stočarska plemena u doba bronce koja su naseljavala ukrajinske predjele šumostepe na zemljama uz Dnjeper nazivaju se danas Praslavenima. Bili su to prethodnici mnogobrojnim slavenskim plemenima u jugoistočnim pokrajinama gdje je bila smještena pradomovina današnjih Ukrajinaca¹⁵.

Suvremena arheološka građa s prostora Ukrajine svjedoči o sličnosti ritma kretanja između Praslavena i iranojezičnih plemena. Praslaveni su se također pomjerali od istoka prema zapadu: od srednjeg Podnjeprovlja, istočnog Podilja prema zapadnim prostorima sadašnje Ukrajine, a to su Galicija, Volinja, Zakarpatje, Jugoistočna Poljska.

Ta se kretanja Praslavena promatraju već od kraja 8. st. prije naše ere, odnosno od vremena kasne bronce s kojim se povezuju lociranja Praslavena na srednjem Podnjeprovlju i njihova

premještanja prema zapadu. Rezultat takva kretanja Praslavena bio je postupno potiskivanje prastarog stanovništva na ukrajinskom prostoru od Dnjepra do Karpata te rijeka Tise i Visle. Na tom se prostoru formira u kulturnojezičnom smislu relativno homogen praslavenski etnički masiv. Ta protoslavenska, a prema nekim istraživanjima i praukrajinska etnogeneza vezana je s lokalnim stanovništvom kasnotripiljskoga doba, također i s indoeuropskim grupama južnih stočara. Ovi su zadnji ne samo asimilirali stanovništvo tripiljske kulture već su od lokalnog stanovništva preuzeli mnogošto iz gospodarskog, kulturnog i ritualnog života. Dakle, u tom je razdoblju postojao biritualizam, sinteza kulture u kojoj je svoju ulogu odigrala povezanost s najstarijom tradicijom, prisutnom na ukrajinskom terenu.

Tripiljska kultura

Svoje je ime dobila prema selu Tripilju u blizini Kijeva gdje su je otkrili ukrajinski arheolozi krajem 19. stoljeća. Ta je kultura, locirana u predjelu desne obale Dnjepra, bila rasprostranjena u doba neolita. Podrijetlo nositelja te kulture i danas izaziva diskusije, ali je prihvaćena činjenica da su osnovicu te kulture činila neolitska plemena čije je najranije razdoblje od 4000. do 3000 g. prije naše ere.

Ukrajinska arheologija raspolaže brojnim saznanjima o tripiljskoj kulturi jer su njezini tragovi pronađeni u samom centru Kijeva, gdje su početkom 3. tisućljeća prije našeg doba postojala naselja Tripiljaca. Bila su to zemljoradničko-stočarska plemena s iznimno razvijenim kulturnim značajkama za svoje doba. Tripiljci su živjeli na praiskonsko slavenskim područjima na osnovi čega su neki autori pretpostavili kako je riječ o slavenskim precima, odnosno Praslavenima iz 4. - 3. tisućljeća prije našeg doba. Slaveni su naslijedili njihovu kulturu koja je u maloćemu zaostajala za ranim civilizacijama Staroga Istoka iz 5. - 4. tisućljeća prije našeg doba. Da je njihova kultura bila na razini Sumerana i Mezopotamije svjedoči i nekoliko desetaka prastarih naselja na tlu Ukrajine s više od 20 tisuća stanovnika, što je za to doba bio prilično visok stupanj kompaktnosti stanovništva. Različiti predmeti njihova rada, ukrasi izrađeni od kremena, kosti, roga, svjedoče o izraženom kultu plodnosti i kultu predaka. U tehnici keramike najzastupljeniji su likovi žena u sjedećem položaju. U sistemu ornamentike keramičkih lonaca razvija se lik vijugavog zmaja-aždaje koji je simbolizirao šticenika, branitelja obitelji, roda, plemena. Kako se pretpostavlja taj se mitološki lik nadovezuje na kozmogonijske predodžbe. Osnovica je društvenog ustroja Tripiljaca velika patrijarhalna obitelj. Postupno se formirao rodovsko-plemenski vrh.

Tragovi tripiljske kulture pronađeni su i u zapadnoukrajinskim regijama - u Prikarpatju, na Dnjestru i u Moldaviji, a zatim vode sve do Balkana i zemalja Staroga Istoka. Na osnovi analize antropoloških, arheoloških i lingvističkih podataka govori se o vjerojnoj pripadnosti nositelja te kulture mediteranskoj rasi, što bi značilo da oni nisu neposredno pripadali Slavenima. Međutim, rasprostranjenost te kulture i njezina visoka razina u regijama koje su

kasnije obuhvaćali Slaveni razlog su pretpostavci o tragovima Tripiljaca u 3. tisućljeću prije naše ere u etničkom razvoju stanovništva tog praslavenskoga teritorija. Već i sama prisutnost Tripiljaca svjedoči o značaju teritorija koji su naseljavali Slaveni i koji je odigrao snažnu ulogu u etnogenetskoj povijesti različitih naroda.

Rekli smo da je tripiljska kultura, njezino podrijetlo i pripadnost predmet neprestanih diskusija u znanosti. Već skoro dvjesto godina različiti autori — povjesničari, arheolozi, etnolozi, filolozi brane teoriju autohtonosti. Ukrajinski su autohtonisti ponajviše zastupali tezu o iskonskom životu današnjih Ukrajinaca na vlastitom etničkom području, smatrajući da su njihovi prethodnici istodobno i njihovi preci. To se odnosi i na stav prema tripiljskoj kulturi. Osim niza tipoloških podudarnosti u arhaičkim rudimentima kulture posebice su se naglašavane analogije u keramici, formi, ornamentici, izgradnji kuća u tripiljskoj i ukrajinskoj tradiciji. Čak su neki autori nazivali Tripiljce neposrednim prethodnicima ukrajinskoga naroda, što je uvijek nailazilo na rigorozna reagiranja političke motivacije. U suvremenoj ukrajinskoj znanosti stabilizirala se tvrdnja da je tripiljska kultura rezultat sinteze kulture prastarih zemljoradničkih plemena koja su došla s istočnog Mediterana te Balkana s lokalnim stanovništvom u doba neolita. Drugi pak istraživači sumnjaju u postojanje bilo kakve genetske veze Tripiljaca ne samo s Ukrajinacima, već i sa Slavenima, koji su se pojavili na povijesnoj pozornici dva tisućljeća kasnije. Prastari su etnosi nastajali tijekom vremena zahvaljujući migracijama i kulturnim prožimanjima plemena različitih zemalja i prirodnozemljopisnih zona¹⁶. Međutim, nastojanja za povezanošću Praukrajinaca, odnosno Slavena s tripiljskom kulturom i dalje su aktualna, posebice otkad su zadnjih godina oslobođena prijašnjih cenzura i zabrana.

U kontekstu koji je za nas ovdje značajan valja istaknuti kako je tripiljska kultura zanimljiva i stoga što predstavlja i u neku se ruku podudara s prastarim migracijskim zonama “naroda mora” uključenih u mediteransku cirkulaciju, u komunikaciju plodnih ukrajinskih zemljišta i balkanskog, odnosno mediteranskog pravca.

Skitsko razdoblje Praslavena

Traganje za Praslavenima, odnosno za iskonskim stanovništvom koje je zadržavalo značajke kultura koje su prolazile ukrajinskim predjelima, daje određene rezultate u promatranju kontakata s iranogovornim plemenima.

Proces formiranja praslavenskoga etnojezičnog zajedništva završio je u zadnjem stoljeću 2. tisućljeća prije naše ere, odnosno u doba kasne bronce u granicama zemljoradničko-stočarske kulture. Od 7. st. prije naše ere Praslaveni skitskog razdoblja ulazili su u sistem transeuroazijskog stepskoga svijeta. Ovaj su zadnji predvodili narodi sjevernoiranske govorne grupe orijentirajući se na civilizacije Prednje i Srednje Azije. Međutim, neke značajke socijalnoekonomske strukture Praslavena bile su bliske strukturi Kelta ili pak Ilira. Ovi su zadnji,

što potvrđuju mnogobrojni arheološki, lingvistički i drugi primjeri, prisutni i na ukrajinskome prostoru. Rimski povjesničar Strabon naziva miješano stanovništvo Prichernomorja današnje Ukrajine keltsko-skitskim.

Tijekom druge četvrtine 1. tisućljeća prije naše ere ti su narodi, posebice s ukrajinskih prostora, već ušli u veliki transeuroazijski sistem skitskoga svijeta, koji se prostirao od Dunava do velikih kineskih rijeka¹⁷.

Nemirni događaji, osvajački ratovi u prednjoj Aziji nisu mogli ne reflektirati se u sudbinama praslavenskoga stanovništva šumsko-stepskih zona Ukrajine. U šumskoj Dnjeparskoj zoni Ukrajine (uz desnu obalu Dnjepra) odvijala su se intenzivna kretanja skitskog stanovništva koje je pristizalo iz Predkavkazja. Na tim se prostorima već od 7. st. prije našeg doba utvrdila vladavina elite iranogovornog podrijetla.

U doba procvata svoje formacije Skiti su u krug svojih aktivnosti uključivali i stanovništvo onih regija s kojima se povezuje postanak Praslavena. Sve upućuje na postojanje ranopolitičkog ujedinjenja Praslavena-zemljoradnika i iranogovornih nomada, i to već od sredine 6. st. prije našeg doba.

Pobjede Skita nad Darijem nadahnule su skitske vladare na nove pohode, a to je opet tražilo jačanje konjice i nadopunu vojske jahača. Od kraja 6. st. prije naše ere započinju pohodi Skita na zapad sve do Karpata, Podunavlja i drugih regija Centralne Europe. Ta Velika Skitija obuhvaćala je ogroman prostor koji su naseljavale nomadske i stabilno locirane etničke grupe.

Već se početkom 5. st. prije našeg doba u Donjem Podnjeprovlju konsolidirao polietnički centar Skita koji eksploatira kako iranogovorne nomade tako i praslavensko stanovništvo što je vodilo ka njihovom sve većem međusobnom prožimanju. Tko su zapravo bili prethodnici Slavena. njihov supstrat, odnosno kakvo je bilo to autohtono stanovništvo – diskutabilno je. Međutim, postoji sklonost mišljenju kako ovi prethodnici nisu Skiti iako ih antički autori nazivaju Skiti-orači. Genealoška legenda o postanku Skita kao da oslikava to prožimanje autohtonskog stanovništva i Skita.

Prema Herodotu, u prastara vremena (1000 godina prije Darijevih vojnih pohoda) od Zeusova braka (vrhovnog božanstva neba, oluje, bljeska) s kćeri Borisfena (Dnjepra) rodio se Targitaj. On je imao tri sina: Lipoksaja, Aproksaja i Koloksaja. U njihovoj su nazočnosti s neba na zemlju pale svete stvari: zlatno oralo, jarmo, sjekira i čaša. Dva ih starija brata nisu mogla dotaći jer je zlato sijalo ognjem. Kada je pak prišao mlađi brat, plamen se ugasio i Koloksaj je uzeo te darove, a starija su braća priznala njegovo vrhovništvo. Od prvoga brata, Lipoksaja, nastalo je pleme Avhata, od Aproksaja pleme Katiara, a od mlađega su nastali Paralati.

Svi zajedno zovu se Skolotima, dok ih Eleni nazivaju Skitima. Herodot kaže da su se oni nazivali prema imenu svog cara, vjerojatno Koloksaja (Skolaksaja)¹⁸.

Proučavanje semantike imena skolotskih praotaca i etnoplemenskih naziva s gledišta iranistike, nije rezultiralo njihovim iranskim podrijetlom. Naglašavalo se da apro-, kolo-, skolo- nisu mogle biti iranske riječi, te se pretpostavljalo da su ta imena pripadala autohtonom stanovništvu Istočne Europe. Međutim, završetak -ksaj podudara se sa staroiranskim “car, vladar”. Analize su upućivale kako spomenuta genealoška legenda prema svome podrijetlu nije niti skitska, niti je nastala u iranogovornoj (kako su smatrali) sredini stepskoga stanovništva s juga Istočne Europe pretkršćanskih vremena. Prema nekim istraživačima ta je legenda praslavenskoga podrijetla¹⁹.

Na osnovi raznovrsnih podataka zaključuje se o postojanju, tijekom nekoliko stotina godina, skito-praslavenskih veza u okviru sadašnje Ukrajine. Razvoj praslavenskog stanovništva šumsko-stepske Ukrajine sredinom 1. tisućljeća prije naše ere sličan je razvoju Trakijaca, Ilira, Kelta i to u okvirima indoeuropejske zajednice te njezine dalje dezintegracije od prije sredine 1. tisućljeća prije naše ere. Kasnije su Praslaveni i njihovi govorni preci bili najbližim susjedima ispočetka indoiranskoj grupi plemena, a zatim - nositelja sjevernoiranskih dijalekata (Kimerijaca, Skita, Sarmata, Alana).

Međutim, u kulturnome su odnosu Praslaveni iz šumsko-stepske regije Ukrajine bili bliži širokom krugu skitske kulture euroazijskih šumsko-stepskih prostora sredine 1. tisućljeća prije naše ere. Taj se prostor prostirao od Podunavlja, Karpata i Volinje prema Kavkazu i dalje do srednjoazijskih civilizacija Horezma, Sogdiana, Baktrije, čak i do Sjeverne Kine. Dok su u političkom i kulturnom smislu šumsko-stepski Praslaveni pripadali skitskome svijetu, uglavnom stočarskim i nomadskim narodima Euroazije, u socijalno-ekonomskom oni su se nadovezivali na zemljoradničko-stočarski sistem. Na takav su se način povezivala dva sociokulturna sistema. Taj zadnji je trajno prisutan u Srednjodnjeparskoj Ukrajini, odnosno jezgru praslavenskoga stanovništva.

Sarmatska komponenta

Snažnu ulogu u procesu prožimanja iranogovornih i praslavenskih grupa odigravala su sarmatska plemena. Sarmati su tijekom 3. st. prije našeg doba pustošili skitske stepe od Dona do Dnjepara. Krajem 50-ih, 60-ih godina prije naše ere oni su već kontrolirali stepski Krim, zatim bazen Donjega Dnjepara, sve se više približavajući Srednjem Podneprovlju odnosno prostoru gdje se formiraju Slaveni. Prema arheološkim podacima, njihovo prisustvo u toj regiji datirano je ne kasnije od 1. st. naše ere, dakle u vrijeme u kojem im je već prijetila ugroženost od srednjodnjeparskih Slavena. Zato su oni izgrađivali velika obrambena naselja - pragrađove. Međutim, Sarmati su već kontrolirali s istoka sav teritorij, sve do lijeve obale Dnjepara, dok prostor desne, zapadne (slavenske) obale ne diraju.

Pridnjeparski Slaveni pod utjecajem sarmatske invazije primorani su na raseljavanje sjevernije uz Dnjepar, na odlazak u šume ili na integraciju s pridošlicama iz stepe. Mnogobrojne

činjenice svjedoče o jačanju političke hegemonije Sarmata u Srednjem Podneprovlju gdje se prožimaju kulture tih dviju grupa uz naizmjeničnu dominaciju. Arheološka istraživanja govore o procesu asimiliranja pojedinih sarmatskih grupa s lokalnim praslavenskim stanovništvom²⁰. Kao rezultat toga uz Dnjepr se formira mješovita slavensko-sarmatska zona koja je značajno utjecala na Slavene te regije.

Roksolanija

U granicama centralnih oblasti Ukrajine tijekom 1. i početkom 2. st. Naše ere postupno se formira složeni socijalni organizam ranoklasnog tipa s jezgrom u srednjem Podneprovlju. Takve su paradržavne (moguće - ranodržavne) formacije imale svoj naziv - Roksolanija (upravo su tim imenom još ukrajinski barokni polihistori nazivali srednje Podneprovlje). Roksolani su već od početka 1. st. Naše ere osvajali šumsko-stepsku zonu desne obale Dnjepra. Dominirali su na tom prostoru sve dok sredinom 1. stoljeća kroz priazovske stepe ne nadire nov sarmatski val - Aorsi.

I ta su upadanja bila popraćena sličnim procesom interetničkih prožimanja. Tijekom 1. i 2. stoljeća sarmatske su se grupe postupno slavenizirale o čemu svjedoče i podaci iz grobnica kako kod pučkog stanovništva, tako kod elitnih slojeva, što upućuje na postupno stapanje mjesne elite i pridošle sarmatske aristokracije. Ali sarmatska, u biti "roksolanska" samosvijest, kao prestižna, očuvala se i dominirala kao i za njih karakterističan sistem naoružanja, taktika vođenja bitaka, određeni vanjski izgled, psihološke osobine itd.

U procesu slavensko-sarmatskih prožimanja formira se jedna posebna kulturna tradicija.

Černjahivska kultura

Svoj je naziv ta arheološka kultura dobila po nalazima arheoloških iskapanja 1899. godine u grobnicama u okolini sela Černjahiv pored Kijeva. Tragovi te kulture prisutni su uglavnom sirom Ukrajine, u njezinim šumsko-stepskim i stepskim zonama uz desnu obalu Dnjepra. Istodobno se taj tip kulture djelomice prostire na području susjedne šumsko-stepske Moldavije te jugoistočne Poljske sve do Transilvanije i Rumunjske.

Značajni utjecaj na formiranje te kulture i etničke mape jugoistočne Europe imala su raseljavanja Sarmata, odnosno iranogovornih grupa nomada. Potiskujući Skite od Dona i Podnjestrovlja, koji su odranije zauzimali taj prostor, Sarmati su na zapadu imali za susjede dakijsko-karpatiska plemena koja su pripadala trakijskoj jezičnoj grupi. Mada se formira na skitsko-sarmatskom teritoriju, pripadajući na taj način uglavnom iranojezičnom stanovništvu, ta je černjahivska kultura kako se smatra ipak bila polietnička.

Sastav njezinog stanovništva činile su različite etničke grupe: skito-sarmatske, trakijske, gotske, slavenske i dr. Sve su one bile dio procesu integriranja i uzajamnog prožimanja.

Skito-sarmatsko stanovništvo odigralo je veliku ulogu u etnogenezi jugoistočnih Slavena, s postupnim prevladavanjem ovih zadnjih. Prema arheološkim podacima na jugu srednjega Podnjeprovlja vršilo se slaveniziranje iranojezičnog stanovništva preuzimanjem pojedinih etnografskih, kulturnih i jezičnih osobina. Slaveni černjahivske kulture kompaktno su pokrivali stepe i šumo-stepe suvremene Ukrajine. Na jugu slavenskoga areala černjahivska je kultura jače izražena s iranskim supstratom. Glavninu stanovništva centralne regije i Podiljsko-Dnjeprovske, prožete černjahivskom kulturom, činili su nasljednici iranojezičnih plemena i Slaveni.

Zaključuje se na osnovi arheoloških podataka da se lokalno iransko stanovništvo i ovdje postupno asimiliralo sa Slavenima. Taj je iranski utjecaj najizrazitiji kod Slavena na jugoistočnom predjelu slavenskoga masiva, odnosno u predjelu današnje Ukrajine²¹.

U sjeveroistočnoj regiji Prikarpatja između Karpata i Dnjestra i djelomice na Zakarpatju od kraja 2. st. i prve polovice 5. st. paralelno s černjahivskom kulturom opaža se postojanje tzv. kulture karpatskih kurgana. Stanovništvo su ovdje činili različiti etnosi s hetodakijskim i slavenskim supstratima.

Postoje arheološke potvrde o nasljedovanju tradicije ovog stanovništva rimskog doba od strane ranosrednjovjekovnih prikarpatjskih plemena. Gospodarska osnova černjahivske kulture bila je zemljoradnja i stočarstvo. Postojao je niz visokorazvijenih zanata vezanih uz izradu predmeta od željeza i bronce. Trgovalo se s grčkim gradovima sjevernog Pricrnomorja, odnosno regijama u blizini Krima.

Još su od skitskog doba slavenska plemena černjahivske kulture povremeno bila uvučena u kontakte s iranojezičnim plemenima. U znanosti se smatra da su to oni koje je Herodot nazivao Skiti-orači.

Kijevsko-čerkaska regija, odnosno centralna Ukrajina bila je najbliža tom iranojezičnom konglomeratu i mnogo je preuzela od njegove religije, ideologije, folkloru i umjetnosti. Pretpostavlja se da su upravo na ovom prostoru Slaveni od iranojezičnih plemena preuzeli neka poganska božanstva. Ta su božanstva utjecala na slavenske etnonime. Osim toga, ti su utjecaji rezultirali i preuzimanjem nekih elemenata vidljivih u suvremenoj narodnoj slavenskoj ornamentici, između ostalog tipične tradicionalne geometrijske komponente koju danas nalazimo na jugozapadu Ukrajine u regiji Poljsja. Pored toga su od iranojezičnih plemena preuzeli i elemente vegetativne i životinjske simbolike. Tako u narodnoj ornamentici susrećemo čuvene pijetlove, fantastične životinje koje imaju kozmogonijsku simboliku. Smatra se da je cjelovita vegetacija u ukrajinskoj pučkoj ornamentici podrijetlom od kulture ovih iranojezičnih plemena skitsko-sarmatskog doba. To se opaža i u ukrasima starokijevskog doba, u izradi zmijolikih narukvica s elementima tzv. životinjskog stila, u slikanju (šaranju) pijetlova, cvijeća, s predodžbom motiva stabla svijeta te drugim mitološkim šarama u kućama, pokućstvu itd.

Sve se to nadovezuje na kulturu skitsko-sarmatskog doba i vezano je za mitologiju te kulture. Kao rezultat tih i takvih prožimanja autohtonog i iranojezičnog stanovništva razvija se jedna skupina plemena koja je bila nasljednik černjahivske kulture. Navala Huna 375. g. završila je porazom plemenskih saveza. Značajan se dio iranojezičnog stanovništva (Goti, Alani) pomiče prema jugozapadu. Krajem 4. i početkom 5. st. u jugoistočnoj Europi na mjestu raspalog gotskog ujedinjenja, koje je nastalo od različitih etničkih grupiranja stepskog i šumsko-stepskog stanovništva, formira se novo kulturno-etničko zajedništvo. Vodeće mjesto u toj zajednici odsada imaju Slaveni. Ime tog novog velikog etničkog masiva prema antičkim izvorima ima više varijanata: Sklavini, Slaveni, Venedi dok Slaveni s jugoistočnih predjela tj. predjela današnje Ukrajine imaju svoje posebno ime.

Anti

Prema bizantskim i gotskim (Jordan, Prokopij) te povjesničarima našega doba na jugu su se Europe nalazile dvije grupe Slavena: Sklavini i Anti. Prema djelima antičkih autora Sklavini su predstavljali zapadnu granu slavenstva, a Anti istočnu. Treće ime, Venedi, prema Jordanu značilo bi ne samo Slavene uopće nego i njihovu sjevernu skupinu, koja je nastanjivala prostor sve do rijeke Visle i Baltika. U toj su raspodjeli za nas najznačajniji Anti. Pitanje etničke pripadnosti te skupine jedno je od najdiskutabilnijih u znanosti. Po prvi put Anti se spominju u 3. st. i prema bizantskom povjesničaru Prokopiju zauzimali su teritorij od Dunava do Dona i Azovskog mora. Arheolozi dopuštaju da su u 4. i 5. st. Anti, poznati iz Povijesti Gota, naseljavali prostor između Dnjepra i Dnjestra, dok su se u 6. i 7. st. raselili na velike prostore između Dunava i Siverskog Donca na istoku. Njihove su tragove arheolozi pronašli i na slavenskom dijelu Balkana, zatim u Rumunjskoj, Bugarskoj ali i u Češkoj i Slovačkoj. Arheološki nalazi, u prvom redu poznati ukrasi tzv. prstenaste fibule, dopuštaju pretpostavku o migraciji antskog stanovništva od prirodnorskog prostora prema zapadu do Podunavlja i dalje do Jadrana²².

Etimologija etnonima Anti kao i druga imena ovog prostora različito su tumačeni. Ono što je očigledno je ime neslavenskog podrijetla. Najčešće se objašnjava kao iranski naziv povezan sa staroindijskim *antah* (kraj, konac, završetak): *an tyah* (onaj koji prebiva na kraju)²³.

Postoje i druga tumačenja ali je u osnovi svih konkretiziranje prostora na kojem dolazi do kraja, završetka iranojezične dominacije i do kontakta s drugim slavenskim plemenima. Također pozornost zaslužuje i povezivanje tog naziva s turkijskom imenicom *ant* (kletva) i mongolskom *ans*, *anda* (pobratim), kao imena kojeg su Avari davali onim Slavenima koji su neko vrijeme bili s njima u savezu. U ovom je smislu zanimljiva i jedna od interpretacija etnonima Hrvat (prijatelj). Međutim, od svih tumačenja najzanimljivije je zbližavanje naziva sa spomenutim staroindijskim *anta* (završetak, kraj). To se objašnjava i semantički, jer su tzv. Anti doista zauzimali jugo-istočni kraj, pokrajinu, ukrajinu slavenstva²⁴.

Prema mišljenju lingvista etnonim Anti je iranskoga podrijetla i označava ljude koji su prebivali na okrajini, granici jednoga prostora, pa ih je u tom smislu moglo doživjeti i imenovati iranojezično stanovništvo sjevernog Prichernomorja, s obzirom da su Anti bili locirani u jugoistočnoj pokrajini, kraju iranojezičnog i početku slavenskog svijeta. To se događalo u neposrednoj blizini Skita i Sarmata odnosno na prostorima današnje Ukrajine. Zahvaljujući bizantskim izvorima iz 6. st. daju se rekonstruirati antropološke osobine Anta. Bili su snažni, visoki ljudi svijetle kose. Lako su podnosili hladnoću, teške životne okolnosti života i gubitke. Uglavnom su bili vojnici i često su ugrožavali Carigrad. S njihovim se načinom života povezuje bit černjahivske kulture. Bavili su se i zemljoradnjom, imali su željezne plugove (orala), i stočarstvom, ali nisu bili nomadi. Rado su išli u lov i ribolov, trgovali su s Rimskim Imperijem i drugim udaljenim zemljama. No ono što je bilo najznačajnije za njih je da su imali moćnu vojsku. Bili su snažni, mobilni vojnici, mnogobrojni i hrabri. Od Romeja, odnosno Bizantinaca brzo su preuzeli naoružanje i vojna umijeća. U 6. su stoljeću više puta ugrozili sjeverne granice Bizanta uz Dunav. Upadali su i na teritorij Bizanta, pa čak i u bizantsku prijestolnicu Carigrad.

Glede državotvorne formacije u znanosti prevladava mišljenje da plemena Anta još nisu bila ujedinjena u stabilni savez, nisu predstavljala državu. Takve se konstatacije zasnivaju na Prokopijevim zapažanjima prema kojima Anti nisu bili vođeni voljom jedne osobe, već su živjeli i sistemu pučkog kolektivnog upravljanja. Istovremeno prema Jordanovoj *Povijesti Gota* savez Anta je postojao već od 6. stoljeća. Na čelu saveza kako kažu antički izvori bili su kraljevi (rex). U 6. su se stoljeću Anti borili protiv Gota. Ostrogoti su zarobili i ubili njihovog kralja Boža zajedno s njegovim sinovima i još 70 starješina razapevši ih na križeve. Tih 70 starješina bili su, kako smatraju znanstvenici, vođe dosta moćnog plemenskog udruženja, a rat o kojem govori povjesničar Jordan u svom djelu "Povijest Gota" odigravao se u donjim dijelovima Dnjepra, u zemlji Anta.

Ruski filolog s kraja 19. i početka 20. stoljeća A. Šahmatov smatrao je mogućom identifikaciju imena Bož, (u nekim Jordanovim rukopisima Boz) s Busom koji se spominje u čuvenom *Slovu o pohodu Igorovu* (12. st.). Taj je Bus mogao biti odjek povijesne memorije o prošlosti staroruske odnosno starokijevske kulture. Moskovski povjesničar sovjetskoga doba M. Tihomirov povezuje ime Bož s nazivom plemenskoga saveza istočnih Slavena - Bužanima, dakle, onima koji su bili uz rijeku Bug u karpatskim predjelima Ukrajine. Poneki istraživači smatraju da je ime Bož povezano sa slavenskom leksemom vožd. Pretpostavlja se da to znači postojanje vrhovnog poglavara koji je predvodio savez antskih plemena.

Iz svega rečenoga proizlazi logično pitanje: što su u etničkom smislu bili Anti? Sa zemljopisnog aspekta važno je napomenuti da je njihov prostor obuhvaćao teritorij od jugozapada Ukrajine, dakle od Azovskoga i Crnoga mora južnih ukrajinskih stepa pa sve do Zakarpatja²⁵. To je prostor koji se prema arheološkim podacima podudara sa širenjem slavenske keramike grupe Anta²⁶. Naziv Anti sigurno je stariji od prvih spominjanja slavenskih plemena,

mada se upravo slavenski prostor tako imenuje. Antima se nisu nazivali samo Slaveni već je ime, kao što je već rečeno, pripadalo iranojezičnim plemenima označujući kraj prostora njihove vladavine²⁷.

Anti su mogli biti srodni Slavenima. To se zajedništvo ispoljavalo između ostalog u srodnosti mitoloških predodžbi i samosvijesti etnosa. Karakteristično je da su imenom Anti stari Grci nazivali istočne i djelomično južne Slavena. Prema hipotezi suvremenog ruskog istraživača V. Sedova Anti su bili iranizirani Slaveni koji su asimilirali ostatke skitskog i sarmatskog etnosa sjevernog Pricrnomorja. Arheološka istraživanja govore da je to bila slavenska grupa u međuriječju Dnjestra i Dnjepra. Prema tome, Anti predstavljaju dijalektalno plemensko grupiranje Slavena 6. i 7. st. koje postoji od praslavenskog razdoblja. Ta je skupina Anta bila sudionik etnogeneze istočnih, južnih i zapadnih Slavena²⁸.

Iako su ovu hipotezu poznatog istraživača slavenske etnogeneze V. Sedova prihvatili mnogi znanstvenici ona i dalje izaziva osporavanje autora koji su tražili dodatne dokaze. Međutim, mnogi su se znanstvenici složili u procjenjivanju značenja Anta kao svojevrsnih praotaca velikog dijela slavenstva. Češki slavist Lubomir Niederle a zatim i ruski arheolog A. Spicin smatrali su Ante precima južne grupe istočnih Slavena, dakle, Ukrajinaca i njima srodnih južnih Slavena. Istovremeno su neki istraživači suzili značaj Anta tumačeći ih direktnim precima ukrajinskog naroda. Ali arheološka istraživanja govore u prilog značajnog proširivanja kulture Anta izvan neposredno ukrajinskog područja, te njihova utjecaja u formiranju fundamenata ne samo istočnih Slavena već i južnih a možda čak i jednog dijela zapadnih Slavena. Tu pretpostavku dopušta već sam mehanizam etnokulturnih procesa ranog srednjovjekovlja koji traje u neprekidnim migracijama, premještanjima različitih plemena²⁹.

Politički je savez Anta bio jedan od jezgra buduće istočnoslavenske državnosti. U kakvom su odnosu bili Anti s konkretno istočnoslavenskim odnosno ukrajinskim prostorom i etnosom koji je tamo prebivao, pitanje je aktualno u znanosti. Postoji pretpostavka da je politički savez Anta bio jedan od začetnika buduće moćne Kijevske Rus'.

Već su bizantski autori identificirali istočnoslavenska plemena, jezgro kojih se nalazilo oko Kijeva, odnosno Poljana s Antima. Upravo su Poljanima starokijevski ljetopisci imenovali to jezgro. Prema tome, konstatiramo susjedstvo dva etnička kontingenta Anta i Poljana a istovremeno i njihovo prožimanje, što odgovara procesu slavensko-iranske simbioze čija je granica prolazila kroz južnoukrajinske stepe. Pošto se kultura slavensko-iranske simbioze prostirala sve do centralne Ukrajine, kulturu Anta su povezivali također i s kijevskom kulturom.

Diskutabilno je ostalo pitanje odnosa između Anta i Ukrajinaca, jer Anti teritorijalno pokrivaju prostor Slavena odnosno Ukrajinaca. Ruska caristička i sovjetska znanost presijecale su bilo kakav pokušaj ukrajinskih povjesničara koji su nastojali povezati svoju etnogenezu sa

svojim tlom. Međutim, u znanosti se bez obzira na represije ideja autohtonosti ukrajinskog stanovništva koncentrirala i ugledala svjetlo dana tek u istraživanju Mihajla Gruševskog početkom ovoga stoljeća. Prema njemu Anti su ona plemena koja su formirala etnografsku cjelinu koju danas zovemo Ukrajinsko-Rusjkom. Da podsjetimo, Mihajlo Gruševski je svoju domovinu nazivao njezinim dvojnim imenom Ukrajina-Rusa (Rus'). On je motivirao svoju tvrdnju o Antima i time da su oni došli s područja između Dnjestra i Dona na kojem kasnije vidimo Rusine (stari naziv za Ukrajinke), i na koje prema Gruševskom već u 6. st. nije mogao obitavati neki drugi slavenski narod. U Antima, zaključuje M. Gruševski, imamo pretke ukrajinsko-rus'ka plemena³⁰.

Kultura Anta o kojoj svjedoče pisani i arheološki izvori postala je jedan od komponenata u formiranju prastare ukrajinske kulture. Poznato nekoliko ornamentalnih stilova koji su preuzeti od Anta. To su stanoviti geometrijski i tzv. životinjski stil koji su zajedno s mitologijom našli odjek u ukrajinskoj kulturi. Takvu konstataciju, međutim, nisu prihvatili ni rusi caristički ni sovjetski povjesničari koji su nametali svoju tezu antiukrajinizma glede povezanosti Ukrajine s arhaičnom kulturom. Međutim, u novijoj se ukrajinskoj znanosti teza o ukrajinskom preuzimanju tradicije Anta dinamično razvija. Prisutnost Anta na širokom slavenskom području gdje su nastali istočni i južni, a kako se pretpostavlja djelomice i zapadni Slaveni upućuje na njihov značaj kao supstrata koji u nekim zajedničkim elementima povezuje te narode.

Ulogu u propadanju antske konfederacije odigrao je i udarac istočnih stepa u obliku novog vala nomada. Bili su to Avari, u starokijevskim ljetopisima Obri. Predstavljali su savez nomadskih plemena turkijskog podrijetla. U 6. st. iz Azije s uralsko-kaspijskih stepa Avari upadaju na područje suvremene Ukrajine. Godine 557. prešli su Volgu, pokorili turkijske narode sve do Priazovlja i došli sve do srednjega Dunava. Tamo su u Transilvaniji osnovali svoju državu Avarski Kaganat. U 8. stoljeću nomadili i sjevernom Prichernomorju pokorili dio slavenskih plemena sve dok im to isto krajem 8. stoljeća nisu učinili Franci, a krajem 9. Ugri. Ovaj nomadski konglomerat nanio je udarac Antima, poslije čega se konfederacija Anta raspala na manja ali dobro organizirana ujedinjenja. U južnom praukrajinskom arealu u periodu od 7. do 9. st. potomci Anta zbog sukoba s Avarima nestaju kao etnički naziv. Anti se više ne pojavljuju u pisanim izvorima. Međutim, prema arheološkim podacima, ovaj sudar Anta s Avarima mogao je značiti formiranje novih simbioza. Naime krajem 50-ih i u prvoj polovini 60-ih godina 6. stoljeća poslije destrukcije antske konfederacije u srednjem Podnjeprovlju, Anti gube značaj jedne od najvećih političkih snaga istočne Europe. U srednjem Podnjeprovlju pojavljuje se nova vodeća snaga - "narod Ros".³¹

Rosi

Novi centar konsolidiranja ostaje srednja *Nadnjeprjanjščina* odnosno srednje Podnjeprovlje, od Karpata najudaljenija regija koja je najmanje nastradala od avarskih naleta. Novo ujedinjenje koje nastaje u 7. st. nazvano je Rus'.³¹

Vodeća snaga srednjega Podnjeprovlja bio je narod Ros. S Rosima se zbližavaju Poljani kijevske regije koji su primili etnonim *Ros-Rusi*. Taj se naziv odnosio na poljansko ujedinjenje s Kijevom na čelu, gdje će nastati Kijevska Rus'. Analiza kulture poslije konačnog propadanja Anta kao zadnjeg odjeka iranojezičnog prostora poznatog kao Velika Skitija, pokazuje da su istočnoslavenska plemena s područja suvremene centralne Ukrajine bila jedan od najrazvijenijih plemenskih saveza između tadašnjih plemena istočne Europe.³²

Nove slavensko-neslavenske simbioze pomiču se i dalje prema zapadu u kolonizacijskim valovima. Zahvaljujući arheološkim podacima možemo vidjeti širenje potomaka tog mišljanog slavenskog stanovništva. Potomci Anta u jugozapadnom dijelu Ukrajine, koji se ljužio uz rijeku Bug, pretvorili su se u slavenska plemena od 9. do 12. st. To su ona plemena koja su, prema arheološkim podacima, napustila srednjonadnjepranjsku kulturu kurgana (grobница). Kod kijeuskog ljetopisca Nestora poznati su kao Bijeli Hrvati. Njihovo obitavanje na jugozapadu Ukrajine u osnovi oslikava njihovu postupnu migraciju s jugoistočnih predjela ukrajinskog prostora prema Karpatima i jugozapadnim regijama. Put s istoka prema zapadu odigravao se u nemirnom kontekstu koji smo pokušali ocrtati u ovom poglavlju. Također ćemo nastojati odgovoriti kako se etnonim Hrvat mogao realizirati na ukrajinskom prostoru.

II. TRAGOVI HRVATA NA UKRAJINSKOM PROSTORU

1. TAJANSTVENO IME HRVAT

Tri pristupa interpretaciji

Sadržaj i značaj imena Hrvat svakako je jedna od najzanimljivijih i dominantnih tema povijesne znanosti. Malo je etnonima koji su izazvali takvu pozornost i doživjeli toliko raznovrsnih interpretacija. Ime Hrvat kao da je neka sfinga u znanosti koja privlači pozornost znanstvenika tijekom stoljeća. Mnogi su istraživači različitih vremena prilazili toj sfingi pokušavajući odgonetnuti tajnu koja se skrivala iza imena Hrvat. Za taj je problem vezana cijela galerija blistavih poznatih znanstvenih autoriteta: lingvisti, povjesničara, arheologa, filologa i dr. Možemo reći da je problem etimologije imena Hrvat sastavni dio razvoja europske historiografije, odnosno slavistike jer se tumačenje tog imena promatra još od ranih vremena pa sve do danas. S proučavanjem tog imena možemo pratiti razvoj problema etnogeneze od ranog srednjovjekovlja preko renesansne znanosti, baroknog doba, potom posebice 19. st. pa sve do suvremene znanosti. Raznovrsna tumačenja imena Hrvat, ponekad čak i proturječna, predstavljala su u neku ruku zakonitost jer su oslikavala različita stanja znanosti u njezinom razvoju a također i različitost škola. To se posebice odnosi na interpretiranje etnonima Hrvat u znanosti 19. st. kad se formira metodologija povijesnih znanosti i nastaju historiografske škole.

Kada bi se pokušao na jednom mjestu sakupiti sadržaj svih interpretacija imena Hrvat, ispala bi šarena, neobična priča, prava epopeja o jednom imenu. Epopeja koja obuhvaća najraznovrsnije pojmove i donosi neku bogatu sliku Hrvata u vizijama znanosti različitih vremena. Taj mozaički portret Hrvata u znanstvenoj interpretaciji koji se nazire u istraživanjima mnogih autora obuhvaća različite pojmove - najprije od onih jezičnih u kojima se ime povezuje s različitim govornim prostorima - njemačkim, slavenskim, iranskim, litvanskim, turkijskim, itd.

U zemljopisnom smislu ime se vezalo uz različite sredine - za sadašnje lokacije Hrvata, posebice za prijadranski pojas ili otok Krk s odgovarajućim imenom autohtonog stanovništva, zatim za Ilirik i sve dalje prema Karpatima. Zemljopis traganja za Hrvatima poznaje i široku vertikalnu od sjevera baltičkih prostora preko poljskih pa sve do juga Balkana. Ona se širila i prema istoku preko Ukrajine - do iranskih lokacija.

Srodnost imenu Hrvat tražila se u velikom krugu naroda. Upućivalo se na mogućnost podrijetla vezanog s konkretnim imenima ili plemenima, primjerice od bugarskog kana Kurbata ili rimskog vojskovođe Korvina ili se pak to ime zblizavalo s mogućim zajedništvom sa Srbima. Ta je lepeza raznovrsnih naroda koji su mogli dati sebi ime Hrvat veoma široka.

Sadržajno je ime Hrvat bilo interpretirano u prilično velikom rasponu pojmova, primjerice: grčki *hora*-zemlja, ili staroslavenski *gora*, *hrib*, *hrebt* do vegetacijskog koda naprimjer: *hrev*, *drvo*, ili pak životinjskog elementa: Hrvat - *jelen*. Korijen imena Hrvat pokušali su izvaditi i iz konkretnih militantnih pojava kao stoje njemačko *her*, poljsko *karwat* - mač. Neovisno o tome militantna se tema povezivala i s onim koji se brani, koji se štiti, nešto čuva ili se pak bori. S druge strane osim *ratnika*, u imenu Hrvat vidjeli su *prijatelja*, *druga* ili izražaj nekog *zanata* – *stočara* naprimjer ili pak *plesaća*. Osim konkretnih zemaljskih atributa neki su govorili i o refleksijama nebeskih elemenata u tom imenu.

Kad bi se sva ta tumačenja pokušala povezati u jednu cjelinu bila bi to jako zanimljiva priča o jednom narodu koji ima toliko mnogo osobina. Te interpretacije potiču s različitih prostora od Irana preko Karpata do Ilirika odnosno Grčke i drugih zemalja. To bi bila predodžba o jednom narodu koji ima mnogo zemlje, vezanje za planine ali je i stočarski narod. Voli se igrati, plesati, ima mnogo prijatelja, a kako umije i voli se boriti on je oklopnik s mačem, zna se braniti, poklanja se svetim životinjama, svetoj gori, svetom drvetu i drugim mitološkim atributima itd.

Ova je slika tek fragment osobina koje se vezuju uz ime Hrvat i izraz je težnje znanstvenika različitih vremena za otkrivanjem tajne imena Hrvat. Ta slika dopunjava se i suvremenim interpretacijama koje su se pojavile zadnjih desetljeća kao težnja za nacionalnim identitetom u hrvatskom društvu. Različitost interpretacija oslikava brojne metodološke principe, razne škole, ideološke predispozicije znanstvenika u različitim vremenima.

Problem etimologije etnonima Hrvat popraćen je trajnim osporavanjima i diskusijama na visokoj znanstvenoj razini poznatih svjetskih slavista pa i mnogobrojnih entuzijasta-laika. Problem nije riješen, a kao takav vjerojatno će ući i u 21. stoljeće. Bogatstvo interpretacija imena Hrvat oslikava i neke zakonitosti. Znanost je čvrsto prihvatila da je ime Hrvat, kako kažu etimolozi «prozirno», za razliku od nekih drugih etnonima (npr. Srbin). Međutim, tu “prozirnost” imena Hrvat mogli bismo usporediti s gledanjem u morske dubine pri čemu vidimo kako na njegovu dnu svjetluca nešto zagonetno. Pokušavamo dokučiti tu tajanstvenu blistavost, gotovo nam se učini kako vidimo njezine konture no one se već idućeg trenutka izgube. Stoga bismo znanost u ovom slučaju mogli usporediti s roniocem, jer ona nastoji s povijesnog dna izvaditi ovu prošlošću prekrivenu tajnu.

Problem povijesne dubine odnosno vremenske dimenzije konkretna je realnost u odnosu na proučavanje etimologije imena Hrvat. Ime nosi u sebi osnovu koja je vrlo stara i intrigantna.

Ta osnova za koju se veže etnonim Hrvat, da se promatrati na velikom prostoru koji je mnogo širi od neposrednog hrvatskog a također i slavenskog područja. Dakle, iza imena Hrvat stoji pojam koji je raznovrsno prisutan u različitim refleksijama i širokom prostoru. U jednom od svojih mogućih refleksija taj se značaj izrazio u etnonimu Hrvat. Bez obzira na sve poteškoće i rizičnost ponovnog bavljenja tim imenom, znanost mora i dalje tragati za odgovorom na ovo aktualno pitanje. Cilj je našega rada tek jedan od pokušaja pristupa toj aktualnoj i zanimljivoj temi. On se realizira u promatranju imena Hrvat polazeći od one informacije koju pruža ukrajinski povijesni prostor, kao jedan od brojnih na kojem je taj etnonim postojao. Takva interpretacija nema pretenzije na sveobuhvatni odgovor, ona se samo zasniva na pokušaju prikupljanja nekih činjenica s ukrajinskog područja što bi bio jedan od priloga proučavanju tog složenog i dalje perspektivnog problema.

Polazeći od principa kompleksnosti, koristeći metodu korelacije, verificiranja različitih znanosti te oslanjajući se na ukrajinske faktičke baze pokušajmo sagledati etnonim Hrvat s nekoliko aspekata. Ovo pitanje zahtijeva različite pristupe, od lingvističkog preko socijalno-društvenog pa do svijetonazornog.

Lingvistički aspekt

Jezikoslovni aspekt jedan je od najznačajnijih u istraživanju etnonimije. Tijekom cijelog stoljeća u znanosti se podrijetlo raznih etnonima proučava putem lingvističkih metoda, što je imalo različite rezultate ali je otvorilo i niz pitanja koja traže odgovore. Ime Hrvat spada u tu grupu lingvističke znanosti jer se interpretira polazeći u prvom redu od tvrdnje da ime reflektira jezičnu pripadnost etnonima određenoj jezičnoj skupini. Pripadnost tog imena iranogovornoj skupini najviše je prihvaćena u znanosti. Potvrdili su je poznati slavisti prošlog stoljeća: Ramo, Meiler, Vailant, Jiriček, Hauptman, Nachtigal te podjednako značajni istraživači našeg stoljeća.

Osim s iranogovornom skupinom ime Hrvat povezivano je i s praindoeuropskim jezičnim podrijetlom. U suvremenoj znanosti koja proučava indoiranske etnose jugoistoka teorija iranskog supstrata sjevernog Prichernomorja utvrdila se još u prošlom stoljeću a prihvaćena je i u današnjoj znanosti (radovi Mullenhofs, Millera, Fasmera, Abajeva i drugih). Suglasno ovoj teoriji sjeverno je Prichernomorje antičkoga doba od 7. do 6. stoljeća prije naše ere predstavljalo svojevrstu arenu borbe iranstva i njegovih različitih odnosa s helenstvom priobalnih grčkih kolonija. Kao što je rečeno u prijašnjem poglavlju, u tim se regijama pojavljuju Kimerijci i Skiti kao najstariji iranogovorni nomadi euroazijskih stepa.

Ostaci jezika Skita i Sarmata i dalje imaju iranski karakter. Ti iranojezični nomadi prichernomorskih, priazovskih stepa dolaze u dodir s praslavenskima što donosi svoje rezultate i konkretno se reflektira u etnonimima. Pretpostavlja se da se u takvom procesu formirao i etnonim Hrvat. U znanosti se ustalilo mišljenje o pripadnosti tog imena grupi imena neslavenskog

podrijetla i predstavlja etnički iranizam. Sličnoj grupi pripada niz etnonima jugoistočnog dijela sjeverne Ukrajine. Dakle, etnonim Hrvat, a kao što se pretpostavlja i etnonim Rus te imena kao što je recimo Sjever - iranizmi su.

Tvrdnja da je etnonim spadao u grupu koja se suodnosi s iranskim nazivima zasniva se na dokazima koji su po prvi put pronađeni u prostorima svojevrsne tampon zone - na jugoistoku Ukrajine gdje su se dodirivala iranojezična i praslavenska plemena. U prvom redu to se odnosi na grčki naziv Horovatos, pronađen na jednom od natpisa u Tanaisu na Donu.² Na tome se gradila pretpostavka o srodnosti iranizma Haravat i imena jednog od slavenskih plemena - Bijeli Hrvati, poznatog u staroukrajinskim izvorima. U traganju za iranskim korijenima imena Hrvat posebice su važni stari nazivi koji imaju sličnu osnovu Harvat.

Postoji cijeli niz ponuđenih analogija za ime Hrvat. Između ostalog isticao se Behistunski natpis kao ime stare Arahozije i staroperzijsko Harauvatis, Harauvatija. Uz tumačenje etnonima upućivali su i na niz paralela, između ostalog na sljedeće:

avest: Haurvaiti — srđ, haurvatat - cjelovitost

huraoba - dobro složen

hvar-sunce

te na druge osnove kao što je *vat - vac - vjesnik*.

Obračala se pozornost na modele hra - *sue u složenici s osnovama tipa (drug, prijatelj) ili *aurvant* (hrabar junak) i sl. Navedeni primjeri samo djelomice ilustriraju težnju za povezivanjem etnonima Hrvat s iranojezičnim modelima, čemu su bili naklonjeni brojni poznati etimolozi. Srodnost etničkog iranizma Hrvat i naziva za slavensko pleme Bijeli Hrvati (kod Nestora) hipotetički se tumačila kao slavensko posezanje za nazivljem iz iranskog jezičnog područja.

No takve su usporedbe Bijelih Hrvata i iranskih plemena Hrvata izazivale sumnje. Ako su navedene paralele iz perzijskih izvora odgovarale etnonimu Hrvat, zabunu je izazvala činjenica lingvističke prirode. Primjerice, vokal u prvom slogu perzijskih primjera nije mogao etimološki odgovarati slavenskom "jeru" u spomenutom Hrvat, starorusko Hrvati (naziv istočno-slavenskog plemena).³

Može se pretpostaviti da je u slavenskim obilježjima imena dolazilo do fonetskih promjena, što se događalo u sklopu općeg procesa postupnog stapanja iranojezičnih plemena s kasnijim slavenskim.

U kontekstu tumačenja imena Hrvat moramo ponoviti neke već poznate teze. Problem odnosa iranskih i praslavenskih plemena prisutan je davno u znanosti i vezanje za problem etnogeneze Slavena uopće. Pretpostavlja se da je traganje za pradomovinom Slavena rezultiralo njihovim lociranjem u različitim pravcima. Međutim, danas se zapadna hipoteza podrijetla Slavena ne može smatrati uvjerljivom. Zapravo je nisu prihvatili ni u Poljskoj. Već

smo rekli da su kao sastavni dio praslavenskog prostora zemlje sadašnje Ukrajine odigrale značajnu ulogu u procesu u kojem su Praslaveni i sjevernoiranske grupe stanovništva aktivno kontaktirali i djelomice se premještali tijekom 2. i 1. stoljeća prije naše ere. Taj je proces postupno doveo do njihovog diferenciranja na odvojene indoeuropske blokove. Ovaj je proces bio najintenzivniji tijekom 7. i 3. stoljeća prije našeg doba, kada su Skiti ~ nomadi, Praslaveni i Skoloti zajedno stvorili cjeloviti društvenopolitički sistem koji je u 6. stoljeću prije naše ere prerastao u iranodržavno ujedinjenje, u Veliku Skitiju.⁴

U daljem povijesnom razvoju s postupnim kristaliziranjem slavenskih plemena dolazilo je do neposrednih dodira tih dviju velikih etničkih grupacija Slavena i iranojezičnog masiva, što je postupno vodilo prema nekoj vrsti slavensko-iranske simbioze.

Razina tog prožimanja različito se procjenjuje u znanosti, ali je općeprihvaćeno daje to prožimanje imalo veliki značaj za sudbinu obiju grupacija. Prema peterburškom istraživaču L. Gumiljovu upravo simbioza predstavlja optimalnu varijantu etničkog kontakta u kojem etnosi žive jedan pored drugoga i u isto vrijeme odvojeno, održavajući mirne odnose i ne miješajući se u poslove jedni drugima.⁵ U međuvremenu se prožimanje intenziviralo što potkrepljuje pretpostavku o životu Slavena i Iranaca najednom teritoriju. Oni se međusobno premještaju što je dovelo do slaveniziranja iranojezičnog stanovništva. Prema nekim istraživanjima taj se proces odigravao u 1. tisućljeću prije naše ere.⁶

No njime nisu bili zahvaćeni svi Slaveni već samo dio onih koji su naseljavali srednje Podnjeprovlje i Pricnomorje, mada su istraživanja pokazala da postoje i baltičko-iranski jezični kontakti. Najjača koncentracija iranizama bila je u sjevernom Pricnomorju gdje je iranogovorno stanovništvo najduže prebivalo. U vremenskom kontekstu teško je odrediti apsolutnu kronologizaciju ali je činjenica da su ti slavensko-iranski odnosi zaživjeli nekoliko stoljeća prije doseljavanja Slavena u Podunavlje. Već su u 6. stoljeću Slaveni počeli naseljavati Podunavske zemlje. Zato slavensko-iranska simbioza datira s prvim tisućljećem prije naše ere, odnosno u vrijeme blisko onom u kojem se na Donu spominje ime Hrvat. Lingvistička tvrdnja potvrđuje se i arheološkom koja svjedoči o prisutnosti slavensko-iranske simbioze već u spomenicima černjahivske kulture.⁷

Traganje za iranizmima kod Slavena skrupulozan je posao i traži sagledavanje složenih procesa interetničkih komunikacija. Podsjetimo da slavenska jezična grupa spada u indoeuropsku skupinu kojoj pripadaju indo-iranski, keltski, ilirski i drugi arhaični jezični masivi. Prema indoeuropeistima svi su se oni razvili iz jednog indoeuropskog korijena. Međutim, suvremeno stanje u proučavanju slavensko-iranskih leksičkih podudaranja ima zaključaka dostatnih za konstatiranje činjenica o iranskim utjecajima na slavensku fonetiku i gramatiku. Na osnovi tih podataka zaključilo se da su Praslaveni živjeli u tiješnom susjedstvu s iranskim plemenima. Pradomovina tih Slavena mogla je biti srednje Podnjeprovlje a kontakti s iranskim plemenima odvijali su se, kao što je već konstatirano, u sjevernom Pricnomorju. Rezultati trajnih istraživanja

inicirali su hipotezu o neprekidnim kontaktima Slavena sa sjevernim Irancima, na što upućuje veliki broj podrijetlom iranskih fenomena u kulturi, jeziku i mitologiji Slavena, u prvom redu jugoistočne regije dakle Ukrajine. Sve je to poticalo tvrdnju o trajnoj slaveno-iranskoj simbiozi u Podniprovsjoj regiji tijekom prastarih vremena. Da ponovimo, to je prožimanje dodirnulo samo jedan dio slavenskoga svijeta i dio iranskih plemena. S obzirom da su u određenom periodu Slaveni i Iranci živjeli na jednom teritoriju iranojezično se stanovništvo asimiliralo sa Slavenima koji su preuzeli njihova imena, što objašnjava prisutnost etničkih iranizama kod Slavena.

Taj proces ilustrira stanje jezika, kulture, mitologije i drugih fenomena kod Ukrajinaca ili Rusa - što je prastari naziv za Ukrajince. To je ime paralelno sa slavenskim teritorijalnim (Ukrajina) i plemenskim nazivima (plemena kod Nestora iz doba Kijevske Rus') također primjer iranizma u etnonimiji ove regije. Prisutnost iranizama u ukrajinskom jeziku uočena je davno i dokazana je na različitim razinama metodoloških odnosno metodskih principa. Mnogobrojni tragovi iranskih jezičnih utjecaja javljaju se i u ukrajinskom poganskom panteonu, folkloru i lingvističkoj građi na razini fonetike i gramatike.⁸ U tu grupu uvjerljivih argumenata spada i etimologija ukrajinske hidronimije.⁹

Posebno su zanimljiva fonetička istraživanja. Fonetika se ne preuzima od susjeda što je razlog pretpostavci daje u foniranju južnih grupa suvremenih istočnih Slavena, nositelja ukrajinskih odnosno južnoruskih narječja, neposredan udio od davnine imao sloj skitosarmatskog stanovništva. Skitski utjecaj na praslavenski jezik karakterističan je za period od 10. do 1. stoljeća prije naše ere. Pretpostavlja se da u skupinu tih fonetskih promjena spada i promjena koja se dogodila u vremenu od 6. do 5. stoljeća prije naše ere. Riječ je o zamjeni $g \setminus k \setminus h' \setminus d\check{z} \setminus \check{z} \setminus \check{c} \setminus \check{s}$. S vremenom je ta promjena bila prihvaćena u istočnoslavenskim jezicima, međutim održala se samo u ukrajinskom:

drug — družę

vik — vični (hrv.: vijek - vječni)

duh-dusiti i sl.¹⁰

Za ukrajinski je jezik karakterističan nestanak eksplozivnog g i njegova zamjena s frikativnim g , zatim, laringalnim A , što je jedna od davnih crta koje je ukrajinski jezik preuzeo od iranskog. Kao što je dokazano ta se promjena odvijala u uvjetima skitosarmatskog upadanja koje se procjenjuje kao prisutnost iranogovornog supstrata u ukrajinskom jeziku.¹¹

Kao što je naglašeno u skupinu slavenoiranskih preuzimanja spadaju i neki iranizmi u jugoistočnom dijelu slavenskoga svijeta. To su između ostalog i već spomenuti pojedini nazivi plemena kao što su Hrvati, Rusi, Siverjani i dr.¹²

Smatra se da etnonim Srbin, koji nije toliko "proziran", također spada u krug slavenskih etnonima koji se suodnose s iranskim nazivima. Njega su pokušavali povezati s nazivom

Siverjani. Kasnije kod istočnih Slavena nisu pronađeni nikakvi tragovi Srba. Povezivanje imena Srba s Hrvatima, što su putem fonetskih razlikovanja pokušali neki istraživači, opovrgava se u ukrajinskoj znanosti postojanjem izvora srodnog etnonimu Hrvat. Za razliku od etnonima Hrvat koji se kvalificira kao “proziran”, u znanosti postoji mišljenje da etnonim Srbin spada u grupu “neprozirnih” i on je udaljen od etnonima Hrvat. Zato tumačenje imena Srbin treba tražiti na drugim putovima, tvrde poznati ruski lingvisti Vjačeslav Ivanov i Vladimir Toporov.¹³

Dakle, ime Hrvat je vrlo staro i u traganju za njegovim etimološkim korijenima valja razlikovati predslavensko i slavensko razdoblje. Dodir etničkih skupina u tim razdobljima odvijao se na ukrajinskom prostoru kamo je bio donijet etnički iranizam Hrvat i gdje se, kako pretpostavljamo, odvijao dio procesa formiranja etnogeneze Hrvata, praetnos koji je jednim svojim dijelom izrastao s ukrajinskog teritorija. U taj ukrajinski prostor dolaze plemenske grupacije koje nose ime Rus odnosno Hrvat. Kasnije ta nazivlja s iranojezičnih prelaze na slavenske grupe. To upućuje na pretpostavku da se formiranje etnogeneze Hrvata i Rusa, odnosno Ukrajinaca odvijalo jednim dijelom u srodnom prostoru, što opet podcrtava značaj ukrajinske informacije u identificiranju etnonima Hrvat. Kasnije u procesu slavenoiranske simbioze te su etnonime preuzela slavenska plemena. Ako je predslavenski arhaični narod Hrvata bio neslavenski narod (kao što su i Rusi-Rosi neslavenski narod) čije su ime uzela neka slavenska plemena, a oni od njih jezik, logično je pitanje o mogućnosti rekonstrukcije socijalne strukture odnosno svjetonazora onih skupina u čijoj sredini nalazimo ime Hrvat, odnosno Rus.

Socijalni aspekt

Analizirajući društvenu strukturu nomada koji su se tijekom stoljeća u valovima premještali s istoka na zapad koncentrirajući se u ukrajinskim stepama, suočavamo se s nizom poteškoća vremenskog i teritorijalnog karaktera. Upravo veliki teritorijalni i vremenski prostor karakterizira procese koji su utjecali na razvoj etnogeneze. Međutim, na tom prostoru postoje određene zakonitosti koje na neki način omogućuju rekonstrukciju tog društva. Pripadnost tih nomada širokom iranojezičnom krugu usmjerava na traženje središnjih jezgra iz kojih proizlaze ti nomadski krugovi. To bi na neki način značilo traganje za centrima Indoeuroljana od kojih ćemo izdvojiti jedan od mogućih najznačajnijih.

U 2. tisućljeću prije naše ere u šumskim stepama i stepama Euroazije od Dnjepra do Altaja postojala je indoeuropska zajednica koja je prema arheološkoj lokaciji dobila ime andronjivske kulture. Prema nekima ova upola nomadska, upola stočarska plemena preci su istočne iranske grane Indoeuroljana. Andronjivsko stanovništvo naseljavalo je srednju Aziju i nosilo je legendarno ime - Arijci. Sredinom 2. tisućljeća prije naše ere zauzeli su Iran a zatim i sjeverozapadnu Indiju, gdje je bila razvijena faraonska civilizacija. Kultura Indoarijaca rekonstruirana je na temelju prastarih spomenika kao što su Rigveda, Atharvaveda,

Šatapathabrahmana i Avesta te putem lingvističke građe. Usporedba tih podataka s konkretnim arheološkim kulturama euroazijskih stepa u vremenu od 17. do 12. stoljeća prije naše ere dopušta provjeru lingvističke i arheološke hipoteze o pradomovini Indoarijaca. Te su hipoteze potvrđene svjedočenjima o genetskim vezama u 7. i 6. st. prije naše ere s iranojezičnim Skitima i Sakama koji su živjeli u stepama Altaja, Dona i Dnjepra sve do Dunava te kontaktima Indoarijaca s narodima velikog zemljopisnog prostora koji se prostirao od finskougarskog područja, preko rijeke Ra (starinski naziv rijeke Volge) i Rinejskih planina (Ural).¹⁴

Sjeveropontijski pravac, odnosno sjeverno Prichernomorje, jedan je od glavnih značajnih pravaca migracije Indoarijaca. Skiti koji su iz Irana došli u ukrajinske stepe prije više od 2700. godina smatraju se potomcima Arijaca. Pronađeni lingvistički podaci, u prvom redu toponimska građa, u sjeverno-zapadnoj Indiji govore o intenzivnim kulturoetničkim vezama sjevernog Prichernomorja i Indije koje su postojale i u sarmatsko doba. Na tom se prostoru prenosio, transformirao, obnavljao i gubio niz pojmova koji su obilježavali taj put (toponimi, mitologija, socijalni relikti i slično). Rekonstruiranje tih putova i pojmova širokog kola spada u problematiku rekonstruiranja etnogeneze pojedinih naroda. Sastavni je dio tog procesa i traganje za putovima imena Hrvat, njegovim sadržajem koji pripada i poklapa se sa svim slojevima arhaične informacije tog prostora, imena koje se širilo od istoka prema zapadu djelomice pristižući i na ukrajinski prostor. Dakle, rekonstruiranje etnonima Hrvat upućuje na kulturu Arija. Isti ti putovi vode nas u traganju za etnonimom Rus, odnosno staroukrajinskim nazivima.

Ariji su bili mala plemena, stočari - nomadi. Ta su se plemena grupirala u često labava savezna ujedinjenja. Taj princip ujedinjenja različitih plemena u velike snažne saveze stoljetni je zakon stepe. Društveni temelj Arija bile su patrijarhalne obitelji na čelu sa starješinama. Nekoliko srodnih obitelji činilo je gramu (naselje, općina ali i vojni odred). Neki ukrajinski povjesničari vide u toj leksemi korijene ukrajinske riječi gromada (društvo, skupina, ljudska skupina). Nekoliko općina činilo je pleme odnosno vis kod Slavena ves tj. seosku gromadu sa zemljom. Na čelu grame, visa bio je kralj, car odnosno vođa. Najbliža vođi, odnosno kralju bila je osoba odgovorna za duhovnu ritualnost, povezana s božanstvom Purohita. Na narodnim pučkim zborovima — sauitima (skupštinama) donosile su se odluke o svrgavanju nepoželjnog kralja, odnosno kneza i izboru drugoga (taj tip demokracije poznat je već od zaporoških kozačkih organizacija pa sve do dubrovačkih političkih formacija). Obično je rat bio svakidašnja preokupacija Arija i označavao se terminom koji je u prijevodu sa sanskrita značio borbu za krave.¹⁵

Ne treba naglašavati da je rat najstariji ljudski zanat koji je obilježavao socijalnu strukturu stanovništva kod različitih naroda.

Još u vremenu od 6. do 5. tisućljeća prije naše ere u stepskoj i šumsko-stepskoj regiji između Dnjepra i Urala, poslije domesticiranja konja snažno je funkcioniralo već spomenuto

indoeuropsko društvo pokretnih stočara s vojnim socijalnim vrijednostima. Najprestižnije je bilo biti ratnikom. Takav način života proširio se na značajni dio Europe i Male Azije, što je u velikoj mjeri vezano s vojnim pohodima Indoeuropeaca rezultat čega je bilo rušenje eneolitskih kultura balkano-dunavsko-karpatske regije, između ostalog i spomenute tripiljske kulture u Ukrajini.

Doba finalne bronce u euroazijskim stepama karakterizira se razvojem socijalnih struktura i vojnopolitičkih tvorevina. Učinkovitost stočarskog gospodarstva zasnivala se na dinamičnosti nomadskog načina života, na njihovu premještanju s pašnjaka na pašnjak. To nomadsko gospodarstvo poniče u zadnjoj trećini 2. tisućljeća prije naše ere u centralnoazijskim stepama, a u periodu od 11. do 9. stoljeća prije naše ere fiksira se u sjevernom Pričnomorju. Logično je da su ta premještanja vodila u osvajanja, ratove za teritorij. U prvoj polovici 2. tisućljeća prije naše ere premještajući se u južni dio istočne Europe nomadi su vodili bitku na konjima koristili brončano oružje. To je vodilo postupnom izjednačavanju vojnopolitičkih mogućnosti plemenskih ujedinjenja i do bitnih etničkih promjena koje se u vremenu od 18. do 16. st. prije naše ere odigravaju na velikom prostoru od Balkana do Pamira. Međutim se u sjevernom Pričnomorju-Priazovlju stanje stabiliziralo od kraja 2. tisućljeća prije naše ere. Ovdje se širila po mnogočemu srodna indoiranska kultura.

Ratna tradicija Skita djelovala je na narode s kojima su oni dolazi u dodir, dakle, s Praslavenima. Zbog svojih pohoda prema prednoj Aziji Skiti su trebali velik broj vojnika jahača. Pronašli su ih u susjednim, možda o sebi ovisnim ratnopolitičkim ujedinjenjima. Jedan dio skolotske aristokracije još iz doba prednoazijskih pohoda prihvaćao je skitsku kulturu i bio je aktivan sudionik formiranja tog kompleksa. Kako se pretpostavlja predstavnici viših slojeva praslavenskoga društva ulijevali su se u određene strukture vojne vlastele Skitskoga Carstva iranizirajući se u govornom smislu. Tome su zacijelo potpomogli mješoviti brakovi dok je redovno nomadsko stanovništvo prihvaćalo hljeboradnički životni ustroj i postupno se slaveniziralo.¹⁶

Već je u 5. i prvoj polovici 4. stoljeća prije naše ere praslavenska vojna aristokracija bila u okviru političkih interesa Skita. Ona je sudionik pohoda te preuzima vrijednosti, kulturne stereotipe od stepskih nomada, dok su Skiti sve više upoznavali zemljoradničku kulturu lokalnog stanovništva Ukrajine. To vodi prema uzajamnom asimiliranju - gospodarskom, kulturnom a na neki način i etnojezičnoj simbiozi. Dakle, u tim se zajedničkim ratnim pohodima povezivala šumo-stepa i stepa što potvrđuju i arheološki pronalasci. Ova gospodarska, politička i kulturna simbioza odvijala se na početku 2. četvrtine 6. stoljeća prije naše ere, na osnovi čega su antički Grci tumačili Skite i Skolote kao jedan narod, razlikujući pritom Skite nomade (odnosno one iz stepa) od Skita zemljoradnika (orači, iz centralne Ukrajine). Taj skitski utjecaj produživao se uz Dnjepar sve do srednjeg Podnjeprovlja, jezgre istočnoslavenskih plemena. U sredini ranoetničke elite, najprije ratne, koja je uključivala i srednjodnjeparske Praslavene, formirala se kneževska družinska kultura. Ona je bila vezana za svjetonazore društva, odnosno za

dominirajuću religiju. Ratni zanat kao najprestižniji tražio je potporu u odgovarajućoj ideologiji i svjetonazoru.

Mitološki aspekt

Mitološki ključ u pokušaju otkrivanja sadržaja etnonima Hrvat nadovezuje se na težnju za pronalaskom odjeka društvenih svjetonazora u etnonimiji. Takav se pristup u znanosti smatra perspektivnim i zaslužuje posebnu pozornost. U znanstvenim interpretacijama imena Hrvat, posebice onih iz prošloga stoljeća, da se naslutiti moguće reflektiranje određenog mitološkog simbola. Nažalost u takvom se kontekstu to ime nije istraživalo, odnosno, nama nisu poznate studije u tom pravcu. Naime, mitološki je faktor bio izvan posebne pozornosti istraživača, iako je mitologija jedna od najznačajnijih značajki arhaičnog života.

Akcentirajući mit kao važan izvor za objašnjenje etnonima svjesni smo poteškoća na koje ova problematika nailazi, a koje se u prvom redu ogledaju u pitanjima informativne baze. Za rekonstruiranje mita pisani su izvori obično škrti, a kako su vezani za srednjovjekovnu tradiciju kršćanskog apologetizma bili su izrazito antipoganskog sadržaja. No, upravo je to rujanje kršćanskih autora poganskim rudimentima jedan od dragocjenih izvora u traganju za odjecima mitoloških predodžbi u lingvističkim, arheološkim, etnološkim i drugim izvorima. Bez obzira na poteškoće problem rekonstruiranja praslavenske mitologije prisutan je u znanosti već oko dva stoljeća. Današnji rezultat su dva pristupa. Prvi se bazira na pojmu evolucionizma po kojem su svi narodi prolazili otprilike iste stupnjeve duhovnog razvoja. Drugi pristup počiva na principima autohtonizma prema kojima je na istom području postojao direktan razvoj od paleolita do suvremene etnologije. Konkretno bi u Ukrajini takav pristup značio konstataciju o direktnoj ulozi tripiljskih plemena u formiranju kulture Praslavena. Osim tih pristupa postoji pokušaj rekonstruiranja određenih zajedničkih modela, takozvanog glavnog mita koji je mogao biti prisutan još u doba indoeuropskog zajedništva.

Međutim, čitko rekonstruirati mitološku sliku indoeuropskih naroda, konkretizirati strogi, vidljivi sistem bogova prilično je teško. Za mitologiju tih naroda karakteristična je promjena generacija bogova, jer je stepa prostor kojim su se pronosili mitovi od Kine do Karpata kao rezultat velike seobe naroda. Sličan proces religijsko-mitološkog šarenila vidljiv je i u religijsko-mitološkim predodžbama drugih naroda: kod Italika, Kelta, Ilira, Trakijaca, starih Germana, Balta i Slavena. Te su se predodžbe razvijale vlastitim putovima i imale su svoje zakonitosti. Suvremena znanost pokušava ustvrditi postojanje određenih uzajamnih prožimanja eneolitskih starozemljoradničkih društava od srednjeg Podunavlja, dnjeparske Ukrajine sve do srednje Azije i sjeverne Indije, odnosno, regije indoeuropskih stočara.

Istražujući mitološki svjetonazor prastarih indoeuropskih naroda poznat francuski autori Lucien Levy-Bruhl, Claude Levi-Strauss, Georges Dumezil pokušali su odrediti posebnosti

religijsko-mitoloških sistema pojedinih makroetničkih zajednica: indoeuropske, semitske, finskougarske i drugih. Oni su promatrali te osobine na području na kojem su se formirale slike svijeta pojedinih grupa srodnih plemena, posebice Indoeuropejaca, indoiranoarijskih, keltskih, baltijskih, slavenskih i drugih grupa. Cjelovitu strukturu staroindoeuropske slike svijeta dao je G. Dumézil a u međuvremenu su je pokušali konkretizirati gruzijski lingvist T. Gamkrelidze i ruski V. Ivanov.

Prema Dumézilu za svjetonazor prastarih Indoeuroppljana bio je karakterističan tročlani model podjele društva, svemira i svijeta bogova. Ljudi su se dijelili na tri socijalne grupe: služitelje kulta (žreci), vojnike i radnički dio stanovništva. Svemir je bio podijeljen na tri sfere: gornju (podnebesku), srednju (između neba i zemlje) i donju (pod zemljom). Bogovi gornjeg sloja povezivali su se s podnebeskom sferom i sa žrecima, bogovi srednjeg sloja s prostorom između neba i zemlje i s vojnicima, a donjeg sa zemljom i podzemnim svijetom odnosno s rodovskim općinama. Najstarija indoeuropska tročlana struktura društvene, kozmičke i sakralne raspodjele konačno se staložila u 1. tisućljeću prije naše ere. Poznato je iz Rigvede da su Ariji bili poklonici ognja, njihove religijske predodžbe ujedinjavale su elemente poklanjanja ognju, suncu, svetim vojnim kolima, konju, oružju, svetoj kravi. Na osnovi njihovih obreda koji su detaljno istraženi na južnom Uralu u raskopanoj grobnici Sintašta (17. - 16. st. Prije naše ere) potvrđeno je da su Arijci došli u Indiju s euroazijskih stepa, a ne s Bliskog istoka kako se smatralo.

Ovisno o uvjetima proces formiranja novih religijskomitoloških sistema kod jezičnih potomaka starih Indoeuropejaca odvijao se neujednačeno. Kao što je rečeno, u vjerovanjima starih Iranaca posebnu je ulogu odigrao za sve Indoeuropejce karakterističan kult ognja. Već u prvoj trećini 1. tisućljeća prije naše ere stare se predodžbe povlače pred zoroastrijskoj religiji apstraktnog vrhovnog božanstva Ahura-Mazde, što je personifikacija dobra, pravde, svjetlosti i antagonizam demonu Ahrimanu iza kojeg su stajale snage zla. Raseljavajući se između drugih plemena i premještajući se zajedno s njima, prastari su stočari, nositelji indoeuropskih dijalekata zajedno s grupama autohtonog stanovništva stvarali nova etnokulturna jezična zajedništva. Formirale su se odvojene religijskomitološke doktrine, koje su kao najvažnije isticale određene bogove općeindoeuropskog ili autohtonog podrijetla. Jedan dio lokalnih bogova podrijetlom je od zajedničkog indoeuropskog panteona, mada je on imao vlastiti izgled kod pojedinih plemena staroindoeuropskoga doba. Drugi su potjecali iz panteona lokalnog podrijetla.

Tijekom 4. i 3. tisućljeća prije naše ere na velikom se prostoru starozemljoradničkog teritorija, koji je obuhvaćao prostor Male Azije, Balkana, Podunavlja, Karpatskog bazena, Moldove, Dnjeparske Ukrajine i drugih dijelova s utvrđenom dominacijom indoeuropskih stočarskih plemena, odvijao složen proces uzajamnih prožimanja supstratnih i superstratnih fenomena religijskomitološke svijesti. Dolazilo je do sinteze dviju religijskomitoloških koncepcija dvaju euroazijskih dominirajućih naroda, zemljoradničke te stočarske tradicije. Zemljoradnička etnokulturna zajednica u periodu od 7. do 5. tisućljeću prije naše ere proširivala

se na prostore Prednje Azije i na jugoistoku Europe. Na tom je području vodeće mjesto imala zemljoradnička kultura tripiljskoga svijeta. Arheološki podaci svjedoče o razvijenom kultu plodnosti u toj kulturi. Glavne su figure panteona bili bik, zmaj, velika božica - majka a glavni je sadržaj kulturnih akcija ranih zemljoradnika bio plodnost prirode, sveti brak velike božice (ona je simbolizirala ljudski kolektiv) s bikom koji je bio personifikacija Sunca i zmaja - gospodara voda i donjega svijeta. Vrhovno božanstvo bik, odnosno krava, bilo je gospodar gornjega svijeta koji se mogao personificirati i u Suncu (u Egiptu to je Ra, a kod Babilonaca Šamos) i u lokalnim bogovima, i uopće u liku neba kao takvog.

S upadanjem iranojezičnih plemena u zemljoradničke prostore došlo je do promicanja te druge stočarske tradicije, do simbioze zemljoradničke i stočarske mitologije. Dok je u zemljoradničkoj kulturi to bio kult velike božice, kult plodnosti u braku s bikom - Suncem, u sjevernocnomorskoj zajednici naroda tog prostora koji, je pripadao kulturi kurgana i bavio se pokretnim stočarstvom, veliku je ulogu imalo konjarstvo s kultom muškog božanstva - vojnika. Ovdje je bila razvijena sakralizacija konja, posebno se štovala nebesko-solarna simbolika. Ideologija je imala militantni karakter, rano se razvijao proces isticanja vojnih poglavara.

Prožimanje dvaju mitoloških svjetova vodilo je ka evoluciji praslavenskog mitološkog sistema. U 1. tisućljeću prije naše ere, osobito u njegovoj drugoj trećini, u predskitskom razdoblju povijesti praslavenstva odigravale su se promjene. To se događalo s razvojem hijerarhijsko-monarhičnih formi vlade, u granicama skolotskih kneževina od 8. do 6. st. prije naše ere. Mijenja se struktura bogova, u prvi plan stavljane su određene grupe bogova, dok su drugi stavljeni u njihovu sjenu, što se posebno intenziviralo tijekom 6. st. prije naše ere, kada dolazi do sinkretiziranja skolotskoskitskih religijskomitoloških predodžbi. Ponekad su se identificirali bogovi Praslavena i nomadskih Skita. Oni kao da su se naslojavali jedan na drugoga.

Dominantom socijalnog života bilo je sve napetije ratno stanje uslijed čega su sakralni pokrovitelji rata i stočarstva kod Skita zauzimali vodeće mjesto. Militantna ideologija indoeuropskih stočara stvorila je isključivo patrijarhalni panteon na čelu s bogom groma i munje kao nositeljem vojnih funkcija. Borba boga Gromovnika sa zmajem centralna je epizoda novogodišnjeg obreda. Normalno funkcioniranje kozmosa u svijesti društva bilo je povezano sa snagom oružja. To znači da više nije bio značajan sveti brak kao što je bilo u mitologiji zemljoradničke formacije.

Bez obzira na promjene kulturnopovijesnih formacija u svijesti je dominirala stalna vojna ugroženost. Najprestižnijim i dalje ostaje vojni zanat. Sve su učestalije borbe za pašnjake i vlast nad hordama stoke. U centru kozmogonijskog mita kao izraz vojnih funkcija i dalje je prisutan bog Gromovnik koji se bori sa zmajem za prevlast nad ženom i stokom. To je glavni scenarij mita. Sve je snažniji kult snage oružja. Takav sistem gospodarskog i društvenog života u ideologiji 4. i 3. tisućljeća prije naše ere proširuje se na značajan teritorij Europe i Male

Azije, što je bilo determinirano realnim vojnim upadima indoeuropskih plemena i njihovim utjecajem na druga društva.

U strukturiranju društva vodeću ulogu imali su tzv. žreci, kraljevi, vrhovni duhovni svećenici, sakralizirani vođe, poznati još iz doba indoeuropskog zajedništva. Oni su se naslanjali na općinskorodovske starješine i poglavare velikih rodbina. Ovaj socijalni sloj osiguravao je normalno funkcioniranje društva političkopравnim i religijskomagijskim metodama sudnoseći se s vrhovnim božanstvima kozmičke nadnebeske sfere. Ta su božanstva izražavala magične i pravne metode kozmičkog pravnog poretka.

U indoiranskoj mitologiji takvi su bogovi bili Varuna i Mitra, u iranoarijskoj Ahura, Mazda i Mitra. Oni su zbog prepletanja tradicija i uzajamnog prožimanja imali paralele s odgovarajućim božanstvima indoiranskih i sjevernoiranskih plemena.

Kod ovih zadnjih predstavnika iranojezičnog prostora u toponimiji, etnonimiji, nazivima kraljeva, bogova pa čak čitavih državnih tvorevina i etnosa često se susreću nazivi fonetske skupine koja varira pojam Hor, Kor, Hur itd. Sve su se te varijante imena poganskoga panteona prenosile i dalje su ih preuzimali Praslaveni. To upućuje na značajnost pojma koji je stajao iza te fonetske skupine Hor, Kor, Kur i sl.

S praslavenskoiranskim dodirima dolazi do naslovljavanja funkcija mitoloških naziva. Stari se tročlani sistem iz zajedničkog indoeuropskog svemira izjednačava. Većina bogova, u svakom slučaju likovi tzv. «druge ljestvice» (oni između neba i zemlje - ratnici), grupirali su se oko novog centralnog, većeg nebeskog lika - bika. Taj se mogao pretvarati u određeni apstraktni lik kao što su to mogli indijski bog Brahma, grčki Uran i Kronos. Kod Praslavena Skolota, ne kasnije od 1. tisućljeća prije naše ere, takvom visom centralnom figurom bio je bog Svarog na kojeg su počeli prenositi funkciju boga-praoca.

Sa socijalnim raslojavanjem praslavenskoga društva došlo je do raspodjele bogova na nebeske (aristokratske) i htoničke bogove (bogovi širokih slojeva zemljoradničkog stanovništva). Stvaraju se pojedini religijski kultovi određenih bogova. Takva je promjena generacije bogova već u povijesti poznati proces o čemu svjedoče između ostalog i primjeri starogrčke mitologije. To se može protumačiti i utjecajem huritskih, odnosno hetskih religijskomitoloških doktrina. Kod Helena se najstariji iz doba bogova Urana (neba) i Gea-e (Zemlje) zamjenjuju tzv. «zlatnim dobom» Kronosa. Ti su bogovi vjerojatno preuzeti iz panteona starozemljoradničke narodnosti još iz praiskonskog razdoblja. Zatim dolazi Zeus a njegovo mjesto potom zauzimaju njegovi sinovi Apolon i Dioniz.

U sličnom bi procesu trebalo interpretirati transformiranje pojmova vezanih za božanstvo koje stoji iza naziva Hors, čije nam je ime poznato iz starokijevskih izvora. Ono je doneseno u slavenske prostore s područja iranojezičnih naroda.

Pitanje genetskog podrijetla tog božanstva, koje uvjetno prema kijevskim izvorima nazivamo Hors prilično je složeno s obzirom na sinkretičnost etničkih valova koji su se pronosili Velikom Skitijom. Naime neposredno se kod Skita, sredinom 5. st. prije naše ere formira sinkretičan ali vidljiv službeni panteon na čijem čelu je stajao bog Papaj, Svarog odnosno otac, vrhovno božanstvo. Stvaranje skolotoskitskog političkog sistema, tzv. Velike Skitije aktiviralo je proces zblizavanja pa i podudaranja i stapanja likova praslavenskog i sjevernoiranskog panteona.

S opadanjem Velike Skitije u drugoj polovici 4. st. prije naše ere došlo je do postupnog otuđenja, konfrontiranja između šumskostepskih Slavena i stepskih Skito-Sarmata. Sve je ukazivalo na odvajanje religijskomitološkog razvoja. No, duhovne veze između iranojezičnih naroda jugoistočne Europe očuvale su se sve do doba Kijevske Rus'.

Mada je teško u potpunosti rekonstruirati skitski panteon, postoji uvjerenje da božanstvo s ovdje uvjetno navedenim imenom Hors (u starokijevskoj varijanti) ne pripada neposredno Skitima. Naime, to se ime ne susreće u skitskom panteonu. Nazivi skitskih bogova, koji prema svojoj etimologiji mogu biti bliski značenju imena Hors, imaju druge izraze. Kao primjer može poslužiti božanstvo Gojtosir - sunčano božanstvo u skitskom panteonu. Međutim to ne znači nepostojanje praslavenskih genetskih veza s plemenskim konglomeratom poznatim kao Velika Skitija. U znanosti su više put naglašavane duboke duhovne veze između Praslavena i iranojezičnih naroda. Obraćala se pozornost na skitosarmatsko podrijetlo takvih bogova starokijevskog panteona kao što su Hors i Simargla. Upućivalo se recimo na etimološku i semantičku srodnost staroukrajinskih božanstava s iranskim panteonom. Kao primjer može poslužiti staroukrajinsko božanstvo Vij koje su preuzeli od iranskoga boga vjetra i rata.¹⁷

Također su i ime Hors preuzeli od iranojezičnog stanovništva sjevernog Pricnomorja, iako je njegovo pravo podrijetlo skitosarmatsko.

Govoreći o semantičkim etimološkim paralelama između nekih istočnoslavenskih, odnosno staroukrajinskih i iranskih božanstava, moramo priznati da tih sličnosti nema u panteonu zapadnih Slavena. Panteon jugoistočnih Slavena, odnosno Ukrajinaca, srodan je s iranskim i južnoslavenskim božanstvima.

Prema tome logično je zapitati se koliko točno ukrajinski kontekst u kojem se učvrstilo ime božanstva Hors može odgonetnuti značenje tog imena.

Da staroukrajinski pisani izvori upućuju na povezanost imena Hors s kozmogonijskom simbolikom potvrđuje i analiza jednog od tzv. "tamnih mjesta". Riječ je o čuvenom starokijevskom epskom spjevu "Slovo o pohodu Igorovu", pisanom ne kasnije od 1187. godine, a u kojem se kaže da je "*Sveslav, knez(...) iz Kijeva(...) velikom Horsu put presjekao(...)*". Prema nekim interpretacijama taj je Hors bio božanstvo Mjeseca, iako ga većina istraživača povezuje

sa sunčanim božanstvom iranskih plemena a na temelju brojnih toponima s odgovarajućom simbolikom. Primjerice, imenom Horasan nazvana je istočnoiranska regija, zemlja u kojoj se diže Sunce. Pretpostavlja se da su to sa Suncem povezano božanstvo na ukrajinsko područje donijela neka južna plemenima u čijem su etnosu osjetni skitoalanski elementi. Prema nekim mišljenjima samo ime božanstva nastalo je od perzijskog Kors (Koršid) što je značilo Sunce.

Međutim, govoreći o iranskim korijenima tog imena smatramo da su za njegove fonetske varijante vezani mnogo stariji pojmovi. Naime, to je ime prisutno na prostoru mnogo širem od granica Iranskog Carstva, što navodi na zaključak kako je mnogo starije od njega pa bi mu ishodište valjalo potražiti u mnogo dubljoj povijesti, ponajprije na prostoru prastarih Arija. Naime, upravo je kod njih to ime moglo nositi božanstvo nebeskog podrijetla. Dakle, zastupamo tezu da je to ime, koje je prisutno u istočnim mitologijama i vezano za kozmogonijsko razdoblje starih civilizacija, preuzeto od Arija. Taj naziv prenosio se u tradicijama i tako preko Irana dospio u ukrajinske stepe. Iza imena Hor stoji više od jednog božanstva. Mogao je to biti Nebeski Oganj koji se povezivao i sa Suncem a kao takav ili je predstavljao samo Sunca ili ime koje ga je simboliziralo. U takvom smislu i značaju taj je naziv dospio s iranojezičnim nomadima u sjeverno Pricnomorje pa do Kijeva gdje je zauzeo mjesto u panteonu kijeveskog kneza Vladimira u fonetskoj varijanti Hors. Za razliku od kijevske tradicije u poganskom panteonu zapadnih Slavena takvo božanstvo iranskog podrijetla nije poznato, što ne znači da takva božanstva nisu mogla dospjeti i tamo. To se božanstvo održalo u društvu koje mu se klanjalo i uzelo njegovo za svoje etničko ime.

Logično se pitamo je li se etnos mogao zvati imenom - božanstva. Odgovor je pozitivan. Osnova je religijskog života prastarih društava kult, odnosno ritual. Religija je imala društvenoideološku funkciju konsolidiranja članova određenog sociuma. Ime je bilo izraz dominiranja u religiji akta ujedinjenja, povezivanja sa svijetom bogova. Naziv roda morao se povezivati s određenim znakom. Kod stepskih se naroda taj sakralni naziv imenovao sa tamga, (znak, grb, simbol). Prvi naziv tamge pretvarao se u naziv roda i plemena. Mnogi su etnonimi stepskih naroda naziv i plemenske tamge, plemenskog znaka. U daljnjem razvoju etnonim se nije razlikovao od izvornog naziva tamge, dok se zadnji naziv tamge mogao razlikovati od etnonima. Simboličkih znakova tamge moglo je biti više, oni su mogli biti predstavljeni po širokoj lepezi apstraktnih kozmogonijskih likova, mogli su biti obilježeni životinjskim, vegetacijskim i nizom drugih simbola. Ti su se simboli tumačili kao sveti znak na nebu, kao svete životinje ili biljke itd. Ponekad se oni daju promatrati u približno sličnim leksičkomorfološkim skupinama. Dakle, jedan te isti naziv mogao se odnositi na pojam ljudskog svijeta, vegetaciju, životinju, na nazive pojmova kozmogonijskog svijeta itd. Međutim, naziv se često razilazi u tim lingvističkim formama. Primjerice, za skupinu hor možemo pronaći odgovarajuću sakralnu simboliku s istim mitološkim značajem u ritualima, u vegetaciji ili životinjskom svijetu, kozmogonijskoj i u simboličkom ljudskog socijalnog života itd. Međutim, na vrhuncu te hijerarhije pojmova iza kojih stoji naziv hor stoji neko nebesko božanstvo koje uvjetno, prema starokijeveskim izvorima, nazivamo Hors.

To je bilo ime, znak, simbol svetinje koja se stoljećima prenosila po velikom prostoru a čije podrijetlo valja tražiti kod Arija. Na iranskim je prostorima gdje je dospio preko velike Skitije, taj pojam zaživio na nov način. I migracijama stepskih nomada i ratnika dospio je do ukrajinskih stepa i našao se u legendi o osnutku Kijeva. Poznat je i u panteonu kijevskih kneževina kao i u plemenskom imenu Bijeli Hrvati u Karpatima, a njegov put možemo pratiti sve do Jadrana. Kao i značaj tog imena s osnovom hor tako su njegovi fonetski oblici mogli varirati. Međutim, postojala je čvrsta okosnica tog pojma koja se očuvala, a koju je predstavljala jedna kategorija društva koja ga je poštivala, cijenila i klanjala mu se. Dakle, to bi bio neki suodnos između nebeskog prostora i određenih socijalnih skupina koje su se identificirale s tim imenom vezanim za pojam hor, namećući ga cijelom društvu odnosno plemenu ili velikom plemenskom konglomeratu i dalje narodu i državi.

Akcentirajući na značaju korijena hor u etnonimu Hrvat, pretpostavljamo da u njemu trebamo vidjeti refleks mitoloških predodžbi, u prvom redu imena nekog vrhovnog božanstva, nebeskog ognja, Sunca koje se obožavalo na velikom području. Taj se kult odrazio i u toponimiji u kojoj nailazimo na tragove štovanja tog božanstva. Tako dolazimo do zaključka da je etnonim Hrvat vezan upravo za mitološki svjetonazor nositelja tog imena. U imenu je zapečaćena prastara tradicija, kulturni život odgovarajućih društava, u prvom redu elementi razvijenog kozmogonijskog mita s kultom Sunca, svetoga braka Velike Božice koja personificira plodne snage i sam ljudski kolektiv s Bikom - Suncem, vladarom nebeskog svijeta i topline. Ta se povezanost s prastarim mitom tijekom vremena gubila prelazeći više u znak određenog sloja društva koje je sa Suncem, s nebeskim svjetlom, s kozmogonijskom simbolikom povezivalo pojam u prvom redu ratne snage.

U određivanju granica imena Hrvat nezaobilazne su osobine duhovnog svijeta nositelja tog imena. Od posebne je važnosti sagledavanje tog imena kao kulturnog znaka. Naime, korijene etnonima Hrvat valja tražiti u osobinama duhovnosti, u socijalnoj antropologiji indoeuropskih sredina. To se posebice naglašava u procesu jačanja doba patrijarhata kada se s kultom muške snage širio i kult boga-vojnika, kult oružja, konja, Sunca-kotača i nebeske vatre. Posebice je značajan kult Sunca na koji se naslanjao kult ratnika koji je jačao u procesu sakralizacije ratobornosti vrhovnog božanstva, ratnika, pastira. Tijekom kulturnih naslojavanja sami su se elementi kulta kao i njegov suodnos s različitim simbolima mogli mijenjati za razliku od socijalne podloge imena, tj. vojne okosnice društva, vojne družine s njezinim vrhovnim božanstvom Suncem ili Horsom, koja je ostajala nepromijenjena. Vojna elita klanjala se tom božanstvu čije je ime od pamtivijeka bilo Hor i koje se suodnosilo u kozmogonijskom mitu s nebeskom vatrom, Suncem. Samo se ime božanstva tijekom vremena mijenjalo u fonetskom smislu javljajući se u različitim varijantama. Božanstvo Sunca uobličivalo se u različitim totemima, u prvom redu zoomorfnog i vegetacijskog podrijetla.

Jedan od mnogobrojnih totema koji je predstavljao Sunce bio je sveti pas. Zvao se Hort. Pas je inače bio rasprostranjen lik u indoeuropskoj mitologiji. Poznat je nebeski pas boga Indre

- Sarama, s kojim su se suodnosili vojnici-vukovi. Taj je pojam vojnika-psa, vojnika-vuka poznat kod Iranaca, Heta, Grka, Germana i Praslavena. Staroiranska imena često se povezuju s nazivima za vukove i pse, što se objašnjava sakralnim značenjem tih životinja. Tu je snažnu simboliku pretkršćanskoga doba jednim dijelom naslijedilo i kršćanstvo. Poznati su vukovi-horti sv. Juraja koji predstavljaju jedan od mnogobrojnih primjera transformiranja, krštenja poganskih božanstava u kultu sv. Jurja najprisnije vezanog s kozmogonijskim mitom borbe sa zmajem. Vojnici-psi odigrali su važnu ulogu u formiranju viteške kulture srednjovjekovne Europe.¹⁸ Taj je tip vojnika bio karakterističan lik ranosrednjovjekovne kulture Slavena. Kod Hrvata se to vidi i u elementima kapitela na kneževom dvoru u Dubrovniku čije je podrijetlo mnogo starije od renesansno-barokne okoline. Naime, ono se kao i ime grada očuvalo u povijesnom pamćenju prastare kulture koju su sa sobom još u pogansko doba donijeli ratoborni vojnici. Ta je simbolika prakršćanskoga doba ušla i u simboliku starokijevske kulture. Družine kijevske kneževstva 9. i 10. st. tip su ranoviteške družine rasprostranjene u Europi. Kult vojnika-psa očuvan je i u folkloru. Ukrajinska srednjovjekovna mitologija obiluje legendama u kojima također figuriraju likovi slični hrvatskim, a koji nisu tipični za sjevernoslavenski panteon. To su takozvani vovkulaci, pesigolovci, pervertni odnosno vukodlaci, psoglavci u hrvatskom folkloru.¹⁹

Glavnu ulogu u tim pričama imao je vuk koji se identificirao s likom psa i medvjeda povezanih s junakom. Tako ukrajinska regija Poljsja, inače poznata po očuvanim arhaičnim rudimentima, obiluje pripovijetkama, "kazkama" o junaku kojeg je rodila kuja. To je lik "kujina sina". Sam oblik kuje ovdje upućuje na arhaično podrijetlo vezano za kozmogonijsku mitologiju. Tijekom zimskog ekvinox odigrali su se vučji praznici, «koljaduvanja» kod Ukrajinaca, odnosno kolede kod Hrvata ili kanikule kod Rimljana.

Etimologija tih naziva opet upućuje na pse. Likovi koleda najčešće s bili predstavljeni vučjim krznenim maskama. Kratki zimski dan ili pomračenje Sunca tumačili su se time daje nebeski vuk progutao Sunce.²⁰ Sve s te vojnoviteške udruge bile produžetak onog vremena kada su vojnici-zvijeri bili članovi vojnih muških saveza prvih plemena. Ta i takva formiranja i njima povezani rituali i predodžbe prisutni su u mnogih indoeuropskih naroda: Indoiranaca, Grka, Latina, Kelta i Slavena.²¹

Preuzimanje te tradicije solarnoga kulta s odgovarajućim atributima kulta ratnika dogodilo se u Slavena u složenom procesu slavenoiranskog prožimanja.

Dominirajući dio praslavenskog stanovništva činile su općine stočara zemljoradnika. Je li se kod Praslavena nasljeđivalo zanimanje profesionalnog vojnika kao što je bio slučaj kod Indoiranaca u doba njihovog osvajanja srednje Azije, Indije i Irana pitanje je koje odavno stoji u znanost. Smatra se da su kod Praslavena u 2. tisućljeću p.n.e. postojali odredi mladića koji su u slučaju ratne ugroženosti predstavljali čelne vojne odrede plemena. To su mogli biti prototipi budućih vojničkih struktura sastavljenih od kneževa kao vođa i družine.

Praslavensko zajedništvo urodilo je i zajedničkim samonazivom, koji je već predstavljao etnonim makrorazine, a u okviru kojega su postojali etnonimi ili etnopolitonimi pojedinih socijalnih organizama. Slični si procesi bili karakteristični za sve etnose u 1. tisućljeću p.n.e. Ime Slaven (Sklaveni, Sloveni) primjer je identificiranja i razumijevanja sebe kao velike polietničke skupine.

U okviru tog zajedničkog slavenskog etnonima postojali su i etnopolitonimi pojedinih socijalnih organizama. U takve etnopolitonime spada etnički par Slaveni-Hrvati. Taj naziv podrazumijeva cijelo i posebno srodno i odvojeno, razlike i sličnosti koje ćemo pokušati objasniti.

Već smo rekli da u imenu Hrvat treba razlikovati predslavensko razdoblje koje je mnogo starije od slavenskoga. To je ime doneseno u predjele sadašnje Ukrajine u valovima velikih migracija iranogovornih naroda označavajući određenu socijalnu skupinu, u prvom redu vojnu elitu određenog etnosa koja je bila jezgro migracijskih pokreta jedne od grupa tih mnogobrojnih naroda koji su pristizali u ukrajinske stepe. S dospijevanjem hrvatskog vala u sjeverno Pričnomorje i južnoukrajinske stepe, to je ime moralo doživjeti sve one procese karakteristične i za druge etnonime. Upravo su se u tom razdoblju slavenoiranskih dodira formirali neki slavenski etnonimi koji odražavaju složenu sliku uzajamnih odnosa Slavena s nomadskim plemenima, koji su se mijenjali u južnoukrajinskim stepama tijekom stoljeća. Podrijetlo imena nekih od slavenskih plemena ili plemenskih saveza vezano je upravo za sjeverno Pričnomorje. Kao jedan od primjera možemo navesti u znanosti odavno poznato zbližavanje slavenskog etnonima Hrvati s iranskim imenom Horovatos u epigrafici Tanaisa 2. i 3. st. našeg doba.²²

Zašto je to ime bilo preuzeto, odnosno nametnuto Slavenima i što je utjecalo na slavenske grupe da uzmu određeno ime u uvjetima kada su nazivi mogli biti različiti s obzirom da su se različita plemenska upadanja događala u tom prostoru? Očigledno je da je u osnovi plemenskoga nazivlja bilo ime, odnosno pojam, znak grupe koja predstavlja određenu snagu -fizičku, socijalnu i duhovnu. Snagu je u prvom redu imala vojska a njezinu okosnicu tvorila je vojna elita, družina koja je bila jezgro društva i imala je svoju strukturnu hijerarhiju. Taje družina imala na čelu vođu, kasnije kneza, a zatim služitelje kulta koji su vršili ritual šovanja plemenskog božanstva: snage, rata, nebeske vatre, Sunca. Rekonstruiranje tih pojmova zadatak je jedne posebne studije i upućuju na ime obilježeno fonetskom skupinom Hor. Ta je skupina nosila samo jednu varijantu imena božanstva donesenog indoiranskim narodima još iz kulta Arija. Okosnica plemenskog naziva, vojna elita koja je štovala svoje božanstvo obogaćivala se u ratovima i širila svoje ime na društvo koje je pokoravala. Taj omasovljeni međuplemenski sloj društva, glavni nositelj imena Hrvata, obvezno je morao zahvaljivati svojem vrhovnom božanstvu što je značilo da je imao svoj ritual, mit, kult, svoj panteon božanstava i mjesto za njihovo obožavanje. Sveukupno, bila je to elitnoaristokratska materijalna i duhovna kultura koja je snažno prožimala pleme određivši mu i ime prema božanstvu.²³

Dakle, te su raznovrsne društvene strukture imale svoju kulturu s razvijenom mitološkom bazom. Ta je mitologija imala različite varijante koje su se razvijale tijekom stoljeća transformirajući se na prostoru uvjetno obilježenom kao Velika Skitija. U etničkim migracijama varijante su tih mitologija pristizale i u južnoukrajinske stepe. Kultura ranopraslavenskoga stanovništva u mnogočemu je čuvala arhaični model indoeuropske kulture i religiju koja po svome sadržaju i strukturi sistema božanstva ni iz daleka nije bila primitivna.²⁴

Ta se prastara religija obogaćivala povezivanjem dvije mitologije: zemljoradničke koja se već od starosjedilaca razvijala na tlu Ukrajine i patrijarhalnovojničke kulture, što tijekom vremena rezultira novom mitologijom. Ti su raznovrsni valovi donijeli u ukrajinski prostor ime Hrvat koje Slaveni čvrsto prihvatili. Slavensko preuzimanje tog imena od iranojezičnog naroda u ukrajinskim stepama jedan je od primjera etnogeneze u zoni kontakata superetnosa. Jedan od takvih superetnosa bio je, izražavajući terminologijom Leva Gumiljova, pasioniran obožavanjem svoga idola koji se zvao Hors.²⁵ Od tog božanstva nastaje etnonim Horovat. Etimologija tog etnonima primjer je usvajanja od jednoga dijela slavenskoga svijeta nasljedstva iranske solarne mitologije koja je odražena u mitraističkim preuzimanjima. Ta i takva preuzimanja imaju odjeka čak i u kršćanskoj religiji.

U pokušaju sumiranja predočenih aspekata interpretacije etnonima Hrvat zaključujemo da je ime veoma staro i da je podrijetlom sa širok prostora na kojima je prisutan veliki niz pojmova vezanih za fonetsku skupinu, ovdje uvjetno obilježenu kao hor. U svojoj povijesti taj etnonim ima uvjetno govoreći predslavensko i slavensko razdoblje. Semantika prvog predslavenskoga razdoblja varira u nizu različitih značaja koja sintetiziraju složenu sliku socijalnih i svjetonazornih predodžbi starih naroda. Povezanost etnonima s tom skupinom da se promatrati na širokom prostoru od istoka prema zapadu. Primjerice, iz iranskog epskog spjeva saznajemo o narodu Kara, dok od splitskog arhiđakona Tome saznajemo da se Hrvatska stara vremena nazivala Kurecija a narodi koji se zovu Hrvati ranije su se zvali Kureti ili Koribanti. Nazivanje Hrvata Kuretima susrećemo još u 15. st. kod talijanskog humanista Maria Galeottoa. Budući da smo svjesni koliko je diskutabilno izjednačavanje Hrvata s tim nazivom, ovdje u prvom redu želimo istaći značaj te fonetske skupine kur, kor, hor itd. koja se često sreće na ogromnom prostoru i koja potkrepljuje našu pretpostavku o jednom iznimno snažnom pojmu koji stoji iza tog naziva.

Pokušali smo tek ocrtati konturu lika koji se skriva iza tog imena. Ako prihvatimo pretpostavku da je to bio naziv jednog kultnog, mitološkog pojma koji je bio široko zastupljen na tom ogromnom prostoru, onda znači da je to bilo ime nekog vrhovnog božanstva vezanog u prvome redu za kult Sunca. Širenje tog imena s istoka na zapad kao da ocrtava put Sunca. Prema tome bi migracija etnonima Hrvat značila put za Suncem a današnji su Hrvati možda jedini živi narod koji je to arhaično ime očuvao. To se ime na dugom migracijskom putu sad pojavljivalo sad nestajalo obilježavajući cijeli niz toponimskih pojmova. Njegova čvrsta zapečaćenost na širokom prostoru govori o njegovoj pripadnosti snažnim nositeljima, u ovom slučaju vojnicima i stočarima koji su postupno prihvaćali kulturu zemljoradnika na

slavenskom, odnosno ukrajinskom prostoru. Slaveni su dalje širili to ime u svojim migracijama sve do Jadrana. Tragove tog imena nalazimo na ukrajinskom prostoru, gdje ono postaje dio složenog procesa stapanja neslavenskoga imena s kompaktnim slavenskim stanovništvom, predstavljajući primjer transformacije imena kroz slavenski etnički korpus. Kako je tekao taj proces pokušavamo dokučiti na osnovi glavnih toponimskih obilježja tog imena na ukrajinskom prostoru, pa ćemo ga stoga promatrati u kontekstu onih događanja koja su se tijekom stoljeća odvijala na ukrajinskom području.

2. UKRAJINSKI PUT HRVATA

Don

Prema povijesnim podacima u 2. stoljeću n.e. na teritoriju cijele sadašnje Ukrajine uglavnom je bilo mirno. U Pricnomorju, se već prije polovice 2. stoljeća pojavljuju rimski garnizoni. U doba dinastije Antonija, poslije Trajanove smrti, Rim zaustavlja ratne akcije što pospješuje razvoj dobrosusjedskih odnosa s barbarskim svijetom. Na širokom prostoru današnje Ukrajine tijekom 2. i početkom 3. stoljeća na prostoru od Karpata i delte Dunava do lijeve obale Dnjepra stvara se sinkretička zajednica koja ujedinjuje slavenske, sarmatske, trakodakijske i kasnoantičke pricnomorske rimske komponente.²⁶

Jugoistok ukrajinskih stepa karakterizira prastara priazovska kultura čije je ishodište još u ranoeneolitskom dobu. Njezine su granice veliki Kavkaski hrbat, Azovsko more, Nižni Don i Volškouralsko međuriječje. U kulturnojezičnom smislu ona se suodnosi s kulturom etničkih zajedništava južne Ukrajine. Ta priazovska kultura prema nalazima ukrajinskih arheologa, bogata je podacima iz doba duboke arhaike. Priazovlje predstavlja svojevrsnu tampon zonu u koju su se slijevali iranojezični, uglavnom stočarski etnos tzv. Posebni Skiti. U etnojezičnom je smislu ta Velika Skitija bila neujednačena. Najpoznatiju grupu predstavljali su najbliži rodnici nomadskih Skita - Savromati, opet raznovrsni glede etničke strukture. Na ukrajinskom su prostoru iranojezični narodi osim arheoloških tragova ostavili i one u hidronimiji. Jedan od takvih primjera je i ime glavne rijeke priazovske kulture Don. Korijen tog imena Dan (Don) u iranskim, odnosno skitosarmatskim jezicima znači veliku vodu.²⁷

Indoiranski tragovi očit su i u slavenskoj hidronimiji, primjerice nazivu rijeke Donjec koji je nastao od osetinskog don (voda).²⁸ Ta iranska osnova ima odjeka i u autora antičkog doba koji spominju Tanais kao tadašnji naziv rijeke Don koja se ulijevala u Azovsko more i grčkoga grad na njezinoj obali na mjestu grada Azova. U grčkim izvorima 2. i 3. stoljeća spominje se Horouathos kao staro ime rijeke Horvatos iz bazena Tanaisa jednog od pritoka rijeke Don. Zapis pronađen u Tanaisu potaknuo je identifikaciju imena rijeke Horouathos s etnonimom Hrvat kao iranskim imenom. Takvo se uspoređivanje smatralo ispravnim i

uvjerljivim bez obzira na probleme detaljnog tumačenja naziva. U prvom redu postavilo s pitanje s kojom je od poznatih iranskih osnova taj naziv povezan. Nepodudarnost etnonima i postojećih osnova iranskog podrijetla bio je razlog raznovrsnim tumačenjima tog etnonima u slavistici. Ono u čemu su se istraživači složili je postojanje veze između imena Horovatos i iranskog podrijetla, na što je upućivala konstrukcija hara(u)va-f. Fiksiranje tog imena upravo u Priazovlju od posebnog je značaja za spoznaju etnogeneze Hrvata. Kao što je već rečeno spoznaje ukrajinskih arheologa potvrđuju iznimnu važnosti zone kasnoiranoeneolitskih kultura smještenih u podonskopriazovskim i pridnjeprovskim stepama, dakle, na jugu Ukrajine. Arheološki nalazi osnova su tumačenja o postojanju zajedničke azovskodnjeparske kulturne oblasti koja je zauzimala teritorij između Dnjepra i Urala.²⁹

Hrvati - Roksolani

Prema "Geografiji" Klaudija Ptolomeja koja oslikava etnopovijesno stanje u Ukrajini prve polovice 2. stoljeća etnonim Hrvat jedan je od mnogobrojnih etnonima velikih zajednica i malih grupa smještenih u ovo regiji.³⁰

Gotovo u istoj regiji pojavljuje se i etnonim Roksolani s kojim istraživači povezuju formiranje staroukrajinskog naziva Rosi-Rusi. Prema jedno od verzija u interpretiranju tog etnonima, također iranskoj, Roksolanima se na početku nazivala etnička grupa s donskodnjeparskog međuriječja koja se formirala u 2. st. p.n.e. uz dio autohtonog stanovništva koje se asimiliralo s pridošlim Sarmatima i Alanima, koji su sebe smatrali višom etničkom kategorijom. Etnonim Roksolani utvrdio se kao samonaziv i dobio je više refleksija u hidronimiji. (npr. nazivlja za rijeke u Ukrajini: Ros, Rosjka, Rosava, Rosavica i sl.)³¹ I jedni i drugi, odnosno Hrvati i Roksolani, Rusi spadaju u jednu veliku tvorevinu Anta.

Hrvati – Anti

Fiksiranje imena Hrvat na Donu podudara se s istočnim pragom Anta, odnosno granicom od koje počinju slavenskoiranska prožimanja. Kao što je već rečeno, formiranje skupine Anta vezano je za velika previranja koja su prethodila nastanku antske tvorevine.

Navala Huna 375. g. Dovala je do rušenja plemenskih saveza i povlačenja značajnog dijela stanovništva (Goti, Alani) prema jugozapadu. Krajem 4. i početkom 5. st. u jugozapadnoj Europi, na mjestu raspalog gotskog ujedinjenja koje se sastojalo od različitih etničkih grupacija stepskog i šumsko-stepskog stanovništva, formira se nova kulturnoetnička zajednica u kojoj vodeće mjesto zauzimaju Slaveni. Prema pisanim izvorima na tom su teritoriju bili Anti i Sklavini. S njima se povezuju spomenici u vremenu od 5. do 7. st.

Antima su stari Grci nazivali južni dio istočnih Slavena koji su pokrivali južni praukrajinski etnojezični masiv, što je potvrđeno i arheološkim nalazima. Prema bizantskim izvorima iz 6. st. (Jordan), Anti su bili locirani na prostoru između Dnjepra i Dnjestra. Prema Prokopiju naselja Anta su se širila do Azovskog mora na istoku, dok su se prema Mavrikiju ona protezala i do Dunava. Anti su na tom području bili od kraja 4. pa sve do 7. st. Arheološki nalazi širom Ukrajine potvrđuju taj prostor kao mjesto na kojem su živjeli Anti. Pronađeni su njihovi ukrasi za odjeću, konjska oprema, a kasnije se pojavljuju brončani ukrasi poznati kao fibule. Nalazi tih ukrasa, prstenastih fibula, urodili su pretpostavkom o migracijama antskog stanovništva od pricrnomorskih zemalja na jugoistoku Ukrajine pa prema zapadu, sve do Podunavlja i dalje u pravcu Jadrana. Ta arheološka otkrića govore o jednoj te istoj kulturi koja se općenito zvala Anti.

Kao što smo već rekli Antima su se nazivala istočnoslavenska plemena koja su u periodu od 4. do 6. st. naseljavala zemlje između Dnjepra i Dnjestra. Etimologija njihovog imena najčešće se tumači kao iranski naziv a ta interpretacija se nadovezuje na staroindijsko antah što znači kraj, završetak (an-tyah - onaj koji živi na kraju prostora, zemlje).³²

Međutim, postoje i druga tumačenja. Tako je uspostavljena veza turkijskim *ant* (zakletva), mongolskim *ans*, *anda* (pobratim). Bili su to nazivi koje su Avari davali onim Slavenima koji su tu privremeno s njima stupali u savez. Ipak je iranska etimologija korijena ant najviše prihvaćena u suvremenoj znanosti.

U arealu Anta fiksiraju se tragovi imena Hrvat i to od donskih granica pa sve do karpatskih predjela. Na osnovi toga možemo vidjeti da se etnonim Hrvat da promatrati na području cijele Ukrajine. S obzirom da se pojavljuju u tim dalekim povijesnim vremenima s povremenim prekidima ime se Hrvat na ukrajinskom prostoru različito tumačilo, ovisno o prikupljenim znanstvenim podacima.

Prvi i dugo vrijeme jedini izvor za interpretiranje prisustva Hrvata na ukrajinskom području bio je poznati ljetopis «*Povest vremenskih let*» *kijevljanina Nestora*. On spominje Bijele Hrvate i zato se smatralo da su Hrvati bili poznati samo u zapadnom djelu Ukrajine u Karpatima. Pretpostavilo se da su Bijeli Hrvati nekoć bili u sklopu istočnoslavenskih plemena, ali su i postojale sumnje glede takve tvrdnje. Naime, povjesničar M. Gruševski smatrao je potrebitim ispitati prisutnost Hrvata na karpatskom dijelu obzirom da su oni u jednom povijesnom trenutku odjednom nestali iz Karpata i više nisu bili poznati.³³

Daljnja su istraživanja, međutim, upućivala na neopravdanost takvih sumnji. Polazeći od pisanih i arheoloških podataka dio ukrajinskih znanstvenika, posebice suvremenih, smatraju da su precima istočnih Hrvata mogla biti plemena kulture karpatskih kurgana. To samo djelomično odgovara na pitanje o prisutnosti Hrvata u Ukrajini i sužava njihovu prisutnost samo na Karpate, što ograničava problematiku etnogeneze Hrvata. Hrvati su doista bili prisutni u Karpatima koji

su odigrali značajnu ulogu u etnogenezi određenih etničkih grupa. Međutim, genetsku liniju Hrvata treba vidjeti dalje od Karpata, prema istoku i Donu. Karpati su bili samo jedna od etapa migracije etnonima Hrvat s istoka prema zapadu. Don je također bio jedan od topografskih znakova te migracijske maršrute. Istočna perspektiva kretanja etnonima Hrvat prema zapadu upućuje na antske korijene tog etnonima. Arheološki i drugi podaci govore u prilog činjenici da su istočni Hrvati bili jedno od antskih plemena koje se formiralo u arealu već spomenute černjahivske kulture. Svi su poznati etnonimi Hrvat uglavnom iz areala slavenske keramike grupe Anta. Ta je slavenska keramika, čije je ishodište u 1. tisućljeću u međuriječju Dnjestra i Dnjepra, u 6. i 7. st. bila široko rasprostranjena. Njezino je širenje povezano s raseljavanjem Slavena dnjestarskodnjeparske regije. Na osnovi arheoloških podataka pretpostavlja se da su sva ta imena Hrvata razmještena ljiom slavenskih prostora u stvari dio jednog velikog plemena koje je ulazilo u sastav Anta.³⁴

Etonimski par Anti - Hrvati predstavljao je iranizam u slavenskom sklopu kao rezultat neposrednih iranoslavenskih kontakata u kojem Slaveni preuzimaju ime (slično etnonimima Bugarin, Rus) i tijekom raseljavanja ga prenose na prostore kojima su se širili. Dakle, Hrvatima se nazivalo jedno od slavenskih plemena čiji se etnonim razvio u razdoblju slaveniziranja iranojezičnog stanovništva u okviru černjahivske kulture.³⁵

Dalja spoznaja o strukturi istočnoslavenskih plemena upućuje na to da su Hrvati bili u sklopu najvećeg plemenskog ujedinjenja koje je s vremenom preraslo u kneževinu poznatu kao Poljani-Anti. Ovi su zadnji predstavljali državnu ili pak ranodržavnu političku tvorevinu. Poljani-Anti su se sastojali od nekoliko "malih plemena" koje spominje Nestor, a koji su nestali u kasnija vremena: Uliči, Tiverci, Bužani i dr.

Hrvati su se jedini očuvali za razliku od svih ostalih plemena koje spominje Nestor. Oni su se dalje pomicali od centra Poljana, Kijeva, prema zapadu. Sve se to događalo u okviru antskog prostora. Arheološki spomenici 8. i 9. st. (keramički detalji u građevinarstvu) u tim zapadnim regijama, sve do Karpata, uglavnom nemaju nekih specifičnih osobina u odnosu na spomenike ostalih antskih teritorija. Arheološki nalazi u Karpatima, kao i onih područja s kojima se povezuju Hrvati, bliski su kulturi između donjeg Dnjepra, dakle istočnih granica antskih prostora, i Dnjestra kao zadnje granice tog prostora. Antske su crte kulture Karpata zblžavale njihovo stanovništvo sa stanovništvom centralne Ukrajine: Volinjanima i Derevljanima. Dakle, karpatski i centralnoukrajinski prostor imali su zajedničku kulturu.

Konfederacijska tvorevina Anta, kao što je rečeno, bila je poljuljana upadom Avara, a ti su ratovi negativno utjecali na stanje Anta-Poljana. Njihovi su poglavari, kako piše Menandar, "izgubili nadu". Anti se raspadaju ali se formiraju manja vojnopolitička ujedinjenja, od kojih se pojavljuju i neki novi organizmi. To su Rusi, odnosno oni koji su se grupirali oko centra Poljana - grada Kijeva.

Hrvate je u njihovu kretanja prema zapadu avarska invazija zatekla već u zapadnim regijama Ukrajine, u Karpatima. Tamo su se Hrvati kristalizirali kao cjelina u jednom vojnom ujedinjenju zbog neminovnosti obrane od Avara. Postojala je mogućnost i ujedinjenja s Avarima. Naime ta su nomadska plemena pokušavala u sukobu s Antima ili ih natjerati na savezništvo zbog napada na balkanodunavske pokrajine Bizanta ili su ih pokušavali uništiti. Avari sklapaju savezništvo s antskim grupacijama Podunavlju i zajedno s njima ratuju protiv Bizanta.

Avari su bili žestoki prema plemenu Duliba, hrvatskim susjedima Karpatima. Prikarpatiski su Hrvati bili primorani, prema svjedočenjima Konstantina Porfirogena, u velikom broju preseljavati se prema jugozapadu Srijema, napuštajući tako antski prostor kojem su pripadali. Taj odlazak izgleda nije bio ni zadnji glede onih koji su se zvali Bijelim Hrvatima a koji su ostali na Karpatima. Karpatskoj regiji i njezinom značaju u etnogenezi Hrvata još ćemo se vratiti. Važnu je ulogu za Hrvate odigrao centar Poljana Anta, Kijev, kojega valovi hrvatskih migracija nisu mogli zaobići. No približavanje Hrvata Kijevu bilo je kasnije i stoga ćemo se ponovo vratiti stepskim predjelima Hrvata, dakle, njihovoj pojavi u regiji Dona.

Hrvati – Rusi

S obzirom da smo na osnovi arheoloških podataka pretpostavili da su Hrvati pokrivali cijeli teritorij plemenske federacije Anta i to s krajnjega istoka prema krajnjem zapadu, dakle svojevrzni predslavenski, odnosno ranoslavenski supstrat današnje Ukrajine, logično se pitamo o mogućnosti postojanja nekih veza Hrvata s njima srodnim plemenima na tom prostoru. Takvi bi kontakti bili razlog tipološkoj usporedbi Hrvata i tih plemena na teritoriju Ukrajine, što bi omogućilo ekstrapolaciju znanja o njihovoj kulturi na hrvatski etnonim. Bio bi to jedan od značajnih izvora rekonstruiranja duhovnih svjetonazora starih Hrvata na prostoru Ukrajine.

Naša su promatranja upućivala na srodnost imena Rus s etnonimom Hrvat koje će biti konsolidirajući i u formiranju staroukrajinske državnosti.

Problem etimologije imena Rus, odnosno etnogeneze naroda koji stoji iza tog imena, na svim je razinama vrlo blizak problemu etnonima Hrvat: lingvističkoj, socijalnoj pa čak i na političkoj. On je prisutan u znanosti isto koliko i problem traganja za imenom Hrvat. Sudbina interpretiranja tih imena i u prošlostoljetnoj i u suvremenoj znanosti također ima puno sličnosti, o čemu smo već ranije govorili. Glede geneze etnonima Rus postojale su dvije tendencije, (slično kao i kod Hrvata), migracijska i autohtona. Prva je bila vezana za dva polazišta, skandinavski i iranski, dakle sjeverni i južni. Još se od 18. stoljeća najjačom smatrala normanska teorija. Prema njoj je ime Rus predstavljalo slavensko preuzimanje finskog naziva Švedske. To je ime u obliku Rus Slavenima dospjelo posredništvom drugog, možda hunskoturkijskog naroda Romeja i Arapa.

Međutim, ta teza nikada nije bila potvrđena. Dolazak Varjaga sa skandinavskih prostora nije mogao biti odlučujući faktor u postanku etnonima Rus u Ukrajini. U povijesnim pisanim spomenicima Ponta i Meotide, odnosno obala sjevernog Prichernomorja, po prvi se put spominju imena plemena. Između ostalog navodi se i ime naroda Hros, koje se povezuje s nazivom Rus-Ros, a njihovo spominjanje u povijesnim dokumentima govori da su oni 300 godina prije dolaska Varjaga u Kijev već bili poznati u južnoukrajinskim područjima. Hrosi su živjeli kod Azovskoga mora u susjedstvu Amazonki sredinom 6. stoljeća. Krajem 8. i početkom 9. stoljeća, opet u razdoblju prije dolaska Varjaga u Kijev, spominje se pleme Rusj i to u Tavridi i stepskim predjelima Crnoga mora. Mnogi su povjesničari priznavali činjenicu postojanja Azovskocrnomorske Rus'(ije) i ranijega osvajanja Priazovlja od strane istočnih Slavena.³⁶

U znanosti je potvrđena činjenica da ime Rus dolazi sa sjevernog Prichernomorja a ne od Varjaga. Migracijske teorije potvrđuje da su to ime donijele iranojezične migracije a ne sjeverne, normanske. U grupu migracijskih teorija glede etnonima Rus spadaju i sarmatska (sjevernoiranska) i keltska verzija. Ova se zadnja bazira na pokušajima nekih ukrajinskih autora da sintetiziraju južni sarmatoiranski pravac (Ros) i sjeverni kojim su baltički Varjagi donijeli ime Rus. To bi bili neslavenski preci prastarih Rusa. Ova je teza najviše kritizirana i najmanje uvjerljiva jer znanost zasada nema dovoljno argumenata za pretpostavku o keltskom upadanju od Karpata na istok.

Pristalice autohtone teorije tvrde da je ime Rus iskonsko lokalno ime koje potječe iz srednjeg Podnjeprovlja, dakle jezgre ukrajinskog naroda. Međutim, najprihvatljivijom ostaje migracijska teorija vezana za sami prostor Velike Skitije i šire, a ime Rus najvjerojatnije treba povezati s prastarim Arijcima. Kao što je ime Hrvat doneseno iz tih istih prostora, tako je u tim migracijama, u jednom od plemenskih kretanja ime Rus također doneseno u Ukrajinu.

Protivnici su normanske hipoteze upućivali na to da je ime Rus na jugu istočne Europe postojalo prije dolaska Varjaga u Podnjeprovlje.

Prvi put se "narod Ros" spominje sredinom 6. stoljeća u crkvenoj povijesti sirijskog autora Pseudo Zaharija, a 60.tih godina 9. stoljeća o njima je pisao i carigradski patrijarh Fotij.

U arealu hidronimije Poroslja dakle uz rijeku Ros (Ros') u Ukrajini, neki vide prvotni areal formiranja slavenskog naroda Rosa. Ono što je najbitnije za analogiju s Hrvatima je činjenica da je proces nastanka slavenskoga naroda Rosa sličan i lokacijski i po svom mehanizmu stvaranja hrvatskog naroda. U oba slučaja riječ je o preuzimanju neslavenskog imena iz izvora iranojezičnog kruga iako i tu postoje neke dileme. Naime, mada se diskusije oko slavenske, odnosno neslavenske pradomovine etnonima Ros ne splamsavaju, najviše je prihvaćena misao da etnonim Ros potječe od najstarijih, kako smatraju iranojezičnih, stanovnika jugoistočne Europe. Ta je etnonim zastupljen na širokom prostoru izvan današnje Ukrajine (u prvom redu kao naziv današnje Rusije) zbog čega su u starim izvorima prisutni nazivi sa zemljopisnom

oznakom: Sjeverna Rus', Bijela Rus', Crvena Rus'. No danas je poznato da se etnonim Ros najranije pojavio u srednjem Podnjeprovlju i povezuje se s prastarim indoarijskim plemenima Priazovlja.³⁷ Bila su to plemena sarmatoalanskog podrijetla, od kojih se jedno, kako se pretpostavlja, još sredinom 1. tisućljeća n.e. lociralo u srednjem Podnjeprovlju. Njegovi su tragovi obilježeni arealom hidronima s odgovarajućim nazivima: Rosj, Rosjka, Rosava, Rosavka, Rosavica itd. Oni su vjerojatno bili u sklopu antskog saveza plemena, dakle kao i Hrvati. Na teritoriju Ukrajine u sklopu Sarmata bili su Roksolani (2. st. p.n.e. - 4. st. n.e.) i Aorsi (1. st. p.n.e. - 1. st. n.e.). U ovu grupu spada i etnonim Geros (4. st.). S etničkim nazivom Rosomofti, koji su iz iste regije, povezuje se i nastanak etnonima Rosi, odnosno Rusi. Dakle, najstarija forma tog etnonima je Rosi a kasnije se pojavljuje naziv Rusi.³⁸

Tim su se imenom zvali slavenizirani Sarmati - Roksolani, poznati od 6. st. pod nazivom Rosi, dakle ranije od Varjaga koji su se utvrdili kod istočnih Slavena preko kasnijeg novgorodskog posredništva.

Prema tome, ime Rus nije slavenskog niti normanskog podrijetla. Njegovo je podrijetlo prešlo na južni pol istočnoslavenske vertikale preko iranojezičnog posredništva. Takav slučaj u kojem se povijest imena u potpunosti ne podudara s poviješću naroda koji se tim imenom naziva nije nepoznat. Analoge vidimo i kod drugih naroda, primjerice Francuza. Naime, to nacionalno ime romanskog etnosa preuzeto je od germanskih Franaka. Također je ime slavenskog naroda Bugara preuzeto od turkijskih Bugara koji su imali beznačajnu ulogu u etnogenezi sadašnjih Bugara.

Preuzimanje imena Ros-Rus u procesu slavenizacije sarmatskih plemena tek je jedna od etapa putovanja tog imena s istočnih prostora prema zapadu, što također predstavlja jednu od sličnosti s nastankom i putovanjem imena Hrvat. Razlikujući kao i u primjeru etnonima Hrvat slavensko i predslavensko povijesno razdoblje, vidimo da je etnonim Ros-Rus isto toliko star kao i etnonim Hrvat i da vuče korijene s gotovo istih područja otkuda, kako smatramo, potječe i ime Hrvat. Možda su prethodnici slavenskih Rosa i Hrvata dvije grane istog indoarijskog korijena rasprostranjenog na ogromnom prostoru plemenskih migracija. Rasprostranjenost fonetskih varijanti pojma koji sadrži ime Hrvat na velikom prostoru koji obuhvaća srednjoazijske predjele i ne samo njih, analogno je imenu Ros. Na tom su prostoru prisutni nazivi: Ros, Roks, Ras, Rakš, Rokš, Roš, Ruš, Aors, Araks, Arsi, Svi ovi nazivi, kako pretpostavljamo, mogu biti različite fonetske varijante jednog te istog pojma. Slično je i s nazivima Hors, Horos, Horvat. Ta se etnonimija oslikava i u hidronimiji i u toponimiji, što je opet jedna sličnost s etnonimom Hrvat. Npr. ime poznate azijske rijeke Amu-Darja kasniji je naziv za rijeku koja se zvala Aris; potom zemlja Uruľjan koja je bila oblast u srednjoj Aziji i zvala se Ruľjan; rijeke Kaspijskog mora u bazenu Volge (stari naziv Volge bio je Ra) Raha, Rahyja, Ros ili rijeka Araks u Zakavkazju itd.³⁹

Tragove tog imena vidimo i u onomastici Kavkaza gdje su brojni nazivi s korijenom Ros-Rus, a koji su slični obliku Roks. Ime Rusi dobro je poznato u srednjovjekovnom Azerbajdžanu. Biblijski tekstovi spominju na Roš, lociran na sjeveru iza Kavkaza i Crnog mora (Ezekiel, 38,2). Ovdje treba spomenuti i prve napade Rusa, onih iz Ukrajine, na Carigrad. Zajedničke crte u predjoazijskom i istočnoslavenskom folkloru (kijeovski i azijski ep) također upućuju na genetsku vezu. Da spomenemo likove tog epa: Rustem - u iranskome epu, Arslan - u turkijskom; Ruslan - u kijevscome epu i šire, tj. u epskoj tradiciji istočnih Slavena. Mnogobrojni tragovi imena Ros, koji se mogu promatrati s jugoistoka sve prema centru Ukrajine, govore u prilog tome da je ime Ros pripadalo nekoj etničkoj grupi čije je prebivalište od starog doba bilo jugoistočno Priernomorje, Priazovlje i sjeverni Kavkaz. Etnička je grupa Rosa imala tijesne ranovremenske veze s istočnim zemljama, između ostalog i sa Zakavkazjem.⁴⁰

Nije teško zapaziti kako se ta maršruta poklapa s genetskom linijom Hrvata. Također treba naglasiti neke fonetske podudarnosti u imenima Ros-Rus-Hrvat. Na to upućuje već gore spomenuti prvi naziv naroda Hros ili Hrus (6. st), koji je živio iza Meotijske močvare, odnosno na sjeveru od Azovskog mora. Ta je lokacija slična onoj u kojoj se spominju Hrvati u 2. i 3. st. na Donu. Dakle, ime Rus pojavilo se kasnije od imena Hrvat ali su ti nazivi fonetski srodni.⁴¹

Etnička je atribucija plemenskog naziva Hrus dugo vremena bila nepoznata. No, pozornost zaslužuje skupina *hr* koja se u različitim varijantama javlja u nizu naziva npr.: Hreith, Goti, narod Rohs u arapskim izvorima dalje: Aorsi, Roksolani, Rosomoni i sl. Tu su i nazivi za Ruse: u mađarskom Oros, tatarskom - Urus, koji su bliski sa: Horos, Hurus, Vurus, dok su se Ukrajinci zvali Orijani. Svi su ti nazivi mogli poteći od sličnog korijena kojem je uvjetno prvotna osnova mogla biti hor, odnosno naziv za neki snažan pojam od kojeg su nastala plemenska imena u različitim fonetskim varijantama. U nazivima Hrus' Rus, Hros-Ros, Horos-Oros i sl. valja uzeti u obzir prirodu znaka *h*, *g* u ukrajinskom jeziku. Praslavensko *g* koje je karakteristično za hrvatski jezik u ukrajinskom se nije sačuvalo. Ono se pretvorilo u frikativno *hg* a s vremenom u faringalni *h*. Pretpostavljamo da se to dogodilo krajem u prvoj polovici 7. st. p.n.e. u praukrajinskim narječjima stepskog areala, dakle u narječjima potomaka Anta a prije njih Skita i Sarmata. Taj je skitosarmatski supstrat utjecao na promjenu *g* u *gh*, odnosno *g* u *h*. U ukrajinskom se jeziku *h* formiralo kao tipična osobina u uvjetima jačanja slavenoiranskih jezičnih kontakata i širilo se u sklavinskom kulturoetnografskom arealu. Do venedskih južnobaltičkih regija inovacija *g*->*h* nije stigla. To nije tipično ni za jezik Hrvata, koji su se napuštajući ukrajinski prostor još od 6. st. pomjerali prema zapadu, iako su elementi frikativnog *h* prisutni u dijalektima slavenskih jezika, npr. u Bosni ili Sloveniji. Specifičan je naziv Gorvat u Karpatima, gdje je *g/h* frikativno kao u suvremenom ukrajinskom Ghorvat. To se može tumačiti kao neka vrsta granice slavenoiranskih dodira: ne Horvat već (Gh)orvat. Tu su prisutna i prezimena kao Oros, koje karakterizira gubitak prednjeg *h*: Horos-**Oros**. Proces gubitka početnog *h* u neku ruku oslikava i naziv Hrus-Rus, srodno sa Hurus-Horus.

Podudarnosti i razlike u imenima Hor-Rus-Hrvat⁷Rusin očigledno kazuju da su to u stvari varijante nekog srodnog pojma. Stoga se moramo upitati mogu li spoznaje o imenu Ros-Rus rasvijetliti ime Hrvat?

Kao što je gore rečeno pitanje podrijetla imena Ros-Rus u znanosti je staro i problematično kao i imena Hrvat. Sličnost je očita i u rezultatima traganja za praizvorom: i ime Ros iz istoga je iranojezičnog kruga, a Slaveni su ga preuzeli u istim ukrajinskim prostorima. Također postoje slične naznake o iranojezičnom posredništvu tek kao jednom od etapa tog imena koje potječe iz mnogo starijih vremena i udaljenijih prostora. Neki su suvremeni istraživači korijene tog imena prema etnojezičnoj liniji vidjeli kod prastarih Indoeuroljana iz vremena neolita i mezolita. Oni vode genetsku liniju tog imena sve prema nostratičnoj zajednici gornjopaleolitskog doba, odnosno 20. - 15. tisućljeće p.n.e.⁴²

Takva se datiranja mogu razumjeti uzmemo li u obzir prastari svjetonazorni, politički i etnički kompleks o kojemu smo govorili i kod imena Hrvat. Dakle ta dva imena, Hrvat i Rus, upućuju na prastari indoarijski kult vrhovnog božanstva koji je sličnim tokovima i procesima iz istoga pravca donijet u ukrajinske stepe.

Na prvi je pogled teško uspostaviti fonetsku i etimološku srodnost ta dva imena. Još je teže povezati značaj tih imena uz neki srodan kulturni pojam jer je arhaični svjetonazor bio obilježen sinkretizmom, nije znao za strogu, egzaktnu diferenciranost. Prastare religije nisu imale stabilne dogme mada je kulturna praksa bila strogo fiksirana ali sa značajem koji nije bio strogo određen. Naime, jedan se obred mogao tumačiti na različite načine.⁴³

To se očituje u srodnosti i istovremeno u razlikama plemenskih naziva fiksiranih u ukrajinskim stepama. Sva su ta iranojezična plemena (Alani, Aorsi, Roksolani, Rusi, Hrvati i dr.) pripadala istoj jezičnoj i ritualnokulturnoj makroobitelji. Međutim, ritualna sličnost i jezično zajedništvo, odnosno nazivi plemena nisu se obvezno morali podudarati. Pripadajući istom svjetonazornom mitološkom krugu, nazivi Hrvat i Ros-Rus mogli su biti različite varijante imena srodnih božanstava, što je bilo zakonitost s obzirom na ogromni prostor s kojeg su potjecala plemena slijevajući se u drugu prapostojbinu indoeuropskih naroda - u stepe, odnosno šume današnje Ukrajine. Ona je značajan izvor za rekonstruiranje prastare mitologije koju su Slaveni preuzeli od iranojezičnih plemena i sintetizirali s bogatim slojevima prijašnjih kultura. Dakle, u osnovi imena Ros i Hrvat treba tražiti isti pojam vezan uz naziv vrhovnog nebeskog božanstva solarnog kruga. Naziv Ros-Rusj kao ime indoarijskih plemena Pricnomorja blisko je staroindijskom rukša što znači svijetao, blistav, jasan. S tim se nazivom povezuju i nazivi Aorsi, Roksi od čega je proisteklo i Rusj.⁴⁴

Solarni kult snažno je prožimao kulture arhaičnih naroda odjekujući u nizu pojmova vezanih za ritual nebeskog božanstva i u tako važnim pojmovima kao što je podrijetlo određenog etnosa. Prema genealoškom praslavenskom mitu, podrijetlo se etnosa povezivalo sa

solarnim mitologijama. Naime, iz braka nebeskog boga Svaroga, koji je kasnije bio zamijenjen njegovim sinom Dažbogom i Boristenovom kćeri Dnjipro nastao je određeni skitski rod. Prema toj genealoškoj legendi u prastarim se vremenima u dnjeparskim šumama i stepama rodio tamošnji prvi čovjek koji se zvao Targitaj. On je u genealoškim mitovima bio tipičan lik praoca, kultnog junaka. Imao je tri sina: Lipoksaja, Arpoksaja i Kolaksaja. Njihova imena pripadaju još pretskitskom lokalnom stanovništvu ali su završeci tih imena bliski iranskim. Od najmlađeg Kolaksaja, kojega zbližavaju s Carom Suncem (Dažbogom), potječu Paralati - vođe i etnos Praslavena - Skoloti. Tom se mitu lokalnog podrijetla, iako ima sličnosti s mitovima iranojezičnih plemena, ne može poreći originalnost i posebnost. Međutim, ono što je najvažnije i tipološki srodno je povezivanje nastanka roda sa Suncem. Već smo rekli da su nazivi za nebeska božanstva kod Slavena imali svoju hijerarhiju koja se mogla naslojavati jedna na drugu.

Slavenska su božanstva bila slična božanstvima njihovih indoiranskih susjeda. Svarog je bio bog neba, otac boga Sunca - Dažboga i ognja -Svarožića. Predstavljao je izraz sakralne vlasti, a njegovo je ime imalo zajednički korijen s groznim indoarijskim bogom nebeske vatre Varunom i najstarijim grčkim bogom Uranom (nebo). Etimološki se njegovo ime podudara sa staroiranskim “Svaroga”⁹ (nebo). Njegova je uloga slična ulozi nebeskog boga Indoarijaca - Mitri. Čak se da usporediti s iranoarijskim prototipom zoroastrijskoga Ahura Mazde. Dažbog je u panteonu Slavena vrhovno božanstvo podnebeskoga svijeta - Sunce koje sja. On se povezivao s idejom velikosvjetske administrativne vlade. Njemu su bili srodni Surja i Helios i hetsko božanstvo Sunca. Međutim, slavenskom je Dažbogu najbliži iranski bog Mitra. Iza Svaroga i njegovog sina, cara Sunca Dažboga bio je bog Perun, pobjednik zmaja, zatim Svarožić koji je predstavljao realiziranje nebeskoga svjetla - ognja (svjetla kao takvog). Ta su božanstva kod Praslavena bila utjelovljenje određenog ognjenog principa čiji su nazivi varirali. U toj je hijerarhiji, kako se pretpostavlja, Svarog bio povezan s visim nadnebeskim svijetom. Svarog se kod zapadnih Slavena nazivao Tvarog i Rarog, a kod južnih Svjatovit, Jarojvit, Rujevit, Porovit i sl. Rodbinska povezanost Svaroga i njegova sina Dažboga morala se odraziti na one koji su zapravo projektirali na nebesa tu i takvu rodbinsku povezanost. Refleksije su prisutne u hijerarhiji plemena u ukrajinskim stepama, u šumskim stepama od Dona, preko Dnjepra pa sve do Karpata. Različita plemena mogla su imati neka više-manje srodna nazivlja ali opet povezana sa solarnim kultom. Vodeća plemena, lideri smatrali su vrhovno božanstvo svojim dok su se druga, ne tako jaka plemena morala zadovoljiti manjim božanstvima, priznajući na taj način svoju podređenost jačem plemenu. Ono što je bilo dominantno, a što možemo rekonstruirati iz škratih izvora je povezanost naziva plemena s nebeskom simbolikom koja je rezultirala složenim kombinacijama plemenskih imena.

Odjeci povijesnog pamćenja kozmogonijskih mitova prisutni su u starokijevskoj srednjovjekovnoj književnosti. Tamo se između ostalog spominje i Oganj-Svarožić kao mitološki prvopredak. U poznatom kijevskom spjevu “Slovo o pohodu Igorovu” spominju se Rusići, dakle oni koji su se u vojsci nazivali Dažbogovljevim unucima, odnosno Svarogovim praunucima.

Ako smo konstatirali da su Rosi-Rusi bili u svom postanku vezani uz Hrvate, (bile su to plemenske formacije u južnoukrajinskim stepama, dakle u istim prostorima i uvjetima) onda je logično konstatirati da su ovi zadnji, odnosno Hrvati morali ostaviti tragove svog postojanja i u glavnom centru starih Rusa, odnosno u Kijevskoj državi.

Kijev

Kijev je (ukrajinski - Kyjiv) od prastarih vremena bio značajno središte različitih kultura koje su se pronosile po ukrajinskom prostoru, koje su tu nestajale i ponovno nastajale. Toponimske legende, pisani i drugi izvori upućuju na veliki značaj ovoga centra na uzvišenim obroncima Dnjepra, gdje su se na raskrižju strana svijeta susretale različite tradicije. Kao centar dnjeparskog puta, poznatog kao “put iz Varjaga u Greki”, Kijev je povezivao nordijsku i južnu stranu povijesnih tijekova. Njegova je istočna strana bila otvorena stepi s njezinim brojnim narodima koji su se ovdje preko Kijeva susretali s narodima šumskih prostora.

Rosi-Rusi i Hrvati morali su dolaziti u dodir na kijevskim terenima kao centru tog prostora. Ti su se etnosi prožimali ili konfrontirali u procesu postupnog pokrštavanja plemenskih saveza, njihovih ujedinjenja i raspadanja i borbi za prevlast.

Dodir slavenskoiranskih tradicija i svjetonazora na ovom prostoru osjećao se već u njegovu nazivu. Ime glavne ukrajinske rijeke Dnjepar (ukrajinski Dnipro) u starokijevskim nazivima poznato još u 4. stoljeću, tumači se povezanošću s iranskim, sjevernoosetinskim *don* u značenju voda i avestinskim značenjem — zadnji, najudaljenij.⁴⁵

Ta je interpretacija srodna onoj o značenju Anta u Ukrajini (dakle, onih koji su na kraju). Na taj bi način Dnjepar u iranojezičnim orijentacijama tog ogromnog iranojezičnog prostora bio najudaljenija vodena granica Skitije. U neku je ruku Dnjepar predstavljao i liniju razgraničenja, odnosno prožimanja plemena s dominiranjem iranske, odnosno slavenske komponente.

U tom su procesu Slaveni postupno preuzimali kulturu iranojezičnih prostora. Naime, iranojezični su Rusi prenosili svoju kulturu Slavenima i tako se formirala slavenska Rus'. Smatra se da je taj proces počeo u 1 tisućljeću n.e. i rezultirao formiranjem Kijevske države, odnosno tvorevine u kojoj su se srele dva naziva - Kijev i Rosi, Kijevska Rus' (ukrajinski: *Kyjivska Rusj*). Ta toponimska sintagma sadrži veliku povijesnu činjenicu vezanu za Rus'. Ime Rosi-Rusi povezuje se sa srednjim Nadnjeprovljem u kojem je koncentrirano najviše slavenske toponimije s korijenom Ros. To su već spomenuti nazivi rijeke Rosj i njezinih pritoka: Rosjka Rostavica, Rotok, Rosava. Ovi su prostori bili jezgro buduće države Slavena, Rus'.

Prema tome, Rosi-Rusi nastali su prožimanjima srednjodnjeparskih Slavena i Sarmata-Roksolana, odnosno njihovih slaveniziranih potomaka. Daljnja sudbina imena Ros- Rusj vezana

je za složene procese plemenskih socijalnih diferenciranja. Prema arheološkim podacima dvije su moguće etape socijalnog razvoja kod istočnih Slavena. U prvoj su etapi, koja obuhvaća razdoblje od 5. do 7. stoljeća, bili vezani za zemljoradničku tradiciji u rodoobiteljskim općinama. Viša su kategorija tog društva vojnoplemenski savezi čiji su čelnici imali funkciju vojskovođa. Drugu etapu čine plemenske kneževine čija je federacija temelj staroruske države.⁴⁷

Hrvati i Kijev

Mnogobrojni arheološki, antropološki podaci potvrđuju hipoteze ukrajinskog povjesničara M. Gruševskog (1913. g.), ruskog lingvистa A. Šahmatova (1915. g.) i ukrajinskog etnologa A. Krimskog (1922. g.) da je početak formiranja pojedinih istočnoslavenskih etnosa vezan za doba raspadanja slavenskog zajedništva od 6. do 8. stoljeća. Te su zajednice bile konglomerat srodnih i dosta bliskih dijalekata čiji su nositelji bili i slični i različiti. Imali su svoja glavna i lokalno diferencirana središta. Funkciju glavnog centra u tim zajednicama imala je utvrda gorodišče - gorod, oko koje se kupila plemenska, odnosno interplemenska zajednica. Tradicija stvaranja određenih gradića, utvrda, odnosno «grada» vjerojatno se počela intenzivno širiti posebice od sredine 6. stoljeća, a naročito je bila izražena u cijelom južnom dijelu slavenskoga svijeta. Na mjestu utvrda, odnosno «gorodišča», u vremenu od 6. do 8. stoljeća, formiraju se manje kneževine s vojnim družinama i s knezom na čelu. Taj proces obuhvaća veliki prostor kojim su se širili Slaveni. Neposredno se u šumsko-stepskoj Ukrajini stvorio određeni sustav ranopolitičkih slavenskih ujedinjenja, kneževina s utverdama-gorodiščima koja su bila u njihovu središtu i imala funkciju glavnog centra. Tipovi takvih formacija prisutni su od Dnjepra do Jadrana, od Kijeva pa sve do Dubrovnika i Poljice gdje su bile razvijene vojne družine u službi kneza. Ta su središta bila sjedišta administrativne, političke, gospodarske i kulturnokulturne funkcije. Ovdje su bile i rezidencije sakralnih osoba tih ujedinjenja. To su mogli biti žreci-prvosvećenici (svećenici), ličnosti u funkciji «svetoga kralja», cara. U njihovoj su im službi na raspolaganju bile dvije glavne društvene kategorije: ratna snaga i služitelji kulta.

Veliku ulogu centralnog grada na istočnoslavenskom prostoru imao je Kijev. Uz taj su grad vezane brojne legende, a one o njegovom osnutku upućuju na izniman značaj te lokacije. Prema arheološkim podacima proces neprekidnog doseljavanja na tlo suvremenog Kijeva započinje sredinom 1. tisućljeća n.e.⁴⁸

No, taj je prostor bio naseljen, i to prilično gusto, još prije postanka prvih kijevskih gorodišča. Potvrđuju to ranoslavenska zarubinecko-korčevatska kultura (naziv prema lokaciji nalazišta) te nalazi rimskoga novca. Poznati su spomenici koji pripadaju kamenom dobu, dobu bakro-bronce, ranoga željeznog doba itd. Krajem 3. tisućljeća p.n.e. područje suvremenoga Kijeva bilo je naseljeno stočarima, ovdje su pronađeni tragovi prastare kulture. Slavenski Kijev s kraja 5. st. bio je istočnoslavenski plemenski centar dnjeparskih Poljana u čijem su susjedstvu bila druga slavenska plemena.

U legendama o osnutku slavenskoga Kijeva dominira ona iz pisanja ljetopisca Nestora. Ta legenda govori da je slavenski Kijev poniknuo na mjestu već postojećih prapovijesnih naselja, predstavljajući tako slavensko razdoblje stabla koje vuče korijene iz mnogo starijih vremena. Analogan je takvoj povijesnoj sudbini Kijeva primjerice Dubrovnik, čije slavensko ime oslikava tek gornje vremensko razdoblje dubinskih slojeva tog mjesta o čemu će biti govora u idućem poglavlju. Ime Kijev neki povjesničari povezuju s realnom osobom, s knezom Kijom. Međutim ime Kijev u sebi nosi tragove predslavenskog razdoblja i tadašnje svjetonazorne predodžbe koja je bila u osnovici tog imena. Mitološka osnova naziva ima odjeka i u praslavenskom mitu, rekonstruiranom na bazi srednjodnjeparske pripovijetke o Kozmi i Damijanu, dvojici junaka koji su pobijedili zmaja što je napadao grad sa strane Crnoga mora. Kozma i Damijan bili su kovači i orači. Izradili su prvi plug, u koji su kasnije i upregnuli zmaja.⁴⁹

Taj slavenski odjek jedne mitološke predodžbe tek je varijanta prastaroga kozmogonijskog mita o nebeskom kovaču za kojeg su vezane legende o osnutku Kijeva. U imenu su tog grada i tragovi solarnog kulta naroda tog prostora. No, to zahtijeva posebno obrazloženje što nije tema naše studije. Na te prastare osnove imena Kijev naslojavale su se legende slavenskoga doba koje su također u sebi nosile određenu mitološku, odnosno folklornu memoriju.

Jedna od legendi o osnutku Kijeva navedena je i u spisu ljetopisa Nestora. To je tipična genealoška legenda sa stalnim elementima. Prema njoj su u zemlji Poljana bila trojica braće. Jedan se zvao Kij, drugomu ime bilo Šček a trećemu Horiv. Imali su sestru koja se zvala Labud (Lybid'). Prema legendi "*... sjedio je Kij na gori gdje je sada uzvoz Boričiv, dok Šček sjedio na gori koja sada se zove Ščekavica, dok je Horiv na trećoj gori koja se zove Horevica...*". Potrebno je istaći da su ispod tih brda, na kojima s vjerojatno bili smješteni bogovi, postojale i rijeke, koje su nazvane prema brdima. Spominje se potok Lybid' i Boričiv Tik. Osim toga su u prostoru Kijevske države i grada Kijeva poznati i hidronimi s osnovom *hor*. Taj suodnos visine (brda), tog ritualnog mjesta poklanjanja bogovima, i vode (dolje) odgovarao je kozmogonijskom mitu i predodžbama Slavena o mjestima na koja se treba naseljavati, odnosno stvarati mjesta kulta. Uzvisice su morale biti središtem poklanjanja božanstvima s dominacijom starijeg glavnog plemenskog vođe. Nestor je napisao: "*...i stvoriše grad u ime brat svojeg najstarijeg i dali su njemu ime - Kijev...*". Nastanak tog grada odgovarao je principima mitologiziranja zemljopisa: «*Bijaše uokolo grad-gora i bor velik, i bijahu lovačke zvijeri, bijahu muževi mudri i smišljen*».

Nazivali su se Poljanima, od njih pak i nastadoše u Kijevu Poljani sve do dana današnjega.⁵⁰ U ovoj je legendi opisano povijesno tlo na kojem s jačale i uzdizale se slavenske grupacije.⁵¹ Prema nekim interpretacijama, iz gore navedenih imena ove legende stoje braća, kneževi poljanskih rodova odnosno tadašnjih plemena. Povjesničari dopuštaju da je Kij bio realna osoba. Živio je krajem 5. i početkom 6. stoljeća. Međutim, teško je povjerovati da bi naziv za takvo povijesno mjesto kao što je Kijev bio povezan samo s jednom osobom, u ovom slučaju s knezom Kijem. To je ime najvjerojatnije imalo kultno podrijetlo. Naime, imena božanstava

koje su štovala ta tri dominantna plemena i kojima su se poklanjali na brdima reflektirala si se u njihovim imenima. Dakle, u nazivima spomenutih brda, sjedištima trojice braće, sadržane su rodoplemenske predaje o hijerarhiji plemena. Dominacija brata Kija oslikava prastare korijene mita o poklanjanju nebeskom kovaču, kao sastavnici solarnog kozmogonijskog mita. Dva su druga imena mogla simbolizirati neke prastare imenske skupine od kojih je najpoznatija, a za nas i najznačajnija, ona s imenom Horiv. Plemenska formacija koja je nosila to ime naslijedila ga je od svojih predaka koji su sa svoje strane to ime povezivali s određenom svetinjom. Dakle, “brat Horiv” koji je “sjedio” najednom od kijejskih brda u prošlosti je bio kulturno mjesto gdje se jedno od starokijejskih (poljanskih-antskih) plemena poklanjalo svom božanstvu.

Takav slavenski Kijev bio je osnivan (ili je unosiо novi duh u odavno postojeće naselje, centar stare kulture koja je gasnula) otprilike prije doba koje je prethodilo antskobizantskom ratu 30-ih godina 6. stoljeća.

Ovdje treba spomenuti još jednu od verzija poznate kijejske legende. Ona je opet vezana za jedan od stalnih elemenata legendi-braći, ali spominje i veliku plemensku skupinu, Poljane, koji su: “...*živjeli svako s rodом svojim, na svojim mjestima, vladajući rodом svojim...*”. U Poljanima su također trojica braće: Kij, Šček i Horiv. Imali su sestru Lybid’. A po ovoj braći započelo je kneženje kod Poljana. U ovoj se drugoj verziji spominju antski vladari, povijesno realne ličnosti. Anti-Poljani nisu nad sobom imali neke uobičajene monarhističke vladare. Živjeli su u velikim, odvojenim rodovima u kojima su se izdvajali oni bogati kao neka vrsta aristokracije. Iz te su elite, koja je svoje ime povezivala s određenim božanstvom, svojim pokroviteljem, bili i predstavnici plemenske vojnopolitičke formacije koja je bila vrh plemena. Ta su se plemena koncentrirala oko Kijeva kao glavnog ritualnog centra, a sličnu je ulogu imao i u prijašnje, predslavensko doba. U oba je slučaja to rezultat iznimno povoljnih zemljopisnih odlika. O brdima kao o mjestima koja su imala ritualan značaj i bila stjecišta duhovnosti govori se i u usmenoj tradiciji. Široka zastupljenost toponima s osnovom kij-kijev u slavenskom je svijetu, također i u Hrvata, rezultat raseljavanja slavenskih plemena koja su sa sobom nosila i svoje predodžbe, svetinje, božanstva. Jedno od najraširenijih svakako je ime njihovog nekadašnjeg kulturnog centra Kijeva, onog na Dnjepru. Vjerojatno otuda potječe velika zastupljenost različitih varijanti tog toponima širom slavenskog svijeta, na Balkanu, pa tako i na prostoru Hrvatske. Zanimljivo je da je na tim lokacijama pronađena arheološka građa bliska antskoj kulturi, što je primjer širenja Anta koji su dolazili u dodir sa Slavenima.

U ovom su kontekstu posebno zanimljivi podaci arapskih i perzijskih zemljopisaca 9. i 10. stoljeća o trima ruskim državnim grupama: Kujaviji, Slaviji i Artaniji, odnosno o postojanju tri glavna grada: Kujava, Slavija i Arta (Arsa). Čak ako i sumnjamo u pouzdanost arapskih izvora ipak ne možemo mimoći naziv Ars u sklopu Rusa, kao imena jedne od vodećih grupa.

Kijejsko jezgro imalo je konsolidirajući značaj. Bio je to centar države koja se sastojala od mnogobrojnih plemena od kojih su najvažniju ulogu imala ona koja su uspjela nametnuti

svoju elitu, što se odrazilo u legendi trojici braće: iza svakog od njih stoji ime plemenske grupe. Prema istraživanjima G. Lovrijanjskog, kod svih je Slavena u prijedržavnoj etapi razvoja postojala dvorazinska teritorijalnopolićka struktura. Onu višu koja se podudara s velikim plemenom, ruski arheolog Boris Ribakov naziva plemenskim kneževinama. Nižu formaciju predstavljala su mala plemena koja se formiraju od teritorijalnih susjednih općina, koje su se u starokijevsko vrijeme zvale župe. Iako taj naziv potječe iz starokijevske države, u ukrajinskom s prostoru kasnije izgubio ali su ga zato Hrvati očuvali. Vrhovni organ vlade uprave takvih općina, odnosno plemena i nadplemenskih zajednica predstavljalo je vijeće, (ukr.: viće). Taj se naziv također izgubio u ukrajinskom jeziku, ali je opet očuvan kod Hrvata. Vijeće su sačinjavali slobodni ljudi koji su birali kneza i rješavali najvažnija društvena pitanja. Takve forme uprave susrećemo i kasnije. od kozačke tvorevine Zaporožke Sić pa sve do Dubrovnika i Poljice. Vodeću su ulogu u društvenom životu imala *vlastek* predstavnici aristokratskih rodova a taj je status bio nasljedan. U ukrajinskom jeziku ta se društvena kategorija zvala znatj (od riječi znatan) i nju su u stvari sadržavala i predstavljala spomenuta imena trojice braće. Bio je to način isticanja tih vodećih plemena iz velikih plemenskih zajednica. Imenima tih hegemonistićkih plemena očuvala se uspomena na prastari mit čiji su nositelji bili elitistićki predstavnici roda. Rosi i Horosi kao predstavnici prastare antske skupine spadali su u tu grupu vodećih, najjaćih plemena. Oni su i očuvali ulogu lidera plemenskih skupina. Poljski kronićar Jan Dluęo (10. st.) zapisao je da su poslije smrti Kija, Šćeka i Horiva naslijedili njihovi sinovi “i mnogo godina gospodarili kod Rusa” (sve do sredine 6. st).

Ako prihvatimo tezu da iza imena Horiv stoji naziv jednog od plemenskih konglomerata - Hrvata, onda su ovi zadnji bili jedno od triju hegemonistićkih plemena čija su božanstva bila u panteonu glavnih božanstava Kijeva. Ime Hrvat kako je već bilo rećeno imalo je etnomitološki znaćaj i direktno je vezano, u jednoj od svojih varijanti, za glavni kozmogonijski mit Kijeva. Osim toga, a što je najvažnije, to je bilo ime plemena koje je imalo itekako znaćajnu ulogu na svojim prostorima. U protivnom, ono ne bi bilo ni spomenuto u legendi kao što je slućaj s nizom drugih, manje bitnih plemena čija imena poznajemo ali ne iz legendi u kojima se ni ne spominju.

Dakle, u legendi o osnutku Kijeva slavenskoga doba ćitamo naziv plemenske skupine Hrvata vezanih za božanstvo Horiv. Konstrukcija Horiv sadržava korijen *hor* i sufiks *iv*. U tom je sufiksu izraćen tipićno ukrajinski ikavski refleks *jata*. Dakle, ime Horiv srodno je ukrajinskomu Kyjiv, gdje prvi dio znaći ime, dok je *-iv* posesivni sufiks: Hor-*iv*. Osim imena božanstva kijevskog panteona poznatog iz kasnijih plemena s osnovom hor (dakle Hors), na prisutnost tog imena u ukrajinskim prostorima upućuju i već spomenuti hidronimi i toponimi s osnovom hor. Na njih nailazimo u staroukrajinskim ljetopisima a neki su se saćuvali i do danas.⁵³

Na osnovi toga pretpostavljamo da je plemenska skupina s imenom Horvat bila ne samo jedna od vodećih, već i sastavni dio formiranja ukrajinskoga etnosa i bezuvjetni dio, subjekt njegove kasnije povijesti vezane za nastanak i funkcioniranje jezgra staroukrajinske države.

Hrvati u Kijevskoj Rus'

Kao što je već rečeno Rus' je bilo ime samo srednjodnjeparskih Slavena. Tijekom konsolidiranja istočnoslavenskih plemena i stvaranjem Kijevske države naziv Rus' se proširio na sav teritorij ove državne formacije.⁵⁴

Kijevska Rus' je bila polietnička država, ujedinjavala je više od dvadesetak iranogovornih naroda. Ti su se narodi ili suprotstavljali ili pokoravali Kijevu, odnosno vladajućoj kijevskoj eliti. Dakle, ta se Kijevska Rus' nije sastojala od jednog etničkog sustava, odnosno jedne cjelovite staroruske narodnosti iz koje su kasnije izrasla "tri bratska naroda": Rusi-Moskovi, Ukrajinci i Bjelorusi, kako je to tvrdila sovjetska historiografija. Ta je država obuhvaćala ogroman prostor, etnički veoma šarolik. U Nestorovom ljetopisu ne spominju se kao zaseban narod Rusi iz ukrajinskih stepa, gdje su bili u dodiru s Hrvatima. Na teritoriju Ukrajine nema nikakvih tragova o materijalnoj kulturi ruskog naroda, kao zasebne etničke zajednice. Njihovo su ime i tradicija okrenuti Kijevu, dok su etničko jezgro Kijevske Rus' činili oni koji su poznati iz Nestorovog ljetopisa kao Poljani.

Prema ljetopisnim podacima kod istočnih Slavena prije formiranja Kijevske Rus' postojalo je 14 velikih plemenskih grupa: Poljani, Drevljani, Volinjam, Dulebi, Užani, Uliči, Tiverci, Horvati, Severjani, Vjatići, Radimići, Dregovići, Krivići i Iljmenski Sloveni. Ti su plemenski savezi zauzimali veliki teritorij. U savezima je bilo blizu desetak posebnih plemena čija su imena kasnije zaboravljena. Uglavnom se očuvalo samo zajedničko ime tih skupina koje je bilo ili ime dominirajućeg plemena ili neko posve novo ime. Najznačajniji su u tim plemenima bili Poljani. Zauzimali su prostor između Dnjestra i Dnjepa gdje su bili poznati od kraja 1. tisućljeća p.n.e. do vremena između 1. i 4. stoljeća n.e. Bili su rasprostranjeni u šumskostepskoj Ukrajini. Tamo su i nastali kao davnoslavenska etnička zajednica poznata pod imenom Poljani, Poli. Bili su nasljednicima skitskopraslavenske države Velike Skitije. Poljani su tvorili kneževinu u srednjem Podnjeprovlju, jezgro Kijevske Rus'. Od Poljana potječe niz poznatih kneževa Kijevske države. Ljetopisac Nestor govori o njima kao o mudrim i pametnim ljudima. Njihova je duhovna kultura prethodila osnutku slavenskog Kijeva. Zajedno s imenom Poljani pojavljuje se i skraćeni oblik Poli, blizak jednoj od grupa potomaka Skita - Palijima. Najviše su se oko Kijeva kao centra naseljavali Poljani s desne obale Kijevske zemlje. Preuzimali su brda i uzvišice s kojih su ne samo kontrolirali putove već su im to bili i centri njihovih ritualnih kultova. Već spomenuta legenda o osnutku Kijeva govori da su u zemlji Poljana bik tri brata koja su osnivala Kijev, što još jednom potvrđuje da su etničku sliku konglomerata koji se zvao Poljani tvorila raznovrsna plemena. Ta su plemena bila u sklopu Kijevske zemlje kao jednog nadplemenskog jezgra.

Dakle, od tih mnogobrojnih etničkih skupina u sastavu Poljana isticala su se ona tri koja se skrivaju iza imena Kij, Šček i Horiv. Na jugu Podnjeprovlja tijekom perioda od 6. do 8. stoljeća, areal Poljana je zahvaćao blizu 200.000 km²⁵⁵ U južnim se predjelima taj prostor širio

sve do rijeke Rosj u čijem je bazenu obitavalo mješovito slavensko i neslavensko stanovništvo. U toj su regiji, kao što smo već spomenuli, mogli neko vrijeme biti i Hrvati. Tijekom složenih etnogenetskih procesa Poljani su se pretvorili u veliki etnički konglomerat. Prema sintezi podataka iz ljetopisa Poljani su mogli predstavljati veliki savez plemena koji se s vremenom raspao. Prema nekim interpretacijama oni koji su bili uz Dnjeper, na istočnoj granici slavenstva, kasnije su postali Ukrajinci, a oni uz rijeku Vislu mogli su utjecati na naziv poljske nacije, dok su plemena na Dnjepriu, oko Kijeva, predstavljali osnovicu velikog etničkog kompleksa koji se zvao Kijevska Rus'.

Već smo rekli da je pojam Rusj u starim izvorima povijesno imao različit značaj. Kao Rusa, Rusj, Rusjka zemlja on se ispočetka vezivao samo za Kijev i njegovo područje. No, s vremenom se počelo nametati susjednim područjima čak i u okviru sadašnje Ukrajine. Ime Ukrajina pojavljuje se kao što je već spomenuto, paralelno s nazivom Kijevska Rus'. Oni koji su se nazivali Kijevska Rus' kao da su težili istaknuti svoju iznimnost, elitizam u odnosu na prostore kojima su vladali. Sve oko Kijeva bilo je pokrajina, krajina, dok je Kijevska Rus', odnosno Kijev središte, svetište s kaptolom, stolni grad. On je centar vojne organizacije, vojne elite Rusa s prastarim imenom božanstva rata, onih Orosa, Rusa što su vladali prostorom koji se širio na sve strane. S formiranjem države Kijevske Rus', naziv centra se sve do 11. i 12. stoljeća nametao određenim regijama sjevernih i istočnih zemalja. U ljetopisnim se izvorima ističe kako Novgorodci "idu v Rusj", dakle u Kijev, u Černjigiv, u Perejaslav i druge starokijevske gradove. U Rus' putuju iz zemlje Suzdaljske (koja je pored Moskve) a također iz zemlje Galičke (na zapadu Ukrajine). Pleme Drevljani naziva kijevskeg kneza Igora "rusjki car", nadređujući ga svojem drevljanskom knezu. Rus' - to je dakle Kijev izvan kojega su drugi, podređeni gradovi: Novgorod, Vladimir, Galić, Rjazanj, Smolensk, koji su bili u različitim vezama s jezgrom Kijevske Rus' tj. sa srednjim Podnjeprovijem, dakle Kijevom te Černjigovom i Perejaslavom.⁵⁶

Kijevska Rus' ispočetka nije širila svoju vlast na sve Poljane - Ante, već samo na onaj njihov dio koji je obitavao u kijevske regiji. No, s jačanjem vojnopolitičke vlasti pojedinih predstavnika aristokratskih rodova u brojnim osvajačkim pohodima tijekom stoljeća, situacija se već od druge četvrti 6. stoljeća postupno mijenja, da bi se krajem 8. i početkom 9. stoljeća Kijevska Rus' formirala u moćnu državu ranog srednjovjekovlja. Kao jedna od najvećih i najmoćnijih država srednjovjekovne Europe Kijevska Rus' je bila sve do 30-ih godina 13. stoljeća, odnosno do tatarskog razaranja Kijeva. Dakle, već se u starokijevske doba ime Rus' proširilo na njoj podređene teritorije: Novgorod, Zalisja, Galiće, Tmutarakanj itd.

Nastavši u ukrajinskim zemljama etnonim Rus je u vremenu od 6. do 9. stoljeća postao prvim nazivom Praukrajinaca. Rus' je naziv područja koja su naseljavali ti različiti narodi, njihove prve države nastale u srednjem Podnjeprovlju.⁵⁷

Poslije tatarske navale 1240. godine i pada Kijeva, odnosno Kijevske Rus', rasprsnula se poput mozaika i ta ogromna tvorevina nikada u stvari nije ni bila neka opća, jedinstvena,

monoetnička, ruska zajednica, kako su to na silu htjeli u povijest upisati sovjetski povjesničari. Bila je to polietnička tvorevina. Kijevska elita Rus' je nestala, no njezino se ime održalo kao obilježje elitizma pojedinih gradova, regija i kneževina. Tako je u karpatskim predjelima nastala Galicka Rus', na zapadu Bijela Rus' a kasnije se pojavila i Moskovska Rus'. Međutim se pojam Rus' u zapadnim srednjovjekovnim i kasnijim izvorima vezivao samo za Kijev i zemlje Ukrajine. Identificiranje Ukrajine (kao paralelnog naziva za Rus') sa starokijevskom državom očuvalo se u zapadnim izvorima koji su razlikovali Rutene i Rusine, dakle narod Ukrajine od Moskovita kao naroda Moskovske Kneževine, države koja je nastala kasnije od Kijevske. No, prave poteškoće pojavljuju se u 17. stoljeću, kada Bogdan Hmeljnički svoju preporođenu državu imenuje kao Rus', Rusjku Kneževinu, a sebe samodršcem rusjkih. Ukrajinci su se zvali Rusima još od elitističkih krugova kijevskih intelektualaca kasnobaroknoga doba sve do 18. stoljeća kada se to ime postupno gasi u njihovoj svijesti. Ono se očuvalo samo kod zakarpatskih Rusina udaljeni od Moskve. O tome smo već govorili no ovdje ponavljamo kako bismo istaknuli elitistički značaj Kijevske Rus'.

Vidjeli smo da je ime Rus' već od svog začetka imalo složenu sudbinu. a različita razdoblja davala su mu i drukčije sadržaje - od naziva vojne eliti Indoarijaca, preko iranskih pa sve do slavenskih, odnosno ukrajinskih prostora. Na kraju su to ime uzeli oni s područja Moskovske države gdje se ono transformiralo u naziv Rosija. Postojanost tog imena u odnosu na druga mnogobrojna plemenska nazivlja koja su nestala s etničke mape treba povezivati s dubokim značajem pojma koje je ono sadržavalo, odnosno s društvenim značajem ljudi koji su ga očuvali prenoseći ga s koljena na koljeno, s jedne socijalne i povijesne strukture na drugu.

Već smo rekli da su imena Rus i Hrvat bila vezana za mitološki obojenu, prastaru kultnu tradiciju slavljenja nebeskog božanstva. Taj se kult njegovao u vojnom, elitnom sloju društva. Vojnopolitičke promjene sustavno su se odražavale i utjecale na sva društvena polja: kulturu, jezik, djelovale su na širenje jednih i smanjivanje drugih jezičnih areala. Tako je i širenje imena Rus' i Hrvat bilo vezano za vojnopolitičke okolnosti i promjene. Sigurno je da su se ta imena zajedno razvijala na predslavenskom, iranskom i prediranskom prostoru. No, poslije pada Kijevske Rus' putevi im se razilaze. Na njihov daljnji razvoj i sudbinu utjecala je kompaktna organizacija društvenih staleža koji su imali vojnoorganizacijsku dominaciju.

Kijevska Rus', o čemu svjedoči i njezina povijest, formirala se i održavala upravo na kultu snage, na osvajačkim uspjesima. Bila je to zakonitost svakog imperija ranog srednjovjekovlja. Vidjeli smo daje kao država nastajala u direktnoj vezi sa svijetom mediteransko-prednjoazijskih civilizacija od kojih su tijekom mnogih tisućljeća, sve do klasičnog srednjovjekovlja dominirala dva društva. Društveni organizmi Europe i euroazijskih stepa stalno su prihvaćali njihova najznačajnija dostignuća. Iz centara koji su prednjačili u razvoju migrirale su u ukrajinske stepe mase stanovništva. Bio je to rezultat ratova kao dominirajuće političke, ideološke forme egzistiranja arhaičnih društava. Tako na ukrajinske prostore pristižu plemenske skupine donoseći sa sobom vlastiti gospodarskokulturni tip: razvijeni kompleks ranoskitске kulture,

kulturu jahača u kojoj dominirajuću ulogu ima vojna elita. Tradiciju alanohuritske vojske tvorilo je elitističko ratno plemstvo. Huratile iz iranskoga carstva stvorili su najraniju i najjaču konjicu koju je predvodila vojna elita i koja je utjecala na prihvaćanje imena etnosa.

Socijalna rekonstrukcija praslavenskoga društva ukazuje na sličnu funkciju vojne elite (što se vidi i kod Herodota) Skita-orača i Skita-carskih koji su zahvaljujući snažnoj jahačkoj tradiciji potlačili lokalno zemljoradničko stanovništvo. Formirajući se u slavenoiranskoj simbiozi Praslaveni su postajali dio vojne aristokracije da bi kasnije, s asimiliranjem arhaičnih iranojezičnih etnosa, iz svoje sredine sami stvorili takvu aristokraciju. Rituale rata kao vodećeg vojnopolitičkog odnosa društvenih slojeva, te primjere mode skitskih careva prihvatili su vazalni kneževi kao sastavnicu cjelokupnoga modela širenja inoetničkih inovacija. Lideri i iranojezičnih i neiranojezičnih vojnih organizacija prihvaćali su elemente materijalne i duhovne kulture jahača. Kod sudionika prednjoazijskih pohoda koji trajno ostaju u granicama carstva Aškuza formirala se nova kultura u kojoj su glavnu ulogu imali praskitski i prednjoazijski elementi.

U vojsci carstva Aškuza bili su i predstavnici mjesne vlastele, Praslaveni, u prvom redu aristokratska omladina orijentirana na skitske obrasce i, etalone. Od polovice 7. do početka 6. stoljeća p.n.e. srednjodnjeparski su kneževi u povratku s vojnih pohoda u svoje krajeve donosili sa sobom i usvojene ratne rituale koji su bili uzor eliti. Rat je bio stalnost, praiskonska struka jahača koji su kasnijoj rodoplemenskoj eliti bili najviša kategorija društva, pa ne čudi što je ta elita bila jedan od glavnih čuvara i nositelja jahačke kulture.

U takvom kontekstu, kao izraz srodnih jahačkih tradicija nastaju imena Rus' i Hrvat. Ime Rus' pokrivalo je pojam političke zajednice, a od druge polovice 6. do sredine 8. stoljeća to je bio naziv za vojnu konfederaciju nasljednika Anta. Rusi su bili stvaraoci družinske, antske kulture koja je kao specifičan družinskoviteški tip mentaliteta bila prenesena i u Kijevsku Rus', koja je bila jedno od najznačajnijih mjesta transformiranja, prenošenja kulture jahača od indoeuropskih vojnih tradicija pa nadalje. Kijevska je etapa kulta vojne elite široko zastupljena u različitim izražajima starokijevske kulture, imala snažan odjek u kasnijim, već neposredno ukrajinskim razdobljima.

Smještena kao tampon zona na granici između zapadnoeuropske civilizacije i uvijek agresivne istočne stepe, Kijevska je Rus' sve do kozačkog doba Zaporožaca snažno čuvala mentalitet viteza-branitelja. To se očituje i epskoj tradiciji, u epskim pjesmama kijevskog ciklusa, u ukrajinskim epskim pjesmama - dumama. Zemljopisni položaj Kijeva uvjetovao je društveni kategoriju viteza-branitelja, što je vjerojatno utjecalo na karakter, mentalitet i kulturu ukrajinske nacije.⁵⁸

Družinska tradicija Kijevske Rus nastavila je živjeti i u zaporoškom kozastvu kao zadnjem odjeku prastarih indoeuropskih, starokijevskih tradicija. Oni Čerkezi koje spominje

Juraj Križanić u svojim putopisnim dojmovima od Lavova do Moskve preko Ukrajine (1659. g.) i koje identificira se Zaporošcima, Dnjepranjima, odnosno Ukrajincima, bili su samo jedno od imena “ljudi oružja”, kako se u adigejskoj kavkaskoj tradiciji nazivaju predstavnici vojnih slojeva.

Vojna elita i ratovanja nisu bili prioriteta ukrajinskih, kijevskih prostora. No, odigrali su itekako važnu ulogu u nastanku i migraciji imena Rus” koje se prenosilo i učvršćivalo zajedno s dominacijom vojne elite u centrima kakav je bio Kijev. Poslije propadanja Kijeva tu funkciju preuzimaju drugi vojni centri: Karpati, Bijela Rus’ a kasnije i Moskva (Moskovska Rus’).

U tim uvjetima razvijenog kulta rata, s Kijevom kao centrom ratne elite, dominiraju Poljani. Usporedo s njima svoju sudbinu doživljava etnička skupina Horvati. Pokušali smo pokazati da je ukrajinski prostor bio područje širenja hrvatskog imena cijelom Ukrajinom. Pomjeravao se taj etnos od južnih stepa pa sve do Kijeva. Ako se ime Rus’ postupno sirilo od zapadnih, karpatskih granica dosežući na sjever sve do Bjelorusije i na istok do Moskovije, ime Hrvat kao da prolazi južnim prostorima sadašnje Ukrajine od stepa na jugu Dnjepra prema Kijevu što se vidi ne samo u legendi o osnutku Kijeva već i u funkciji te ogromne tvorevine. Važno je još jedanput napomenuti da na uključenost i mjesto prastarih Hrvata u životu Kijeva kao jezgre zemlje Poljana, i njihovu ulogu u daljnjem društvenopolitičkom životu Kijeva upućuje panteon mnogobožičkih Slavena.

Dakle, taj kijevski kontekst omogućuje razumijevanje hrvatskog imena plemenske skupine s posebno izraženim ratnim obilježjima. Analogno imenu Rus’, krećući se prema zapadu i ime Hrvat postupno napušta prostor Ukrajine.

Hrvati i Hors

Iz Nestorove povijesti saznajemo da su “Poljani živjeli po brdima” uz Dnjepar.⁵⁹ U sklopu Poljana kao skupnog naziva plemenskog konglomerata, posebno se ističe pleme koje je nosilo ime jednog od trojice braće - Horiva. Njegovo lociranje na jedno od kijevskih brda pokazuje da je to vjerojatno bilo kultno mjesto tog plemena koje je tu imalo oltar svog božanstva Horiva, Horsa, koji je pripadao panteonu poganskih bogova koji su se grupirali oko centralnoga božanstva u Kijevu. Takva hijerarhija božanstava starokijevskog panteona poznata je iz Nestorova ljetopisa. Nestor kazuje kako je knez Vladimir 980. godine, nedugo kako se ustoličio, u Kijevu stvorio panteon poganskih bogova: “*I postavio je kumira na brdu, iza tremškoga dvora drvenoga Peruna sa srebrnom glavom i zlatnim brkovima.*”

Perunov kult ima staro podrijetlo (o čemu je bilo i bit će još govora). Perun je sličan indoarijskom božanstvu Indri i vezan je za kozmogonijski mit u kojem Gromovnik, centralni lik, pobjeđuje zmaja. On vodi u boj plemensku vojsku, u prvom redu njihova vođu - kneza i

odred njemu odanih mladića - družinu ili kneževu gardu koja je činila vojnu elitu. Prema svojoj mitološkoj funkciji Perun se da usporediti s Apolonom, babilonskim Mardukom, huritskim Tešubom i Mitrom koji su pobijedili vola i sl.

Perunov je kult bio vezan za kneza i njegovo vojno okružje. Glavni Perunov žrtveni oltar u poljanskom Kijevu, koji vjerojatno potječe iz 5., 6. stoljeća, pronađen je na jednom od kijevskih brda koje se danas zove Starokijevsko. Kako se pretpostavlja, bio je to glavni oltar u Kijevu, simbol vrhovnog božanstva s kojim je bio povezan kult prvopretka Kijeva, čije je centralno božanstvo bio gromovnik Perun. Porast kulta Gromovnika tumači se rastom ideologije vladajućih krugova i socijalno se nadovezuje na kneževsko-družinsku političko aktivnu kategoriju društva. U tom je kontekstu od posebnog značaja redosljed božanstava iza Peruna kao glavnog, osobito onoga koji je bio odmah poslije njega u tom poganskom panteonu kneza Vladimira: *“Blizu Peruna stajao je Hors, veliki bog, dok je iza njega Volos -čuvar stoke i pokrovitelj trgovine a još dalje Daždbog i Stribog koji su u svojim rukama držali nebo i vjetar...”* .

Postavlja se pitanje nije li u ovom poretku panteona s kraja 10. stoljeća, uoči službenog prihvaćanja kršćanstva (988. godine) na staroukrajinskom području, oslikana tadašnja socijalna hijerarhija. Naime, odmah iza kneza, poglavara države vojna je družina. A iza Peruna je Hors, iranojezično božanstvo koje je simboliziralo rat. Tek je iza njega bio Volos koji je simbolizirao značajnu društveni sloj služitelja kozmogonijskog mita, žreca.

Starokijevski izvori, u prvome redu Nestorov ljetopis i podaci, o hijerarhiji božanstava u kijevskom panteonu govore u prilog tome da su sklopu plemenskih zajednica koje su se poklanjale bogu Horsu bili i jedni od osnivača slavenskog Kijeva. Na osnovi toga možemo bar hipotetički ukazati na prisutnost konkretne plemenske skupine koja se zvala Hrvatima i govorit o njezinom značaju u životu prastarog Kijeva.

Na prisutnost Hrvata u sklopu Kijevske Rus' upućuje i kijevski ljetopisac Nestor, no on locira Hrvate zapadnije i daleko od Kijeva, kao da oslikava njihovo kretanje na povijesnoj magistrali od istoka prema zapadu - sve za suncem, na osnovi čega zaključujemo da su u određenom povijesnom razdoblju u Kijevu živjeli Hrvati krećući se tijekom vremena prema zapadu ali sve u sklopu Kijevske Rus'. Hrvati su bez dvojbe bili prisutni u sklopu te ogromne Kijevske države. Međutim, kijevski pisani izvori konstatiraju njihovu prisutnost tek na krajnjem zapadu Ukrajine.

Karpati

Za istraživanje etnogeneze Hrvata Karpati su iznimno značajni i nezaobilazni. Jesu li Hrvati došli s Karpata? Odgovor na to pitanje, koji leži u vremenu odlaska Hrvata s ukrajinskog na prostor suvremene Hrvatske ujedno ukazuje na značaj Karpata u migracijskim procesima. U selidbi Hrvata s istoka prema zapadu, odnosno jugozapadu, Karpati su bili najzapadnija

granica njihova prisustva na ukrajinskom prostoru. S druge strane Karpati su bili značajno stjecište prastarih kultura koje su i prije Slavena sudjelovale u interetničkim migracijama, sintezama različitih etnosa. Za to je razdoblje vezana i uključenost Karpata u stari migracijski put: Karpati-Jadran, dakle formiranje predslavenskog supstrata hrvatskog i drugih etnosa - sve do Balkana. Stoga treba razlikovati Karpate predslavenskoga razdoblja i njihovu povezanost sa starom migracijskom maršrutom stočarskih nomada - od istoka, preko Panonskih nizina i sve do Jadrana, te Karpate slavenskog doba.

Karpati kao stara regija obiluju arheološkim nalazima najstarijeg doba. Jedan od najzanimljivijih primjera svakako je arheološka iskopina Koroleve, nazvana tako prema današnjem naselju u Karpatima. Tu je pronađen jedan od najznačajnijih spomenika ašelomustjerskoga doba, što potvrđuje daleku prisutnost ljudske civilizacije na tlu Karpata. Određene su regije u Karpatima bile prenapučene. Najednom četvornom kilometru živjelo je 90, 100 pa i više ljudi, primjerice u Bukovini.

Pitomost Karpata s njihovim pašnjacima, šumama i bistrim rijekama odigrala je veliku ulogu u očuvanju mnogih etnokulturnih značajki arhaičnoga doba. O tome svjedoče i brojni spomenici prastare černjahivske kulture koja potječe iz prve polovice 1. tisućljeća n.e.⁶⁷ Karpati su riznica regionalnih, dijalektalnih osobina Gucula, Lemki, Bojki, Rusina i mnogih drugih, koje su danas sastavnice zapadnoukrajinske karpatske grane ukrajinskog genetskog stabla. Šumovite planine bile su sigurno utočište tih etničkih grupa i odigrale su važnu ulogu u razvoju gospodarstva. Zemljopisne osobine Karpata utjecale su na njihovu kulturu u kojoj se obvezno razvijala prastara mitološka duhovnost s obredima i kultovima magijskog stočarskog značaja.⁶²

Karpati su akumulirali najrazličitije kulture tokove od prastarih vremena, bili su stjecište različitih tradicija, značajna zona onoga povijesnog puta s istoka prema zapadu i na osnovi toga i važna izvorna baza za proučavanje etnogeneze Slavena, posebice onih koji su bili uključeni u maršrutu istok - zapad. Već je odavno zamijećeno da je stanovništvo karpatske antropološke regije imalo niz zajedničkih crta koje zbližavaju tu granu ukrajinskog etnosa s južnim Slavenima, odnosno Hrvatima.

U proučavanju etnogeneze Hrvata karpatski su izvori značajna baza podataka koju dijelimo u dva dijela. U prvoj su grupi različiti pisani izvori koji konkretno upućuju na neposrednu povezanost s Hrvatima, točnije Bijelim Hrvatima u vremenu od njihova dolaska kao prvih Slavena u Karpate pa sve do odlaska s te regije. U drugoj su grupi podaci koje hipotetski povezujemo s etnogenezom Hrvata, dakle oni koji su vezani za predslavensko doba i koji se odnose na prastare migracije Karpati - Jadran, u prvom redu podaci iz lingvistike, etnologije i usmene književnosti.

Arhaičnost i u jednu ruku konzerviranost te građe zahtijeva komparativna tipološka istraživanja kulture ukrajinskih Karpata i kulture Hrvata, u čemu je karpatski bazen u svim svojim fazama značajan i nezaobilazan.

Jedan od najstarijih pokušaja tumačenja etnonima Hrvat povezuje ga s imenom Karpata. Naime, neki su autori vidjeli zajednički korijen riječi karpi (stijena), koji je sačuvan u albanskom jeziku, i imena Hrvata. Karpi su ime jednog plemena o kojem ćemo još govoriti, a fiksiranje njegovih imena jedan je od primjera složenog tijeka sinteze u naseljavanju Karpata Slavenima i njihovu stapanju s autohtonim stanovništvom. Proces postupnog pomicanja Slavena u Karpatima, s istoka na Prikarpatje i Zakarpatje, trajao je sve do početka 2. tisućljeća n.e. i imao je nekoliko etapa. Ispočетка su Slaveni naseljavali karpatsku regiju u manjim grupama. Odabirali su obradiva zemljišta, smještena u prirodno zaštićenim lokacijama, uglavnom ravnice uz rijeku Tisu i na južne obronke Karpata. Tijekom 6. stoljeća, poslije upada Avara, Slaveni su naseljavali regije gornjeg Dnjestra i rijeke Prut. Ljetopisni izvori spominju velike plemenske saveze istočnih Slavena. Ta su plemena, pošto su prošla karpatske prolaze u gornjem Potisju, ovdje pronalazila ostatke naselja s originalnom kulturom koju su prihvatili već u drugoj polovici 1. tisućljeća n.e.

Složeno je i diskutabilno pitanje etničkog sastava gornjeg Potisja gdje su se najviše koncentrirali Slaveni. Arheološka građa svjedoči o određenom utjecaju Kelta i Daka na kulturu te regije u vremenu od 3. do 1. stoljeća p.n.e., te o utjecaju Huna i drugih raznovrsnih nomadskih plemena sa sjevera. O životu na Karpatima doznajemo na osnovi istraživanja pogrebnih humaka, tzv. kurgana, 30-ih i 60-ih godina ovog stoljeća. Potječu iz 7., 8. stoljeća, a pronađeni su u oblasti raseljavanja Slavena i to onih koji su se zvali Hrvati. Istraživao ih je ukrajinski arheolog S. Penjak i 1968. godine objavio rezultate. Kasnije, 1980. g. ukrajinski arheolog I. Rusanova objavljuje rezultate istraživanja još jednog kurgana. Bile su analizirane i bezkurgane grobnice. Arheolog E. Timofejev okarakterizirao je te grobnice kao hrvatske jer su sve smještene na području koje su naseljavali Hrvati.

Prema znanstvenoj koncepciji sjeveroistočno Prikarpatje naseljavale su grupe istočnih Slavena s imenom Hrvati, tzv. Bijeli Hrvati. Jedan od prvih istraživača povijesnog zemljopisa istočne Europe, M. P. Barsov, pisao je da se ime tog plemena promijenilo na obroncima Tatranskih Karpata koje do dan-danas galički Rusini zovu Gorb (Hrb, Hripi). Ovaj istraživač iz prošlog stoljeća smatra da su Hrvati naseljavali veliki teritorij na jugoistočnim Karpatima - od rijeke Prut na istoku do Visloka na zapadu. Poznati istraživači L. Niederle i O. Braun dopuštali su mogućnost postojanja leksičke veze između starog naziva planina Karpati i imena Hrvata. Smatrali su da je putem fonetskih promjena k u h nastalo Harvate, etnonim stanovništva karpatskog područja. Odavde se pretpostavilo da se naziv prikarpatških plemena Karpi, koje spominju grčki izvori, mogao promijeniti na staroslavensko Horvate, Harvate, Hrvate. L. Niederle i drugi znanstvenici također su smatrali da su sva ta imena, i ona iz starokijevskih ljetopisa, i ona koja navode starogrčki izvori, oznaka za isti etnos s Karpata.

Materijalna kultura slavenskih plemena Zakarpatja bila je tijesno povezana s kulturom istočnoslavenskih plemena s desne obale Dnjepra. Vidljive su sličnosti u zemljoradnji, u topografskom smještaju naselja, u tipu kuća, karakteru keramike, njezinim oblicima, ornamentiranju, u pogrebnim ritualima, u vjerovanjima, u ideologiji i u svjetonazorima. Svi ti spomenici istočnoslavenskog areala potječu iz druge polovice 1. tisućljeća našeg doba.⁶³

Rezultati istraživanja spomenika 8. i 9. stoljeća obogatili su spoznaje o materijalnoj kulturi ovoga razdoblja, što je dopuštalo povezivanje određenih spomenika s konkretnim savezima plemena koja se spominju u kijevskim ljetopisima. Suvremena analiza arheoloških, povijesnih, lingvističkih i drugih podataka o plemenskoj pripadnosti slavenskih spomenika području Zakarpatja iz druge polovice 1. tisućljeća n.e. razlog su tvrdnji o naseljavanju Gornjeg Potisja od sredine 1. tisućljeća n.e. istočnoslavenskim plemenima iz međuriječja Dnjestra i Dnjepra. Prva su istraživanja pokazala da su plemena koja su položila temelje slavenskom naseljavanju Zakarpatja bila stara hrvatska plemena, što potvrđuju arheološki i pisani izvori u gornjim regijama Dnjestra i Pruta. Poslije tu dolaze druga istočnoslavenska plemena koja su zajednički formirala starorusko stanovništvo Zakarpatja. Grupe naselja i grobnica ne samo Zakarpatja već i Prikarpatja također su povezivali s Hrvatima.

Hrvati - Karpi

U suvremenoj ukrajinskoj znanosti prihvaćeno je mišljenje da su stanovnici sjeveroistočnih Karpata, dakle i gornjeg Potisja, u 1. tisućljeću našeg doba bili preci Hrvata, a zatim i sama hrvatska plemena. Prilično je veliku diskusiju izazvalo pitanje podrijetla, lokaliziranja i mjesta Hrvata u slavenskoj povijesti. No, pokazalo se da su Hrvati na sjeveroistočnom podgorju Karpata bili prastaro stanovništvo. Njihove korijene treba tražiti u međuriječju gornjega Pruta i Dnjestra, gdje je u prvim stoljećima našeg doba živjelo pleme Karpijana, o kojima govori Ptolemej u svojoj "Geografiji".⁶⁵ Rimski izvori navode da su Karpijani živjeli početkom našeg ere, odnosno prije dolaska Slavena. Ime Karpi, Karpidi, Karpijani susreće se sve do 4. stoljeća. Etničku pripadnost Karpa istraživali su brojni znanstvenici. U tom se kontekstu spominjalo pleme iz skitskog doba - Kalipidi čije su ime povezivali s Karpidima navodeći promjenu karakterističnu za iranske (skitske) jezike po kojoj *r* prelazi u *l*. Bilo je mišljenja da su Karpi, kao jedno od hetodakijskih plemena, zajedno s drugima upadali u rimske provincije Dakiju, Iliriju i Meziju. No, na osnovi istraživanja arheolozi su najskloniji tumačenju plemena Karpa kao prethodnika slavenskih, upravo hrvatskih plemena. Naime, već je Ptolemej Karpe smjestio tamo gdje su mogli biti samo Slaveni, a podudarnosti imena Karpi - Hrvati dopušta govoriti o njima kao o hrvatskim precima.

Karpi se kao ime moglo nadovezivati na Karpate. Korijen *kar opr* upućuje na prilično staru univerzalnu konstrukciju čije se značenje povezalo s nizom toponimskih i etnoloških pojmova na širokom eurazijskom prostoru prastarih arijskih migracija. Karpatska je regija

od pradavnih vremena bila stjecištem najstarijih kultura u kojima je traga ostavila i bogata mitologija arhaičnih naroda. Hrvati poznati iz istočnoslavenskih, odnosno starokijevskih izvora, bili su u doba staroruske, (starokijevske) države locirani u istoj regiji gdje su bili i Ptolemejevi Karpi. Relacija Karpi-Hrvati u znanosti je različito tumačena. Arheološki podaci dopuštaju mogućnost genetske usporedbe i povezanosti slavenskih grobnica druge polovice prvo tisućljeća (koje su slične arheološkim iskopinama kod naselja Červeneve Znjaceve - hrvatskim lokacijama) s mnogo ranijom kulturom karpatskih humaka (kurgana), čiji su nositelji bili, kako se pretpostavlja, Karpi.⁶⁶

Na osnovi tih arheoloških podudarnosti karpatskih kurgana i slavenske kulture pretpostavlja se da su Karpi bili supstrat ili preci karpatskih Hrvata. Arheološka građa potvrđuje i pretpostavku o početku slaveniziranja stanovništva kulture karpatskih kurgana već u černjahivskom razdoblju prvog tisućljeća naše ere. Tijekom 6. i 7. stoljeća Slaveni postupno naseljavaju različite oblasti karpatskih planina, a srednjovjekovni izvori potvrđuju obitavanje istočnoslavenskih plemena Hrvata na tim prostorima. Govoreći o suodnosi istočnoslavenskog plemena Hrvata i plemena Karpa možemo pretpostaviti sljedeće: u Karpatima je živjelo pleme koje se nazvalo imenom Karpi po mjestu svog življenja, što govori o prastarim svjetonazorima koje potvrđuje i primjer mitologiziranja zemljopisa. Naime korijen *kar* u etnonimu i u nazivu planina vezanje za mitologijsku skupinu *kar*, *kor*, *hor*. Pleme Karp pripadalo je jednoj od mnogobrojnih populacija koje su se stvarale u sintezi migracijskih i autohtonih procesa. Karpi su dolazili u dodir sa slavenskim plemenima među kojima su u toj regiji dominirali Hrvati koji su postupno asimilirali starosjedioce. Nova arheološka istraživanja ukrajinskih znanstvenika potvrđuju rezultate njihovih prethodnika glede Bijelih Hrvata na području Karpata. U argumente spada i činjenica da je upravo na teritoriju kojeg su prije Hrvata naseljavali Karpi, tijekom prve polovice 1. tisućljeća naše ere postojao isti pogrebni ritual, o čemu svjedoče kurganske grobnice karpatskog tipa. Takvi podaci upućuju na genetsku povezanost Karpa i Hrvata. Novija su arheološka istraživanja identificirala kulturu karpatskih kurgana s Karpima. Pokazalo se da su tom kulturom dominirale značajke slavenskih starina. Međutim, sve to nije bilo dostatno za tvrdnju o neposrednom porijeklu Hrvata od Karpa, kao što su tvrdili neki istraživači pozivajući se na arheološke podatke.⁶⁷ Prema njima Hrvati su na sjevernom podgorju Karpata bili prastaro mjesno stanovništvo, a njihovi su korijeni u međuriječju gornjega Pruta i Dnjestra gdje je u prvoj polovici našeg doba živjelo pleme Karpiana. Takvo gledište ima i ukrajinski arheolog S. Penjak, prema kojemu su Hrvati živjeli na sjeverozapadnim granicama Kijevske Rus' i naseljavali teritorij koji se protezao od nomadskih Pečenega na istoku, dakle od ukrajinskih stepa, pa sve do Visle.⁶⁸

Bijeli Hrvati

Već smo u prethodnim izlaganjima pokazali da su Hrvati bili jedno od antskih plemena koje se formiralo u arealu černjahivske kulture koja je bila polietnička i širila se od Kijeva

prema zapadu. Hrvati su bili rašireni po cijeloj Ukrajini. Zapadno, karpatsko područje u odnosu na centar, na Kijev, izvor je formiranja tzv. Bijelih Hrvata. Neki su autori pretpostavljali da su preci istočnih, “rusjkih” Hrvata, mogli biti samo plemena kulture karpatskih kurgana. Dakle, Hrvate su povezivali isključivo s Karpatima.⁶⁹

Međutim, prevladava mišljenje o migracijama Hrvata s istoka prema Karpatima, tijekom kojih su Hrvati šireći se na velikom prostoru dolazili u doticaj s različitim etničkim grupama s kojima su sklopili veliki plemenski savez koji je nosio ime Hrvata kao dominirajućeg plemena. Diskusija o tome jesu li preci Hrvata isključivo s Karpata ili su Hrvati rezultat procesa migracije s istoka prema zapadu zasnivala se na nepotpunim arheološkim materijalima. Naime, tada se nije znalo za građu istočne regije Kijevske Rus'. No, kasnija su istraživanja upućivala na podudarnost kulture karpatskih Hrvata i slavenskoga istoka, tj. Kijeva kao njegova centra.

Postojeća informacijska građa pokazuje da u materijalnoj kulturi karpatske regije dominiraju opće istočnoslavenske crte s lokalnim osobitostima. Osnovni su tipovi naselja tih regija karpatskih Hrvata pravokutne, upola ukopane tzv. “srubne” i “stubne” konstrukcije za stanovanje koje su zagrijavane uz pomoć pećnica. Sa strane mjesta ukopa bile su polukurganske grobnice u kojima se obavljalo kremiranje. Kao i u drugim istočnoslavenskim zemljama, u keramičkoj proizvodnji dominirali su konusni i okrugli ćupovi, dok je za Zakarpatje karakteristična okrugla forma. Lokalne kulturne osobine određenih regija koje su naseljavali istočni Hrvati izražene su u tzv. gorodiščima, odnosno utvrdama. Za njihovu je izgradnju u sjevernoj Bukovini korištena kamena građa. Naime, kamenom su se izvana oblagali drveni zidovi. Upravo su se po tome razlikovale građevine karpatskih Hrvata od onih u Kijevu. Osim toga, gorodišća (kaštele, utvrde) u hrvatskokarpatskoj regiji češće su negoli na istoku. Postoje neke razlike kod hrvatskih plemena u Zakarpatju, u sjevernim i južnim predgorjima ukrajinskih Karpata. Ovdje treba istaći da su u srednjem Podnjeprovlju neke grobnice tijekom 11. i 13. stoljeća bile pokrivene kamenim pločama (tzv. popločne grobnice). Ukrajinski arheolog E. Timofejev ove grobnice također pripisuje Hrvatima.⁷⁰

I drugi su arheolozi te grobnice s kamenim pločama smatrali hrvatskim, no isticali su i mogući utjecaj susjednih plemena Tiveraca, pa se govori o hrvatsko-tiverskim grobnicama. Koncentriranje tih grobnica u Podnjestrovlju povezuju s procesom odstupanja slavenskog stanovništva s donjega Dnjestra prema jugozapadu zbog pritiska nomada. Tako ih nalazimo na području Galičke Kneževine u 13. stoljeću u kojem Kijevska Rus' prestaje postojati. Istovremeno to je zadnja arheološka informacija o prisustvu Hrvata u sklopu istočnoslavenskih plemena. Pretpostavljamo da su Hrvati bili u sklopu Kijevske Rus' sve do njezinog pada 1240. godine pod Tatare, kada napuštaju njezin prostor. No, dotada su Hrvati išli prema Karpatima različitim putovima, ovisno o regiji koju su naseljavali. Prema brojnim podacima Hrvati su bili najmasovnije stanovništvo u Karpatima i naseljavali su gotovo sve njezine najznačajnije regije.⁷¹

U Galiciji (ukrajinski - Haličina), značajnoj karpatskoj regiji, spominju se Hrvati. Taj povijesni teritorij obuhvaća zemlje središnjih oblasti kao što su današnja Ivanofrankivska, Ljvivska, Ternopiljska i Černjivci. Galicija, ta iskonsko ukrajinska regija koju su naseljavale etničke grupe ukrajinskoga naroda, obuhvaćala je istočni prikarpatski i zapadni zakarpatski dio. Već Porfirogenet povezuje Bijele Hrvate s tim prostorima. On spominje Bijele Hrvate koji su naselili Dalmaciju i tvrdi da su pokršteni dalmatinski Hrvati nastajali od nepokrštenih koji su živjeli pored Mađara s drugim nepokrštenim Slavenima. Prema tome, nije novost tvrdnja da se oblast iz koje se doselio dio Hrvata nalazi u Galiciji, odnosno u Prikarpatju, što bez dvojbe potvrđuje i poznati ruski lingvist A. Šahmatov.⁷²

Prema Šafariku Hrvati su došli iz istočne Galicije ili iz Crvene Rus' koja je nastala kasnije, i to ne iz Lužica koje su u Češkoj, već iz Galicije. Zemlju Bojka koju spominje Konstantin Porfirogenet, Šafarik opet vidi u susjednoj istočnoj Galiciji gdje žive Ukrajinci koji su sebe nazivali Bojkama. Drugi su češki istraživači također povezivali Bijele Hrvate, za koje su tvrdili da su sarmatskoga podrijetla, sa Zakarpatskom Galicijom.⁷³

Ukrajinski su arheolozi različitih vremena bili zajedničkog mišljenja da se teritorij suvremene Galicije podudara s područjem obitavanja hrvatskih plemena i Tiveraca kao ranijih (prvih) Slavena koji su došli u te karpatske predjele.⁷⁴

Bojkivščina, jedna od značajnih ukrajinskokarpatskih regija, također je znala za Hrvate. S tom su regijom vezane gorsoukrajinske etničke grupe: Bojki, Lemki, Guculi. Prezime Bojko je tijekom 14. i 15. stoljeća bilo široko zastupljeno širom Balkana, u Poljskoj, Prikarpatju i Nadnjeprovščini - u centralnoj Ukrajini. Zemlju Bojka, koju spominje Konstantin Porfirogenet u vezi s Bijelom Hrvatskom, povezivali su s Prikarpatjem u kojem su živjeli Bojki. Tumačenja su njihove etnogeneze različita. Tako postoji mišljenje da su Bojki u stvari Kelti koji su živjeli u centralnoeuropskim regijama u vremenu od 3. do 1. st. p.n.e. U tom se kontekstu spominje Bojska pustinja u bazenu rijeke Tise u 1. stoljeću p.n.e. Smatra se da su se Bojki povlačili prema Karpatima pred Hetima i Dakima. Slaveni koji su ovamo došli kasnije, asimilirali su lokalno stanovništvo i primili naziv Bojki, Boji. To je prezime i danas u Ukrajini vrlo često.

Bukovina je također regija u kojoj se spominju Hrvati. Prema građi prikupljenoj u ukrajinskoj znanosti, u prvome redu u toponimiji i arheologiji, u raseljavanju Hrvata bukovinsko je Prikarpatje nezaobilazno. Specifične crte arhaičnih spomenika ove regije razlog su tumačenju granica Hrvata u okviru Černjivecke oblasti uz rijeku Prut. Zapadno od ove rijeke smještene su značajne utvrde Hrvata, ostacima kojih pripadaju gorodišća u naseljima Revno, Crvena Dibrova i dr. S Hrvatima 8. i 9. stoljeća istraživači povezuju arheološke spomenike sjeverne Bukovine, smještene zapadno od rijeke Prut. To su naselja Kodin, Bila, Široka Poljana, Klokučka, Grobnica, Revno. U ukrajinskom Zakarpatju pronađena su i druga hrvatska velika naselja: Červenovo, Orosijevo, Červone, Užgorod i dr.⁷⁵

Konkretiziran je i put Hrvata od istoka prema određenim karpatskim regijama. U Gornje Potisje hrvatska su plemena išla preko karpatskog grla, odnosno poznatih putova kroz karpatske visine: Vereckij, Užockij, Jabloneckij, Lupkovski prevali. To je bio prastari put, poznati most između istočne centralne Europe.

Postupno napredujući prema Karpatima hrvatska su plemena zauzimala areal gornje Nadnjistranjščine, odnosno gornjeg Podnjestrovlja, što je zapadno od rijeke Zbruč. Zatim su se selili u međuriječje gornjeg Prute Dnjestra i naseljavali sjeverni i južni dio istočnog Prikarpatja, pa sjevernu Bukovinu, dio suvremenoga Zakarpatja. Bio je to teritorij plemena Karpi Karpijana, ali je područje koje su naseljavali Hrvati bilo šire od onog na kojem su Karpi obitavali.

Naravno, Hrvati nisu bili jedini Slaveni u Karpatima, ali je utvrđeno da su bili prvi i najbrojniji. Taj hrvatski mikrokozmos u Karpatima, kako ga je nazivao poznati ukrajinski povjesničar i prvi predsjednik Ukrajine Mihajli Gruševski (imajući na umu srodnost s drugim etničkim skupinama Kijevske Rus'), predstavljao je etničku sintezu, složen kompleks koji se sastojao od različitih slavenskih grupa - što je bila tipična pojava slavenskih tvorevina Poljana, Siverjana itd.⁷⁶

Zakarpatje su postupno naseljavala različita istočnoslavenska plemena Dulibi, Uliči, Tiverci što potvrđuje i šarenilo zakarpatskih dijalekata.⁷⁷ Prema odjecima hrvatskog imena u toponimiji pretpostavlja se da su Hrvati bili jugozapadni susjedi Dulibima i Volinjanima, koji su zauzimali dio teritorija Anta, odnosno gornje Podnjestrovlje. To istočno Prikarpatje sada ulazi u teritorij Ukrajine, Poljske, Slovačke i Ugarske. U 10. su se stoljeću poslije nomadske navale na zemljama Bijelih Hrvata pojavili Tiverci što je rezultiralo naslojavanjem kulture Hrvata na kulturu Tiveraca. Tako se formira hrvatsko-tiverska arheološka kultura.

Osim arheološke i lingvističke građe za rekonstruiranje slike o karpatskim Bijelim Hrvatima nezaobilazan je Nestorov ljetopis. Da podsjetimo starokijevski ljetopisac i redovnik u kijevsko-pečerskom samostanu Nestor (godina rođenja nepoznata, godina smrti 1113.) prema mnogim istraživanjima bio je autor i priređivač poznate kronike "Povesti vremenskih let" kako u suvremenom ukrajinskom jeziku glasi naslov tog djela, što je ujedno i prva rečenica kojom taj ljetopis započinje. To je do danas najstariji od očuvanih ljetopisa. No, djelo nije do nas došlo u izvornom obliku. Naredbom kneza Volodimira Monomaha djelo je dva puta redigirano: 1116. i 1118. g. Očuvano je u redakciji iz 1118. g. Pojedini su fragmenti rekonstruirani na osnovi različitih izvora uključujući i kasnije novgorodske spise, što je rasvijetlilo taj originalni, važni i u mnogočemu jedinstveni izvor saznanja o istočnim Slavenima i Kijevske Rus' od prvih stoljeća našeg doba pa sve do početka 12. st. U svom ljetopisu Nestor Hrvate spominje tri puta. Najprije ih nabroja u sklopu istočnoslavenskih plemena: "*I živjehu u miru Poljani i Drevljani i Siverjani i Radmiči, Vjatiči i Hrvati...*".⁷⁸

Prema mišljenju znanstvenika ta plemena nisu konkretni narodi već veliki savezi čiji početak formiranja pada najkasnije u period od 6. do 7. stoljeća. Nestorov ljetopis upućuje na dugu prisutnost i široku rasprostranjenost Hrvata na ukrajinskim prostorima. Ma koliko bio diskutabilan glede autentičnosti i vjerodostojnosti sadržaja taj je ljetopis važan kao prvi i glavni izvor za rekonstruiranje istočnoslavenskih plemena, u našem slučaju Hrvata.

Vrijeme prisutnosti Hrvata na ukrajinskom teritoriju obuhvaća period od osnutka Kijeva (smatramo da se u legendi o nastanku Kijeva reflektira ime Hrvat) pa sve do karpatskih predjela, gdje se spominju Bijeli Hrvati. Za nas je značajno da upravo u Karpatima nailazimo na prvo spominjanje Hrvata u sklopu ostalih istočnoslavenskih, odnosno kijevskih plemena. Nestorova povijest kao da razlikuje Hrvate. Ona zna za Hrvate “svoje”, odnosno “rusjke” smještene između Vjatiča i Duliba. Prema Mihajlu Gruševskom to je “rusjko pleme Hrvata” - ono koje spominju Konstantin Porfirogenet kada govori o Bijelim Hrvatima i Nestor koji između “rusjkih naroda” vidi i Hrvate (naravno pod “rusjkim narodima” podrazumijevamo suvremenu Ukrajinu). Uz to treba dodati da se sintagma “Hrvatska Rusj” spominje između mnogih zemljopisnih naziva za Rus’. O istočnoslavenskim Hrvatima govore i drugi izvori, primjerice arapski pisac Alj Masudi.

Pišući o značaju istočnoslavenskih plemena tijekom 10. stoljeća, Nestor još dva puta spominje “svoje, rusjke” Hrvate. Prvi put u vezi s tako značajnim događajem kao što je vojni pohod pod vodstvom kijevskog kneza Olega na Bizant, u čemu su sudjelovali i Hrvati. Staroruski knez Oleg (umro 912. g.), s čijom vladavinom završava proces stvaranja Kijevske Rus’ kao moćne srednjovjekovne države, iz plemena je Varjaga koji su u Kijev došli iz normanskih predjela. Godine 882. osvojio je Kijev, a 907. započeo je pohod na Bizant: “Uzeo je bezbroj Varjaga i Slovina, i Čudi, i Kriviča, i Meri, i Poljane, i Sivere, i Drevljane, i Radimiče, i Hrvate, i Dulibe, i Tiverce...”. Dakle, sve one koje su Grci nazivali Skitima. Sa svim tim vojnicima “krenuo je Oleg na konjima i na brodovima a bilo je brodova brojem dvije tisuće”.⁸⁰ Hrvati su bili u mornarici, konjici i pješastvu te ogromne kijevske vojske koja je išla na Bizant.

Taj zapis potvrđuje postojanje Hrvata u sastavu staroruske, odnosno starokijevske države. Kao dio Kijevu podređenog istočnoslavenskog plemenskog saveza Hrvati, koji su obitavali u granicama Kijevske države, bili su obvezni sudjelovati u njegovim vojnim akcijama. No, to ne znači da su naredbe te vrste Hrvati slijepo slušali i da nisu imali svoju volju. Kao i Vjatiči odupirali su se sekundarnosti svoje pozicije. Uostalom, bili su poznati po svom aktivnom udjelu u političkom životu istočne Europe. S obzirom da su živjeli u jugozapadnim pokrajinama Stare Rus’, u blizini Bizantskog Imperija i da su u nekim pohodima na Bizant bili na strani kijevskih kneževa, knez Oleg im se obratio kao onima čije je ime povezano s božanstvom rata, Sunca, s Horsom, a koje je bilo samo potvrda njihovih ratnih sposobnosti. Sklopio je s njima vojni savez protiv Grka i obećao im u slučaju pobjede bogat plijen.⁸⁷

To što je Oleg tražio savez s Hrvatima znači da nisu bili u direktnoj podređenosti Kijevu. Naravno, taj stav Hrvata nije se sviđao Kijevu koji je poprijeko gledao na te nepokorne Hrvate.

Hrvati se ponovno spominju u Nestorovom ljetopisu, a njihovo je ime opet povezano s ratnim akcijama i istaknutom ličnošću kijevskih državotvornih procesa - kneza Volodimira (umro 1015. g.). Taj od 980. g. veliki kijevski knez, koji je došao do prijestolja poslije svađe između njegove braće Olega i Jaropolka, istjerao je Varjage iz Kijeva i ujedinio sve kijevske zemlje. Najpoznatiji i za daljnju povijest Kijevsku Rus' sudbonosni događaj zbio se 988. godine, kada Volodimir službeno uvodi kršćanstvo kao državnu religiju stare Ukrajine. Volodimir je vodio ratove za povratak svojih zapadnih zemalja na kojima su bili i Hrvati, o čemu govori "Povest' vremenskih let": "*U ljeto 992. g. Išao je Volodimir na Hrvate...*" Odmah je po povratku iz tog rata, otpočeo nove ratne akcije protiv Pečenega, turkijskih nomada u dnjeparskim stepama.⁸²

Prema M. Gruševskom ovi su Hrvati također bili iz Zakarpatske regije. Prema nekim istraživačima pohod Volodimira Svjatoslavoviča na karpatske Hrvate bio je izazvan separatističkim tendencijama njihove vlastele. Hrvati su se suprotstavljali kijevskom centralizmu, sve su više željeli biti neovisni i Volodimir ih je morao kazniti.⁸³ Prema drugim tumačenjima Volodimir Svjatoslavovič je krenuo na hrvatske zemlje kako bi ih oslobodio od poljskoga kralja Boleslava Hrabrog.⁸⁴

Bez sumnje je u pitanju bio i jedan i drugi razlog. Odgovarajući na upade Poljaka u zapadne predjele Kijevske Rus' knez Volodimir je vjerojatno istovremeno htio korigirati ponašanje nepokornog hrvatskog plemena u tim regijama. A imao je razloga za nezadovoljstvo. Naime, uvođenje kršćanstva kao službene religije prijelomni je događaj kako u duhovnom tako i u socijalno-političkom životu Kijevske Rus'. To je značilo odbacivanje svega onog što je prije toga značilo svetinju i glorifikaciju za koju se upravo Volodimir najviše pobrinuo. Prema Nestorovom ljetopisu godine 980., dakle 8 godina prije službenog uvođenja kršćanstva, Volodimir je dao podignuti svojevrstan panteon poganskih bogova pored svoga dvorca: "*I postavio i kumire na brdu iza svog dvora, drvenoga Peruna sa srebrnom glavom i zlatnim brkovima, do njega - Horsa, Dažboga, Striboga, Simargla i Mokošč i prinosili su njima žrtve nazivajući ih bogovima.*" Smatralo se daje u tom panteonu knez unificirao državnu hijerarhiju i kult bogova. Na prvom je mjestu, o čemu smo već govorili, bio bog Gromovnik, a to je u stvari bio knez. Do njega je stajalo prastaro i najpoznatije božanstvo iranskog podrijetla koje su preuzeli Slaveni - Hors. Vjerojatno je s tim božanstvom svoj ime poistovjetio veliki plemenski savez Hrvata, koji su se u doba Volodimira koncentrirali u karpatskim regijama, dalje od Kijeva. Ta je lokacija Hrvatima pružala veću mogućnost za osamostaljenje od centra.

Hors je bio smješten odmah do Peruna, što govori o velikom značaj' tog božanstva, ali i o njegovoj podređenosti glavnom. Počasćeni takvim statusom oni koji su se nazivali prema tom božanstvu, dakle Hrvati, imali su kasnije razloga i za otuđenje, osamostaljenje i udaljenje od Kijeva čemu je pogodio njihov smještaj, a uvođenje kršćanstva vjerojatno su doživljavali kao uvredu svojoj duhovnoj kulturi, svojoj mitologiji. Već je proglašenje Peruna božanstvom centra, glavnim božanstvom u odnosu na druge pružalo razlog za razjedinjenje. Oni koji su se

poklanjali Horsu imali su dakle razloga za nezadovoljstvo. Kijev je uvidio da je potreban neki drugi cementirajući sistem, zajednička svijest, zajednička religija koja bi ujedinila plemenska srodstva koja su sve više težila osamostaljenju. U uvođenju kršćanstva kijevski knez Volodimir vidio je rješenje.

Pripreme za uvođenje kršćanstva u pogansku zemlju Kijevsku Rus' bile su popraćene svim onim što je tipično za to doba: ratovima i borbama za opstanak vlade, suprotstavljanju i rivalstvu s Carigradom koji je morao blagosloviti crkvu u Kijevu, za što se uskoro ukazala dobra prigoda. Godine 986. bizantski se car Vasilije obratio moćnom kijevskom knezu Volodimiru. Trebala mu je podrška u borbi protiv pobunjenih lokalnih magnata. Knez nije odbio ali je postavio uvjet - ženidbu sa sestrom bizantskoga imperatora, Anom. Vasilije je prihvatio tražeći da se Volodimir krsti i uvede u Kijevsku Rus' kršćanstvo bizantskog obreda. Sličnost religije otvarala bi mogućnost snažnijeg utjecaja Bizanta na nemirnu i moćnu susjednu pogansku zemlju. Kijevskog je kneza upravo ta religija privlačila jer je po bizantskom obredu crkvena hijerarhija bila podređena vladaru države. Daljnji razvoj događaja odvijao se prema svim normama bizantsko-kijevskog rivalstva. Knez Volodimir poslao je moćnu vojsku u Carigrad zahvaljujući čemu je Vasilije pobijedio neprijatelje ali je prevario kijevskog kneza i nije mu dao svoju sestru za ženu. Volodimir je tada opkolio grad Herson (u blizini današnjeg Sevastopolja), centar krimske kolonije Bizanta, glavne bizantske žitnice. Volodimir je osvojio Herson, a Vasilije je tamo žurno poslao svoju sestru. Razmijenio je nju za kruh. Volodimir se u tom južnoukrajinskom stepskom gradu pokrstio i oženio s Anom.

S njegovim je povratkom u Kijev započelo uvođenje kršćanstva. Srušen je centralni panteon, sva su božanstva bačena u Dnjeper što je puk, prema ljetopisnim podacima, doživljavao kao tragediju. Ljudi su trčali uz Dnjeper kojim je plovio drveni Perun i pozivali svoga boga da se vrati na kijevsku zemlju, gdje su se na mjestu poganskih kaptola gradile crkve u novom, staroukrajinskom puku nepoznatom bizantskom stilu. Započelo je masovno i nasilno pokrštavanje. Najprije su u Dnjepru pokršteni stanovnici Kijeva.

Nova je religija bila tuđa i neshvatljiva, i suviše elitna za nepismen puk koji je radije vjerovao svojim nagonima i poganskim ritualima nego složenim, apstraktnim pojmovima koji su duhovnost stavili iznad prastarih nagona na kojima je počivala poganska mitologija. Bilo je mnogo lakše ubiti nego shvatiti da zbog ubijanja bližnjega svoga prijeti Božja kazna. Stoga su poganski svjetonazori i dalje bili prisutni, a prihvaćanje kršćanstva na prostoru te velike zemlje rastegnulo se na nekoliko stoljeća.

Naredbe o uništenju starih bogova, poganskih idola, i njihovoj zamjeni tuđim, pristiglim iz neprijateljske zemlje tradicionalnog rivala, iz Bizanta, nisu mogli radovati ni vlastelu, odnosno vođe plemenskih saveza koji su bili podčinjeni Kijevu. Ako je knez imao razloga primiti kršćanstvo i za nagradu se srodio s bizantskim imperatorom, poglavari plemenskih saveza nisu imali razloga radovati se. Vijesti o promjenama u Kijevu stizali su i do Karpata.

Čulo se za naredbu o uništenju starih idola i njihovu zamjenu s novim i tuđim. Bio je srušen bog Hors. On je nestao u Kijevu a prema naredbi Kijeva i kneza morao je biti oboren i na karpatskim kaptolima smještenim na vrhuncima planina na kojima se od pamtivijeka slavilo to božanstvo vatre i rata. S tim se božanstvom možda još u praslavenska i prahrvatska vremena, u migracijama Arijata i drugih starih naroda, povezivao naziv Karpata, čiji je korijen imena sličan korijenu imena Hrvata. Ime tog naroda podudara se dakle i s nazivom tih planina gdje su se koncentrirali Hrvati slavenskoga doba, podudara se s nazivom njihova roda, nazivom predaka.

Hrvati su imali razlog buniti se a Kijev kažnjavati nepokorne. Dok centar težio centralizaciji, pokoravanju periferije, pokrajine su mogle odvojiti se ili, ukoliko se ne uspiju suprotstaviti moćnom kijevskom knez napustiti predjele njegove države. Hrvati koji su bili u Karpatima, na rubu Kijevske države, imali su nekoliko razloga za napuštanje. Ponajprije su bili vanjskopolitički razlozi - kroz povijest su Karpate napadale različite snage, te ništa manje značajni unutrašnji motivi. Hrvatska plemena nisu ni prije željela pokoriti centru, a sada su to trebala učiniti i ideološki, odnosi religijski. Tako se formira opozicija Karpati-Kijev.

Predodžba o postojećem putu prema jugozapadu očito je odavno bi prisutna u povijesnoj memoriji plemena koja su naseljavala Karpate. Bio to prastari put kojim su već odavno otišli oni koji su bili srodni onima koji su ostali živjeti u Karpatima. Te su planine kao svojevrsni etnogenetski vulkan: s vremena na vrijeme izbacivale bi etnose koji su se s njegovih obronaka spuštali na sve strane. Emigrirali su i prema jugu i prema sjeveru također i putem Sunca. Prastara maršruta planine-more, Karpati-Jadran odavno je bila prostor raseljavanja, prostor migracije Kelta, Ilira, Karpa i drugih, ubrzo nestalih etničkih skupina. Dinamici kretanja s Karpata prema zapadu pridonijele su u vrijeme predslavenskog i slavenskog razdoblja intervencije iranskih i turkijskih plemena koja su upadala u ukrajinske stepe stižući i dalje od Karpata. I prije azijske navale, poslije koje je još bila turska, taj je put Hrvata prema moru već dugo bio poznat.

Napuštanje Karpata i pomjeranje prema jugozapadu, odnosno zapadu, bio je snažan i dinamičan mehanizam interetničkih kretanja unutar Karpata i izvan njih. Hrvati su kao prva slavenska etnička komponenta u Karpatima morali biti uključeni u taj proces već od svog dolaska i prvih dodira sa starosjediocima.

Već sama činjenica da su upravo Hrvati bili jedno od prvih istočnoslavenskih plemena koja su s istočnih predjela Ukrajine došla u zapadne, Karpate, govori o prirodi hrvatskog etnikuma. Kao da su bili vođeni nekim svojim unutrašnjim zakonima, nekim motom, opsesijom kretanja za suncem, s istoka prema zapadu. Tako su pristigli do Karpata koji su bili samo jedna od postaja na njihovom putu, a tako su ih i napustili akumulirajući se u svojim jadranskim regijama. Kretanje Hrvata prema zapadu i njihovo napuštanje ukrajinskog prostora trajalo je stoljećima i vršilo se u valovima, ali je imalo svoj početak i svoj završetak.

U odnosu na centar, na Kijev, Hrvati su zauzimali zapadna područja Kijevske Rus' predstavljajući jednu od okosnica tih predjela. Tragove migracijskog procesa Hrvata od Dona preko Kijeva do Karpata, nalazimo i u sintagmi plemenskog naziva tog etnosa - Bijeli Hrvati. Kolor je imao određenu simboliku vezanu za arhaične tradicije donesene upravo iz istočnih svjetonazora. Istražujući kineski i iranski kozmogonijski sistem, poznati lingvist prošloga stoljeća F. de Saussure zaključio je da su Iranci kao i Kinezi odredili strane svijeta ne prema suncu već prema simbolici boja: crno - sjever; crveno - jug; bijelo - zapad; zeleno ili plavo - istok.

Kasnije su starokinesku, odnosno staroiransku simboliku strana svijeta preuzeli Turci koji su more na zapadu, dakle Sredozemno more, nazivali Bijelo, a ono na sjeveru Crno more. Prema toj simbolici postojalo je i Crveno najugu.⁸⁵

Slaveni su preuzimajući svjetonazorne pojmove od iranskih plemena i sintetizirajući ih sa svojima preuzeli i simboliku kolorističkog opredjeljenja svijeta koja se širila prostorima kretanja nositelja slavenoiranske simbioze. Tako je na zapadu postojala Bijela Rus' i Crvena Rus' na jugu. U tom kontekstu i Bijeli Hrvati, koji se spominju u starokijevskim ljetopisima i drugim izvorima, također označavaju zemljopisnu lokaciju određenog etnosa u odnosu na Kijev kao centar. Naziv Bijeli Hrvati koristila su istočno-slavenska plemena za definiranje svojih zapadnih susjeda kakvi su bili i karpatski Hrvati.⁸⁶

Prema istraživanjima ukrajinskih arheologa predstavnici kulture karpatskih kurgana, za koje se smatra da su bili prethodnici onih Hrvata koji se spominju u starokijevskim ljetopisima, imali su arhaični karakter zemljoradnje. Upravo je takav tip gospodarstva bio osnovna grana ekonomije istočnoslavenskoga društva. Ta se činjenica tumači kao dokaz da su Hrvati dolazeći s istoka prema Karpatima postali zapadni, Bijeli Hrvati. Takvi su pojmovi doneseni i na tlo buduće hrvatske domovine, gdje je također prisutna slična opozicija: Bijela Hrvatska - Crvena Hrvatska. Bijeli su Hrvati bili vezani za sjevernodalmatinsku regiju i mogli su tim nazivom zadržati značaj koji su imali u prapostojbini kao karpatski migranti, dok je ime drugih odgovaralo njihovoj lokaciji u južnodalmatinskoj regiji.

Velika Hrvatska

Što je onda Velika Hrvatska? Ponajprije treba istaći da su Hrvati, sudeći prema svemu, bili različiti. Starokijevski ljetopisi kao da znaju za raznovrsne Hrvate. Oni govore o «*svojim, rusjkim*» Hrvatima tzv. Hrovate ***Bili i Horutane***, ali i o onim drugima "koji su svi Slaveni" i koji su vjerojatno bili izvan Starokijevske države. Prema tim su izvorima na jugu i jugozapadu zemlje Bužana-Volinjana, u gornjim regijama Dnjestra i Visle živjeli Bijeli Hrvati, koji su se zvali Hrovate, Hrvate, Hovrate.

Osim njih očigledno su postojali i neki drugi, Crni Hrvati, možda. Ljetopisac upućuje na srodnost Bijelih Hrvata s Hrvatima Podunavlja. Prema Lavrentijskom ljetopisu sjevernokarpatški Hrvati potječu s juga. Osim ovih Bijelih Hrvata i njihovih južnih susjeda morali su još postojati i treći, sjeverni Hrvati. To su vjerojatno Hrvati iz suvremenih zapadnoslavenskih regija - iz Češke, Slovačke i Silezije (Poljske). Ova je mnogobrojna hrvatska plemenska grupacija morala imati neki centar svog ishodišta. Prema mnogim poznatim istraživačima Karpati su mogli biti to jezgro. Hrvati su prema Niederleu ispočetka zauzimali Predkarpatje, dakle istočni dio Karpata a zatim su se raseljavali, širili po Karpatima. Na novim su mjestima doživljavali određene jezične utjecaje i tako se miješali s tamošnjim stanovništvom. Osim "Povesti vremenskih let" postoje i drugi spisi u kojima se govori o istočnoslavenskim plemenima s Kijevom kao njihovim centrom, no u njima se Hrvati više ne spominju, kao da su napustili Karpate i više nisu bili u sklopu Starokijevske države. Naravno, to nije moglo biti neko masovno iseljavanje. Selili su u prvom redu oni koji su predstavljali okosnicu socijalne strukture: vojna elita, družina koja je štovala svoga boga Horsa i kojoj više nije bilo mjesta u Kijevskoj Rus'. S njima je naravno odlazio i dio puka. Nekršteni Hrvati i njihova elita koja se poklanjala poganskom bogu Horsu, ti čuvari kulta mogli su ići dalje prema zapadu gdje su se stoljećima prije njih selili oni koji su nosili isto ime. Vijesti o mjestu i načinu života tih njihovih prethodnika širile su se u procesu slavenskih migracija. Hrvatska dijaspora bila je na različitim stranama stvarajući tako predodžbu o Velikoj Hrvatskoj.

O postojanju Velike Hrvatske govore različiti izvori. Prema Konstantinu Porfirogenetu zemlje Velike ili Bijele Hrvatske bile su smještene sjeverno od Turaka (Ugra). S Francima i Lužičkim Srbima, koji su im bili susjedi, Hrvati su bili u stalnim sukobima. Osim toga, morali su trpjeti i napade Nijemaca, Turaka (Ugra) i Pečenega, onih turkijskih nomada koji su dolazili sa stepa. Te su invazije utjecale na raseljavanja Hrvata.

Zapadne bi se granice Velike Hrvatske otprilike mogle odrediti na osnovi djela Alfreda Velikog (871. - 901. g.) i njegova opisa Njemačke. Prema njemu je na istoku Morave područje Visljana, sjeveroistočno od Moravlja žive Dalemanci, a istočno od Dalemanaca Hrvati.

Na Veliku Hrvatsku upućuju i neki arapski izvori 9. i 10. stoljeća. Oni Hrvatsku karakteriziraju kao veliku slavensku tvorevinu nazivajući je Chordab, Dzrvat, Chrvat, Churedab.

Na osnovi iznesenog možemo reći da se disperzija Hrvata iz karpatskog jezgra vršila stoljećima i to u različitim pravcima i pod utjecajem različitih faktora. Oni su mogli biti vanjski (upadanja nomadskih hordi) ili pak unutrašnji (stalno osjećanje srodstva s drugim plemenima u neku je ruku utjecalo na plemenska premještanja, želju za odlaskom u druge regije). U rezultatu takvih migracija hrvatski su tragovi ocrtavali određeni prostor na osnovi kojega se stvorila predodžba o Velikoj Hrvatskoj. Takva je formacija mogla predstavljati neku vrstu rasprostranjenog plemenskog saveza, opet polietničkog, u kojem su vlast imali oni koji su u

različitim regijama predstavljali elitu i poklanjali se Horsu, tom bogu rata i snage. Oni su znali nametnuti svoje ime i ostalim prostorima u koje su dolazili.

Prema različitim se izvorima Velika Hrvatska ocrtavala sve po Karpatima sa sjevernokarpatiskim regijama, uz gornji Dnjestar i Zakarpatje, što govori o disperzivnosti Hrvata. Međutim, pitanje lociranosti Hrvata traži posebna istraživanja. No, nas u prvom redu zanima ukrajinska genetska linija Hrvata, a s obzirom da ona nije i jedina znači da hrvatski etnos treba tražiti i izvan ukrajinskih Karpata.

Predodžba o raspršenosti Hrvata prisutna je i u staroj znanosti gdje su poznati slavisti različito ocjenjivali taj, uvjetno govoreći, hrvatski prostor tj. predodžbu o Velikoj Hrvatskoj. Rekli smo da je L. Niederle povezivao Hrvate s Karpatima pretpostavljajući da je u Prikarpatju nekoć bilo jedinstveno pleme Hrvata. Ono je imalo poludržavnu formaciju s centrom u Krakovu, no poslije njezina raspada dio Hrvata prelazi u Dalmaciju. Međutim, prema Niderleu u 10. stoljeću jedno od hrvatskih plemena još živi u Galiciji.⁸⁷

Već smo spominjali da je ruski lingvist A. Šahmatov, također locirao Hrvate u Karpate, u Galiciju, a njihov glavni grad nazvao je Đervab. Prema jednom drugom ruskom slavistu Hrvate također treba povezati samo s Galicijom u kojoj su oni bili razlog sporu između Kijeva i Poljaka.⁸⁹

Povjesničar Ljudmil Hauptmann također povezuje Bijelu Hrvatsku sa Zakarpatjem pozivajući se na bizantske, anglosaksonske, arapske, kijevsko-ruske i češke izvore. Prema Hauptmannu dio Hrvata je prebivalo u Češkoj na sjeveru rijeke Labe. Kako se pretpostavlja neka su plemena Bijelih Hrvata živjela u Zakarpatju i u istočnočeškim zemljama u susjedstvu s Česima, Dulibima i drugim plemenima odigravajući značajnu ulogu u etnogenezi češkog naroda.⁹⁰

Zna se i za Bijele Hrvate koji su živjeli na Gornjoj Visli. Između čeških plemena koje nabraja praški episkop u svojim dokumentima **1108.** godine, s obadrije strane Orličkih planina živjeli su i Hrvati. U povelji Henrika II od 1108. godine govori se o Hrvatima na Zaali blizu Merzeburga. Arapski pisac Abdul Hasan Ali Masudi spominje Hrvate koji su živjeli između Morave i Čehine, što potvrđuju i drugi istočni izvori. Poljski povjesničari razlikuju zapadne (češke) ili Bijele Hrvate i južne, istočne ili Ruske Hrvate. Oni također Hrvate lociraju u Bukovini. Poznato je da su s Bijeli Hrvati grupirali oko Krakova i u jugoistočnoj Češkoj. Tragovi vezan za ime Hrvata očuvani su ne samo na području Poljaka, Čeha, Slovaka Slovenaca, Lužičkih Srba već i u drugim regijama južnih Slavena - sve do Grčke. Ta i druga lociranja Hrvata poznata slavističkoj znanosti izazvala su trajne diskusije. Tom su se temom bavili mnogi istraživači pa tako i poznat ukrajinski povjesničar Mihajlo Gruševski. Prema njemu "*hrvatsko je pleme sjedilo negdje između Labe i Odra*". Polazeći od priopćenja o ruskim Hrvatima i od toga da su Bijele Hrvate napali Pečenezi, Gruševski pretpostavlja da je Hrvatska (vezana za južne

Hrvate) obuhvaćala prostor uz karpatsko predgorje od bazena Labe pa sve do gornjeg Dnjestra. Stoga se on pitao o mogućnosti postojanja jednog tako velikog naroda zaključujući: *“Iz svih tih raznovrsnih podataka proistječe ovakvo jedno čudo: ... na ovom su mjestu sjedila jedan uz drugoga tri istoimena naroda koja su pripadala trima osobi tim, individualnim grupama - češkoj, poljskoj i ruskoj (ukrajinskoj), . uključujući i južne emigrante koji su tu sjedili dobivamo neki hrvatski mikrokozmos u koji su ulazili narodi različitih slavenskih grana.”* Dakle prema Gruševskom prostor Velike Hrvatske obuhvaćao je različite slavenske grupe koje su imale zajedničko ime - Bijeli Hrvati, a bile su u sastavi ukrajinskog, češkog i poljskog etnosa.⁹

Koji je razlog takvoj raširenosti imena Hrvat, sličnoj proširenosti toponima Kijev, u čitavom slavenskom svijetu? Je li dominirao konkretan narod ili pak pojam, tradicija koja je bila toliko snažna da se mogla nametnuti različitim etničkim skupinama? Sve su to pitanja za daljnja istraživanja Ovdje smo samo pokušali ukazati na značaj ukrajinskog prostora u proučavanju etnogeneze Hrvata, što je samo jedan od aspekta te složene problematike.

Na osnovi svega možemo zaključiti da je ime Hrvat najtješnje povezano s arhaičnom kulturom Ukrajine - Rus' i da se najranije fiksiralo upravo na njezinom području. Tipološki je to ime povezano s leksički srodnim staroukrajinskim etnonimom Rus i najvjerojatnije je pripadalo iranogovornom krugu. Postanak i razvoj imena Hrvat i Rus vjerojatno imaju niz srodnih društvenih i svjetonazornih determinanti.

Prvu etapu daljnjih istraživanja vidimo u traganju za etnogenezom nositelja tih imena u predslavenskom razdoblju. Druga bi obuhvaćala period slavenoiranskih prožimanja, treća je vezana za povijest Kijevske Rus'. Sva su ta istraživanja vezana za današnji ukrajinski prostor i onaj izvan njega.

Zanimljiva je i činjenica da zastupljenost imena Rus' na cijelom prostoru Starokijevske države, od Kijeva do Karpata, ne znači i prisutnost konkretnog naroda - Rusa. Glavnu je ulogu u etničkom formiranju Kijeva kao centra države odigrala velika polietnička skupina Poljana. Hrvati su za razliku od Rusa imali konkretnu arheološku dokumentaciju koja je potvrđivala njihovo postojanje kao etničke skupine od istočnih do zapadnih predjela Kijevske Rus', što je razlog hipotezi o stoljetnom kretanju hrvatskog etnosa s istoka prema zapadu. Prema nekim pisanim izvorima taj je migracijski proces obuhvaćao vrijeme od 2. i 3 stoljeća (Don) pa sve do 10. stoljeća (Karpati). Prema drugim je izvorima mogao potrajati i duže, sve do pada Kijeva (1240.) odnosno Galičke Rus' 1241. g. Prihvatanje takve hipoteze upućuje na pretpostavku da su etničke migracije s ukrajinskog na hrvatski prostor bile trajne i ostvarivale su se u više navrata. One se nisu obvezno morale obilježavati imenom Hrvata kao nekog kompaktnog etnikuma, već su obilježene različitim etničkim upadanjima — od slavenskih do onih neslavenskih.

Nije do kraja jasno jesu li sva ta obilježja vezana za korijen hor, odnosno jesu li vezana zajedno te isti narod, ili se pak radi o jednom pojmu koji varira na širokim prostorima slavenskih

i neslavenskih migracija. To je pitanje u neku ruku srodno problemu identificiranja naziva Rus' s određenim narodom. Danas vidimo da je tvrdnja koju su razvijali sovjetski autori o postojanju neke cjelovite "staroruske narodnosti" iz koje su se razvila "tri bratska naroda" neodrživa jer su na teritoriju Kijevske Rus' postojale raznovrsne etničke skupine, što potvrđuje i prisutnost Hrvata koji su bili samo jedan segment velike makroetničke zajednice.

U drugoj polovici 1. tisućljeća našeg doba za istočne je Slavene karakteristična visoka razina društvenog razvoja, što je vodilo formiranju državnosti. Osnivaju se konglomerati različitih plemena koji sudjeluju u vojnim pohodima. S vremenom ta ujedinjenja prerastaju u kneževine. Iz Nestorovog ljetopisa poznato je 14 takvih imena, iako je na tim prostorima bilo blizu stotinu manjih slavenskih plemena. Nestor je nabrojao tek najznačajnija velika plemenska grupiranja koja su se, kako se smatra, počela formirati od 6. stoljeća.

Ime Hrvat spominje se mnogo ranije, doduše ne u sklopu slavenskih grupacija. To ime spada u grupu najstarijih etničkih skupina fiksiranih na ukrajinskom prostoru, odnosno izvan nje odakle su prodirali na njezin teritorij.

Hrvati su bili samo jedan od velikih plemenskih saveza formiranih u istočnoj Europi, dio su velikog etničkog konglomerata poznatog kao Kijevska Rus', a uz slavenska u sastavu te države bila su i neslavenska plemena.

Hrvati nisu bili monoetnička masa. Prema Nestoru sva su plemena imala vlastite običaje i "zakone predaka svojih, i testamente svatko svoje je imao".⁹² Prema pisanim izvorima Hrvati su pripadali jugozapadnoj grupi plemena koja su tvorila jedan od triju plemenskih saveza Kijevske Rus'.⁹³ Plemenski su savezi ujedinjavali oko pedesetak plemena čija su imena kasnije zaboravljena. Naime, obično se očuvalo samo zajedničko ime koje je bilo ili posve novo ili preuzeto od nekog plemena unutar saveza.

Takav je vjerojatno bio slučaj i s plemenskom skupinom koja se imenovala Hrvatima. To se prastaro ime očuvalo nadovezujući se na neku socijalnu komponentu koja je sadržavala svjetonazorne pojmove. A to je, rekli smo, mogla biti vojna družina, militantna komponenta društva koja je predstavljala njezinu okosnicu. Taj je društveni sloj čuvao tradiciju, mit i pojmove koji su ujedinjavali rod sviješću o pripadnosti istoj religijskoj i etničkoj skupini, te ih prenosili i na druga srodna plemena. U tome su Hrvati nalikovali Rusima (Rusićima), naime pripadali su sličnoj makroetničkoj zajednici sa srodnom ritualnokulturnom praksom.

No, bez obzira na navedene sličnosti plemena su težila očuvanju svoje individualnosti. Arheološki su podaci potvrdili bliskost kulture jugozapadnih istočnoslavenskih plemena. Naime, tijekom perioda od 8. do 10. st. na područjima koje su naseljavali Poljani, Drevljani, Volinjani, Uliči, Tiverci i Hrvati formirala se zajednička arhaična kultura. Međutim, Poljanska je Kneževina dominirala u Srednjem Podneprovlju, jezgri Kijevske Rus'.⁹⁴ Poljani su

predstavljali veliki polietnički savez ujedinjen pojmom Rus' koji se širio samo na određeni teritorij, ispočetka u blizini Kijeva.

I Hrvati su bili svojevrsan konglomerat koji se razvijao tijekom povi-

jesnih procesa konsolidiranja različitih etničkih plemena, od kojih su se stvarale različite narodnosti. Tijekom vremena kod Hrvata se razvio teritorijalni polietnički savez državnoga tipa. Posve je logično da su oni mogli dolaziti u sukob s drugim savezima. Kada su se poslije složenih etnogenetskih procesa Poljani pretvorili u veliki plemenski kompleks, preuzeli su ime Rus' i iz svoje jezgre formirali vojnu elitu, družinu. Hrvati, koji su mogli obitavati na tom teritoriju, premještali su se dalje prema zapadu. U stimuliranju tog migracijskog procesa svoju je ulogu vjerojatno odigralo suparništvo plemenskih saveza. Međutim, o Karpatima je već postojala predodžba kao o zoni koja je od prastarih vremena bila vezana za one koji su se na centralnim

i južnoukrajinskim zemljama imenovali Hrvatima. Kako smo već rekli Hrvati su se u Karpatima akumulirali od prastarih vremena.

Arheološka grada potvrđuje da je početak slaveniziranja kulture karpatskih kurgana (kultura Karpa) bio već u periodu černjahivske kulturne tradicije, dakle u prvoj polovici 1. tisućljeća naše ere. Predstavnici kulture karpatskih kurgana bili su preci Bijelih Hrvata. Tijekom 6. i 7. stoljeća to je uzajamno prožimanje dovodilo do postupnog naseljavanja Slavena na one karpatske regije u kojima je prema srednjovjekovnim izvorima postojalo istočnoslavensko pleme Hrvata.⁹⁵

Ovi su "rusjki Hrvati" bili prvi Slaveni u Zakarpatju, stigli su tamo još prije osnutka Kijevske države i asimilirali lokalno stanovništvo. Njihov je dolazak na taj teritorij bio etapa trajnih migracija sa strane jugoistoka Ukrajine, stepa i Kijeva - prostora s kojima karpatske Hrvate povezuje srodna arheološka kultura.⁹⁶ Karpatski su Hrvati bili važna etnička komponenta u formiranju davnoruskog stanovništva Zakarpatja koje se razvijalo na bazi ranoslavenskog stanovništva. Ti su rani Slaveni tijekom stoljeća neprestano podržavali etničke i kulturnopolitičke veze s istočnoslavenskim zemljama. U svojim su daljnjim migracijama Bijeli Hrvati prenosili te tradicije istočnoslavenskog korpusa na svoja nova obitavališta, sve do Jadrana. Zato su Karpati bogata riznica za rekonstruiranje jednog od razdoblja i prostora hrvatske etnogeneze. Nije isključeno da su se s Karpata poslije Bijelih Hrvata na područja današnjih Hrvata doseljavali i drugi Slaveni.

Prisutnost jednog dijela Hrvata u sastavu Kijevske Rus' značajan je period u ranoj povijesti Hrvata. Formirajući se na prostorima istočnoslavenskih plemena, Bijeli su Hrvati bili ravnopravni u savezu plemena iz doba konsolidiranja. Kao i druge skupine, Hrvati su imali svoje kneževe, teritorij, duhovne i gospodarske centre. Njihov se jezik razvijao prema dijalektalnim osobinama različitih areala. Sudjelovali su u vojnim akcijama Kijeva kao značajan

vojni kontingent. Sve su te osobitosti Bijelih Hrvata odigrale značajnu ulogu u formiranju Starokijevske države.

Prisutnost Hrvata u sklopu Kijevske Rus' potvrđuje da je Kijevska Rus' nastala upravo kao rezultat konsolidiranja srednjonadnjeparskih istočnoslavenskih plemena na kraju 8. - 9. stoljeća. S vremenom se teritorij vladavine proširio i Kijevska se Rus' pretvorila u jednu od najvećih najmoćnijih država srednjovjekovne Europe. Potrajala je do 30-ih godina 13. st. i pokrivala prostor i izvan granica suvremene Ukrajine. Osnovna s njezina plemena bila okosnica daljnjem razvoju ukrajinskog naroda. Hrvati su bili sastavni dio Kijevske Rus' i imali su utjecaja u etnogenezi ukrajinskih narodnosti kao što su i Ukrajinci imali u etnogenezi Hrvata. Od triju naroda koji su se pojavili na istočnoslavenskom prostoru, Ukrajinaca, Bjelorusa i Moskova (kasnije "Velikorusa"), Hrvati su ponajviše bili vezani za ukrajinski prostor i stoga su nizom svojih osobina najbliži Ukrajincima, razlog je u dubokim korijenima njihove povijesne uzajamnosti. Napuštajući Ukrajinu Hrvati su, kao jedno od najstarijih plemena tog prostora, nosili sa sobom tradiciju koja ih je povezivala s tim prostorom, što potvrđuju arhaični rudimenti u njihovoj folklornoj memoriji. Stoga su očuvane hrvatske starine važne za rekonstruiranje staroukrajinske kulture i obrnuto.

Na ulogu i mjesto koje su Hrvati imali u povijesti i na njihovu snagu očuvanja tradicije upućuje i jedna značajna, ali rijetko isticana činjenica. Od svih 14 istočnoslavenskih plemena koje nabroja Nestor njih je 12, 13 nestalo tijekom povijesnog razvoja. Samo zahvaljujući ljetopisu znamo da su postojali Drevljani, Tiverci, Radimiči itd. Jedan od rijetkih etnonima koji se očuvao je onaj hrvatski. Ta su plemena postala okosnica hrvatske nacije. Kijevska je Rus' s gubitkom svoje elite, vojne garde koja ju je održavala i čuvala izgubila čak i svoje ime, a u međuvremenu su i Hrvati napustili njen teritorij.

Već smo rekli da su Hrvati napustili Ukrajinu - Rus' zbog različitih razloga. Ponajprije zbog vanjskih upada Avara i drugih plemena. Osim toga ojačana je vlastela Bijelih Hrvata težila oslobađanju od vlasti kijevskih kneževa, što je primoralo kneza Volodimira Svjatoslavoviča na već spomenuti organizirani vojni pohod 992. godine s ciljem iskorjenjivanja separatističkih težnji hrvatskih kneževa. Zanimljivo je da se poslije toga Hrvati ne spominju u kijevskim ljetopisima. Postali su sastavni dio naroda Kijevske države, što ih je možda i potaknulo na konačni odlazak s Karpata. Bio je to još jedan u nizu prijašnjih migracijskih valova nakon kojega su, vjerojatno sve do pada Kijevske Rus' pod Tatare, slijedili i drugi.

Veliki se plemenski savez u jugozapadnim predjelima Kijevske Rus' raspao. Dio Hrvata krenuo je prema jugu, neki u srednju Europu, a dio je ostao u Prikarpatju i koncentrirao se u južnom predjelu Karpata zajedno s drugim etničkim skupinama. Bilo kako bilo, Hrvati su sastavni dio ukrajinske etničke kulture i ukrajinske povijesti.

3. NAPUŠTANJE KARPATA

Hrvati u velikim migracijama

Raseljavanje Hrvata pratilo je cjelokupnu povijest etnogeneze Slavena. Premještanje, migracije, doseljavanja bili su zakonitost, dinamika formiranja etnosa. Zato se proučavanje etnogeneze, traganje za tzv. postojbinama određenih etnosa ili praslavenstvom suočava s nizom poteškoća. Slaveni su, kao jedna od najvećih grupacija staroeuropskog stanovništva, u tim pokretima bili slični drugim etničkim grupama. Točno vrijeme izdvajanja Slavena iz indoeuropske zajednice još uvijek znanosti nije poznato, iako je o tome kao i o traganju za pradomovinom indoeuropskih naroda mnogo pisano. Povijesni izvori bilježe Slavene tek od sredine 1. tisućljeća naše ere, s njihovom pojavom kao mnogobrojne etničke zajednice na povijesnom tlu Europe. U to se doba odigravaju njihova najintenzivnija raseljavanja. Znanstveno lociranje slavenske pradomovine ovisilo je o koncepciji njezinih autora, pa se u vezi s tim govori o četiri teorije.

Prva i najranija, tzv. karpatsko-dunavska koncepcija, povezuje se s imenom ljetopisca Nestora, a obrazlagao ju je i Šafarik. Iako kritizirana i danas ima svojih pristalica.

Drugu, vislo-odersku teoriju poljskih autora Kostževskog i Rudnicka podržao je poznati istraživač Ler-Splavinski te neki ruski istraživači (Sedov).

Niederle, Fasmer, Šahmatov i niz suvremenih znanstvenika Slavene smješta na teritorij između Dnjepra i Visle u sjevernošumskoj ili južnošumskoj stepskoj regiji, što je treća i najprihvaćenija koncepcija.

Četvrta koncepcija vezana je za 50-te godine ovog stoljeća i arheološke radove Ribakova, Tretjakova, Genselja i drugih u kojima su oni pokušali proširiti moguće granice lociranja starih Slavena od Dnjepra sve do Odra.

Mišljenja da su Slaveni (Praslaveni) od vremena svog izdvajanja iz indoeuropske zajednice u 2. tisućljeću naše ere pa sve do ranog srednjovjekovlja, kada su ih evidentirali pisani izvori, *mijenjali* svoje lokacije ukazuju na neminovnost daljnjih traganja.

Prema suvremenim ukrajinskim znanstvenicima slavenska je etnokulturna zajednica prije velikih raseljavanja zauzimala ogroman trokutast prostor: od Balta na sjeveru sve do južnog Buga; od Bjelorusije, uz rijeku Desnu, šumsku stepu na jugoistoku; od Podnjeprovlja do rijeka Prut i Buga pa do Visle na zapadu. Arheološka istraživanja pokazuju da je upravo na tom prostoru postojala tradicija trajnog preuzimanja materijalne kulture supstratnog stanovništva i to već od donje vremenske granice, od 1. tisućljeća naše ere, pa sve do ranog srednjovjekovlja, a zbog različitih vanjskih unutrašnjih razloga bilo je tu i različitih smještanja, pregrupiranja,

razdvajanja i upadanja tuđih etničkih grupa. Sve to rezultiralo je nastankom novih kulturnih pojava. No, do 1. tisućljeća našeg doba sve su arhaične kulture ove regije postale stabilne i u ranom su srednjovjekovlju bile osnovica slavenskoj kulturi koja je dominirala jugoistočnom i srednjom Europom. Tim su prostorima, prema već spomenutim ljetopisnim i arheološkim izvorima pripadali i Hrvati.⁹⁷

Najnovija su arheološka istraživanja pokazala da se na teritoriju jugoistočne Europe krajem i tijekom 1. tisućljeća odvijao složen etnokulturni proces i neprekidan razvoj slavenskog stanovništva koje je uz elementi materijalne kulture starosjedilaca prihvatilo i kulturu koju su sa sobom donijeli iranojezični, trakijski, germanski, baltski a kasnije i turkijski valovi stanovništva. Arheološka građa bilježi uzajaman odnos i prožimanje gospodarskih, političkih interesa supstratnog i pridošlog stanovništva.

Poslije otkrića slavenskih spomenika iz 5. stoljeća u graničnim zonama šumskostepske i šumske regije jugoistočne Europe - od gornjeg djela rijeke Sejma i Psla u centru današnje Ukrajine do gornjeg dijela zapadnog Buga i Dnjestra, ukrajinski su istraživači priznali ovaj teritorij regijom formiranja ranosrednjovjekovnih slavenskih kultura, tj. slavenskom pradomovinom. Istraživanja ukrajinskih autora bazirana na dobro proučenim kompleksima kulture iz 5. st. osnova su teoriji o formiranju istočnoslavenskih ranosrednjovjekovnih kultura na prostoru od Kurskoga bazena (suvremeni jug Rusije) srednjeg dijela rijeke Desne do gornjih regija Dnjestra i Pruta. Odavde je u doba velike seobe naroda prema sjeveroistoku i jugozapadu počelo raseljavanje slavenskih plemena.

Ako je to tako, onda su predslavenski Hrvati živjeli izvan te slavenske postojbine, a došavši na praslavenski prostor doživjeli su sudbinu slični roskoj-ruskoj.

Bila je to tipična situacija miješanja etnosa i kultura u kojoj se formiraju nove tvorevine koje su prebivale u dinamici, etničkim sintezama i seobama. Na južnim granicama slavenskih, kasnije kijevskoruskih postojbina istočni su se Slaveni sukobljavali s mnogobrojnim nomadskim plemenima, koja su poslije propadanja, odnosno sintetiziranja iranskih plemena, uglavnom bila turkijska. Doba velikih seoba naroda postavilo je istočno slavenstvo u stanje kontragenta mnogim lutajućim etničkim grupacijama koje su u južnoukrajinskim stepama jedna drugu smjenjivale kaleidoskopskom brzinom (Huni, Avari, Hazari, Polovci, Pečenezi). Te su se etničke grupe ili topile u slavenskoj masi ili je vukli za sobom da bi kasnije nestali ustupivši mjesto na povijesnoj pozornici upravo Slavenima. Zadnji je val istočnog udara sa strane stepe bila tatarska navala poslije koje je Kijevska Rus' bila uništena, a ukrajinski narod, koji se dugo nakon toga borio za državu, izgubio je svoju glavnu državotvornu okosnicu - kneževsku vlast i vojnu elitu.

Nomadaska su kretanja uglavnom imala isti pravac s istoka prema zapadu. Tom su prastarom povijesnom trasom dolazili i do područja buduće Hrvatske države - od Avara u 7. st. do Tatara

u 13. st. U tim su stoljetnim nomadskim upadima Slaveni mogli biti ili saveznici ili su ratovati protiv te vojske osvajača.

Migracije Hrvata tekle su u pravcu zapada, maršrutom Don-Kijev-Karpati. Istodobno ta su se raseljavanja vršila prema sjeverozapadu i prema jugu u dubinu Balkana. Tijekom velikih seoba od 5. do 7. st. Slaveni su se raseljavali prema jugu u Podunavlje, na Balkan i gore uz Dunav, na zapad i u međuriječje Elbe i Zaale, a u novim su regijama uspjeli očuvati svoju kulturu.⁹⁸

Prema arheološkim podacima nove seobe već istočnoslavenskih plemena, tijekom 8. i 9. stoljeća, bile su u pravcu donjih regija Dunava i djelomično prema rijekama Prut i Dunav. Najznačajniji su potoci slavenskih migracija prema jugu, u pravcu Dunava i granicama Bizantskog Imperija. Kartografija slavenskih naselja pokazuje da se u Podunavlje i prema Balkanu raseljavalo slavensko stanovništvo iz srednjeg i gornjeg Podnjestrovlja, gornjeg Popruća (praška grupa) te gornjeg dijela južnog Buga i srednjega Dnjepra (penjkivska grupa). Spuštali su se uz rijeke Prut, Siret i pritoke Tise donoseći sa sobom u Podunavlje praški i penjkivski tip keramike i specifična četverokutna kućišta s ognjištem. Ta su se kućišta zvala kamenka.

Već su raniji pisani izvori spominjali Slavene - Venede u sjevernom Podunavlju (Pevtingerove tablice iz 4. ili kraja 3. st.). Prema njima, Venedi su smješteni između donjeg Dnjestra i Dunava, pored Sarmata, Hepida. Daka, Heta. Kasniji izvori spominju Slavene, odnosno Sklavine praške kulture i Ante penjkivske kulture u sjevernom Podunavlju u prvoj polovici 6. st. Prema Jordanu su Slaveni-Sklavini živjeli južno od Dnjestra i u gornjim regijama Visle.⁹⁹

Drugi su izvori fiksirali Slavene u 6. st. u međuriječje Dnjestra i Dunava. Prokopij bilježi Slavene na sjevernoj obali Dunava, spominje Sklavine i Ante smatrajući ih istim narodom.¹⁰⁰ Prema procjeni ukrajinskih istraživača ovi izvori iz polovice 6. st. oslikavaju pomjeranje Slavena u Podunavlje u prvoj polovici 6. a moguće već i od kraja 5. st. Ova se svjedočenja tumače kao dvije vremenski bliske ali ipak različite etape u povijesti raseljavanja slavenskih plemena prema jugu.¹⁰¹

Nova arheološka istraživanja ne samo da potvrđuju već i konkretiziraju podatke pisanih izvora koji se odnose na Slavene sjevernog Podunavlja. Ona povezuju početak naseljavanja ove regije Slavenima s dobom Huna. Uz to se ne pobija mogućnost infiltriranja Slavena na ova područja već u prvoj polovici 1. tisućljeća našeg doba. Već se u 6. st. Slaveni približavaju obalama Dunava. Neke su slavenske grupe i prešle Dunav i krećući se uz njegovu obalu stižu do Slovačke i Moravije, međuriječja Elbe i Zaale. Njihov je polazni teritorij bio gornje i srednje Podnjestrovlje i Popruće.¹⁰²

Ako prihvatimo tezu da je upravo ta karpatska regija bila polazna u raseljavanju Slavena onda to direktno upućuje na etnički identitet tih Slavena. Iz gore navedenog vidi se da je to bio savez antskih plemena pod zajedničkim imenom Bijeli Hrvati koji su i dalje nastavili svoja kretanja i raseljavanja. Početkom 7. st. etnonim Anti nestaje sa stranica pisanih izvora. U doba vladavine imperatora Justijana (518. - 527.) i Justinijana (527. -565.) Slaveni, Sklavini i Anti već su upadali na teritorij Bizantskog Imperija i prelazili Dunav.¹⁰³

S Avarima ili bez njih

U centralnim karpatskim regijama Slaveni su doživljavali brojne napade različitih plemena, no udarac koji su im zadali Avari potaknuo je njihov put prema Jadranu. No, kao što smo već vidjeli, taj se put ostvarivao i prije avarskog upada. Jesu li Avari koji su išli s istoka imali u svom sastavu neke vojne formacije koje su nazivali Hrvatima, izvan slavensko-karpatskog sastava, još uvijek je diskutabilno. Avari su, kao što je već rečeno, išli s uralskokaspijskih stepa. S Poljanima su ratovali već 559. g. Dospjeli su s azovskocnomorskih stepa u kojima su odranije bili iranogovorni Hrvati. Avari su mogli povući ova plemena koja su već jednim dijelom bila stadiju stapanja sa Slavenima, odnosno mogli su ih uključiti u svoja osvajanja. Hrvati su im bili podređeni, ali su bili cjelina koja je čuvala svoj tradicije i iransko podrijetlo u odnosu na turkijsku kulturu Avara. Ovi s zadnjim tijekom desetljeća prenijeli svoj centar u srednje Podunavlje, gdje su već bili Hrvati - Slaveni. Avari su se jednim dijelom kretali kroz južne stepe Ukrajine čuvajući svoj etnički identitet. Drugo je njihovo krilo snažno udarilo po slavenskoiranskoj simbiozi Anta smještenoj u centru Ukrajine u Dnjepar. Oni su razbijali antskopoljansko ujedinjenje u sklopu kojeg su bili slavenski Hrvati. Politička cjelovitost antske konfederacije nestaje. Dolazi do promjena u okviru ujedinjenja Sklavina, te 658. g. oni se raspadaju u pojedine grupe ali čuvaju svoje izvorne etnonime, što je slučaj i etnonimom Hrvat. Poljanska se skupina raseljava: jedan dio se kreće do Moravije, drugi u centar Poljske gdje kasnije sudjeluje u formiranju jezgra buduće Poljske države, a treći dio ide sve do Balkana i stapa se s tamošnjim etničkim grupama.

Avarski udarac nije mogao uništiti ogroman slavenski konglomerat. dalje su postojali potomci Roksolana - Rosi koji su u međuvremenu stali na čelo jugoistočne grupe Slavena, kijevske Poljana. Oni koji su u svom imenu očuvali taj simbol vojne elite otpočinju doba Rosa - Rusa, doba koje će prerasti u doba Kijevske Rus'. Oni su predstavljali osnovicu socijalne strukture Kijevske države.

Kada se raspalo antsko ujedinjenje Hrvati su se masovno preseljavali iz jugoistočnog Prikarpatja u gornje Potisje ili su išli u pravcu Balkana. Prema Konstantinu Porfirogenetu u 7. su se stoljeću, poslije rata s Avarima Hrvati preselili s karpatskih oblasti u pravcu Balkana i sklopili savez Bizantom. Pretpostavlja se da je dio Hrvata, pošto su im Avari presjekli južni put, krenuo ne prema Dunavu već prema Savi. Oni su prešli preko karpatskih prijevoja, gornjeg Potisja i došli u Zadunavlje. Tamo su se ujedinili s ranije pridošlim istoplemanskim stanovništvom, ali su sačuvali svoj plemenski naziv - Hrvati. Sve te migracije ne znače da su

Hrvati u cijelosti napustili svoju zakarpatsku postojbinu. Nije isključena mogućnost da je dio Hrvata tijekom raseljavanja prema jugu, ostao živjeti u gornjem Potisju.”””

U razdoblju 10. i 11. stoljeća u sklopu Kijevske Rus' i dalje su bili Bijeli Hrvati. To su oni već poznati sudionici pohoda kijevskog kneza Oleg na Bizant 907. g., odnosno oni na koje je išao kijevski knez Igor krajem 10. st. Oni pak Hrvati koji su došli s Avarima ili oni koji su išli svojim putem bez njih, kao i njihovi prethodnici bili su jedan od nekoliko migracijskih valova prema sadašnjoj Hrvatskoj. Također su postojali različiti putevi prema području sadašnje Hrvatske. Osim karpatskougajinskog pravca doseljavanja, kasnije su se plemena tamo mogla doseljavati i iz pravca zapadnih Slavena kamo su se raselili i ranije. No, bez obzira na različitost migracijskih putova oni su sa sobom nosili ono što je bio sastavni dio njih samih, dakle duhovnu i materijalnu kulturu, tip izgradnje, stvari za svakidašnji život i naravno, ono najvažnije - svoje ime.

Ta maršruta između Karpata i Jadrana, kao etapa velikog puta Hrvata, mora biti objekt posebnih komparativnih istraživanja na različitim razinama: arheološkim, lingvističkim, etnološkim itd. pri čemu je ukrajinska građa značajna izvorna baza jer omogućuje primjenu metode komparacije i time identificiranje one kulture koju su karpatski migranti nosili sa sobom. Ta bi se građa mogla svrstati u nekoliko grupa. Najznačajnija bi bila arheološka, a obuhvaćala bi širok krug spomenika na maršruti Karpati-Jadran. Niz ranije uočenih analogija na toj razini ukazuje na široke mogućnosti komparativnih istraživanja u tom smjeru. Već je hrvatski arheolog Z. Vinski skrenuo pozornost na prisutnost antskoiranskih tradicija na područjima s kojih se raseljavalo u doba avarskog upada. Njegova promatranja osnivaju se na arheološkim nalazima (između ostalog ovamo spada i srebrni nakit u Čadavici na donjoj Dravi, te brončane matrice iz okolice Knina). Ovi predmeti datiraju krajem 6. i početkom 7. st. i povezuju se s martinovskom kulturom iz Ukrajine.¹⁰⁵

Da takva kompariranja mogu pružiti mnogo šire i uvjerljivije rezultate pokazao je i hrvatski arheolog Boris Graljuk koji je usporedio niz pojava materijalne kulture, ponajprije naušnica, u maršruti hrvatskih migracija od Ukrajine, preko Mađarske sve do hrvatskoga prostora. Opazio je niz analogija u toponimiji na ukrajinskom, karpatskom i hrvatskom prostoru, o čemu će biti govora u slijedećem poglavlju.¹⁰⁶ Toponimi su značajan refleks duhovne kulture Slavena koji su kroz zemljopisne nazive izražavali svoje svjetonazore. Ti su svjetonazori imali veliku povijesnu tradiciju i snažan su izvor rekonstruiranja etnogeneze Hrvata.

Pogani

Hrvatska su plemena išla u različita vremena i različitim pravcima prema svojoj budućoj domovini, Hrvatskoj, noseći sa sobom moćnu svjetonazornu mitološku kulturu. Na Jadran, odnosno širom hrvatskoga prostor dolazili su predstavnici snažne pretkršćanske kulture koja je svojom tradicijom, težinom, ukorijenjenošću u svijesti njezinih nositelja bila mnogo čvršća i jača od kršćanske kulture koja je tek puštala korijenje na prostor njihove nove domovine. Pet

ili sedam stoljeća kršćanstva, koliko se ono moglo razvijati na tim prostorima prije dolaska Hrvata na prostor suvremen Hrvatske, bila su prilično malo u odnosu na donesenu kulturu - onu mnogo božjačku, pogansku kulturu koja je postojala tisućljećima prije pojave kršćanstva. Poganstvo je predstavljalo snažan svjetonazor jer je bilo vezano za snagu, za osvajački i obrambeni rat kao normu života. Preseljavanja osvajanja novih zemljišta, gradova, naroda značilo je kult oružja i moći odgovarajućim sistemom koji se morao izraziti u materijalnoj i duhovnoj kulturi. Predodžbe o poganstvu prenosile su se uglavnom preko kasnijih kršćanskih interpretacija koje su se, posve logično, suprotstavljale toj kulturi nekršćana. Kršćanski su izvori pokušavali negirati i negativno predstaviti taj kršćanskim svjetonazorima duboko stran duh pridošlica.

U sudaru s kršćanstvom koje je već pustilo korijene na jadranskom području, svjetonazorne su se predodžbe osvajača starog pretkršćanskog doba postupno gasile. Poganstvo više nije moglo biti legalnom državnom ideologijom. Međutim, ono nije nestalo odjedanput. To je duga borba koja traje i tijekom dva tisućljeća postojanja kršćanstva. Na samom početku najčešće je pobjeđivalo poganstvo. Kršćanske norme, u prvom redu “*ne ubij*”, nisu mogle u početku zaustaviti one koji su dolazili s posve suprotnim dogmama i koji su upravo snagom i ubijanjem sami sebe potvrđivali. Svi si pisani dokumenti naglašavali upravo tu izraženu svjetonazornu osobinu doseljenih Hrvata.

Svi oni naglašavaju da su ti pridošlice bili pogani. To i takvo akcentiranje više se moralo bazirati ne na razlici u vjeri već u naglasku na snazi izražaja poganstva. Ono je u prvom redu predstavljalo, osim mnogoboštva, kult moći, vojnu organizaciju i poklanjanje božanstvu rata čije je ime već bilo ukorijenjeno u samom etnonimu Hrvata. Oni koji su se doseljavali stvarali su svoja mjesta kulta, podizali su oltare i rušili vjeru na koju su naišli. To je bio prastari zakon osvajača: ako želiš pobijediti neprijatelja moraš uništiti njegov oltar! Zato je posve logično da su pogani rušili kršćanske oltare. S vremenom se situacija izmijenila: na mjestima poganskih podignuti su kršćanski oltari.

Snažno izraženo poganstvo doneseno je iz bivše domovine, iz sjedišta poganstva, iz Karpata. Raznovrsni su pisci naglašavali mitološku kulturu Hrvata. Tako u 9. stoljeću Atanazije bilježi da su Hrvati pogani. Porfirogenet je pisao da dalmatinski Hrvati potječu od nekrštenih Hrvata koji se zovu Bijeli a žive s one strane Turske (Mađarske) i naglašava: “*Velika Hrvatska, zvana također i Bijela do danas nije krštena.*”¹⁰⁷

Da dolazak u kršćansku zemlju nije nimalo značio odricanje od mnogobožičke stare religije potvrđuju i stari izvori prema kojima u Kraljevstvu Hrvata (1074. - 1081.) “*Sve ča bihu vazeli pogani...*”. Pop Dukljanin piše o Hrvatima kao o onima koji ne prihvaćaju kršćanstvo: “*Ratimir bi neprijatelj kršćanskog imena od djetinjstva te je počeo mjere progoniti kršćane.*”¹⁰⁸

Tip kulture nekrštenih Hrvata odgovarao je kulturi također poganske nepokrštene Ukrajine, gdje je kršćanstvo uvedeno mnogo kasnije — tek 988. g., što opet nije značilo daje

s uvođenjem kršćanstva zauvijek nestala prijašnja poganska kultura. Ta je tradicija i dalje živjela u različitim skrivenim, izmijenjenim formama. Zato je ukrajinski prostor izvorna baza za rekonstruiranje duhovne kulture Hrvata pretkršćanskoga razdoblja. Kao što smo već rekli, u nekad možda postojećoj slavenskoj zajednici koja je različitim korijenima vezana za ukrajinski prostor, Slaveni su imali zajedničke pojmove u duhovnoj kulturi. To su najprije bili tipovi kulta religije: idolski hramovi, kapišta, trebišta - kako ih nazivaju staroukrajinski izvori. Nažalost malo je arheoloških potvrda njihovih postojanja. Jedan je kapitol pronađen početkom ovoga stoljeća u Kijevu, na Starokijevskom brdu, na mjestu gdje se nalazio mnogobožački panteon kneza Volodimira, s Perunom, Horsom i drugim božanstvima.¹⁰⁹

Nova su arheološka istraživanja pokazala da su Slaveni imali posebna mjesta za molitve. To su potvrdile iskopine širom centralnoukrajinskih i zapadnoukrajinskih regija, u oblasti Žitomira, Bukovine, Podnjestrovlja, gornjeg Dnjestra, zapadnog Volinja, dakle, širom Anta gdje su bili prisutni i Hrvati. S obzirom da su Slaveni svoja kulturna mjesta uglavnom povezivali s prirodnim okolišem koji je odgovarao mitološkim predodžbama, ona nisu imala ništa zajedničkog s kršćanskim kamenim crkvama. Poganska su svetišta bila vezana za brda, dubrave, vodu, što je otežalo njihov pronalazak. No, olakotna okolnost potvrđena mnogim istraživanjima je činjenica što su starokršćani svoje crkve podizali na mjestu poganskih svetišta.

Konfrontacija kršćanstva i mnogoboštva bila je dominantom duhovnog i političkog života pogana pridošlih na suvremeni hrvatski prostor tijekom njihova postupnog pomijeranja prema jadranskoj obali, koja je bila svojevrsna linija fronte između dvije kulture, dvije svijesti, ranokršćanske i kasnopoganske. U poganskom je svijetu rušenje neprijateljskih oltara bio zakon i osvajačima i onima koji su se branili. Stoga ne čude od poganske ruke srušena stara romanska naselja uz more. Ona su naprosto nestajala u toj navali snage koju je osjetio i Bizant, pa je teško povjerovati tvrdnji da su pridošli Slaveni bojali mora i živjeli u planinama. Slabi ne bi izazivali strah na granicama moćnog Bizantskog Imperija, ne bi rušili neprijateljske oltare na njihovu mjestu podizali svoje poganske kapitole. Osim toga, pri poganskih Slavena, još u ratničkim migracijama "naroda mora", tim su istim putem išli i drugi osvajači.

Uz rezultate tih i takvih upadanja i valovitih migracija, istočnojadranska vertikala, odnosno primorska regija hrvatskog prostora, područje je složenih prepletanja različitih etnokulturnih pojava. U tom je prostoru ranokulturnih naslojavanja započelo novo doba sa začecem kršćanske tradicije koja se snažno razvijala uz moćne poticaje svog centra Rima. Poganstvo je neminovno moralo nestati. Međutim, ono je i dalje raslo iz tog tla, iz tog humusa nasićenog stoljetnim tradicijama pretkršćanskih poganskih naroda: Kelta, Ilira, Dalmata, Elina, Romana i najzad Slavena i svih njihovih prethodnika. Međutim, kršćanstvo je strpljivo nastojalo uz ono stablo koje je raslo na tom humusu prastare poganske tradicije oplemenjenom kršćanskim cjepivom. Tako dolazi do svjesnog, usmjerenog kultiviranja poganskih tradicija u kršćanskim vrtovima. Upute za to daje Rim. Tako primjerice papa Grgur I. Veliki, u svojoj buli povodom

poganskih kapitola tradicionalno smještenih na brdima uz Jadran, savjetuje: *“Ne uspinjemo skokom na vrhunac jedne gore, nego malo-pomalo... U prvom redu treba izbjegavati rušenje svetišta idola, dovoljno je srušiti idole a onda svetom vodom poškopiti ta mjesta i u njih staviti svete moći... Ako su svetišta dobro građena, dobra je i korisna stvar da prijeđu iz službe demonizma u službu pravoga Boga, jer će narod vidjevši ih preobražena, po svojoj naravi biti sklon dolaziti onamo poštovati pravoga Boga...”*¹¹⁰

U rezultatu takvog kultiviranja prastara se pretkršćanska kultura Karpata i širih prostora transformirala u kršćansku koja je uspijevala u poganskim božanstvima pronaći odgovarajuće likove. Ponekad su se čak imena pretkršćanskih poganskih božanstava podudarala s imenima kršćanskih svetaca. Tako se idol Svantevid pretvorio u svetog Vida, Volos u Vlaha, sveti Ilija i Ivan Krstitelj ekstrapolirali su se na odgovarajuća poganska božanstva, pretvarajući “Ivanske kresove” u Iliju Gromovnika itd. Na mjestima štovanja božanstava pretkršćanske mitologije pojavljivale su se kapele i svetišta svetog Mihajla Arhandela, Jurja Zmajoborca kao pobjednika đavla, bivšeg zmaja. Takva su svetišta na mjestu poganskih kaptola pronađena širom Dalmacije, na otocima, u Sloveniji i takav izraz kršćanstva promatramo sve do Kijeva.

Proces pokršćavanja poganske mitološke kulture nije zahvatio samo Hrvate koji su došli na prostor suvremene Hrvatske. I oni koji su ostali na Karpatima, nešto kasnije, krajem 10. st, doživljavaju istu sudbinu. Tako su se nepokršteni Hrvati našli između dva ognjišta kršćanstva, Rima i Kijeva. Rim je mnogo ranije pokršćavao pridošle poganske Slavene od Kijeva, koji je tek 988. g. primio kršćanstvo. Odatle se ono širilo sve do Karpata gdje su Bijeli Hrvati i dalje čuvali svoje poganske tradicije. Zbog toga a i zbog traganja za boljim životnim uvjetima Bijeli Hrvati napuštaju svoja ognjišta i slijede svoje prethodnike. Kao pogani dolaze na već pokršćene hrvatske teritorije, ruše kršćanske oltare i na njihovu mjestu podižu svoje. S vremenom i oni primaju kršćanstvo. U tom složenom spletu kršćanskih i pretkršćanskih tradicija možemo rekonstruirati kulturu Hrvata pretkršćanskoga doba koristeći ukrajinske izvore.

Kršćanstvo je na ukrajinska područja došlo 988. godine. Iako je poduzimalo mjere protiv poganstva, podjednake onima na hrvatskom području, mnogoboštvo se ipak kod Ukrajinaca više očuvalo. Osim toga, kijevsko je kršćanstvo imalo pristup sličan rimskom, iako nije u pitanju zajednička strategija. I na ukrajinskim su područjima poganska svetišta pokršćena i stoga starokršćanski ukrajinski spomenici također čuvaju tragove poganske kulture. Bizant, s kojim je na ukrajinskim područjima započelo kršćanstvo, imao je slične metode pokršćavanja ili adaptiranja poganske tradicije. Kao što je kijevski knez Volodimir 988. g. srušio svoj panteon da bi na njegovu mjestu podigao kršćanski hram, tako su i najstarije kijevske crkve dobivale imena prema poganskim prethodnicima. Na mjestu kaptola Gromovnika Peruna podignuta je jedna od najstarijih kijevskih crkava sv. Ilije, a poganski Volos je pokršćen u sv. Vlasija. Takve su se tendencije našle na starokijevskom prostoru prema sjeveru sve do Novgoroda gdje također promatramo procese pokršćavanja prethodne pretkršćanske kulture. Na takav je način Kijev prenosio svoje južno kršćanstvo na sjeverna područja svog imperija gdje će se

kasnije osnovati Moskovija, ta buduća Rusija, koja je bila tek jedan od pravaca širenja kulture iz kijevsokukrajinskoga prostora.

Drugi, mnogo stariji i snažniji prostor je jugozapad, odnosno prostor suvremene Hrvatske. Već je odavno uočeno da se hrvatska materijalna kultura u mnogočemu podudara s ukrajinskom. Naime, u vjerskoj su tradiciji panonskih Hrvata zabilježene značajne crte materijalne kulture koje su ponekad širokim korespondencijama s ukrajinskom kulturom.²²

Posebne su analogije zabilježene u nekim običajima i vjerovanjima Ukrajinaca koji se podudaraju s onima kod Hrvata u primorju i hercegovačkom zaleđu.²³ Uspoređivanje prastare duhovne kulture Ukrajinaca i Hrvata traži sistematsko istraživanje, a konačni rezultat može biti cijeli niz novih saznanja. Jedna je od metoda takvih istraživanja u ekstrapolaciji saznanja o sastavu i sadržaju prastare kulture Ukrajinaca na hrvatski prostor. Putem kompariranja možemo u novom svjetlu sagledati niz već ustaljenih pojava na različitim hrvatskim regijama, što upućuje na pokušaj određivanje mogućih pravaca podudarnosti ukrajinske i hrvatske kulture.

III. ODJECI STARE VJERE I VEZA NA HRVATSKOM PROSTORU

1. PREDSLAVENSKO RAZDOBLJE RAGUSE (pokušaj rekonstrukcije toponima)

Značaj toponimije

Proučavanje duhovne kulture Hrvata traži naizmjenični povijesnogenetski i arealogički pristup s obzirom na raznovrsne faktore koji se odnose na ovaj složeni problem. Važan uvjet za rekonstrukciju pretkršćanskog sistema predodžbi Hrvata u njegovim različitim formama (obrednim, etnološkim, socijalnim, umjetničkim i drugim) je kompleksno komparativno istraživanje uz sintezu različitih znanosti za stvaranje modela života starih Hrvata.² Najnovija istraživanja svjedoče o plodnosti rekonstrukcije prahrvatske duhovne kulture u kontekstu prastarog sistema mitoloških predodžbi predaka suvremenih indoeuropskih naroda. Genetsko i tipološko uspoređivanje slavenske i indoeuropske tradicije razlog je sagledavanju slavenskog folkloru u nekim njegovim fragmentima, ili pak djelomice, u općoj strukturi, kao najbližim granama općeindoeuropske osnove. Slavenska duhovna kultura valorizira se kao ona koja je sve do naših dana sačuvala živ nastavak indoeuropske tradicije.³ Između takvih radova spomenimo hipotezu V. V. Ivanova i T. K. Gamkrelidze o zapadnoazijskoj pradomovini indoeuropskog prajezika, protokulture i prapovijesnih migracija indoeuropskih dijalekata.⁴ Roman Jakobson taj je rad nazvao onim koji istinski odgovara vrhunskim pretpostavkama suvremene teoretske misli i koji će pružiti impulse ne samo istraživačima jezika, već i etnologima, povjesničarima kulture i arheolozima.⁵

U tom nam je radu posebice interesantna rekonstrukcija maršruta indoeuropskih plemena, posebice preko sjevernog Pricnomorja, odnosno suvremenih ukrajinskih stepa sve do Jadrana. Ova je povijesna trasa naročito značajna jer u izvjesnoj mjeri pruža mogućnost sagledavanja supstrata slavenskih raseljavanja. Slavenska plemena kao da su išla već prijedanim putovima svojih prethodnika od Dona i Dnjepra sve do Jadrana. Uz to kao da se vršilo naslojavanje kultura što se moglo reflektirati u različitim spomenicima kulture, pa tako i u zemljopisnim nazivima.

U ovoj maršruti između Jadrana i Dnjepra pa Dona, nas najprije interesiraju toponimske refleksije predslavenske i slavenske kulture, kao dokazi zajedništva i originalnosti duhovne kulture Slavena pretpismenog razdoblja. Naglasak na lingvističkim aspektima, koji se

tumače u kompleksu s etnološkim, povijesnokulturnim i drugim faktorima, može se objasniti poteškoćama vezanim za izvornu bazu jer je fragmentarnost i pomanjkanje izvora potrebnih za njihovo rješenje jedan od problema rekonstruiranja duhovne kulture Slavena, u našem slučaju Hrvata pretkršćanskog doba. Rezultati u lingvističkoj rekonstrukciji indoeuropskih i praslavenskih starina pokazali su veliki značaj jezične baze u oslikavanju onih perioda povijesti za koje ne postoje direktni izvori. Lingvistički podaci nerijetko garantiraju sačuvanost od različitih “upada”, svjesnih promjena, ponekad dopuštaju da se razotkriju mnogo stariji slojevi nego oni poznati iz pisanih izvora. U tome su posebice značajne toponimske obavijesti kao samostalne jezične izvorne baze za rekonstrukciju prošlosti. Toponimi su ne samo lingvističke već i povijesne pojave, jer su zemljopisni nazivi svakog naroda sastavni dio njegove povijesti i kulture. Kao takvi često su motivirani potrebama kolektiva i odraz su njihova načina mišljenja i pogleda na određenoj razini razvoja. Shvaćanje toponima kao društvene pojave, kao fenomena koji u svojoj osnovi sadrži povijesnu motivaciju, stavlja zemljopisne nazive zajedno s drugim spomenicima materijalne i duhovne kulture u podjednako važne izvore za rekonstrukciju duhovne kulture.⁶ Jezična obilježja osnovnih elemenata pejzaža, gradova, rijeka, planina, trava itd., pročitana u kultumopovijesnom kontekstu svjedoče o njihovoj tijesnoj povezanosti s etnogenezom, pogledom na svijet, poviješću i putovima raseljavanja Slavena.⁷ Povijesni zemljopis starih Slavena važno je svjedoče-nje duhovne kulture tog razdoblja u kojem je mit bio jedan od osnovnih načina poimanja svijeta.

Istraživanja na velikim područjima od Dona na istoku do Dunava, Karpata i Jadrana na jugozapadu, svjedoče o izrazito mitologiziranoj ranopovijesnoj tradiciji Slavena. Sustavni i važan dio povijesnog zemljopisa s izraženim toponimskim tragovima mitoloških imena hrvatska je istočnojadranska toponimija, koja značajno proširuje i obogaćuje cjelovitu sliku širenja i transformacija stare mitologije. S gledišta sačuvanosti poganskih relikata, koji različito koegzistiraju kako s novijim, tako i s kasnijim komponentama ova je građa od posebnog značaja. Takvi toponimi pretkršćanskog razdoblja važni su i stoga što daju izvjesne osnove za njihovo uključivanje u općeslavensku bazu poganstva jer su se, kako znamo, Slaveni raseljavali prije pokrštavanja. S obzirom na složenu i raznovrsnu kulturu supstrata i adstrata tragove poganskih predodžbi koji se oslikavaju i koji su djelomice sačuvani u hrvatskoj toponimiji neminovno je valorizirati u širokom kontekstu - od općeindoeuropskog i općeslavenskog do lokalnog.

Istočnojadranska toponimija posebno je interesantna u usporednom proučavanju slavenske i predslavenske mitologije. Prema zapažanju P. Šimunovića “Toponimi su autentične, nepatvorene slike daleke zbilje, teško uhvatljive (kada je riječ o mjestu, vremenu, jezičnoj pripadnosti i sadržaju njihove pojavnosti) retrovizorima drugih disciplina.⁸ Pokušat ćemo hipotetički otkriti i pročitati koliko ta imena opravdavaju tragove pretkršćanskih predodžbi putem “prepariranja” toponima Ragusa kao supstrata slavenskog Dubrovnika. Ovo “prepariranje” putem retrospekcije tragova predslavenske kulture neophodno je zbog sljedeće i osnovne etape istraživanja - pokušaja rekonstrukcije tragova slavenskog poganstva u kulturnom pejzažu Dubrovnika.

Ovaj objekt istraživanja nije slučajno izabran. Dva imena jednog grada prema našoj hipotezi tijesno su povezana s mitološkim predodžbama njegovog prastarog stanovništva. Dubrovnik-Ragusa prema našoj pretpostavci kao da je model složenog procesa interferencije kultura različitih etnosa i njihovih mitologija na hrvatskome tlu. Ova nas prijadranska regija zanima i kao jugozapadna granica slavenskih odnosno hrvatskih migracija. Jbto su ponijeli sa sobom Slaveni prilikom tog procesa, kako se dozivaju njihove kulture na širokom prostoru od sjevernog Pricnomorja do istočnojadranske obale - ova i druga pitanja dio su pokušaja kompleksnog istraživanja prastarih ukrajinsko-hrvatskih kulturnopovijesnih veza na konkretnoj povijesnoj maršruti uvjetno obilježenoj "između Dona, Dnjepra i Jadrana". Prilikom rekonstrukcije poganstva u Dubrovniku koristit ćemo kijeovski poganski panteon polazeći od odavno zapaženih podudarnosti u poganskim vjerovanjima ukrajinskog i hrvatskog povijesnog tla. Naravno, pri tome treba uzeti u obzir da je sam proces pronalaženja tragova mitopoetskog razdoblja u duhovnoj kulturi ovog grada otežan.

Duhovna je kultura sposobna evoluirati i transformirati se. Klasičan primjer tog procesa su imena Ragusa i Dubrovnik, a pokušat ćemo u njima otkriti utjecaje različitih razdoblja. Ponajprije u njima sagledavamo predslavenski (romanizirani) poganski sloj koji je i prije Slavena i za njihova doseljavanja čuvao ostatke svojih poganskih vjerovanja, bez obzira na pritisak kršćanstva. Drugi, slavenski poganski sloj bio je osnovno obilježje prilikom doseljavanja Slavena, i najzad danas vidljiv sloj koji u svom kulturnom pejzažu, romansko-kršćanskom da ga tako uvjetno nazovemo, čuva tragove krsćaniziranog poganstva ili pak izvorno poganskog. Ovaj posljednji sloj, odnosno današnji Dubrovnik, značajan je izvor za rekonstruiranje putem retrospekcije onih pretpostavljenih poganskih slojeva koje u sebi čuva taj grad kao jedan od prilično rijetkih primjera očuvane relativno "neprekrojavane" urbane strukture, vezane prema našim promatranjima za svjetonazore njegovih stanovnika u dalekoj prošlosti.

Stočarski kult

Polazeći od nekih gore iznesenih pretpostavki, predlažemo da se imena Ragusa i Dubrovnik sagledaju kao mitološki zemljopisni nazivi s tragovima mitoloških vjerovanja. I jedan i drugi toponim klasičan su primjer te situacije, jer prema riječima Romana Jakobsona "bez obzira na nestanak kulta mjesto kulta uporno čuva svoje ime".⁹ Predlažemo dakle da se i jedno i drugo interpretira kao obilježavanje prastarih naselja sa snažno razvijenom mitološkom kulturom koja je pripadala različitim razdobljima i različitim etnosima.

Jezgro toponima Ragusa pokušat ćemo ovdje povezati s mitološkim predodžbama stare stočarske kulture koja je tradicionalno postojala u ovoj regiji. Toponim Dubrovnik je vise "providan" i sadrži mitološke nazore Slavena nešto kasnijeg zemljoradničkog razdoblja. U osnovi toponima Ragusa vidimo zoomorfni kod, u osnovi slavenskog imena - vegetativan. Oba su simbola povezana s mitološkom, privrednom djelatnošću stanovništva prastarih perioda.

Mada su ova imena, kao i simboli u njima, pripadali različitim etnosima, njihovi su mitološki sistemi mogli biti tipološki slični, kao oni koji su pripadali općoj indoeuropskoj kulturi i koji su, možda, u ovo područje došli u različito vrijeme ali istim putovima preko “druge pradomovine”, Indoeuropejaca, kroz sjeverno Pricnomorje. Primjer tom procesu može biti toponim Ragusa koji ćemo pokušati pročitati u indoeuropskom jezičnom kontekstu.

Prijadranski areal jedan je od najstarijih žarišta civilizacije u Europi. Kultura te regije obilježena je tragovima prilično složene i prastare religije koja je, prema mišljenju nekih istraživača, tipološki i genetski slična između ostalog i bliskoistočnom kulturom arealu i predstavlja rani ogranak prednjoazijskog ognjišta civilizacije. Na tu arhaičnu kulturu naslojavaju se migracijski valovi nositelja indoeuropskih dijalekata koji idu također iz općeindoeuropskog areala na Bliskom Istoku.¹⁰

Mitološki sistem naroda ovog areala tijesno je bio povezan sa stočarstvom koje je utjecalo na kulturni razvoj pa čak i na etnogenezu pojedinih naroda, uključujući i jugoistočnu Europu.” Mitološka simbolika balkanskih stočara, neki fragmenti kozmogonijskih mitova jako su bliski razvijenoj mitologiji naroda Bliskog Istoka, posebice pastirsko-nomadskih plemena Male Azije. Život, privreda stočara-nomada legli su u osnovi najstarije kulture mediteranskog prostora, a to znači i jadranske obale. Stočarstvo je tradicionalno dominiralo u privredi istočnog Jadrana, što se nastavljalo i u doba dominacije “zemlje teladi”, odnosno Rimskog Imperija u kojem je stočarstvo također igralo veliku ulogu. Proces romanizacije istočnojadranske obale stimulirao je razvoj stočarstva i nije presjekao prastaru tradiciju. Ilirik je bio poznat po svojim mnogobrojnim stadima koja su se kretala od planinskih pašnjaka do primorja i natrag.

Kultura Kelta, Ilira, Grka, Trakijaca i drugih starobalkanskih grupa bila je usko vezana za stočarstvo, kult kojega je rasprostranjeniji od područja Mediterana i analogan prednjoazijskoj kulturi, odnosno centrima indoeuropskog jezika. Lokacija Raguse također pripada regiji razvijenog stočarstva koje se širilo uz jadransku obalu obuhvaćajući Dalmaciju. Još nadbiskup Guilelmus Tyrius (o. 1127 - o. 1190.) u djelu “Belli sacri historia” kaže da je Dalmacija prostrana zemlja naseljena divljim narodom koji poglavito živi od stočarstva.²² To su bili stari pastirski narodi koji su tu obitavali davno prije Hrvata.

Kult stočarstva imao je različite refleksije u mnogim sferama duhovnog života, što znači i u mitologiji. Ritualni žrtvovanja stoke, njihova sahranjivanja, nekropole bikova i druge stoke svjedoče o njihovom iznimnom značenju u sakralnoj sferi, o mitološkoj ulozi stoke kao sudionika mita. Životinje su ovdje objekt obožavanja, organski dio antropomorfnih likova. U vezi s tim ritualom kulta stoke, neki osnovni kulturni centri mogu se nazivati po imenu obožavane životinje. S transformacijom mitoloških predodžbi nastaju promjene i u kultu, ali njegovi se prastari tragovi i nadalje čuvaju u nazivu naselja. U takve toponime, čije je podrijetlo u ritualu obožavanja stoke, predlažemo da se svrsta ime Ragusa.

U osnovi je ovog toponima zoomorfni element kao jedan od varijanti mitološkog koda. Ovaj naziv kao da u sebi sadrži objekt obožavanja totemskog pretka predstavljenog određenom kulturnom životinjom. Pronalaženje totema naročito je značajan zadatak jer omogućuje povezivanje određenog kolektiva s konkretnim prostorom. U kojoj su se mjeri tragovi totema mogli odraziti u analiziranom toponimu?

Bik

Totemski preci obično su predstavljeni konkretnim vrstama životinja ili posebnim zoomorfnim stvorenjima. Kult ovih životinja odigravao je značajnu **ulogu u** ideologiji prastarih naroda. S obzirom na veliki značaj stočarstva u spomenutoj regiji upitna je povezanost imena Ragusa s karakteristikom grupa domaće stoke prema principu rogatosti u prastarjoj indoeuropskoj tradiciji, u kojoj su pojmovi rog, rogat posvjedočeni u svim indoeuropskim dijalektima. Zato obratimo pozornost na nazive životinja s kojima je povezana razvijena ritualno-kulturna funkcija. Najprije su to životinje ritualno bliske čovjeku, kao što su bik, krava, velika rogata stoka: staroindijsko gauh (bik, krava); avestijsko gauš (bik, krava, velika rogata stoka), perzijsko gdv (krava), osetinsko gug/gog (krava). Od posebnog su značaja nazivi bika u sljedećim osnovama: vallych, gotsko auhsa, staroindijsko ukfa, avestijsko uxsdn. Značajno je također indoeuropsko s izvornim značenjem rogat: hetsko karaur (rog), avest. sru (rog), grčko κερὰβ (rogat).

Valorizirajući toponim Ragusa u kontekstu stare stočarske kulture koja se tradicionalno razvijala na istočnojadranskom terenu, posebno moramo istaći staru formu koja se odnosi na naziv bika, rogate stoke u altajskim jezicima - oh(g)uz (ogyz). Glede fonetike ova forma spada u najstarija preuzimanja iz indoeuropskih jezika,¹³ a njezino izvorno, prvobitno značenje je bik općenito, dakle bik-proizvoditelj, mužjak-bik. Tragovi ove prastare forme sačuvali su se u turkijskim i altajskim jezicima, kod kojih upozoravamo na sljedeće forme: atir ogys (bik) u jakutskom, u mong. gu (kobila), kirgisko kunan oguz (tele), tuvinsko hunan biza (tele). U turkijskim jezicima oguz znači bik, vol, adzerb., turkmen., baškirsko ugez, gagausko jokuz; kazaško, karakalpasko, nogajsko ogiz; kirgiško, kumiksko, tursko oguz, tatarsko iigez, uzbeksko hukiz, uzb. dijalektno havkuz.

Ovi su jezici kao što je rečeno sačuvali ono što je izgubljeno u drugim jezicima. Činjenica da su se ti oblici sačuvali u altajskim i turkijskim jezicima još jednom upućuje na starinu izvornog oblika. Od navedenih primjera valja posebno izdvojiti one posljednje, u kojima je na početku prastare osnove dodan suglasnik. Ti su suglasnici rezultat inkurzije, što je slučaj i s oguz. Rotacijska podvrsta ove riječi, prisutna u čuvaškom jeziku, reflektira podjelu starih turkijskih jezika na dvije velike dijalektalne grupe, grupu R grupuZ.

Od 10. do 11. stoljeća ova se riječ u turkijskim jezicima sužavala kao rezultat preuzimanja ili obnavljanja posebne riječi za oznaku pojma bik-proizvoditelj, a takvo su značenje sačuvali baškirski, nogajski i čuvaški jezici. Od forme ohuz, oguz u dijalektima se formiraju različite forme deminutiva. Ova je osnova prisutna i u formiranju etnonima. Recimo, staroturkijska plemena Oguza (Oguzi) centralne i srednje Aziji odigrala su značajnu ulogu i etnogenezi Turkmena, Azerbajdžanaca i drugih. Kao kasniji odjek predodžbe o heroju praroditelju u mitologiji Oguza javlja se Oguz-kan (Ogus-kagan) koji ima sve crte kulturnog heroja. To je mitološki lik koji se smatra osnivačem civilizacije određenog plemena itd. Prema ujugurskom rukopisu iz 15 stoljeća već je u mladosti Oguz-kan pobijedio strašno čudovište koje je požderalo krda jednoroga. U slikanju vanjskog izgleda ovoga junaka ima detalja koji upućuju na odjeke totemskih predodžbi starih turkijskih naroda. To je, između ostalog, uspoređivanje junaka s bikom: “noge su njegove.. slične nogama bika...” (kao što ima niz analogija u mitologiji suvremenih turkijskojezičnih naroda).¹⁵ U Skitiji je postojao etnonim Gauvarga - on koji se poklanjaju stoci (gaq-). U staroiranskom jeziku i religiji avesti često su nazočne gau \ hau — koji nastupaju zajedno kao glavne figure žrtvovanja. Neposredno je s kultom stoke vezan naziv Tauroj (oni koji poštuju bika Bikovi) kao klasičan primjer samonaziva plemena prema životinji koja im; posebnu ulogu u njihovim mitološkim predodžbama. U ukrajinskim stepama poznatim kao Taurija (Bikovska polja) postojao je već spomenuti etnonim iranskog podrijetla Rosi, Rus'. Nositelji tog imena povezivali su sebe Taurima, Tauroskitima, dok je kijevski knez Svjatoslav bio poznat kao vol Tauroskita.

Naveli smo primjere iz altajskih i turkijskih jezika s formom ohuz, rk s ciljem povezivanja ovih jezika s idejom njihovog sudionništva u formiranju toponima Ragusa, već kao potvrdu duboke arhaičnosti ove fonetske osnove koja pripada indoeuropskom podrijetlu i nastavlja svoj život u sačuvanim formama koje smo gore naveli. Te bi forme mogle služiti kao kontekst za proučavanje toponima Ragusa kao imena s mogućom prastarom formom.

U pokušaju rekonstrukcije toponima Ragusa u svjetlu drevne stočarske kulture skrenut ćemo također pozornost na nazive bika, velike rogate stoke u arhaičnim kulturama istočne Azije s karakterističnom mješavinom značenja krava i kobila u altajskim jezicima: mandžursko geo, evenkijsk gey, goy mongolsko gegun. Posebno je u ovome kontekstu zanimljiva povezanost starih osnova sa sumerskim gud (bik, velika rogata stoka). Forma gu(d) u sumerskom se tumači fonetski kao gu i definira kao prednjoazijski migracijski termin koji obuhvaća širok areal. U formi ng3w (vrsta bikova s dugačkim rogovima, posebna vrsta žrtvene i teretne stoke) ovaj je izraz karakterističan i za egipatsku kulturu već u doba Starog Carstva. Kasnije je posvjedočena forma gw kao vrsta bika.

Ovca

U ovome su kontekstu podjednako važne prastara forma *houi u značenju ovca kod nekih

indoeuropskih dijalekata i oblici nastali od staroga korijena *p¹'ekh, od kojeg nastaje osnova na -u- sa specifičnim značenjem stoka uopće, velika i mala rogata stoka kao domaće životinje u cjelini. U ovom općem značenju indoeuropska forma *p²'ek⁷¹ prelazi u centralno-azijske jezike pa tako i u altajske: staro-turkijsko: okuz (bik, vol), uzbeksko, mongolsko uxer (velika rogata stoka), uxer žil (godina bika), tungusko-mandžursko hukur (bik, stoka). Prema opažanju lingvisti od korijena *p^hek^hu nikla su dva različita oblika s osnovom na -u- u smislu stoka uopće, velika i mala stoka, a također povezan s ovim pojmovima i pojam pokretna imovina i niz riječi sa značenjem ovca, runo, vuna, dlaka (uz paralelno *houi u značenju ovca). Takva su promatranja urodila pretpostavkom da je izvorni naziv pojma stoka uopće (velika i sitna) bio formiran u pra-indoeuropskom prema nazivu ovce. Preobražaj suodnosa opće-indoeuropskih naziva stoke (velike i sitne) s ovcom promatra se u iranskim dijalektima. Forme koje proistječu od indoeuropskih osnova k²'ou (**krava, bik**), a također *f²'auro (divlji bik²) dobivaju rodovski značaj velika rogata stoka: avestijsko gav (stoka), gaus urvansko (duša stoke), gao-dayah - onaj koji pazi stoku.

U ovome je kontekstu naročito potrebno naglasiti identifikaciju rogate stoke s bogatstvom, novcem. Kao što smo već rekli, od drevnih se osnova *houi u značenju ovca, nastalih od korijena *p¹'i'ekh stvaraju osnove na -u-sa specifičnim značenjem stoka uopće, velika i sitna rogata stoka, ovca, ovan, cjelokupnost domaće stoke, a također vuna što se u cjelini povezuje sa značenjem imovina, novac.

Stoka je od prastarih vremena bila mjerom bogatstva, blagostanja. U Homerovoj "Ilijadi" vrijednost nagrada dobivenih u pobjedi mjerila se količinom stoke. Neke grčke obitelji imale su nadimke koji su upućivali na bogatstvo, na posjedovanje stoke. Neki su rimski imperatori u svojim rodoslovima voljeli spominjati legende prema kojima je njihov rodoslov vodio podrijetlo od ovčara, dok se stari Rim nazivao Zemlja teladi, u kojem je osnovna novčana jedinica bila stoka. Ovdje treba napomenuti daje naziv Dalmacija bio povezivan s ilirskim delia (ovca), delmuar (ovčar).⁷⁶ U sjevernoruskim jezicima riječ rogato značila je bogato, što potječe od raga (novac) iz finsko; raha kao analogija prema bogato, što se dalje mijenjalo pod utjecajem riječ roga Primjera koji potvrđuju istoznačnost pojmova stoka, mnogo stoke bogatstvo, imovina, vlasništvo, novac moglo bi se navesti i više.¹⁸

Tu spadaju i mnogobrojni hrvatski primjeri, gdje stoka označava; blago. U ovom je kontekstu od značaja činjenica da su se u staroj Ragusi Dubrovniku bogate obitelji također često nazivale po imenu stoke (Ovčarići npr.) kao i po ulozi bogatstva, vune u već bližoj prošlosti Dubrovnika. Stoka se nazivlje blagom i do danas.

Valorizirajući toponim Ragusa u kontekstu fonetskih formi koje si povezane sa stočarskom kulturom i bogatstvom, zabilježeno je također iz socijalne terminologije opće-indoeuropske osnove *hop/h/-r/n koja se rekonstruira u značenju blago, bogatstvo, imovina, a također kao rezultat ovih pojmova - trgovina. Od posebnog je interesa stara indoeuropska

osnova reh(i) u značenju imovina, svojina: staroindijsko rayi (blago), latinsko res, rei (stvar, imo vina, bogatstvo); avestijsko raevant (bogat)¹⁹. Također skrenimo pažnju n. termin *rek opće-indoeuropskog podrijetla i starine u značenju predvoditelj kralj: staroindijsko rdjan (kralj, predvoditelj), latinsko rex (kralj), regu. (kraljevski), staro-irlandsko ei, rig (kralj), gotsko reiki (kraljevina, država) staroistočnonjemačko rihhi (kraljevina, država).²⁰

S tog je aspekta također zanimljiva sličnost rituala koji se odnosi m svetog kralja i kraljevsko svetište Regia u Rimu (konj oktobarski) s obredom žrtvovanja konja u indijskoj i iranskoj tradiciji. Konj je, kao što je poznato imao poseban značaj u različitim mitologijama. U keltskoj tradiciji, gdje je konj naročito zapažen, pored prastare indoeuropske osnove za obilježavanje konja (st. irl. ech) posvjedočeno je i Mars. U Rimu carski obred žrtvovanje konja posvećen je bogu Marsu koji je u stara vremena bio bog pokrovitelj bog osvajanja novih zemalja. Konj je bio posvećena životinja kod svih ratničkonomadskih naroda.²¹ Najstarije ritualno pokapanje konja kao totemskog božanstva pronađeno je u stepama Ukrajine, prekretnice migracija indoeuropskih naroda. U vezi s konjem zanimljivo je opažanje J. Horvata, prema kojem je i još do danas u Turopolju pokraj Zagreba sačuvan običaj blagoslivljanja konja na dan Sv. Stjepana Mučenika.²² O pretapanju poganskih kultova u odgovarajuće kršćanske obrede još ćemo govoriti.²³ Lik svetog cara *rek, simbola društvenog jedinstva i blagostanja, bio je ritualno povezan sa žrtvovanjem stoke (bika, ovce, konja i dr.) u carskim svetištima, što potvrđuju različite povijesne tradicije Indoeuropejaca. Epitet Krišne bio je Gopala, Govinda, gdje je Go značio bik. Uputimo također na dijalektalne nazive kralja, vladara, pobjednika. U grčkoj tradiciji takve funkcije ima riječ wa-na-ka, gdje se car tumači kao pobjednik, gospodin, poglavar države. U toharskom je pojam kralj povezan s osnovom walo, wala. Isto značenje imaju slične osnove u keltskom i njemačko-balto-slavenskom: gotsko waldan (upravitelj), staroistočnonjemačko •waltan (upravitelj), litvansko valdyti (upravljati), staroslavensko vlada (gospodarim, vladam).

U vezi s tim od posebnog je značaja ime slavenskog 'mitološkog božanstva Volosa (Velesa) kao pokrovitelja stoke.

Mit

Spomenuta domaća stoka, bik, vol, konj, ovca poznati su kao često prisutni likovi mitoloških predodžbi »kod Pra-indoeuropejaca i kod drugih naroda. Mnogobrojne činjenice potvrđuju prastarost kultne i privredno-prijevozne uloge bika. Tragovi obožavanja bika već u ranom neolitu pronađeni su na širokom prostranstvu od Zauralja do Europe, što reflektira proces domestikacije bika (*Bos tauros*). Osnovni areal odomaćivanja bika je europski, gdje su preci bika bili zubri (*Bos primigenius*) i zapadnoazijski s podvrstama kratkonogog bika (*Bos brachygenius*). Uz to treba dodati da se zapadnoazijski areal smatra izvornim osnovnim žarištem te domestikacije.

S Balkanom su povezani najstariji pronalasci velike rogaste stoke, u trajnom odomaćivanju u kome su mogli sudjelovati raznovrsni etnosi. Time se tumači rasprostranjenost naziva, terminologije, neograničenih okvirima jezičnih jedinstava, odnosno migracijske osobine naziva divljeg \ domaćeg bika, na što upućuju i gore navedeni primjeri.

Najstarije slike životinja na stijenama kao dominantni siže prvobitne umjetnosti, interpretiraju se kao svetišta s nacrtanim mitološkim, poganskim kanoniziranim likovima.²⁴

Bikovi su na tim slikama ponekad predstavljeni sa solarnim znacima **na** rogovima, što upućuje na arhaične predodžbe o životinjama kao simbolima materijalnih i duhovnih principa, kao izraza snage, moći i bogatstva. Simbolika bika koji utjelovljuje kozmički početak nastavak je sličnog korištenja simbola bizona, koji karakterizira neolitsku kulturu Male Azije u 7. — 6. tisućljeću p. n. e.

U ritualima obožavanja bika na velikom prostoru od **Zauralja pa sve do** Europe promatraju se osobine slične indoeuropskoj mitologiji. Tragovi kozmičkog žrtvovanja, koje se odnosi na solarni kult vide se u *Rigvedi* u kojoj figurira bik posvećen suncu *Agha* i u čast kojeg se kolju dva bika pod *zvijezdom Agha {aghdsu hanyante gavo}*. Bik, tur nastupa kao vladar nebeskoga svjetla, topline. On se bori sa zmajem, gospodarom vode i podzemnog svijeta. Solarni kult nadovezuje se na lik bika u mnogim zemljoradničkim tradicijama. Sličan kult raširen je i u anatolijskoj tradiciji što je zabilježeno između ostalog u obredima - *bufonijama*, na primjer kao u blagdanima obrednog ubojstva svetog bika u starogrčkoj tradiciji ili u obredu tavrornahije na Kritu. Kult bika poznat je u drevnim kultovima Male Azije. Arhaične predodžbe o biku kao o kozmičkom božanstvu imaju odgovarajuće potvrde u egipatskoj, sumerskoj, drevno-semitskoj mitologiji. Kult bika je bio rasprostranjen širom Mediterana. Na tom je prostoru cirkulirala kultura *naroda mora* vezana s anatolijsko-istočnomediteranskom tradicijom, sa sjevernomornorskim stepama i kulturom Male Azije još iz doba neolita. U rudimentarnoj je formi taj kult došao do našeg doba u izgledu španjolske koride. Smatra se da je suvremena korida odjek drevnog kulta bika u Maloj Aziji i modifikacija mediteranske tradicije *sakralne igre s bikom* koja se završava njegovim žrtvenim klanjem. S tim je kultom bio povezan i mit o borbi nebeskoga boga - *Bika sa zmajem, drakonom* zbog žene, koja simbolizira plodnost prirode.

Tragovi obožavanja bika poznati su i u marš-ruti koja nas interesira u migracijama drevnih naroda od sjevernog Prichernomorja do Jadrana. Na mjestima tripiljske kulture odnosno u iskopinama naselja na obalama rijeke Rosj u Ukrajini pronađeni su modeli svetišta od gline okićeni rogovima bikova. Ovi su se pronalasci uspoređivali s kulturnom ulogom bika, bikovskih rogova i maski u kulturama Balkana 5-4 tisuću godina p. n. e.

Stočarska kultura Kelta, Ilira, drevnog stanovništva Balkana snažno je prožeta magijskim obožavanjem bika, tura. Prastari običaj slavljenja bika **ili** tura fiksiran je u folkloru Slavena pa tako i onih južnih. Slavenski običaj žrtvovanja bikova u čast *tvorca munja*, o čemu govori

Prokopij (4. st. n.e.), proistječe iz stare općeindoeuropske mitologije, između ostalog iz staroindijskih i starogrčkih predodžbi o bogu oluje (Indri, Zeusu) kao o biku. Kod istočnih Slavena ovome običaju odgovara obred klanja *ilinskog bika* za Ilijin dan, koji je zamijenio starog poganskog boga.

Već smo rekli daje ovčarstvo bilo podjednako važno kako u domaćinstvu tako i u mitologiji. Najstariji areal pripitomljavanja muflona (ovis aries musimon) prostire se od Krita i Male Azije do Irana. Drevne europske ovce proizlaze od muflona i povezane su s bliskoistočno-kavkaskom grupom ovaca, gdje je ovčarstvo bilo razvijeno od davnina. Na jugu se istočne Europe vrijeme pojavljivanja domaće ovce podudara s pojavom krupne rogate stoke.

U mitološkim sistemima ovca ima simbolični značaj. Pored bika i konja ona je jedna od osnovnih žrtvenih životinja posvećenih bogovima. Da je ovca često žrtvovana bogu Sunca i ognja potvrđuju različiti hetski pisani izvor i rimska tradicija u kojoj je *ouis* posvećena Kvirinu, pokrovitelju domaćinstva. U mitologiziranom umjetničkom slikarstvu ovca je često zamijenjena oblakom. Brojni su sibirski i centralnoazijski narodi smatrali ovcu životinjom koja donosi sreću - *ongan*. Ovčja se vuna upotrebljava u različitim ritualima, između ostalog posvećena je drvetu života. Žrtvovanje ovce povezivalo se s bogatstvom i snagom.

Bik i ovca kao obožavane životinje povezane su simboličnim značajem *rogova*. Rog je često atribut velikih božanstva plodnosti. U grčkoj tradiciji rogovi su simbol Apolona, u keltskim predanjima oni simboliziraju duhovnu moć. U kozmogonijskim mitovima rogovi ovce imaju solarni značaj, a rogovi bika lunarni. Simbolično obilježje imaju rogovi bika Šive. Kod Kelta rog svojom čvrstoćom simbolizira moć, zaštitu. U hebrejskoj i kršćanskoj tradiciji rog asocira na snagu, svjetlost, munju (u Božjoj ruci sijejavaju luči svjetla). Rog je također zaštita od zlih snaga, utjelovljuje veličanstvo, bogatstvo i uspjeh kraljevske vlasti. Semantički značaj krune na glavi vlastodršca treba povezati s mnogo starijim značenjem rogova, koji svojom simbolikom sežu sve do prastare stočarske kulture.

Ragusa

Na osnovi navedenih primjera pretpostavljamo da je Ragusa bila važan centar stočarstva koje je od prastarih vremena bilo poznato u ovim krajevima. U toponimu su se odrazile arhaične indoeuropske forme, koje se odnose na nazive domaćih životinja, velike i sitne rogate stoke, i koje imaju značenje ne samo bogatstva, blagostanja i trgovine nego i mitoloških svjetonazora. Prastarost stočarske kulture i mitološkog sistema koji se bazira na njoj dokaz su postojanja naselja na mjestu današnjeg Dubrovnika još od davnih vremena. Arheološki nalazi s ovog područja svjedoče o pretpovijesnom dobu njihova postanka, a i najstarija toponimijska svjedočanstva istočnog Jadrana pripadaju praindоеuropskim i indoeuropskim jezicima.

U svjetlu gore izrečenog može se pretpostaviti da ime Ragusa pripada upravo takvim nazivima koji su nastali kao rezultat migracija naroda-nositelja najstarijih indoeuropskih jezika. Toponim vjerojatno sadrži u sebi predodžbe davne stočarske mitologije koja seže u kulturu Indoeuropejaca. S obzirom da je već predslavensko stanovništvo istočnog Jadrana, između ostalih Iliri i druge etničke grupe, kultiviralo najprije stočarstvo, Ragusa je vjerojatno bila privredno i stočarski važna lokacija, koja je na početku funkcionirala kao privredni i stočarski tor u koji su se spuštali s planinskih pašnjaka u tradicionalnoj marš-ruti, planine — primorska obala, stočari s mnogobrojnim krdima.

Postupno, Ragusa se pretvarala u trgovinski i kulturni centar u kojem se obožavao zoomorfni totem. Na taj način kao da daljnje fonetske transformacije imena reflektiraju tradicionalnu kulturu, običaje i vjerovanja nekada snažnih i moćnih naroda Mediterana, u ovom slučaju naroda pred-romanskog razdoblja kojem i pripada ime Ragusa.

U funkciji božanstvenog lika kao totemskog pretka mogla je biti karakteristična životinja od bika do ovce. Osim konkretne životinje dopustivo je postojanje zooantropomorfno bića kojem su se posvećivali obredi upućeni totemu. Obožavanje stoke koja simbolizira bogatstvo, povezano je s trgovinom. Zato su u Ragusi, kao prastarom trgovačkom centru morali postojati obredi kulta, upućenog na dominantan zanat, na onu radinost koja je donosila bogatstvo, novac, blagostanje. Motivi takvog kulta pretvaraju se u sastavni dio čitavog mita u kojem dominira djelatnost duha - pokrovitelja, domaćina, sublimiranog u božanstvenom liku. U takvim mitovima i ritualima element animalizma reprezentirao se u prisnoj vezi s osnovnim predmetom zanata, privrede, a također s božanstvom ili duhom - pokroviteljem, odnosno životinjom i subjektom zanata - likom čovjeka sa zoomorfnim crtama. Može se pretpostaviti daje u obredima drevnog stanovništva Raguse postojao, poznat kod Indoeuropejaca, lik svetog pokrovitelja **rek*, koji bi štitio stoku kao bogatstvo i simbolizirao jedinstvo i blagostanje cjelokupnog društva s njegovim kulturnim centrom Ragusom. Taj totem, pokrovitelj, mogao je biti predstavljen zoomorfnim likom bika, vola, pa i ovce što se reflektiralo i u nazivu kulturnog centra koji sadrži u sebi odjeke tih prastarih fonetskih formi sa zoomorfnim kodom. Pokušali smo uputiti na takve moguće fonetske **forme** povezane sa stočarstvom, odnosno stočarskom mitologijom.

Tradicija osnutka grada u vezi s kultom bika poznata je u starim kulturama, između ostalog u Iranu. Na to upućuje legenda o postanku prve korezmijske dinastije, čiji su osnivači Sijavuš i njegov sin. Ukrajinska toponimija sadrži mnogo naziva s korijenom *tar-tor-tur = bik*. Poznat iz "Slova o polku" grad Tmutarakanj, smješten na Azovu gdje je fiksirano ime Hrvata, također se tumači kao grad Crnoga bika. Krimski lokacija Sivaš također se imenovala Bik, dok su se južne stepe imenovala Tavrija - od bikova (tavra) **na** tim stepama.

Identificiranje bika s carem, a grada sa sjedištem cara-bika također je poznato u starim tradicijama od Irana prema Ukrajini i dalje.

U imenima prastarih baktrijskih careva prisutna je komponenta *key*, u kojoj neki istraživači vide paralelu s imenom poljanskog kneza Kija, kao legendarnog osnivača Kijeva. Staroiransko *Key* prvotno je značilo *žrec, kralj, car*. Dinastija Kejanida povezivala se s junakom - kovačem, koji se zvao *Kova*. Taj kovač po imenu *Kova* borio se sa zmajem *Zahhako*. U epu "Šahnane" *Kova* poziva za sobom narod Kara. Ti su elementi analogni s kijevskom legendom o kovaču koji je pobijedio zmaja i spasio Kijev. Taj je heroj poznat kao kožar koji je znao pobijediti bikove."

S bikom različiti eposi najčešće uspoređuju vojnike, junake, careve, vrhovna božanstva. Takva je usporedba uobičajena u indijskom i iranskom epu. U staroukrajinskom spjevu "Slovo o pohodu Igorevom" česta je usporedba vitezova kao *jar-tur, bujtur* sa Suncem. U turkijskoj, mongolskoj epskoj tradiciji i u sumerskoj mitologiji bik je vojnik junak, vitez.

Kod poganskih Slavena ulogu božanstva stoke odigrao je Volos-Veles, poznat u staroruskim izvorima kao *skotij bog* (bog stoke). Taj bog već svojom etimologijom upućuje na predslavensko podrijetlo, imajući široke paralele u indoeuropskoj tradiciji.

Sličan tom u pretkršćanskoj kulturi poznatom božanstvu mogao je biti pokrovitelj i u poganskoj pretkršćanskoj Ragusi predromanskog, kasnije romaniziranog i kristijaniziranog stanovništva koje se ovdje od starih vremena bavilo stočarstvom. S dolaskom Slavena, koji su bili pogani, ta tradicija koja se već gasila pod pritiskom kršćanstva kao da se revitalizirala. Funkciju pokrovitelja stoke, novca i bogatstva preuzeo je na sebe slavenski Volos - Veles, tipološki sličan mitološkim predodžbama predslavenskog naselja Raguse. On se pretvorio u pokrovitelja naselja dok se s postupnom krsćanizacijom takvo pogansko božanstvo transformiralo u svetog Vlaha, što također ima prilično široke analogije u slavensko-neslavenskom svijetu. Ali o tome detaljnije povodom rekonstrukcije toponima Dubrovnik, kao mitološko-zemljopisnog naziva.

Dakle, u tumačenju imena Raguse kao prastarog naziva koji potječe od nositelja indoeuropskih jezika iz vremena velikih migracija, polazimo od toga da je to naselje postojalo još prije dolaska Slavena. To znači da je verzija o nastanku Raguse poslije rušenja Epidaura sumnjiva.

Epidaur

Kao i Ragusa, Epidaur je mogao biti jedan od primorskih centara povezan s dominantnim djelatnošću, stočarstvom u prvom redu, i primjer mitološkog zemljopisnog naziva. Ali, prema podrijetlu on je mogao pripadati nekom drugom etnosu, starogrčkom najvjerojatnije, koji se naslojavao na kulturu prethodnika, tipološki također indoeuropsku. Naša pretpostavka zasniva se na pokušaju povezivanja toponima Epidaur s indoeuropskom osnovom *^auro* u značenju *divlji bik, tur*: grčko *tauros* latinsko *Bos tauros* (vol, bik), staronjemačko *stiuri*, novonjemačko *siere* (bik, vol).

U II. stoljeću naše ere u Rim je dospio maloazijski mit taurobolija. Kult te životinje (tavros, tur) poznat je i u praslavenskim običajima - kod Kelta (Kelti-taurijski), koji su se klanjali keltskoj Velikoj Majci (Rhiaunon-Epona). Taj je kult bio povezan sa žrtvovanjem crnog i bijelog bika. Predodžbe o bikovima, bijelom i crnom, o njihovoj međusobnoj borbi od koje su zavisile različite meteorološke pojave poznate su i kod Hrvata istočnojadranske obale, u Dalmaciji, Istri i drugdje.²⁶

Rekli smo da je kult bika, vola, utjecao na toponimiju. Jedan od pri-mjera refleksije imena *bizon* u zemljopisnim nazivima može biti toponim Vesontio (prijašnje ime Besançon) koje se povezuje s mitologijom Kelta.²⁷ Postanak zemljopisnih naziva od takvih imena prisutan je i u slavenskoj toponimiji, pa tako i u južnoslavenskoj gdje promatramo niz naziva s osnovom *tur*: Konkretni se elementi zoomorfnog koda mogu ujedinjavati u čitave komplekse: životinja - bilje - nebesko svjetlo - božanstvo itd.²⁸ O povezanosti kulta bika, vola s kozmogonijskim mitovima, pa tako i simbolikom stabla, duba, još ćemo govoriti. Ovdje bi htjeli skrenuti pozornost na opće-indoeuropski naziv *drveta*: staroiransko *daur*, genitiv *darō* (dub), *daurde* (lirastovina), hetsko *taro*, staroindijsko *dauru*, *daru* (stablo drveta). Općeindoeuropski naziv stabla u nekim dijalektima predstavljen je značenjem dub i izražen je osnovom s alternacijom **te/oru-/*/ me/ou*. Takvo je značenje prisutno u dijalektima dva različita areala - u keltskom a također i u starogrčkom, makedonskom, albanskom. Odavde ova značenja postuliraju općeindoeuropsku osnovu. S izvornim značenjem riječi drvo, dub povezuje se i značenje [^]a[^], čvrst (latinsko *durus* u značenju čvrsti, snažan, moćan). Obilježje jačine prenosi se na čitav kompleks pojmova: siguran, čvrst, pouzdan: gotsko *triggus*, staroir. *ti'vggr*.²⁹

Na takav se način može pretpostaviti da ime Epidaur akumulira u sebi različite pojmove povezane najprije s mitološkim značenjem i obožavanjem tura, bika kao simbola moći, snage, sigurnosti. Sastavna je komponenta takvih vjerovanja i obožavanja drveta kao važne sastavnice kozmogonijskih mitova. Sličnu povezanost kompleksa drvo - dub - božanstvo - bik/vol promatrat ćemo i u Dubrovniku. U ovom je slučaju važna pretpostavka o značaju zoomorfnog koda, taurosa u formiranju toponima Epidaur, koji je u mnogobrojnim latinskim tekstovima bio obilježavan kao Epitaurum.

Takva interpretacija još jednom potvrđuje ulogu stočarske tradicije u ovom području i njezin odlučujući značaj u formiranju toponima Ragusa. Ta dva istočnojadranska toponima pripadaju onima koji oslikavaju razvijen sistem privrednih i mitoloških svjetonazora različitih naroda, koji su u razno doba naseljavali ovu regiju. Ako je Epidaur - mitološki naziv koji je ovdje odigrao ulogu sličnu ulozi Raguse, onda se može pretpostaviti da su ova dva lokaliteta pripadala različitim etnosima, ali da su ipak bliska što se tiče mitoloških predodžbi, jer su vezani kultom stočarstva. Epidaur, kao što smo rekli, bio je više romaniziran, starogrčki što se tiče podrijetla i stanovništva, dok je Ragusa kao ime pripadala nekom starijem narodu, i nastala je kao rezultat prastarih stočarskih migracija koje su išle u ovome pravcu iz različitih smjerova.

To je ime moglo nastati u mediteranskom krugu naroda mora ali i drugim putovima. Novo naslojavanje mitoloških kultura pristiglo je iz zakarpatskoga pravca, što je izraženo u imenu Dubrovnik koji sadrži podatke o duhovnoj kulturi novih osnivača grada.

Prilikom takvog istraživanja neminovno je uvažiti ulogu supstrata, što smo ovdje i pokušali iznijevši pretpostavku o starim indoeuropskim korijenima toponima Ragusa, koji je mogao postati kao rezultat prastarih migracija naroda iz pradomovine indoeuropske kulture. Ova marš-ruta osim drugih, mogla je prolaziti i preko sjevernog Pricnomorja, Karpata - sve do Jadrana. Istom povijesnom trasom tijekom sljedećih stoljeća stizala su ovamo slavenska plemena, što između ostalog potvrđuju i neke analogije u poganskim predstavama Hrvata i njihovih prethodnika. Te analogije možemo vidjeti prilikom rekonstrukcije duhovne kulture pretkršćanskih Hrvata, koja je zabilježena u imenu Dubrovnik.

2. MITOLOŠKI KORIJENI DUBROVNIKA

Etimološke dileme

Pokušali smo pokazati da je jadranska toponimija kao riznica pretkršćanske kulture Hrvata bila značajan element u planu rekonstruiranja duhovne kulture Hrvata pretkršćanskoga razdoblja. Jedan od primjera je i toponim Dubrovnik, čija etimologija i danas izaziva diskusije povezane s najranijom poviješću grada skrivenom u legendama i predajama. U velikoj znanstvenoj literaturi o postanku Raguse - Dubrovnika nailazimo na verziju djelomice izgrađenu na podacima Konstantina Porfirogeneta prema kojem je Ragusa osnovana poslije rušenja Epidaura (između 612. i 614. g.), smještenog 12 km južnije od Dubrovnika. Prema toj su se verziji stanovnici Epidaura, spašavajući se od slaveno-avarskih upadanja u Dalmaciju, nastanili na kamenitom otoku Lave. Bio je to početak Raguse, koja se s doseljavanjem Slavena pretvorila u Dubrovnik.⁷

Oslanjajući se na tu hipotezu znanstvenici su na različite načine tumačili podrijetlo toponima Dubrovnik, ali su se diskusije uglavnom svodile na tvrdnju o slavenskoj ili neslavenskoj prvoj osnovi imena. Poznati lingvist, romanist P. Skok povezivao je naziv grada s osobinama područja, gustom hrastovom šumom koja je nekoć opkoljavala romansko naselje Ragusu, prema čemu je nastao slavenski dpbroven (Dubroven) sa značenjem grada u šumi.¹

Godine 1961. učenik P. Skoka romanist Ž. Muljačić iznio je tezu o romanskoj prvoosnovi toponima Dubrovnik. Prema analogiji s mnogobrojnim primjerima pučkog osmišljavanja romanskih naziva u Dalmaciji on je tvrdio da je ime Dubrovnik nastalo kao rezultat slaveniziranja izvornog romanskog, točnije vulgarnog romanskog naziva Kaštelu (m) de Epidauru novo u

značenju nova Epidaurova tvrđava koju je slavensko stanovništvo, polazeći od drvene građe u toj tvrđavi nazivalo Dubrovnik.³

V. Putanec, također romanist i učenik P. Skoka, 70-ih godina izjasnio se protiv slavenske prvoosnove Dubrovnika i vidio u njoj romanski supstrat - ojkonom Epidauru(m), kojeg su prenijele izbjeglice iz svog porušenog grada, da bi se u rezultatima pučke etimologije taj naziv transformirao u Dubrovnik.⁴

Novu verziju romanske teorije iznio je lingvist D. Alerič. On se kritički osvrnuo na svoje prethodnike: poriče prisutnost kako praslavenskog termina Dobrova i pridjeva dgbroven tako i romaniziranog grčkog ojkonima Epidauros i gore predložene sintagme. U imenu Dubrovnik D. Alerič vidi: “skriveni romanski apelativ: zbijeni skup kuća, opasan zidinama grad” i smatra da je s obzirom na postojeće prirodne težnje ka pojednostavljenju moguće da se u ojkonomu Dubrovnik zajedno s apelativom skriva i pridjev. Poslije pregleda različitih fonetskih promjena koje autor dopušta u takvoj transformaciji, on zaključuje da se u slavenskom imenu grada Dubrovnik sakriva romanska toponimijska sintagma “Ad orbe nova” u gore spomenu-tom značenju. Takav su naziv, pomalo im neprirodan, Slaveni preinačili u Dubrovnik, tvrdi autor.⁵

Spomenuti su istraživači u potrazi za romanskim utjecajima u kulturi Dubrovnika polazili od osnovnog značenja ojkonima Epidaur, koji se smatrao najstarijim naseljem u okolici današnjeg Dubrovnika. Etimologiju Epidaura poznati je povjesničar G. Novak izvodio iz staroirskog deuro (drvo, šuma). Prema njemu je ilirsko epi značilo iza, dok je cijeli toponim značio-iza šume, prema osobinama kraja, dakle, velike i lijepe šume koje danas nema a u dalekoj je prošlosti mogla biti na mjestu današnjeg Cavtata, gdje su nađeni ostaci Epidaura.⁶

Posebnu je poteškoću predstavljao toponim Ragusa, o čemu smo već govorili, u kojemu se nisu mogli pronaći romanski utjecaji. Zato se govorilo o izvornosti imena otočića Lau, Lave, Laus od kojeg je moglo postati Raguza, Raus, Rauzium, Raguzium. Međutim, istraživanja zadnjih godina pokazuju da je naselje na mjestu Raguse postojalo još prije no što su Slaveni početkom 7. st. srušili Epidaur, što je izazvalo sumnje u verziju o stanovnicima Epidaura kao osnivačima Raguse. Još je P. Skok zajedno s drugim lingvisti-ma upozoravao ne samo na niz prastarih istočnojadranskih toponima neromanskog stanovništva već i na činjenicu da je početak slaveno-romanske simbioze u romanskim gradovima teško odrediti, što je slučaj i s toponimom Ragusa koji je nastao još u razdoblju prije Rimljana i prije Elina.⁷

Nažalost daljnjih razrada te teorije nije bilo. Hrvatski su znanstvenici više pažnje posvećivali traganju za romanskim slojevima u kulturi Dalmacije, odnosno Dubrovnika.

Rekonstrukcija kulture predromanskoga doba suočena je s nizom poteškoća, ponajprije izvornog plana. Toponimski podaci, koji u svojoj osnovi sadrže povijesnu motivaciju i koji su kao takvi društvena pojava, u rekonstrukciji stare kulture podjednako su važni kao i drugi

izvori. Jezična obilježja osnovnih elemenata krajolika, gradova, rijeka itd. (ako ih tumačimo u kulturno-povijesnom kontekstu) govore o njihovoj tijesnoj vezi s etnogenezom i svjetonazorom, poviješću prastarih naroda.⁸

Sastavni je dio povijesnog zemljopisa Slavena s izraženim tragovima. mitoloških imena i hrvatska toponimija. Istraživanja s velikih teritorija raseljavanja Slavena svjedoče o snažno mitologiziranoj ranijoj povijesnoj tradiciji obogaćujući sliku rasprostranjenosti i transformiranja starohrvatske mitologije. Osobit je značaj te grade u očuvanosti poganskih relikata koji se n. različit način suživljavaju s ranijim i kasnijim komponentama. U hrvatskoj se znanosti ukazivalo na vezu pojedinih zemljopisnih naziva s mitološkim predodžbama Slavena, što su u nizu publikacija analizirali R. Katičić, F. Šimunović i drugi autori.

Značaj toponimije u proučavanju daleke prošlosti, koju je teško točni odrediti kada je riječ o mjestu, vremenu, jezičnoj pripadnosti i sadržaju naglašava P. Šimunović ukazujući na čistoću toponimskog bogatstva istočnog Jadrana koje postupno nestaje kao i drugi spomenici starine.⁹ Hrvatski toponimski materijal traži više usmjerenog i sistematiziranog proučavanje u širokom općeindoeuropskom kontekstu. Već smo naglasili da je u istraživanju etimologije toponimskog kompleksa Dubrovnik-Ragusa-Epidaur neminovno uzeti u obzir mogućnost transformiranja svjetonazornih predodžbi prastarog stanovništva, što smo pokušali pokazati na primjeru toponim. Ragusa-Epidaur. Kulturni krajolik Dubrovnika sadrži niz elemenata pretkršćanskoga podrijetla, koji su na svoj način uklopljeni u njegov današnji renesansno-barokni izgled. Utjecajem mitoloških predodžbi obilježene su najstarije dubrovačke kronike. Nažalost, svemu tome istraživači nisu poklanjali dovoljno pažnje iako su još početkom ovog stoljeća hrvatski filolog N. Nodilo i kasnije psiholog V. Matić¹⁰ iznijeli niz zanimljivih opažanja u vez s duhovnom kulturom Dubrovnika pretkršćanskog razdoblja.

Pokušat ćemo u toponimu Dubrovnik pronaći tragove poganskoga kulta jer je on klasičan primjer situacije u kojoj se, prema opažanju R. Jacobsona kult bez obzira na nestanak čvrsto očuvao.¹²

Već smo rekli da su u imenima Ragusa i kasnijem Dubrovnik tragovi prastarog centra sa snažno razvijenom mitološkom tradicijom različitih epoha i etnosa. Jezgro toponima Ragusa pokušali smo povezati s mitološkim predodžbama tradicionalne stočarske kulture ove regije. Toponim Dubrovnik sagledat ćemo u kontekstu mitoloških predodžbi Hrvata kasnijeg zemljoradničkog razdoblja. U osnovi toponima Ragusa zoomorfni je kod, a pretpostavljamo da je u osnovi hrvatskog imena Dubrovnik vegetativni. Oba su simbola bila povezana s mitološkom i privrednom djelatnošću stanovništva. Bez obzira na različita etnička podrijetla ovih simbola njihovi mitološki sistemi mogli bi biti tipološki srodni, kao oni koji su pripadali općoj indoeuropskoj kulturi i koji su u ovu regiju došli u različito vrijeme ali istom povijesnom trasom prastarih migracija kroz sjeverno Pricrnomorje, drugu pradomovinu Indoeuropejaca.¹³

Istočnojadranska je obala, s gradovima odavna uključenim u razvijeni sistem trgovine Mediterana, bila jedna od regija migracije prastarih naroda. Arheološka istraživanja iz okolice Dubrovnika svjedoče o njezinoj nastanjenosti još u prapovijesno doba.⁷⁴

Pojedini toponimi ove regije neromanskog podrijetla dokaz su duboke starosti tradicionalno razvijenih kultura na hrvatskim obalama. Valorizirajući toponim Ragusa u kontekstu kulture predromanskoga razdoblja pokušali smo pokazati daje Ragusa jedno od najstarijih naziva istočnojadranske toponimije, nastalo tijekom migracija nositelja indoeuropskog jezika.¹⁵

Na Ragusu kao jedan od najvažnijih centara Dalmacije ukazuje i Konstantin Porfirogenet. Stanovnici Raguse od najstarijih su se vremena bavili stočarstvom. S jačanjem grčkog a zatim i rimskog utjecaja Ragusa postupno slabi, a Epidaur, koji je bio smješten u blizini, postupno preuzima funkcije tog nekadašnjega ritualnog i trgovinskog centra. Ovdje podsjećamo da etimologiju Epidaura također vezujemo uz tradicionalno razvijen kult stoke u prijadranskoj regiji. Na ovim su područjima toponimi s početnim taur rašireni, primjerice: Tauresion — danas Taor u blizini Skoplja, Taurunum - danas Zemun, Taurianum koji se spominje 1766. g. kao naselje na Kosovu, Tauris - otok koji se spominje u vezi s opsadom Epidaura 47. g. p.n.e. i kako pretpostavljaju današnji otok Ščedro (talijansko Toncola, Dorkola)⁷

Ovamo bi mogli spadati i nazivi za klisuru Taorsko, naselje Taor u Makedoniji i rijeka Tara u Crnoj Gori, gora Tara te drugi zemljopisni nazivi Tar, Taranj, Taras, Tarčin i dr.

Dakle, kao i Ragusa Epidaur je bio uključen u razvijen sistem kulta stoke, ali kao trgovački i ritualni centar mogao je pripadati drugom etnosu, najvjerojatnije starogrčkom. Ragusa se kao starije naselje nekog arhaičnog etnosa postupno helenizirala, romanizirala i gubila značaj centra ove regije. Epidaur postaje novi centar bizantske vlasti sve do slavenskih upada.

Dubrovnik

Pri upadima u Dalmaciju Slaveni su najžešće udarali na bizantske bedeme. Epidaur je bio porušen a njegovi su stanovnici pronašli utočište u postojećoj ali dekadentnoj staroj Ragusi, koju su, ponovno ojačavši, vratili u život. Funkciju Epidaura preuzima Ragusa i zato kozmograf iz Ravene piše: "Epidaurum id est Ragusium". S dolaskom Slavena prastaro se naselje ponovno pretvara u važan kulturni i trgovački centar. Da su Slaveni ovdje zasnovali svoje naselje i u njemu imali svoje kultne obrede govori već samo ime njihova obitavanja - Dubrovnik. Pokušat ćemo ga protumačiti u kontekstu duhovne kulture Slavena.

Pomijeranje se Slavena u pravcu istočnojadranske obale realiziralo postupno, još prije 7. stoljeća. Prema Pentivgerovim tablicama, Jordanovim i Prokopijevim djelima i drugim antičkim izvorima, Anti i Slaveni su već u 3. st. ravnomjerno išli u jugozapadnom pravcu.

Zajedno s drugim plemenima u području Podunavlja i djelomično Balkana već u 3. - 4. st., gdje su se stapali s autohtonim stanovništvom, a u vremenu od 5. do 7. st. veliki se migracijski val Slavena uputio u centralnu i jugoistočnu Europu odsjedajući na Balkanu.”

O tipu tog vala svjedoči i Joan Efeski. On 80-ih godina 6. st. piše da su Slaveni, munjevito prešli cijelu Eladu, zemlje Fesalonike i cijele Trakije i pokorili mnoge gradove i tvrđave. Pustošili su, porobljavali, palili, osvajali i postali gospodari zemlje.*

Poznato je da su u slavenskoj kolonizaciji Balkana svoju ulogu odigrali nomadski Avari. Sredinom 6. st. Slaveni upadaju na Balkan s turkijskim stočarskonomadskim plemenima, što je moglo ostaviti traga u toponimiji i kulturnoj tradiciji osvojenih zemalja. Već smo pokazali da u lirsavskoj toponimiji, primjerice u istočnojadranskoj, postoji niz toponima koji se mogu povezati s tim istočnim pravcem, dok veza staroiranske i hrvatske toponimije zahtijeva posebno proučavanje.

Postupno se Slaveni oslobađaju avarske dominacije. Avari nestaju s povijesne pozornice. Napomenimo da se premještanje Slavena u jugozapadnom pravcu realiziralo povijesnom trasom starih migracija od sjevernog Primorežja preko Karpata prema Jadranu. Određeni fragmenti ove marš--rute obilježeni su tragovima Praslavena. Pretpostavlja se da su keltski, italjski, ilirski i slavenski jezici još u 2. tisućljeću bili dijalekti jedne te iste jezične zone sjeverne i srednje Europe. Od prastarih su vremena Iliri naseljavali oblasti Karpata, odlazili su prema Dunavu, prema Balkanu još od 2. tisućljeća p.n.e. Dalmati, koji su se bavili ovčarstvom kao tradicionalnim zanatom stanovništva Karpata, imaju ilirsku podosnovu. Stočarstvo koje je bilo rasprostranjeno u tradicionalnoj marš-ruti pastirskih migracija, gorski pašnjaci - primorje, stimuliralo je kontakte na širokom prostoru od Karpata do Jadrana. Prastaro je stanovništvo na Jadranu očuvalo veze sa Slavenima. Na takav je način marš-ruta Karpati-Jadran morala biti poznata slavenskim plemenima pa se kretanje Slavena ka bogatim trgovačkim i kulturnim centrima jadranske obale realiziralo povijesno ugodnim migracijskim putevima. Od sredine 6. st. raseljavanje Slavena nije više bilo kaotično, već s određenim ciljem osvajanja bogatih naselja.²

Među Slavenima su cirkulirale vijesti o profilu određenih zemalja, o kvaliteti života u njima. Oni koji su se prije 7. st. nastanili u prijadranskoj regiji održavali su vezu s osnovnom masom Slavena koja se nalazila u zoni Karpata i šire. Signalizirajući usmenim putem o mjestima svoga obitavanja i postojanja, Slaveni kao da su orijentali svoje istoplemenike na osnovne puteve raseljavanja. U ovom bi kontekstu možda trebalo obratiti pažnju na jednu od prastarih magijskih formula u staroruskoj tradiciji. Funkcija puta, pojam o dalekim zemljama i migracijama tamo se fiksiraju u sljedećem magijskom zaklinjanju: “Poći ću ja u polje, s mora na more, kroz šume guste, kroz brda visoka, kroz doline široke. S mojih vrata tri staze vode. Prva staza - u tamne šume, druga staza - u čisto polje, treća staza - prema sinjem moru.”

Prvotna pomijaranja Slavena prema Jadranu još nisu mogla odigrati tako bitnu ulogu kakvu je odigrala kolonizacija Slavena na Balkanu u slijedećim razdobljima. Bizantski izvori svjedoče o premještanju Slavena tijekom 5. - 7. st. i njihovu jurišanju na granice Bizantskog Imperija, što govori i o njihovoj vojnoj moći. Anti i Sklaveni (Slavini) pristizali su kao velika vojnopolitička ujedinjena plemena s razvijenom etničkom svijesću, sa sličnostima u običajima, jeziku i fizionomiji, što potvrđuju i arheološke iskopine.³

U isto se vrijeme očuvala predodžba o snazi i veličini slavenskoga svi-jeta što je imalo poseban značaj na slavensko-neslavenskom pograničju. To se osjećanje kasnije reflektiralo u svijesti Hrvata gdje praslavenska antiteza mi - oni nije gubila svoje aktualnosti tijekom stoljeća.⁴

Rezultat slavenske dominacije u oblasti jezika, materijalne kulture i vojnopolitičke organizacije bio je postupno asimiliranje autohtonog stanovništva, pojedinih grupa koje su bile potisnute u planine primorske Dalmacije i na jadranske otoke.

Svojevrsan je model tog procesa refleksija slavensko-neslavensk simbioze u prijadranskoj regiji, toponimijski par Ragusa - Dubrovnik.

Dopuštamo daje Ragusa u kretanju Slavena bila određen cilj. Slavensk. su plemena odabirala marš-rute koje su vodile u sigurna mjesta.⁵ Prastari s-Slaveni imali svoj mitološki zemljopis u kojem su osnovne elemente kraja lika povezivali s kozmogonijskim i etnogenijskim mitovima.⁶

Prilikom raseljavanja i nastanjivanja veliku je ulogu odigrala zemlja pisna osobitost kraja kojeg su odabrali za život. U cjelokupnoj etničko povijesti zemljopisje imao osobit značaj i bio je odlučujući faktor u odabir mjesta življenja. Prema opažanju etnologa Lj. Gumiljova svaki se etnos suod nosio sa svojim okolišem u kojem je nalazio sve ono što mu je potrebno za život. Gubitak tog specifičnog suodnosa između etnosa i okoliša bio je nepopravljiv za etnos, vodio je iskrivljenju i okoliša i etnosa.⁶⁷

U svojim su selidbama stari Hrvati tražili mjesta za održavanje svoj. prastarog kulta. Topografski je smještaj slavenskih svetišta uglavnom ovisio o reljefu. Prema arheološkim podacima poganska su svetišta obično bila smještena na uzvišicama, na teritoriju s gorskim reljefom, na brdima. Ova s' uzvišenja morala dominirati cijelom okolinom. Takve su kriterije imali i oni Hrvati koji su pridolazili s karpatskih predjela i birali svetišta od Hrvatsko[^] zagorja do Jadrana. Na tim su uzvišenjima oni stvarali svoja naselja.

Dubrovnik, njegov naziv i zemljopisne značajke blisko su povezani s. svjetonazorom tih starih Hrvata. Travunija, odnosno Tribunija kod Dubrovnika, 'sadrži niz toponima mitološkog podrijetla. Ragusa, smještena uz mor a pod planinom s hrastovim gajem svojom je značajnom

lokacijom odgova rala mitološkim predodžbama starih Slavena. Oni su u toj lokaciji vidjel mjesto za održavanje svoga kulta. Nije isključeno da su u ovom prastaroir centru trgovanja stokom i kultnom središtu vezanom s poganskim predodž bama starog romaniziranog stanovništva, Slaveni, koji su u određenim-elementima imali sličan mitološki sistem, živjeli i prije onog snažnog migracijskog vala. Novi moćni val Slavena koji su porusili Epidaur odredi» je daljnju sudbinu tog prastarog naselja koje je postalo osnovnim ritualnim-centrom slavenskoga, tj. hrvatskoga stanovništva u ovoj regiji. Pokazat ćemo to rekonstruirajući različite tragove mitoloških predodžbi reflektirane i raznovrsnim reliktima, ponajprije u imenu grada.

Mada je traganje za etimologijom riječi mitološkog karaktera zbog dvoznačnosti tih pojmova otežano, ipak je rekonstruiranje mitopoetskog modela svijeta uspješno zahvaljujući posezanju za različitim izvorima, ponajprije paleontološkim, biološkim, etnofolkloškim, lingvističkim, povijesnokulturnim i drugim.⁷ Posebice su važni rezultati rekonstruiranja onoga sklopa prirodnih realija (V.V.Ivanov) na osnovi kojih se može dobiti točna ekološka karakteristika prirodnog okoliša s kojim su povezani vegetacijski i životinjski nazivi praslavenskog i općeindoeuropskog jezika.

Dubrovnik je slavenski toponimijski tip vezan s osobitostima krajolika kojije oduvijek utjecao na povijesni zemljopis naseljenih punktova. Mada u okolici današnjeg Dubrovnika nema hrastove dubrave, s kojom su tradicio-nalno povezivali njegov nastanak, onaje bez sumnje postojala u prošlosti. Poznato je da okoliš svojim osobitostima utječe na formiranje toponima, koji tako čuva sjećanje na šume, rijeke i druge prirodne elemente kojih možda više nema. Zajedno sa zemljopisnim osobitostima i svjetonazomi su aspekti nezaobilazni u povijesnoj genezi naziva kao rezultata ne samo osobitosti pros-tora već i društva koje tu živi i imenuje svoje obitavalište. Stoga u analizi i rekonstruiranju etimologije određenog toponima moramo uzeti u obzir i način socijalnogospodarskog razvoja kao prvog zakona toponimije.⁸ Pokušat ćemo rekonstruirati skup prirodnih realija reflektiranih u nazivu Dubrovnik.

Trava

Vegetativni prizvuk u osnovici imena Dubrovnik stavlja ga u red vrlo starih, ranih naziva. Toponimi s takvom osnovicom prilično su rasprostranjeni u slavenskom svijetu, od donjega Zavolžja na istoku pa sve do Jadrana. U hrvatskoj su toponimiji lokaliteti s imenom Dubrava prilično brojni.⁹ U Ukrajini ih je poznato više od stotinu s osnovom dub, što se prenosi i na hidronimiju,¹⁰ te više od 150 naziva mjesta s osnovom gaj, u značenju šuma, gaj,dubrava.”

Toponimi Dubrova, Dubrovica, Dubrovka itd susreću se u Ukrajini, Bjelorusiji, Moldaviji, Hrvatskoj itd., dakle na širokom slavenskom prostoru. U slavenskoj se zemljopisnoj terminologiji ova riječ povezuje s pojmom listvena (mala čista šuma, gaj, hrastov gaj, dubrava). U isto je vrijeme u dijalektima taj naziv povezan s travom. Naprimjer, u bjeloruskom Polišju to

je trava u šumi, u uralskoj dijalektologiji to je pokos u šumi, (krave dubrave pojele blizu kuće i legle). U srednjouralskim dijalektima sinonim za dubravu je sijeno, dubrovná šuma (šuma s bogatim pašnjacima), dubrave su šumski pokosi oko kojih su osamljena stabla ili šumarci.²²

Od iznesenih značenja dubrave najvažnije je bilo ono s osobinom dohre trave[^] i pašnjaka uz sumu ili gaj. Analizirajući hrvatski toponim Dubrovnik s aspekta njegovih zemljopisnih osobina moramo naglasiti da taj prastari grad smješten ispod vapnenaste planine što i ne pogoduje rasi guste, bogate šume. Stoga je za nase istraživanje bitna trava koja se zcn dubrovnik (teukrium chamaedrys) a raste na stepskim predjelima, u liste padnim i borovim šumama, na šumskim čistinama, na kamenitim i golir obroncima, na pijesku, dakle, na zemljištu tipičnom i za Dubrovnik. Ta j trava zastupljena na prostoru cijele Ukrajine, na Krimu, Kavkazu i dalje d Zakavkazja.¹⁴ Kao južnomediteranski tip trave ona raste u relativno sličnir ekološkim zonama od Jadrana do Kavkaza. Istovremeno, kao da obilježav put prastarih migracija. Poznata je i u stepama Pricmomorja i na gomjir dijelovima Jadrana. Ta se biljka ispočetka zvala dubrovnik, što je još uvijek uobičajeno u suvremenom ruskom jeziku, dok je u ukrajinskom taj prastari slavenski naziv zamijenjen narodnim imenom samosil gajovij. U hrvatskom se jeziku ta biljka zove dubac, dubać što ukazuje na zajedničku latinsk osnovu.

Postanak toponima na osnovi vegetativnih osobina nadaleko je pozna” U istočnojadranskoj su toponimiji takvi nazivi vezani za najstarija mjest. slavenske kolonizacije, najčešće smještena u nizinama, ispod planina, gdje su nastajala prva slavenska naselja.²⁵ U istarskoj su usmenoj književnost sačuvane legende o nastanku nekih zemljopisnih naziva s dolaskom Slavena, koji mjesta za život, između ostalog, odabiru i prema plodnosti zemlje.¹⁷

Važno mjesto vegetacije u ljudskom životu odrazilo se i na mitološki sistem. One su dio mitologije i to počinjući od zemlje - materinskog prvo početka i života pa sve do meteoroloških faktora koji utječu na vegetaciju.²⁸

U svim kulturama postoji kult vegetacije s različitim obrednim aktivnostima vezanim uz kozmogonijske mitove. Biljka može biti simbol, oznak; božanstva. U mnogim je tradicijama biljka izomorfna čovjeku, vezana je . mitološkim likovima i ima konkretno značenje u ceremoniji izbora poglavara. a određene su biljke ponekad povezane s djelatnošću tzv. kultnog heroja. junaka. U nizu se mitoloških sižea kult vegetacije identificira s pojmon-plodnosti, boljitka, bogatstva. Mnoge se biljke, cvjetovi, plodovi suodnose s obredima muškog i ženskog djetorodnog početka, dakle s pojmovima geni-talija. Konkretni elementi vegetativnog koda, kao i zoomorfnog, mogu tvoriti cijele komplekse: božanstvo - nebesko svjetlo ili pojava - životinja - vege-tativan simbol itd.

Ove i druge osobine vegetativnoga kulta imaju brojne ilustracije i hrvatskim narodnim običajima.²⁹ Poznata je veza između božanstva grome Peruna i perunike (iris germanika). Hrvati taj cvijet još nazivaju cvit nebeski, bogiša, zastitnik kuće. U okolici su Dubrovnika “taj

cvit sadili na njivama da bi ondje štitio polja od nevremena”. Govoreći o različitim tragovima mito-loških predodžbi u okolici Dubrovnika, hrvatski mitolog N. Nodilo ukazuje na biljku vidac, vidovu biljku koja je rasla “upravo u Dubrovniku” i koja figurira u narodnim ljubavnim pjesmama s motivima oplodnje u kojima Nodilo vidi tragove kulta poganskog boga Velesa.²⁰

Ideja vječnog života i plodnosti može se realizirati u sintezi pojmova, ukupnosti biljaka i drugih simbola. Biljka simbolizira bogatstvo, stablo je simbol nebeskog boga plodnosti, izobilja, što je povezano i sa stočarstvom. Zato su zemljopisni nazivi rezultat kompleksa pojava. Oni sintetiziraju vegetativne i životinjske simbole, nebesko svjetlo, božanstvo itd. Tako se u staroarmenskoj predaji iz 7. st. našeg doba govori da su se osnivači Kijeva popeli na goru koja se zvala Karkeja. Tamo su našli prekrasno mjesto s čistim, prohladnim zrakom, prostor za lov s izobiljem trava i drveća. Stoga su tu osnovali naselje i postavili svoja dva idola.²¹ Ovdje treba spomenuti da se u jednom od tumačenja etimologije toponima Kijev spominje i mjesto obraslo travom i trskom.

Toponim Ragusa sadržavao je kompleks pojmova u kojima je uz zoomorfni prisutan i vegetativni kod. U različitim se izvorima spominje lug, močvama polje između kamenitog otočića Lausa i priobalne zone. Na ovom je močvamao lugu kasnije podignuta Crkva sv. Vlaha. U istočnojadranskoj toponimiji lug znači šumu na močvarnom terenu, trstik, dubravu.²²

U vezi se s Ragusom spominje i trstik, rogoza koja je ovdje rasla, močvama trava. Različiti nazivi trstika i sličnih biljaka govore o njihovom simboličkom udjelu u ritualnim obredima. Naime, naziv air (ukrajinski narodni naziv gair, tatarsko zelje, javorov korijen, jar i dr.) prema legendi donesenje u Ukrajinu na kopitima tatarskih konja. Tatarski sujahači korijen te biljke smatrali svetim znakom i s njim su posvećivali vodu. Osim toga korijen su te biljke stavljali u kožne vreće s vodom kako bi je osvježili.²³ U narodnoj se veterini air koristio u liječenju stoke, koju su vodili na pojilo na obalu obraslu tom trskom. Liječenje stoke kupanjem u moru bilo je raspros-tranjeno i u stočarskoj tradiciji prijadranskih pašnjaka.²⁴ Širom se Ukrajine na blagdan Svetog Trojstva air unosio u kuće. Zanimljivi su nazivi za rogoz (visoka, priobalna biljka, trska) u različitim jezicima: ukrajinskom rogiz, paločnik, kijatina, palka, kijahi, rekogiz, rog, čakač, kuga, perdun; češkom rohoz; poljskom rogozije; njemačkom Rohrkolbe; francuskom rauchesf, estonskom hundi kurikad.²⁴

U hrvatskom jeziku rogozje ime biljke koja raste na močvamao zen-Ijištu; rogoš jejarac ili ovan s velikim rogovima; rogoša je koza s dugačkim rogovima²⁵ (slična onoj u hrvatskim maškarama). Praslavensko *rogos nastalo je od *^hog^l S tim se nazivom povezuje i postanak nekih toponima: hrvatsk Rogoznica, ukrajinsko Rogoziv, rusko Rogozov i dr. Latinski naziv za trsti je chaerophyllum, a u imenu vrste ptice koje obitava u trstiku acerocephali. očitje falički simbol. U hrvatskom se ta ptica naziva rogožar. Narodni nazh različitih biljaka nose u sebi odjeke prastarih rituala u čijem su sklopu bile.

Dakle, utjecaj biljke dubrovnik u formiranju istoimenog toponim sasvimje moguć, ali njezin značaj ne isključuje utjecaj stabla. Ime biljk dubrovnik ukazuje na njezinu tijesnu povezanost s gajem, odnosno rijetkor šumicom (ruski dubrovnik borovij, ukrajinski samosil gajovij).

Veza stablo - trava ne iscrpljuje se samo osobitostima flore, zahvalj'L. jući kojoj može nastati ime nekog naselja. Najvjerojatnije se ta povezanost tumači ulogom određenog vegetativnoga koda u mitološkim predodžbama starih Slavena, odnosno Hrvata, gdje se simbolika biljke nerijetko povezuje sa simbolikom drveta života.²⁷

Gaj

Raširenost toponima s osnovicom dub, dubrova u slavenskom svijetu govori o osobnom značaju objekta toponima i njegovom nadilaženju okviru osobitosti okoliša. U osnovici je takvih toponima simbol kulta svetog gaja. Potvrda o postojanju kulta svetog gaja i pojedinog drveća kod Slavena drugih naroda ima mnogo. Šuma, u svom prirodnom stanju, u mnogim tradicijama svetište: sveta šuma kod Kelta, Grka. Podrijetlo imena neki germanskih plemena vezano je za nazive drveća ili gaja kojeg su štivali kao svetinju.²⁸

Kijev je prema Ijetopisnim izvorima nastao na mjestu gdje je bila šuma i veliki bor. Da je sveti gaj kao manja šuma koju ne sijeku bio dobro poznat u slavenskoj mitologiji potvrđuju i mnogi toponimi koji su nastali od imena drveća. Karakteristično je da su takvi nazivi rasprostranjeni u krajevima s razvijenim stočarstvom, u mjestima s crkvom podignutom na pogarskim svetištima. Daje Slavenima šumovita uzvišica bila itekako bitna činjenica u odabiru mjesta za stanovanje svjedoči i istarska usmena književnost. U jednoj se od takvih priča kazuje da su prastari Slaveni (stari Slovinci) došli kada ovdje nije bilo kuća. Biljela šuma. Na brdu Stari Buj, pored Buja, zaustavili su se i rekli: "Ovdje ćemo i biti." Tako je i bilo. Kmetovi su tamo otkopali kameno posuđe, čupove, stare monete. Naš je slavenski svijet odvajkada u Bujama.²⁹

Kod Dalmatinaca koji žive na otocima na škrtoj zemlji kult majke hraniteljice posebno je izražen u ritualima. Raštrkane i donekle obradive zemljišne parcele nazvane su, primjerice na Braču, po drvetu (dub, orah), izvoru, po svecima iza kojih, kako pretpostavljamo, stoje poganska božanstva (Ilija, Juraj, Mihovil) ili s otvoreno poganskim imenom (Vid).³⁰

Prema lingvističkim istraživanjima u praslavenskom jeziku više nego u svim drugim grupama indoeuropskih jezika očuvan indoeuropski sistem stabla.³¹

U općeindoeuropskom jeziku rekonstrukcijom izdvojena grupa riječi sa značenjem gora, zidina, uzvišica sa osnovom *p^h/er, l^h/u - gora, gorska hrastova šuma, s atributivnom funkcijom visok, moćan.³²

U hrvatskom jeziku riječ gora označena je i uzvišica i šuma, sumara je visoka gora; u ruskim dijalektima dubravaje uzvišica obrasla travom.³³

Na gori u svetom gaju obično se nalazio objekt obožavanja - idol ili pogansko svetište, drugi simbol vezan s vrhovnim božanstvom. Izražajem takvog božanstva osim idola mogloje biti određeno stablo, najčešće hrast.

Dub

Ime Dubrovnik ponajprije u sebi ima vegetativni kod u osnovi kojegje obilježavanje stabla, jedinstvenog vegetativnog lika koji utjelovljuje univerzalnu koncepciju svijeta, drvo svijeta.³⁴ Motiv drveta života raširen je u mitovima različitih naroda. Korijen obožavanja duba u slavenskim obredima u ritualnim je počecima mitova, u kojima bitan značaj ima simbolika drveta svijeta raznovrsno predstavljenog u hrvatskoj narodnoj kulturi. Stablo hrasta, duba osovinaje svijeta, to je žilište boga, vrata kroz koja se on pojavljuje. Dub je važan element indoeuropske mitologije, on je centar i drvo svijeta. Praindoeuropska pradomovina je šumovita, a u njoj je dub najznačajnije drvo. Zato su naselja s imenom u čijoj je osnovici dub (kao Dubrovnik) spomenici od neprocjenjive vrijednosti i globalnog sadržaja. U Hrvata kao i u drugih naroda dub je sveto drvo. Na Kavkazu dub i gora su mjesta gdje se daju zakletve, donose važne odluke. S dubom je povezan niz viših etičnih predodžaba prastarih naroda: moć, snaga u duhovnom i materijalnom smislu. I Prokopij za slavenska plemena vezuje poseban kult stabla, duba. Kod Hrvata je na Đurđevdan kad se pale krijesovi bio običaj da jedan momak i djevoj čica -jurjasi - skupljali darove novom proljeću.³⁵ Prema J. Horvatu taj s običaj susreće još i danas u neposrednoj blizini Zagreba, u Turopolju i nekim selima kraj Karlovca.

S dubom je povezana predodžba o nastanku roda. U mnogih je europskih naroda poznato vjerovanje da Ijudi uzimaju malu djecu ispod stabala kojima žive duše predaka (motiv Božjeg glasa). U vezi s tim upozoravam' na predaju o nastanku toponima Dubci u Istri. Prema toj su predaji u samon početku tri obitelji došle na ovo mjesto gdje je prema kazivanju bio stari veliki, u sredini prazan dub. Tamo su stavili dijete, dječaka, kako mu ne b bilo hladno i pjevali: "Bura vije, snijeg mete, mali dubac iz duba diše. Prema tom su dubu oni nazvani Dubci. Jednaje obitelj tamo ostala. Dmgaj? krenula u Krasicu, a treća u Novu Vas. Zato i tamo postoje Dubci.³⁶

Već smo rekli da su oko Kijeva rasli dubovi. Bio je to njihov sveti ga kojem su se poklanjali. Daje dub bio povezan s božanstvom potvrđuje ponaj-prije doživljavanje duba kao dobroga, o čemu svjedoči toponim Dobri DuP pod Kijevom i u Bjelorusiji, te onoga koji ne umire, koji je vječno zelen zimzelen kao što kažu Hrvati. Kada su bizantiski poslanici pokrštavali poganc najprije su naredili da se posijeku dubovi, jer se njima poklanjalo lokalne stanovništvo.³⁷

Tradicija poklanjanja dubu bila je poznata u Kijevu čak sve do u 18 st., kada ukrajinski prosvjetitelj Feofan Prokopović kritizira poganstvo zabranjujući “pred dubovima molebne pjevati”. Dub pronađen 1909. g. na drn. rijeke Desne u blizini Kijeva okarakteriziran je kao ritualni dub poganskot doba. Njega su poslije uvođenja kršćanstva 988. godine bacili u rijeku. Ne dubu pronađenom 1975. g. u blizini Kijeva otkriveni su tragovi ritualnosti, i. znanstvenaje analiza potvrdila njegovu pripadnost pretkršćanskom dobu.³⁸

U nekim je balkanskim selima nepostojanje crkve nadomješteno posvećenim dubom, koji je imao značaj svetišta. Obično se nalazio na uzvišenon:

i vidnom mjestu, a za lokalnoje stanovništvo svećenik ispod duba obavlja crkvene obrede. Običaj da se na Badnjak tek posjećena hrastova cjepanica položi na ognjište, u Dalmaciji raširene gomile u čijem je središtu nekad raslo stablo hrasta te druge činjenice upućuju na poseban značaj duba i narodnim predodžbama Hrvata.

Sakralni obred obožavanja i poklanjanja dubu sastavni je dio kozmo-gonijskih mitova vezanih s meteorološkim pojavama. Karakteristično je da su toponimi s osnovom dub smješteni u krajevima koja imaju odgovarajući ulogu u prastarom mitološkom scenariju, primjerice kod vode ili na gori, a njihovi nazivi također ponekad imaju osnovu dub, npr.: Dubno na ušću rijeke Dubna pokraj Moskve, ukrajinski grad Dubno pokraj rijeke Ikva, Dubovka na Volgi; moldavijski grad Dubosari na Dnjestru; Dubrovica na rijeci Gorinj. U hidronimiji Ukrajine mnogi su nazivi s osnovom dub, npr.: Dubačivka, Dubec, Dubice, Dubovec, Dubrivka, Dubrovka itd. Slične pri-mjere možemo pronaći i u Hrvata.³⁹

U narodnim magijskim formulama i izražajima zajedno s dubom ponekad figurira i more, naprimjer u bjeloruskom: “Na moru, na kijanu (oceanu) stoji dub Prokuron.”

Navedene osobitosti područja s odgovarajućim toponimijskim materijalom karakteriziraju i Dubrovnik, o čemu svjedoče i hrvatski izvori. U sačuvanim Milecijevim heksametrima, kojeg smatraju prvim dubrovačkim Ijetopiscem, postanak Dubrovnika također se povezuje sa slavenskim pojmom dubrave, “jer je ovo mjesto gdjeje sada bilo (nekoć) dubrava”.⁴⁰

Na primjeru prepariranja toponimije otoka Brača R. Katičić je ukazao na tragove bogate pretkršćanske kulture Hrvata. Onje upozorio da se hrvatska toponimija, razmotrena s gledišta novih spoznaja o mitu i kultu pretkršćanske kulture Hrvata, očituje u nizu bračkih toponima poganskog podrijetla (Dubrava, Dubrovo, Dubrave, Dubrovica itd.). Autor je pokazao da između najstarije slavenske i indoeuropske sakralne i zemljopisne terminologije nema oštre granice, te je istaknuo važnost daljnjeg istraživanja u tom pravcu: “Nema razloga sumnjati da će rezultati biti bogati i da će naplatiti istraživački trud, osobito kada se tragovi slavenskog poganstva, što se raspoznaju u bračkoj toponimiji, uklope u širu sliku.”⁴¹

Prastaru Ragusu, smještenu kod vode i pod planinom obraslom dubo-vim gajem, Slaveni su izabrali za svoje življenje pronašavši u njoj sve ono štoje odgovaralo njihovim mitološkim

predodžbama, prije svega mjesto kulta božanstava povezanih s kozmogonijskim mitom i njegovim glavnim likom -Gromovnikom.

Perun

Dub je sveto drvo vrhovnog nebeskog božanstva Gromovnika, centralne ličnosti indoeuropske mitologije. On biva na nebu, gori, zidini, stablu a u nizu su jezika neki od ovih pojmova ujedinjeni u zajedničku riječ srodnu imenu Gromovnika. Rekonstrukcija putem komparativnog uspoređivanja s drugim indoeuropskim mitološkim sistemima ukazuje na indoeuropske izvore slavenske mitologije, u kojoj je prema nekim istraživačima osnovni mit onaj o borbi boga oluje i munje Gromovnika s demonskim protivnikom. U počeci noj varijanti mita bore se mitološka bića Perun i Volos (Veles).⁴²

Prema našim analizama u kulturi Dubrovniku očuvane su neke crte to mita, ponajprije tragovi kulta Peruna.

Na cijelom prostoru raseljavanja Slavena, od Baltika do Cmog mora Jadrana, rasprostranjeni su toponimijski tragovi obožavanja Peruna. Opće slavenski bog munje i groma *Perkunii tradicionalno je vezan s dubom gorom. Postojanje Pemnova duba na gori potvrđuju pisani izvori različitih vremena, između ostalog i u toponimiji, hidronimiji i folkloru južnih Slaven od Istre i Slovenije do Makedonije i Bugarske. Ovdje treba spomenuti daj za pohoda na Carigrad 860. godine, u kojem su kasnije sudjelovali i Bijel Hrvati, knez Oleg prisegnuo svojoj družini, oruzju, Perunu i bogu stoke Vc losu, iz čega se vidi daje Perun bio knežev bog i srodne mu elite, a vjjsk& kojaje bila iza družine, prisezajaje svome bogu stoke, Volosu. U hrvatskc su se toponimiji očuvali nazivi uzvišica i naselja s imenom Peruna. U Istr južno od Učke, nalazi se brdo Perun visoko 381 m, a kod Gradišća u sre dišnjoj Istri postoji brdo Perunkovac. Jedan položaj u Bosni kod Kraljev Sutjeske zove se Perun.^Na hrvatskom prostoru postoji klisura Perunica a nazivi kao Peruna, Perunsko. Starohrvatska je Crkva sv. Juraja na Perun skom iznad Stražanca. Gromovnik ima i vegetativnu simboliku.⁴⁴ To je ve spomenuta perunika koja se u prijadranskoj zoni zove i “cvit nebeski, čuvar kuća, bogiša”, a postoje i drugi vegetativni elementi s osnovom grom, osobit naziv duba, grm - hrast.⁴⁵

Odjeci slavenskih kozmogonijskih mitova osjećaju se i u usmenc književnosti Istre i Dalmacije za kojuje karakteristična tema o borbi bijele cme sile te u obredima “brgulje” koji se ostvaruju na vrhuncima gora o’ kojih su neke očuvale pogansko ime Peruna.

Ranokršćanske crkve, od kojih neke nose ime sv. Ilije, kao po pravil su podignute na uzvišicama, između dubovih gajeva i s razlogom se tumač kao tragovi kršćanizacije poganske tradicije.⁴⁶

U toponimiji Dalmacije očuvali su se i nazivi kao Svevid, Vidovice Vidova gora koji upućuju na njihovo podrijetlo. Toponimi s osnovom n. treb-, trib; (Trebinje u blizini Dubrovnik,

Trebište u Istri) povezuju se sa žrtvenicima poganskih kapitola. Jedna istarska predaja toponim Triban objašnjava dolaskom “putnika Slavinaca” koji su tražili “dobru zemlju dobru pašu”.⁴⁷

Na postojanje idola upućuju nazivi Bovan, Bovanište, Borova Glava, Kapište i dr. Položaj mjesta s takvim nazivljem primjer je za mitološke predodžbe Slavena karakterističnu opoziciju “gore - dolje”. Primjerice, u Istri se Trebiste nalazi pod gorom Perun; u Poljicima selo Dubrava također je smješteno u podnožju gore Perun. Uspoređujući hrvatsku Perun-Dubravu u Poljicima s toponimom Perunov dub u Ukrajini još je Natko Nodilo pretpostavio mogući kulturni značaj naselja s takvim imenom.⁴⁸

Toponimija u okolici Dubrovnika svjedoči o snažno izraženoj mito-loškoj tradiciji ove regije. Neposredno iza planine Srd nalazi se Trebinje s rijekom Trebišnjicom koja presijeca Trebinjsko polje. Visoravan Volujak bogati je pašnjak, a njezina najviša točka je šumovita Velika Vlasuljana. Rijeka Trebišnjica koja teče ispod gore Vlajnja presjeca Popovo polje (o značenju riječi “pop” još ćemo govoriti) i djelomično se ulijeva u Rijeku Dubrovačku. Plodno Gacko polje dijeli se na Gomje i Donje, što također ima svoju mitološku predodžbu. U blizini Dubrovnika je i Turovo polje čiji naziv možemo povezati s kultom vola. Čitavo je dubrovačko zaleđe, otkuda su kako se pretpostavlja u Ragusu došli stari Hrvati, od davnina poznato po zemljoradnji i stočarstvu. Naziv naselja i rijeka s osnovicom treb-, tumači se položajem svetišta čiji su tragovi na vrhovima planina Čememo i Troglav, čije ime također ima mitološko značenje. Gacko polje, zmijoliko ispresječano rijekom, bogato jezerima i pećinama na svoj je način bilo pozomicom • prastarih mitova o gomjem i donjem svijetu, o zmaju i borbi s njime. Pretpostavlja se da su se ovdje nalazila svetišta sa žrtvenicima starih Hrvata, zemljoradnika i stočara. Etimologija Gackog polja (Gatačko polje) toponim Gacko povezuje s misterijima, gatanjima, proročanstvima. U predgrađu Gackog nailazi se na spomenute gomile ili glavice na koje pastiri i daiias već tradicionalno bacaju kamenje, a raširene su i na dalmatinskim otocima, u Hercegovini i Dalmatinskoj zagori.⁴⁹ Neki ih istraživači poistovjećuju s poganskim hramovima, iako pretpostavljaju da oni imaju neslavensko podrijetlo (grčke gomile). Česte su na vrhuncima planina, oblikom su slične polumje-secu ili stogu, a pretpostavlja se daje u njihovu središtu, raslo kultno drvo. Gomile su imale funkciju okupljališta na kojima su se donosile važne odluke. (zboma gomila).⁵⁰ Slične gomile s drvetom u središtu susrećemo i na Kavkazu.

U neposrednoj blizini Dubrovnika također se sreću toponimi s osnovom dub. Tako su se na jednoj od uzvišica pokraj Stona, na kojoj je smještena Crkva sv. Mihajla još iz predromanskog doba, do danas sačuvali nazivi Perunov potok i Perunovo polje. U Dubrovniku su se također očuvali nazivi crkava s tragovima poganskog, kasnije kršćaniziranog podrijetla. Jedna se od uzvišica u Dubrovniku zove Ilijina glavica. O značaju osobina krajolika u mitološkim predodžbama Slavena, odnosno Hrvata, možda ponajviše govori planina Srd (412 m.). Na vapnenom je podnožju Srda smješteno prastaro naselje Ragusa — Dubrovnik. Tradicionalno se naziv Srda povezuje s ime-nom sv. Sergija, ali je bez dvojbe to tek etapa u procesu

transformiranja naziva pretkršćanskoga doba. Pretpostavlja se da je i prije dolaska Slavena Srđ imao određenu funkciju u kozmogonijskim mitovima prastare Raguse koju, s nekim promjenama, ima i u početnoj etapi slaveniziranja Dubrovnika kada se slavenske mitološke predodžbe prožimaju s prethodnom mitološkom kulturom.

Gora

Među Slavenima koji su porušili Epidaur i osnovali svoje novo naselje Dubrovnik najznačajnija je bila vojna funkcija s kojom se još u indoeuropskoj tradiciji povezivao bog munje i oluje, taj pokrovitelj družine, vojske i njihova vođe. Perunov smještaj na uzvišenjima simbolizira njegov vrhovni značaj. Gromovnik Perun kod Slavena kao da asocira na visoke zidine, moćno stablo iz kojeg izlaze munje.⁵¹

To je bog na konju što je urodilo i odgovarajućim ritualima obožavanja konja. Simbol konja prisutan je u kozmogonijskim mitovima koji pripadaju gomjim i donjim polovima kozmosa. Konj je vezan i s vodom i s ognjem, onje poznat kao solami nebeski simbol.⁵²

Različite rituale vezane za konja susrećemo širom slavenskog prostora, pa tako i u Hrvata. Veze kulta Peruna s konjem potvrđuju arheološke isko-pine Perunova žrtvenika primjerice u Novgorodu na rijeci Perinji.⁵³ Na sjeveru se Hrvatske u prosincu obilježava blagdan sv. Stjepana - pokrovitelja konja. Brojne su analogije između sv. Stjepana, kojem je bila posvećenajedna od prvih crkava u Dubrovniku, i sv. Ilije - Gromovnika. U Dubrovniku su i danas poznate procesije maškara u kojima su bile i maske kobilje glave na izduženom dlakavom vratu i s velikim zubima, a zvale su se turice. Procesije s kobiljim maskama, tzv. vođenje kobile, poznate su i kod drugih slavenskih naroda. S obožavanjem konja vezani su i starorimski listopadni blagdani, koji također sežu u vojnu funkciju ritualne životinje. Vođenje kobile, mas-kerade s konjskom maskom (turicom) u Dubrovniku vjerojatno predstavljaju ostatke rituala koji su se odnosili na kozmogonijske mitove čiji je jedan od glavnih likova bio Gromovnik na konju. S kultom Peruna ili Gromovnika kojije bio smješten na uzvišenju u lirastovom gaju očitoje povezano i ime dubrovačkog brda Srđ, kojeje kasnije prešlo u planinu sv. Sergija.

U hrvatskoj su toponimiji česte planine i uzvišice koje su bile mjesta obožavanja određenog božanstva, a njihovoje pogansko podrijetlo sadržano u njihovu imenu, primjerice Vidova gora i Velebit a izvan hrvatskog prostora poznati su Baba, Babina Greda, Vitorog, 'Vitoša, Volujak, Konjavaska Planina, Pirin, Pobjenik, Treskavica, Triglav, Troglav itd.

Tu osobinu ima i brdo Srđ čije se ime povezuje s gnjevnim, srditim božanstvom kakavje u mitologiji bio recimo jedan od likova Srđa - Zlopogle-đa, Strahor. U ovoj vezi moramo označiti etimologiju riječi srditi: ukrajinski -serđu; crkvenoslavensko - srditi; bugarsko - s'brrd'a; hrvatsko - srditi se. Taj se pojam povezuje s pojmom srca: drevno rusko - srce; staroslavensko -sr'bdce, hrvatsko - srce.

Ispočetka je taj naziv imao *srd-^{III}srdb koje je srodno: litvansko — sirdis (srce), latiško - sirdis (srce, odvaga, gnjev), devnoprusko - syir (srce), *seiird. Valja također usporediti konstrukciju forme srž: ukrajinsko — striženj (srce drveta), rusko crkvenoslavensko - str-bženj, hrvatsko - strž, srđ. Neki su znanstvenici zbližavali osnovno značenje pojma srđ s poljskim -sijerdzem ‘i češkim srdem. Ta je forma *serd možda postala i s razlogom metateze strežen > sterženj.’”¹

Dubrovačko brdo Srđ svojim je imenom u potpunosti odgovaralo staro-hrvatskim predodžbama o mjestu svetišta i zadovoljavalo je njihov osnovni kriterij - dominaciju nad okolicom. Odabir tog mjesta nad Ragusom i mie-novanje naselja slavenskim imenom klasičan je primjer iskoristavanja krajo-lika i njegove uloge u izboru mjesta kulta. Srđ i Dubrovnik objedinjavali su dvije važne značajke kulta - uzvišenje i gaj.

Poznato je koliko je bogatu i duboku simboliku imala planina u mitološkim predodžbama mnogih naroda. To je srediste kozmosa, centar u kojem nebo dodiruje zemlju i podzemni svijet. U Dubrovniku se upravo takva vertikala da promatrati: gora - Volos, kamen - voda. Kozmički je planina (brdo, gora) označavala mjesto prebivanja nebeskih bogova. Ime Srđ kao da u sebi sadrži to obilježje, a ime boga - gnjevnog i srditog - odgova-ralo je mjestu njegovog kulta. Kako se pretpostavlja upravo su zbog toga ritualne grobnice nekih kultura krajem 1. tisućljeća n.e. obično bile smještene na uzvišicama, što je karakteristika prostora od jugoistočne Europe pa sve do Jadrana. U mitološkoj je funkciji brdo Srđ moglo biti varijanta drugog simbola, što je poznato u mitologiji drveta svijeta, kao utjelovljenje pojma “osovine svijeta”, osovine prema gore i kao organizirajući početak u urbanoj semantici grada Dubrovnika, čija je geometrija klasičan primjer utjelovljenja binarnih opozicija tipičnih za mitologiju Slavena, o čemu ćemo još govoriti. Kao ime koje upućuje na mjesto prebivanja gnjevnog boga, brdo Srđ kao da korespondira s imenima gore spomenutih mitoloških likova. Boga Strahora Strahila (poznat kao strašni junak) N. Nodilo je uspoređivao sa starogrčkom personifikacijom straha-ratobomim Aresom. U imenu Strahor kao da odjekuju poznata folklorna dozivanja “Oj, Straore, Straore!”, “Oj, javore Straore!..” “Ustaj, ustaj Straore”, “Čujem, čujem nebore.” U ovoj pjesmi osluškujem odjeke mnogo starijih predodžbi povezanih s kozmogonijskim mitovima “Oj, Straore, Straore!”, “Umre, umre Straore! - Dozov’te mu teticu i očiiu sestricu nek donese tamjana i struk bijela bosiljka da okadim Straora.’ Biljka bosiljak (ukrajinski vasilki, bazilikum u latinskom) znači i smrt Ijubav a citirana pjesma koju navodi N. Nodilo, fiksira buđenje ratobomog boga i njegovu smrt. Natko Nodilo je u hrvatskoj mitologiji upozorio na kozmogonijski mit u kojem se sa svetim Vidom bori Strahor, kojega su Hrvati nazivali Srđa Zlopogledaf, tj. gnjevnim bogom koji probada svojiir-pogledom, ratobomim bogom, kasnije poznatim kao Ilija Gromovnik. Na takav je način poganski bog prešao u kršćansku tradiciju.

Dubrovački povjesničar Apendini također je u maskama dubrovačkog kamevala vidio odjek sjećanja na poganske bogove. Tura ili turicu on je identificirao s Marsom, germanskom Torom i Vodanom, slavenskim Svetovidom i Daždbogom tj. s višim predstavnicima poganskog panteona koji šalju oganj, grom s nebesa, s planine itd.⁵⁵

Postojanje takvih likova i u hrvatskoj mitologiji potvrđuju i drugi primjeri toponimijskog folkloromog karaktera u kojima figurira gnjevan, srditi lik, tipološki srodan Gromovniku. “Peruna je mnogo” govori starokijevski izvor, što je potvrda njegovim raznovrsnim utjelovljenjima, od kojih je svako našlo svoje refleksije u samostalnom božanstvu, varijanti jednog te istog boga Gromovnika-Peruna.

Gore navedeno razlog je uspostavljanju duboke veze između imena brda Srd, na čijim je obroncima rastao dubov gaj i trava dubrovnik, i kulta Peruna kao pokrovitelja one vojske koja je došla u osvajanje Raguse, boga vojne aristokracije i njihova vođe, kneza. Ako je Srd Perunovo brdo, ondaje ime Dubrovnik nastalo u vezi s poklanjanjem svetoj gori i svetom dubu kao Perunovu oltaru. Prisutnost takvog božanstva u slavenskom poganskom Dub-rovniku dokazuje postojanje i drugog, za Peruna tradicionalno vezanog lika.

Volos – Veles

Pored Peruna, predstavnika više razine slavenske mitologije, značajan je i praslavenski religiozno-mitološki lik *Veles koji ima općeslavenski karakter. Brojni toponimi prisutni na cijelom prostoru slavenskog raseljavanja, nazivi sela, planina, rijeka, gajeva itd. s korijenom vol-, vel-, svjedoče da se radi o visokoštovanom općeslavenskom božanstvu. Kada su Slaveni došli u Dubrovnik Volosje bio bog cijele Kijevske Rus'. Podjednake značaj imao i u južnih Slavena u čijoj su onomastici imena s osnovom vel; vol-, u njihovim fonetskim promjenama iznimno raširena. Toponimijske su reflek-sije tog naziva brojne. Ponekad su se takvi nazivi povezivali s etnonimom VJah, etimološki kompliciranog zbog njegove neistovjetne upotrebe u različitim krajevima i vremenima. Ime Vlah prenosilo se i na Slavene i na neslavene. Slavenska etimologija imena Volosa, Velesa i vezanog s njima etnonima Vlaha ima duboke indoeuropske korijene. Petar Skok je smatrao daje praslavensko Vlah preuzeto od starogermanskog Walhos, ali je dopuštao vezu s “keltskim ili ilirskim plemenom koje su nazivali Venedi”.⁵⁶

Suvremena istraživanja pokazuju da je izvorna osnova imena Volos (Veles) indoeuropski korijen uel. Staroindijsko - valo, vrla; litovsko - velnias, vielona; latiško - vens, vels; staroslavensko - veles, volos.

Općeindoeuropsko uel (u prvotnom značenju pašnjak, lug, polje) govori o povezanosti božanstva sa stočarskom tradicijom. Prema nekim arheološkim podacima o Volosovim svetištima riječje o prastaraj, predslavenskoj tradiciji ovog kulta koji se sačuvao i kasnije.⁵⁷

Dakle, Volos, Veles nije neki kijeovski, odnosno samo slavenski bog i nisu ga donijeli isključivo nekršteni Slaveni. Njegovo je podrijetlo mnogo starije. On pripada još prastarim narodima indoeuropskog jezičnog kruga koji su još prije Slavena migrirali u ove krajeve. To je božanstvo pustilo korijenje u kulturama stočarske mitologije koju su preuzimali i Slaveni. Na duboku arhaiku kulta tog božanstva upućuje i njegova veza s medvjedom koji je bio “hazain”, poglavar životinja i šume. Rasprostranjenost takvog kulta kod Slavena razlog je pretpostavci

o njegovoj bliskosti s odgovarajućim kultom u euroazijskom arealu. Zemaljsko podrijetlo tog slavenskog božanstva identificiranog s medvjedom potvrđuju istraživanja od Zavolza, dakle od Volških stepa sve do Balkana.⁵⁸ Tamo se kult medvjeda kao pokrovi-telja stoke uspoređivao s kultom Volosa (Velesa). U staroruskim se izvorima Volos spominje kao bog stoke. Postoji više svjedočenja o njegovoj pripadnosti različitim hrvatskim stočarskim tradicijama, što korespondira s istočnoslavenskim, odnosno staroukrajinskim tradicijama. U jugozapadnim regijama poznati su obredi zvani "volovska bogomolja" - obredi čišćenja ognje stoke i ljudi od bolesti i zlih snaga. Obožavanje je stoke u Kijevskoj Ru bilo posebice izraženo na tzv. Vasilijev dan.⁵⁹ Kod nekih je južnih Slaver sv. Srđ poznat kao volujski svetac. Na Srđevdan kao i na druge blagdar rogate stoke "ljudi ne rade zbog zdravlja stoke". Slično kao kod istočnih Slavena četvrtak je kod Hrvata bio poseban dan: skup obreda i zabrar uprezanja volova u jarm. "Zeleni četvrtak" za koji kažu da postoji kal "tuča ne bi pobila njive", ta "gozba orača" u kojoj dominira štovanje vo kao da ukazuje na tragove tog kulta na ovom prostoru. U nekim je regijama bio običaj da na Badnjak čovjek tzv. polaženik vodeći vola obilazi kuće. Z vola i polaženika na Božić i Novu godinu pekao se poseban kolač. U Bos; su volu prilikom takvih obilazaka polijevali rogove vinom, nabadali na nj-kolače i na njima palili svijeće. U kola s pokojnikom obično su upreza volovejer "dobrog čovjeka oplakuje i stoka". Kod istočnih Slavena Volos t slavio od 6. siječnja do 11. veljače. Na jugoistočnim je prostorima 1 veljače bio blagdan volova, tzv. Vlasovdan. Tada su se pekli kolači i dav& volovima. U selima pokraj Vlasenice seljaci bi se za velikih kiša s planir obraćali svecu kojeg su štovali kao onog koji šalje olujne oblake i tuču molili ga: "Vrati svoje krave iz naseg sela." Naime, vjerovalo se da krave volovi dozivaju duše urnrlih koje sa sobom nose oblake i tuču.

Obožavanje boga stoke ima i astralnu simboliku, primjerice u naziv zvijezda Plejade. Kultu Volosa blizak je i kult slavenskog boga proljeć. Tura, koji se ponekad identificira s Volosom. Imenom tur nazivali su r-samo divljeg već i domaćeg bika. Domaćeg bika i zvijezde Bika Litavci s nazivali taurus, Rimljani taurus, Grci tавros. S obzirom na nazive kao što "primjerice Volotur (naziv jezera u nekadašnjoj Tulske oblasti u Rusiji), ko ujedinjuju vola i tura pretpostavljamo da se ime tur prenosilo i na zvijezč Teleta. Postoji više naziva u kojima je očita povezanost Volosa sa zvije^ dem Vola i Teleta. Jedan od dvaju dijelova zvijezda Plejade nazivao se ko Slavena imenima nastalim od Volosa: npr. Volosožari, Vlasoželje, Vlasožfc lašti, Vlasožilišti, Vlasožilišče, Vlašići, Vlasići, Vlasi, Vlasi itd. To je potvrca o Plejadi kao sastavnici Volosa, dok je Volos iz najstarijeg razdoblja utjelc vljenje teleta. Na opravdanost takvog zaključka upućuje i srodnost naziv bika sa zvijezdem Teleta, primjerice kod starih Indijaca Vrisan (Vrsan) i-Versius kod Latiša. Nije slučajna sličnost imena Volos s imenom indijsko boga bika Varune. Slovenci zvijezde Plejade nazivaju Vlastovci, Vlastovici. Hrvati Vlašići, Rusi i Ukrajinci Babe, Volosožari. Imena nekih zvijezda primjerice Volosožar zvuče kao Vole i Voleta što se uspoređivalo s imenom Volosa. Da ovo ime potječe od naziva vola, upućuje i zvijezda Volarica, Volujarica (Sirijus) na jugoistočnom prostoru. S pojavljivanjem te zvijezde seljaci su išli tražiti svoje volove ili bi ih pak tjerali na pašu. Vol, cmi i bijeli, česti su likovi u dalmatinskoj usmenoj književnosti, ima ih dosta na otoku Braču. U tim se pripovijetkama različite kozmogonijske pojave u prirodi povezuju s borbom cmog i bijelog vola.

Navedeni primjeri ukazuju na sličnost hrvatskih i ukrajinskih obreda vezanih s volom čiji su počeci u obožavanju poganskog božanstva Volosa -Velesa, a kult pokrovitelja stoke vezan je još za predslavensko razdoblje. Već smo rekli da je ime Ragusa nastalo prema kultu stoke, kao simbola bogatstva, novca, vlasništva. Međutim, narod koji je obitavao u Ragusi još je prije dolaska Slavena imao analogan obred štovanja vola, bika, ovce i pokrovitelja stoke. Ovaj je zadnji imao funkciju sličnu onoj slavenskog Volosa u Ragusi, kojije osim štoje bio pokrovitelj stoke predstavljao bogat-stvo i nekretnine a njegov je simbol zlato i novać. U Kijevu Volos nije bio na brdu s bogovima družine već je bio smješten dolje, u Podolju, u trgo-vačko-obrtničkom dijelu grada blizu rijeke Počajne. Štovali su ga kao pokrovitelja stočarstva i trgovine. Stokaje simbolizirala novac i bogatstvo, a od riječi stoka nastala skotnica u starokijevskom zakoniku značila je blagajnu, blago i naziv prve novčane jedinice. Osim s materijalnom Volos se identificirao i s duhovnom djelatnošću, imao je istu funkciju kao Apolon kod Grka.

Apolon, bog svjetla i Sunca, čuvar života i poretka, nepogrešiv strijelac koji je osam godina u Tefaliji morao biti običan pastir, prvobitno je bio zaštitnik stoke. Lira tog začetnika harmonije i Ijepote bilaje napravljena od volove kože i žila.⁶⁰ Slične osobine pripisuju i slavenskom Volosu čiji kult, kako pretpostavljaju, seže u prastaru šamansku pjesničku tradiciju poklanjanja stoci. Za taj je kult karakteristično pjevanje što naglašava ulogu tog božan-stva u razvoju prastare umjetnosti. Kod Slavena je Volos ostvarivao vezu između neba i zemlje. Onje bio pjesnik i bard, prorok i vizionar. Stoga se u “Slovu o pohodu Igorovom” prorok Bojan predstavlja kao Velesov unuk.⁶¹

Strune na guslama prastarih Slavena također su se izrađivale od volovih žila a pjevanje je bilo sastavni dio rituala štovanja stoke u kojem su posebnu ulogu imali ritualni žreci tzv. volhvi.⁶² U pučkom je stvaralaštvu Hrvata, posebice u prijadranskoj regiji pastirstvo zauzimalo važno mjesto. Bogata folklorna tradicija s tragovima prastarih mitoloških obreda i rituala, kojima je Ragusa u dalekoj prošlosti bila središte, osnova je dubrovačkog renesansnog pastoralnog pjesništva. Štovanje boga Volosa, pokrovitelj. stoke, bogatstva i umjetnosti i njegovog predslavenskog prethodnika iz dob;. Raguse dio je poganskog pretkršćanskog razdoblja, tog plodnog tla ni kojem se kasnije razvijala dubrovačka kultura i umjetnosti.

Povezanost Volosa (Velesa) kao žreca, proroka, vizionara s onostranim zagrobnim svijetom podudara se s općeindoeuropskim predodžbama o zag-robnom svijetu kao o pašnjaku, što je potvrđeno nizom komparacija. Oc indoeuropskog *uel u prvotnom značenju pašnjak, lug, polje a zatim zagrobni svijet formira se naziv za profesionalnog pjesnika koji je bio uz vođu, npr.: staroirlandsko - fili, a u staroruskom u “Slovu o pohodu Igoro-vom”, prorok i pjesnik Bojan predstavlja se kao Velesov unuk.⁶³

Prema različitim izvorima Volosova su svetišta tradicionalno bik smještena u nizinama kod vode. Tako ga u Jaroslavlju, gradu starokijevskog doba, nalazimo u tzv. Volosovoj nizini, gdje su prema običaju dovodili stoki. **na** ispašu. U Kijevu su Volosovi tragovi nađeni na Podolu,

donjem dijeli. grada kod rijeke Dnjepra, gdje se na lugovima napasala stoka. Mjesto ispaše u Dubrovniku bilo je između kamenitog otočića i priobalnog polja u nizi-nama gdje je bio močvama lug s idolom stočarskog božanstva. Kasnije je na ovom mjestu podignuta Katedrala sv. Vlaha koji je od poganskog božanstva postao kršćanski svetac.

Smještaj dubrovačkog Volosa kod vode, kod mora i kamena nije bio slučajan. On je ponajprije odgovarao htoničkim Volosovim osobinama. Naime, to je božanstvo u cijelom slavenskom svijetu povezano sa svijetom nečiste sile, s vragom, pa ne začuđuje što su Volosa često prikazivali dlakavim. U ruskim dijalektima kod grada Kostrome naziv jols (vrag) potječe od poganskog Velesa. Kod Latiša đavo je vels, veles i identificiranje s pojmom diva. U Ukrajinaca je div isto što i vrag (to vidimo i u "Slovu o pohodu Igorovom"). U istraživanjima tabu riječi naroda istočne Europe i sjeverne Azije, ruski etnolog D. Zelenjin ukazao je na tijesnu povezanost vruga i Volosa. Vrijeđanje usporedbe ukrajinski naziv za stoku hudoba i slovenski za vruga hudič. Dlakavost kao zajednička osobina vruga i stoke odrazila se i u predodžbi o turici, tom kosmatom liku dubrovačkih kamevala. Osim toga Volos je povezan i sa svijetom mrtvih. U staročeškom izrazu "k Velesu za more" očito je da se Veles shvaća kao onaj koji je vezan za onostrani svijet koji se, kako su smatrali, nalazio s druge strane mora. Također se u ruskim zagovorima, odnosno magijskim formulama protiv bolesti, neprijatelji stoke tjera tamo, "za more". Poimanje mora kao nečega što ozdravlja, što odjeljuje i dijeleći štiti od nepoznatog i opasnog poznato je i u stočarskim ritualima jadranske regije. U Boki Kotorskoj su stoku, ili kako tamo kažu marvu, kupali u moru da bi bila plodna i zdrava.⁶⁴

Ali kao i svugdje, u hrvatskim je narodnim predodžbama značaj vode ambivalentan. Osim što očišćuje voda je i mjesto gdje žive i sakrivaju se demoni. U ovoj se regiji vjerovalo da se za grmljavine posude s vodom moraju zaklopiti kako se u njih ne bi sakrili đavoli koji se plaše groma. U bosanskoj stihovanoj legendi Rade Neimar istoimeni lik nije mogao izgraditi most na Drini u Višegradu sve dok po savjetu vile nije razmahnuo sabljom po vodi koja se zacrvnjela od krvi pobijedenog demona. Postoje dobri i zli demoni vode. Uoči blagdana proljeća (Jurjevdana), 23. 4. - 6. 5., na ovim su se prostorima vodom škropile staje i stoka da bi se zaštitila od bolesti. Za životinjskih bi epidemija stoku obično provodili kroz vodu. Poslije zalaska sunca voda se nije smjela unositi u kućujer se smatralo da bi s njom unijeli i đavole, a ako je uistinu u tim noćnim satima postojala silna potreba za vodom, onda se njome pomalo škropio oganj da bi se očistila od demona. Da bi stoka davala što više mlijeka, zorom bi na Jurjevdan pastirima polijevali vodu oko vrata. Za suša bi prolijevanjem vode i škropljenjem izazivali kišu ili bi ispred kuće polijevali tzv. doflolu, odnosno djevojku koja je bila glavno lice u obredu dozivanja kiše. Volosov (Velesov) ambivalentan značaj, njegova identifikacija s dobrim i zlim silama izražena je u liku zmaja kao jednog od njegovih glavnih utjelovljenja.

Zmaj

Prema rekonstrukciji glavnog mita, kako ga nazivaju mski istraživači Ivanov i Toporov, Gromovnikov neprijatelj ima obličje zmaja. U indoeurop-skoj mitologiji postoji niz zmajolikih čudovišta s donjeg svijeta povezanog s vodom i kaosom. U isto su vrijeme to bića donjega mira i simboliziraju plodnost, bogatstvo, životnu snagu. Donji svijet obilježen je i plodnošću i korespondira s donjim djelovima Ijudske strukture. Ambivalentnost Volosa, njegov simbolički značaj smrti ali i izobilja prisutan je i u slavenskim tradicijama, gdje Volos objedinjuje najrazličitije lokalne simbolike. Kao zmaj koji donosi bogatstvo Volos ima sličnosti s kultom trakoelinskog Hermesa. Da podsjetimo, mitski heroj Epidaura - Iliros prikazivao se u liku zmije. Svetac Hilarion spaljuje zmiju Boas koja je pustošila Epidaur i okolicu. Okosnica je kijevske legende borba kultnog heroja s Volosom, odnosno zmijom. Na snažnu prisnost Epidaura s mitološkom kulturom ukazao je još G. Novak govoreći da se u Epidauru nije našlo ni natpisa, ni bilo kakvog drugog traga o kršćanstvu.⁶³

U cijelom je svijetu zmaj mitološki lik. U istočnoslavenskom svijetu kod Ukrajinaca zmaj grabi stoku. Kod njih je, kao i kod Čeha, Veles ider ficiran sa zmajem, što se tumači arhaičnim predodžbama o zmaju kao o pivovitelju. Opširan folkloro-etnografski materijal govori o hrvatskim dualnim predodžbama o zmaju. On je istovremeno štitićenik roda, domaće obitelji, vatre ali i onaj koji nosi zlo. U hrvatskoj narodnoj tradiciji raširene predodžbe o zmaju razlikuju se od regije do regije. One ovise o lokalnoj tradiciji i vjerskim utjecajima, no možemo ih ugrubo podijeliti u tri grupe: zmaj koji uspoređuje s kozmogonijskim pojavama, zmaj-čovjek i zmaj-aždaja, drak No, zajedničko svim tim zmajevimajama da oni u biti nisu zla bića, što ukazuje na jaku staru simboliku zmaja podrijetlom iz prastarih vremena. U Hrvata zmaj ne samo metafora već i živi simbol božanstva. Još je poznati dubrovat povjesničar Mavro Orbin govorio da je u Slavenu zmija bila dio božanstva. Ljudi su ih u kućama hranili i čuvali.⁶⁶

Te su tradicije bile prisutne i na ukrajinskom prostoru kao i u starom Rimu. Natko Nodilo ukazao je na sličnost ovih vjerovanja u litvanskom i hrvatskom folkloru, gdje se zmija kao čuvarica domaćeg ognjišta identificira s ognjem nebeskim. U narodnim se zagonetkama sa zmajem obično uspoređuju domaći i nebeski oganj: "Dva dola suvodola, među njima zmaj leži, gdje zmaj leži tu trava ne raste" (oganj među dve gradele), "Jedna guja prei bijela svijeta" (munja). Vjerovalo se da je suša (nebeski oganj) stoga što "negdje u blizini pao zmaj". U usmeno se književnosti kajkavskog dijaleka zmaj naziva pozoj, dakle, onaj koji ispuzi iz zemlje, leti po zraku, izazi munje, bure i grad.⁶⁷ U istarskoj se mitološkoj predaji priča o domaćem zmaju kojeg treba hraniti i pojiti, a onoga koji to ne čini grom će pogoditi čim dođe do hrasta.⁶⁸ U drugim predajama zmija čuva blago do kojeg nemoguće doći ukoliko se ne riješi zagonetka, a nju se može odgonetati samo zahvaljujući stablu visokom "kakvog nema u cijelom svijetu". Slični su modeli prisutni i u ukrajinskom folkloru. U nekim se narodnim pripovjesticama priča o domaćim zmajevimajama čuvarima "žive vatre" i o tome kako "noćne zmije" koja umire s izlaskom sunca izraste ogromno drvo.⁶⁹

Ovi i drugi motivi sadrže odjeke prastarih predodžbi o zmaju, o drvetu svijeta i o nebeskoj vatri. U narodnoj pripovijetki Sedmero Vlašiča odjeci su kozmogonijskih predodžbi. Sedmorica braće bore se sa sedmoglavom zmijom i oslobađaju sestru. Kao zvjezdano jato njih sedmorica putuju nebom c Đurđeva do Vidovdana.⁷⁰

Zmaj-zmija kao simbol sila donjega svijeta koje su blagotvomo utjecale na plodnost i izobilje identificiranje s idejom plodnosti i izobilja. Predodžbe o zmaju u Hrvata kao i u mnogih drugih naroda, usko su povezane s različitim obredima za umnožavanje i očuvanje stoke kao osnovnih ciljeva stočarskog društva.⁷¹

Različiti su kultovi te vrste bili rašireni među Vlasima, nomadskim stočarima starobalkanskog podrijetla, koji su vjerovali daje zmija sposobna oploditi stado i očuvati stoku.⁷²

U narodnim se pripovijetkama otoka Brača spominje “jedna zmija s nogama, kravošac” koja nije otrovna.⁷³ U Dalmaciji znaju za zmiju koja nije otrovna ali koja proganja stoku i hrani se mlijekom. U istarskoj predaji o zmiji čuvarici blaga pripovijeda se kako je jedan čovjek istjeravši kravu na pašnjak poželio uzeti blago, ali dodir sa zmijom nije mogao izdržati i poginuo je. Slične modele pronalazimo i u Ukrajini.⁷⁴

U Hrvata kao i u drugih naroda stočarske tradicije, važna sastavnica kompleksa predožaba o zmaju je životinjska dlaka, vuna. Prema mitološkim predajama iz dlake koja padne u vodu ponići će zmaj. U južnoj epskoj tradiciji zmaj živi pokraj vode, rijeka, mora. On vlada vodenom olujom, vodenim nemirom, on je cuvar izvora.⁷⁵

Kult zmaja bio je poznat i u mitologiji Ilira i to upravo na lokaciji Epidaura i Dubrovnika.⁷⁶

U Slavena su u liku zmaja objedinjene osobine ptice, puzavca i čovjeka. Na taj je način zmaj u simbolici drveta svijeta predstavljen kroz te tri razine utjelovljavao gomji, srednji i donji svijet. Na nekim su područjima južnih Slavena postojala vjerovanja da zmaj nastaje od ribe, ovna ili neotrovne domaće zmijske. Često su ga identificirali s orlom, pijetlom, meteoritom. On živi u šupljini stabla u blizini šumske vode ili u samoj vodi, bori se sa zlim zmajem, donosi kišu, tuču ili sušu.

Medvjed

U mitologiji mnogih naroda zamjetna je određena ekvivalentnost semantike likova zmaja i medvjeda vezanih s kultom Volosa kao prvopretka. Na taj način Volos ujedinjuje u sebi prirodu (medvjed, zmaj) i kulturu (donosi novac i pokrovitelj je izobilja). Često je zmaj vladar voda i donjega svijeta, a medvjed šuma. “Medvjedi ciklus” u folkloru također potječe od

ideje plodnosti. U grčkotrakijskoj mitologiji medvjed se suodnosi s likom junaka koji pogine i uskrsne. U slavenskoj je mitologiji raširena tema o zmaju koji otme ženu, ona mu rodi sina kojiju oslobađa i ubija zmaja.⁷⁷

Brojne narodne pripovijetke čija se radnja odvija kako u realnom tako i u fantastičnom svijetu svjedoče o mitološkim korijenima. U jednoj se takvoj priči pripovijeda o junaku Međedoviću, sinu žene i medvjeda, rođenom u pećini i silno snažnom. Jači od Međedovića bio je Brko, a od Brke samo neki sijač njiva, također gorostas. Svi ovi likovi usmenog narodnog stvara-laštva južnih Slavena spominju se i u vezi s Dubrovnikom kao njihovim prebivalištem, o čemu ćemo još govoriti. Antropomorfne crte imao je i tzv. Ognjeni zmaj. Kao što je u starokijevskom stvaralaštvu prisutan Volh Vseslavović, za epiku ovog prostora karakterističan je tzv. Ognjeni vuk i drugi likovi koji su u stvari mladići pretvoreni u zmaja.

Na takav je način identifikacija boga stoke Volosa - Velesa sa zmajem potvrđena u folkloru i kasnijoj kulturi Hrvata. Tragovi kulta Volosa prisutni su i u Dubrovniku, a posebice su izraženi u kozmogonijskom mitu vezanom za sadržaje o borbi dvaju svjetova.

Mit o borbi gornjeg i donjeg svijeta

Ostvarena na širokom indoeuropskom tlu semantička istraživanja riječi s korijenima vol, vel rezultirala su zaključkom o sličnosti etimologije ovih riječi s imenom demona Vala u indijskoj mitologiji u kojoj se protiv njega bori Indra. Najstariji kozmogonijski mit o borbi Gromovnika i zmaja ima različite paralele u mitologiji naroda indoeuropske obitelji (indoiranske, staroskandinavske, starogrčke i dr.). Na tragove tog mita nailazimo u Maloj Aziji, na Kavkazu, na Balkanu i na cjelokupnom prostoru Slavena.⁷⁸

Na osnovi komparacije općeslavenskog *Vels, *Vols sa srodnim sličnim imenom boga zagrobnog svijeta Velesa, i s genetski srodnim likom demona Valu u vedijskoj mitologiji, pretpostavlja se da je i u slavenskoj mitologiji Volos bio protivnik Gromovnika-Peruna.⁷⁹

Moskovski istraživači V. Ivanov i V. Toporov ukazali su na direktan suodnos slavenskih mitoloških likova Peruna i Volosa s najstarijim indoeuropskim mitom o borbi boga groze i munje, odnosno boga oluje Gromovnika sa zmajem. Na osnovi opširnog materijala rekonstruiran je slavenski mit čiji osnovu tvori spomenuti općindoeuropski mit o sunčanom bogu koji se bori sa zmajem i pobjeđuje snage donjeg svijeta. Taj mit prema mišljenju V. Ivanova i V. Toporova ima uvjerljive slavenske i balkanske paralele. U osnovici je mita motiv vladanja stokom i bogatstvom. Uz to su Perun i Veles, budući glavni likovi tog scenarija, blisko povezani u svojim djelovanjima zbog čega različiti toponimski i drugi izvori najčešće potvrđuju obveznu prisutnost jednog od likova mita i javljanje drugog. Dakle, ako u mitu nastupa Gromovnik onda se često javlja i Volos. Prema rekonstrukciji V. Ivanova i V. Toporova bog oluje Perun

koji prebiva na nebu, na vrhuncu planine u hrastovom gaju, dubravi, proganja svog zmajolikog neprijatelja koji živi dolje, na zemlji, pokraj vode. Razlog njihovog neprijateljstva je Velesovo otimanje stoke, ljudi a ponekad i Gromovnikove žene. Veles se skriva pod drvetom, kamenom, pretvara se u čovjeka, konja, u kravu. Boreći se s Velesom, Perun često udarcem rascijepi drvo, razbije kamen i odašilje svoje strijele. Perunova pobjeda označena je kišom koja donosi plodnost.⁸⁰

U sadržaju ovog mita o borbi Gromovnika i njegovog neprijatelja spomenuti su istraživači vidjeli skraćeni model svijeta. Različite su varijante mita prisutne u indoiranskom, prastarom skandinavskom, starogrčkom, anadoljskom i drugim izvorima, u Maloj i Istočnoj Aziji, na Kavkazu i na Balkanu.⁸¹

Utjecaj mita na njegove suvremenike ogleda se u opoziciji smještaja Peruna i Volosa prema shemi gore-dolje, u mnogobrojnim ritualnim obredima i aktivnostima, u žrtvovanju vola u čast Gromovniku što je još Prokopij spominjao. Slično tome se u sjevernoruskim obredima na Ilindan žrtvovao ilijinski bik, u Makedoniji u okolici Velesa na dan sv. Ilije na određenom mjestu kojeg su zvali obročiste klaao se vol, što je tradicija i drugih južnih Slavena.⁸² U Rodopima žrtvu su prinostili na visokoj uzvišici obrasloj hrastovima koju su zvali sv. Ilija, u čemu nije teško prepoznati kršćanizirani lik Peruna. U slavenskoj pučkoj poeziji ričući vol (tur) na brdu oličenje je groma i munje. Motiv vola reflektiran je i u toponimima. Turova božica koja se spominje u kijeveskom ljetopisu iz 1146. g. nalazila se u Kijevu na obali rijeke Počajne, gdje je kako pretpostavljaju stajao idol Volosa.⁸³

U hrvatskoj etnologiji postoje brojne potvrde postojanja kulta vola: u predajama, u pjesmama, u toponomastici, što se objašnjava raširenošću onih koji su obožavali tura.⁸⁴

Pretpostavlja se da je s mitološkim kompleksom Perun - Veles povezana i simbolika vegetativnih toponimskih naziva. Biljka dubrovnik u jednoj se hrvatskoj varijanti naziva dubac, u drugoj dubać ili petrovac. Umjesto ovog zadnjeg često se upotrebljava naziv turica, što je ujedno i naziv konjolike ili bikolike maske dubrovačkog kamevala. Osnovna značajka prirode Turopolja u Hrvatskoj bile su hrastove šume koje su nekoć ovdje rasle i u kojima su živjeli bizoni (turovi). Petrova gora u Hrvatskoj također je pokrivena šumama, uglavnom hrastovim. Nad prastarim je gradom Petrovcem u jadranskom primorju uzvišica Đurđeva gora, a najviša točka Petrovačkog polja u Bosni je planina Grmeč.

Kompleks hrvatskih ritualnih običaja s ciljem očuvanja usjeva od tuče i oluje te obreda koji su se uglavnom obavljali četvrtkom, govore o njihovoj posvećenosti poganskom pokrovitelju oblaka i groma. Poznati primjeri štovanja Gromovnika u četvrtak našli su mjesto i u hrvatskim obredima. Zajedno s Perunom u četvrtak su slavili i štovali krupnu rogatu stoku - vola i bika, što se objašnjava uzajamnom povezanošću Gromovnika i boga stoke u kozmogonijskom mitu.

Ritualno klanje vola bilo je općeprihvaćeno u obredima na širokom prostoru od Makedonije do Dalmacije. Neke su razlike u ovim obredima nastale uslijed orijentalnih i romanskih utjecaja, što ilustrira ritualni ples mladića, sa sličnom koreografijom u različitim krajevima. U Dalmaciji se taj ples zvao kumpanija, u Makedoniji rusalje. Korčulanske su kumpanije posebno ekspresivne, u njima je “ponekad i krv tekla”. Bio je to rezultat ritualnog žrtvovanja bika, lunarne životinje, što je simboliziralo pobjedu Sunca.⁸⁵

Karnevali u kojima figuriraju maske rogate stoke i danas žive u Dalmaciji. Oni nemaju religijsko-magijske funkcije ali njihova popularnost, raznovrsnost, odjeća govore o ukorijenjenosti tradicije i dubokoj povezanosti s prošlim ritualima. Prema tipu razlikuju se gradski i seoski karneval. U prvom je izražen odnos čovjek-društvo, a drugi ukazuje na povezanost sa stočarskim tradicijama, prastarim kultovima plodnosti i stoga je u njemu više zoomorfnih maski. Obvezni su rogovi a ne zaostaju ni drugi arhaični rudimenati.⁸⁶

Odjeke borbe među bogovima nalazimo u dalmatinskom usmenom stvaralaštvu, u legendama i predajama u kojima su se isprepleli motivi kršćanstva i poganstva s iskonskim mitološkim predodžbama o kiši, munji i gromu. Takve su poznate legende o Rudici koja živi u oblacima i na koju bog šalje grom i munje, o bijeloj i crnoj vili i posebice o borbi tzv. viščuna predstavljenih crnim i bijelim bikovima, a od ishoda njihove borbe ovisilo je na čije će područje pasti tuča, itd. Osnovicu predaja o viščunima znanstvenici tumače arhaičnom tradicijom koja seže u šamanstvo, u kojem su postojali ljudi s funkcijom lokalnih rodovskih zaštitnika. U usmenom su stvaralaštvu različitih južnoslavenskih, posebice hrvatskih krajeva oni preuzeli i elemente drugih funkcija i različita imena: Krsnik u Sloveniji, Istri i Hrvatskom primorju ; obilnjak, Brgant, Kombal, Vedomac u različitim regijama Slovenije ; Mog u Turopolju ; Ved u Bilogori; Vrimešnjak, Vremenjak u Lici i Dalmaciji Nevjerun, Vetrenjak u Dalmaciji ; Viščak, Viščun, Štrigun, nagromant i sl. u Dalmaciji ; Vedogon, Zduhač u Crnoj Gori itd.⁸⁷

Svi se ovi likovi pretvaraju u različite domaće životinje i bore se u zemlji ili u zraku, a od ishoda borbe ovisi na čije će polje pasti kiša ili tuča. Recimo u Dalmaciji viščun - bijeli bik bori se u oblacima s crnim bikom viščunom tjerajući olujne oblake u Italiju ili druge krajeve. Na otoku Brač legende o borbi crnog i bijelog vola izraz su borbe dobra i zla. U jednoj od otočkih legendi priča se o mladiću koji je vršeći naredbu svog gospodara, personificiranog bijelim volom, u moru ubio crnoga vola nakon čega su zvonila zvona koja su govorila o smrti zlog čovjeka. Istraživači smatraju da su ove legende odjeci dualističke predodžbe karakteristične za Hrvate u vrijeme njihova doseljavanja na otoke u pretkršćansko razdoblje.⁸⁸ U folkloru se spominju i strijele koje su za tuče “neki davni ljudi” odapinjali u viščune.

Nekolicina navedenih primjera svjedoči o raširenosti na hrvatskom području karakterističnih elemenata osnovnog mita: borbe njegovih glavni junaka predstavljenih u različitim likovima, varijantama Peruna i Volosa, što se na svoj način odrazilo i na Dubrovnik.

Dubrovnik kao mitološka pozornica

Već navedeni mitološki elementi ukazuju na povezanost Dubrovnika s mitom. Ponajprije se to očituje u podudarnosti dvaju osnovnih likova - Gromovnika čiji su tragovi kulta reflektirani u iskonsko slavenskom imenu naselja i njegova neprijatelja i - Volosa-Velesa čiji kult u Dubrovniku ima duboke korijene. Pozicija antagonista odgovara shemi gore-dolje, gdje je bog oluje Perun smješten na brdu s odgovarajućim imenom Srđ, kraj drveta svijeta-duba, dok je njegov protivnik dolje, kod vode, kamena, itd. Mitologizacija zemljopisa u Dubrovniku s opozicijom brdo-dolje analogna je kijevskom smještaju Peruna na Kijevskom brdu i Volosa na Podolu, kod vode.

Kamen

U rekonstruiranju tragova prastarog kozmogonijskog mita u kulturi Dubrovnika, posebnu ćemo pozornost obratiti simboličkom značaju kamena kao ritualnog mjesta obožavanja boga stoke. Prema mitu Gromovnikov se neprijatelj sakriva negdje dolje, iza zidine, kod kamena. Kao što smo rekli, ime Ragusium u znanosti su pokušavali povezati s nazivom kamenog otočića Lau. Nazivi lau, laus, lauza, labez, lave, laba, lava različito se tumače no najčešće su se javljali u značenju kamena. Podrijetlo tog naziva variralo je od predlatinskog u značenju kamen, predindoeuropskog - pećina ili romejskog - strmina. Dakle, sve je vezano za kamen. Romansko-dalmatinski apelativ lau (latinsko labes) prema hrvatskim lingvistima znači strmovitu zidinu, što je kako pretpostavljaju predrimskog podrijetla i vezano je s Lausa, grčko laaz - kamen. Smatra se da je taj naziv, kao i drugi s područja Jadrana (griža - zidina, strmovito brdo; gripa - strmovita zidina, kamen, špilja; škrapa - pukotine u kamenu; lau, petra — kamen), predromanskog ili romanskog podrijetla i da su rano ušli u leksiku onih Slavena koji su naselili Jadransku obalu.⁸⁹

Kamen je ovdje postojao stoljećima i bio je šutljivim svjedokom svima onima koji su dolazili ovamo prije Hrvata ili s njima i činili od njega svoje ritualno mjesto, nasljeđujući na taj način prastari kult kamena, svakako jednog od najstarijih mitoloških simbola sa značajnom ulogom u uzajamnim odnosima neba i zemlje. Kod altajskih naroda simbolički značaj kamena suprotstavljen je simbolici stabla. Nepromjenljiv od vremena kada su njega ustanovili preci, kamen je vječiti simbol statičnosti života dok je stablo podvrgnuto ciklusima života i smrti. U Mandžuriji, u regijama uz Kinu i Mongoliju, štovali su ogromna stabla i kamenite stupove kao dva arhetipska aspekta života: statički i dinamički.⁹⁰ Vjerovalo se da kamenja groma, munje koje šalje Gromovnik može privući grom ili zaštititi od njega. Kamenje kiše smatralo se staništem duša predaka, junaka, zaštitnika koji jačaju duhovnu snagu, simboliziraju oplodnju. Njima se prinostila žrtva u vrijeme suše i bile su im upravljene molitve za berbe jer oni upravljaju oblacima.⁹¹ U Mongoliji postoji vjerovanje da se u utrobi jelena, ptice, zmaja ili vola krije kamen koji utječe na kišu, snijeg i sl.⁹²

Kamen (Lapis) imao je ritualni značaj u kultu rimskog Jupitera - Gromovnika. Karakteristični su i ruski magijski zagovori: "Na moru, na oceanu, na otoku, na Bujanu, ovdje je ležao bijeli kamen, na ovom kamenu sjedi zmija škorpija."⁹³

Spomenuti istraživači V. Ivanov i V. Toporov povezuju ukrajinski naziv *zmijovi valy* (vijugave zemljane zidine) s Kijevom. Tu oznaku za davno nastale visoke grede uz Dnjepr povezuju s mitom prema kojemu je zmaj upregnut u plug orač korito po kojem je potekao Dnjepr. Smatraju da su te grede imale obrambenu funkciju što potvrđuje i korijen *vel, - *vol (od Veles, Volos). Taj isti korijen istraživači pronalaze u nazivima pragova kamenja i plicaka na Dnjepru i u nekim skandinavskim nazivima gdje se spominju elementi koji se daju usporediti sa švedskim *bora* (uzvišica. zidina, brijeg) i *voln* (prag). U Istri se susreće riječ vala u značenju klisure tjesnaca, doline (vela uvala - kao veliki zaljev). U vezi sa starokijevskim mitom o zmajevim valovima posebno su interesantne istarske predaje koje govore o oraču rijeke Mirne u Istri. Tamo figuriraju *veli ljudi* (divovi): "Jedan je orač zdolu po vali za pokazat ljuden kako se dela. On je stori brazdu, da će vodu skalivat van, pa to je prišla rika Mirna." Dakle, ovdje su prisutni slični elementi kao u legendi o postanku rijeke Dnjepr: spominju se veliki ljudi. Jedan od njih je orač da bi pokazao ljudima kako se ore, a postanak rijeke Mirne povezuje se s tim oračem. U Istri, u sjevernoj Hrvatskoj i u Sloveniji poznate su predaje o ogromnim ljudima koje su se nazivali div, did, što opet nalikuje ukrajinskim sadržajima. U ovim se predajama opažaju odjeci predodžbe o predslavenskom naselju koje su nazivali *hajdi, ajdi* (pogani). U ovim se legendama govori da su divovi živjeli na vrhuncima planina. Bili su rogati i snažni, čupali su dubove s korijenjem. Tijekom izgradnje pronađene su kosti, kosturi, rogati crjepovi, itd.⁹⁴ Ovdje treba spomenuti za ova područja karakterističan naziv za kamen - *ostenjak*, što se tumačilo kao skamenjen čovjek. Legendarni lik Srđa-Zlopogleda okamenio bi svoje neprijatelje. U Istri i Dalmaciji ima više kamenja androida koji se nazivaju Veli.

Na osnovi navedenih podudarnosti u korijenima *vel, *vol, njihove povezanosti s kamenjem, zidinom, kamenjem na potocima, s obrambenim izgradnjama, kao i na temelju samog mitološkog značaja kamena pretpostavlja se daje kameniti otočić Lave, Laus, Lau u Ragusi, koji se zatim stopio s kontinentom, imao ritualnu funkciju žrtvenika. Kamen je bio važna komponenta mitoloških suprotnosti, binarnih opozicija: brdo-dol, stablo-kamen, Gromovnik-njegov protivnik. Dakle, zidina, kamen ili pećina vezani su u kozmogonijskom mitu s motivom skrivanja stoke i bogatstva pod zidinom, u kašteli. Usporedba slavenskog materijala s indoeuropskim upućuje na niz analogija u motivima stoke koju hoće oteti zmaj, s vedijskim mitom o borbi Indre i demona Vale, gdje figuriraju stoka, krave, voda. Posebno su slični motivi dvorca (ili kaštele), tvrđave koja pripada vlasniku stoke. U vedijskom mitu često se spominje kamenito skrovište, zidina, forteca, u kojoj su zatvorene krave. Posebice se često spominje kamen u kojemu se sakriva zmajoliki Gromovnikov neprijatelj.⁹⁵

Na taj su način kamen u Ragusiumu - Dubrovniku i kameniti otočić Lave kao važne komponente kozmogonijskog mita mogli imati ritualni značaj.

Mit o zmaju

U mitologiji Ragusiuma osim Peruna i Volosa važna je i predodžba o zmaju. Slaveni su mitologizirali kraj u kojem su osnivali svoja naselja. U duhu starih tradicija raširenih u slavenskom svijetu osnutak grada u vezi je s motivom borbe sa zmajem. U hrvatskom folkloru ima motiva o izgradnji koju koči neko zlo. Grad ima neprijatelja, zmaja koji je prepreka njegovoj izgradnji. No, redovito se pojavljuje junak koji pobjeđuje neprijatelja i postaje zaštitnik i pokrovitelj grada. Klasičan je primjer motiva o zmaju i borbi s njime starokijevska povijest. Da je kod Slavena koji su se raseljavali između Dnjepra i Jadrana bilo po mnogočemu sličnih predodžbi dokazuju brojni analogni motivi o zmaju i borbi s njime. Nalazimo ih u Dubrovniku i njegovoj okolini. Na tragove takvih predaja u starim dubrovačkim kronikama ukazuje Natko Nodilo. U jednom od svojih djela govori da je u prva vremena grada Dubrovnika ogroman zmaj pustošio krajeve, proždirao ljude i stoku. Zmaj se nalazio u pećini pokraj morske obale, blizu Epidaura.⁹⁶

Prema ljetopisu nepoznatog autora iz 15. st. u Dubrovnik je 789. godine s istoka došao zmaj, nastanio se u pećini kod Epidaura i činio mnogo štete nadaleko i naširoko. Godine 802. došao je s istoka hodočasnik Ilarion i ubivši zmaja utvrdio u Dubrovniku kršćanstvo. Godine 813. u Dubrovnik dolazi sveti čovjek koji je uvijek pratio sv. Ilariona, a građani ga učiniše župnikom Crkve sv. Vida. On je bio Arbanas i zvao se Dum Srđ (Dum Sergij). U Crkvu sv. Stjepana koja se počela graditi, za svećenika su uzeli srodnika Dom Srđa, Stojka. Sagradili su mu i kuću za stanovanje u kojoj je on moleći se ostao do kraja života. Poznata je također legenda prema kojoj je sv. Ilarion posjetio 365. g. Epidaur i ubio tamo strašnog zmaja Boasa, kojeg su Epidaurani još kao pogani štovali. O tome piše i Cvjetković u *Povijesti Dubrovačke Republike*.

Ma koliko kritizirani glede autentičnosti ovi i drugi zapisi kao da u sebi nose reminiscencije mita kojeg je Dubrovnik očuvao u različitim formama. F. Šišić koji je kritizirao povjesničare i njihove "izmišljotine" zapravo nije vidio tragove mita o zmaju.

U ovim je sadržajima uočljiv proces prepletanja usmenih pripovjedaka mitološkog podrijetla s kršćanskim legendama. Iako je mit već snažno deformiran uočljivi su ostaci nekad razvijenog mita borbe sa zmajem: junak koji ubija zmaja, njegov partner, kultni heroj itd. Postupno se ta tradicija transformira u kršćansku. Pojava izbavitelja, osloboditelja, u ovom slučaju sv. Ilariona, očigledno je dubrovačka etapa kršćanizacije poganskog mita. Francuski putopisac F. Cicle slikajući svoje putovanje između Dubrovnika i Mostara 1658. g. piše kako je od svojih suputnika čuo o nekoj močvari u kojoj je bio ogroman zmaj, koji je svake godine proždirao ljude i konje, napadajući ih pokraj puta. Na ovoj je istoj lokaciji u zaleđu Dubrovnika, pored Gackog, postojala pećina i vodeni prostor koji se zvao Zmajevac. Prema predaji tu su živjeli drakoni, leteći zmajevi, što je također potvrda mitologizacije zemljopisa vezanog za kult zmaja. Dubrovačke su predaje o zmaju, čudovištu, koji proždire stoku i ljude, bliske kijevskim

i u slijedećoj etapi mita - u sadržaju borbe sa zmajem. Prema scenariju mita zmaj grabi rogatu stoku i skriva ju u pećini iza zidina. Bog oluje na konju, u bojnim kočijama, svojim bi oružjem (mlat, palica, strijela ili munja) udario po stablu i pretvarao ga u pepeo, udario je po kamenu i rascijepao bi ga. Tako je proganjao tamo skrivenog neprijatelja i oslobađao stoku i ljude. Zmaj se može pretvoriti u različita bića, skriva se pod stablom, pod kamenom u “donjim vodama”. Na kozmogonijski značaj ovog sižea u staroindijskoj tradiciji upućuje himna Indre koji je oslobodio krave iz mraka Vale, oslobodio je sunce i zoru, a srušio je i ogroman kamen, zidinu koja se zatvarala oko krava.⁹⁷

Odjeke sličnih motiva kao da varira u svojoj “Dubravki” i Ivan Gundulić. Motivi borbe sa zmajem rašireni su u narodnoj tradiciji Hrvata. Borba sa zmajevima u epu povezana je s potrebama kolektiva. Magijski smisao ove borbe ispoljava se u ubijanju zmije što bi moralo spriječiti sušu i neplodnost zemlje. Borba sa zmajem je borba za vodu koju mora poslati Gromovnik.⁹⁸

Istovremeno je to borba s tamnim, zlim snagama, nesrećama, koje utjelovljuje zao zmaj. U južnoslavenskom folkloru zloga zmaja, aždaju pogađa gromom i munjom sveti Ilija, proganja zmiju sv. Stefan, a to zlo pobija sv. Georgij. Kršćanski motivi borbe sa zmajem rašireni su u kulturnoj tradiciji Hrvata. Zemljopisne osobine Brača neke legende objašnjavaju tragovima konja sv. Jurija koji je “skoknuo na otok”. Prastare su bračke crkve posvećene kršćanskom borcu protiv zmaja.⁹¹ Motiv bitke sveca sa zmajem prisutan je i u kršćanskoj kulturi Dubrovnika - (npr. bareljef na Crkvi sv. Mihajla, borba sa zmajem u slikama poznatog dubrovačkog slikara 16. st. Nikole Božidarevića i sl.). U red najstarijih i u ovom kontekstu posebno značajnih refleksija mita o borbi sa zmajem spadaju kapiteli Kneževog dvora u Dubrovniku, koji su svojevrsan citat prastare dubrovačke duhovne kulture i tradicije koja je od davnina živjela u zidinama ovoga grada. Svojim stilom i podrijetlom ovi su kapitoli mnogo stariji od renesansno-baroknog ansambla Kneževog dvora obnovljenog poslije potresa. Dubok simbolički sadržaj ovih kapitola demonstrira vezu dubrovačke vlastele s prastarim rodом koji je sezao svojim korijenjem u pretkršćansku prošlosti Slavena i njihove svetinje. Upravo su zato tijekom obnavljanja Kneževog dvora poslije potresa u 17. st. prastar kapiteli bili iskorišteni u reprezentativnom dijelu dvora kao amblem, kao prastari znakovi i sjećanja na veličanstvenu prošlost, koja se čuvala i očuvala kao svetinja. Na jednom kapitelu predstavljena je borba heroja sa zvijeri i kojoj su prepoznali medvjeda, na drugom junak izvodi iz donjeg svijeta zvjeročovjeka. Na trećem, junak s palicom i štitom u rukama bori se s mitološkim bićem - drakonom ili zmajem. Poslije imena grada kapiteli Kneževog dvora najstarije su svjedočenje o davnom životu mita na ovom prostoru istodobno potvrda o postojanju kulta junaka, zaštitnika i branitelja od zmaja Svi navedeni elementi ukazuju na duboke korijene mitološke tradicije u Dubrovniku. Kao što smo rekli kult Volosa, pokrovitelja stoke ima predslavensko podrijetlo i seže u kult medvjeda. Još u 3. i početkom 2. tisućljeća p.n.e. na širokom su se prostoru istočnih stepa od rijeke Volhov i dalje raseljavala se neolitska plemena tzv. volosovske kulture. Iskopine su pokazale poseban značaj medvjeda u ovoj kulturi. Osim kostiju žrtvenih životinja,

pronađene su lubanje zmija i čeljusti medvjeda. Pored toga mjesta nalazila se kamenita ploča koja je imala funkciju žrtvenika. U svetištu je pronađena antropomorfna figurica, a objašnjava se realizacijom predodžbe čovjeka-medvjeda.¹⁰⁰

Poznata je ekvivalentnost simbolike likova zmaja i medvjeda, njihov suodnos s idejom plodnosti, vode i šume, donjega i gornjega svijeta, o čemu smo već govorili. Junak na kapitelima Kneževa dvora u Dubrovniku vjerojatno se suodnosi s legendarnim junakom Međedovićem, s mitom o zmaju koji je čuvao zlato, riznicu i za žrtvu tražio ljude, a kojeg je pobijedio Međedovićev sin.¹⁰¹

U legendama o tom mitološkom heroju i njegovim prijateljima spominje se i Dubrovnik u kojem je postojala predodžba o Međedoviću, o gnjevnom Srđu, o nepoznatom sijaču. Prikazi na kapitelima potvrđuju snažno prisustvo mita o Međedoviću na ovom prostoru, a pretpostavlja se da se sastojao od ciklusa pjesama o junaku pobjedniku, u kojima se reflektirao iskonski kozmogonijski mit o ubijanju čudovišta, o pobjedi viših snaga. Kozmogonijski aspekt dopušta povezivanje ovog junaka s kultom Svaroga, Međedovićeva oca, koji je postojao još u totemskom razdoblju. Već smo govorili o mogućnosti postojanja kulta totema u Ragusi kao i o sličnosti Volosa i medvjeda. Sve to pokazuje duboku arhaičnost mitološke tradicije u Dubrovniku i njezinu očuvanost, što ilustriraju spomenuti sadržaji kapitela. Lik heroja-zmajoubojice, zaštitnika i pokrovitelja naselja koji je postojao još od prastarih vremena u Ragusi-Dubrovniku, u rezultatu evolucije mitološke tradicije postupno se komplicirao, preuzimao na sebe funkcije i simbole različitih drugih likova i božanstava. Razvoj je mitologije u Dubrovniku od početaka bio spiralan. Jedna od preobrazba tog heroja bila je njegova identifikacija s Gromovnikom koji je slao kišu, zbog čega su mu se posvećivale posebne ceremonije. Primjerice, u hrvatskom su folkloru dodolske pjesme odraz takvih rituala.

Obred

U ritualima obožavanja, poklanjanja bogovima i dozivanja kiše koji su općeindoeuropskog podrijetla, veza s prirodnim okruženjem imala posebnu ulogu. Obredni dozivatelji kiše obraćali su se bogu smještenom gore. Dubrovnik je u ovom smislu primjer iskorištavanja krajolika u klasičnoj mitološkoj opoziciji "gore-dolje": bog oluje i kiše Perun bio je smješten na brdu Srđ, dakle gore, dok su ga oni odozdo molili za kišu. Najrasprostranjenije su bile verbalne forme obreda. Tako su *dodolske pjesme* ili *prporuše* bile poznate u Dubrovniku i u cijeloj Dalmaciji. U Dubašnjici na otoku Krku, momak ili djevojka tzv. dodoli s ovčjim zvončetom za pojasom, okićeni cvijećem i zelenilom pjevali su obredne pjesme i zazivali kišu. Narod je vjerovao da će kiša pasti treći dan poslije prporuše.¹⁰² U Bugarskoj i Makedoniji poznata je *peperuna*, a njezini su nazivi još *dodole*, *dudole*, *dudle*, *dudolejke* itd. Bile su to Perunove *zaručnice*.¹⁰³ Pojedini folklorni elementi u pjesništvu dalmatinskih pjesnika govore o postojanju obrednih pjesama zazivanja kiše i u Dubrovniku.

Poslije pobjede nad neprijateljem Perun oslobađa vodu, stoku, svoju ženu i šalje kišu koja je kao gornja voda, simbol plodnosti i očišćenja i domena meteorološke funkcije boga oluje, padala na zemlju i vezala se sa zemaljskim, donjim vodama u kojima se skrivao zmaj.

Sastavni je dio mita u Dubrovniku bilo proslava pobjede. Jedan od odjeka te svečanosti su i karnevalske maske poznate kao *turice*. Naziv i ikonografija maske kao da sintetiziraju osnovne elemente i likove mita: Peruna s konjem, Volosa s volom, turom i zmaja u njegovom ambivalentnom značaju. Turica je predstavljena konjskom glavom i dlakavim korpusom. Još je Apendini uspoređivao taj lik s Marsom. Slavenska tradicija povezivanja Gromovnika s konjem slična je mnogim primjerima predslavenskog i predgrčkog razdoblja Balkana, čija je kultura ušla u slavensku tradiciju kao supstrat i adstrat.¹⁰⁴

Slavenski se Perun može usporediti s kulturom trakijskog jahača Herosa ili sličnog božanstva kao najraširenijeg u praslavenskom razdoblju, a njegova su svetišta, kao i Perunova, bila smještena na uzvišici, u blizini vode. Stoga još jedanput naglašavamo daje i prije Slavena brdo pod kojim je bila smještena Ragusa bilo dio mitološkog kompleksa predslavenskog stanovništva koje je obožavalo konja kao jednog od najstarijih mitoloških likova. Simbol konja obuhvaćao je oba pola kozmosa - gornji i donji. U donjem svijetu on je utjelovljivao oganj, zemlju i vodu, u gornjem je bio povezan sa zrakom, ognjem i vodom. Brojna su istraživanja pokazala da kult konja potječe iz pretpovijesne epohe, a u simbolici ga od svih bestijarija naroda svijeta nadilazi jedino zmaj. U mitologijama svih kontinenta on je veza između donjeg i gornjeg svijeta. Voda, kojoj su posvećena ova dva kozmogonijska lika, zajednička je konju i zmaju. Binarni lik konj-zmaj nije samo njihov spoj u jedan mitološki simbol, već je to i izraz borbe dobra i zla u kojem konj ima pozitivan značaj, a zmaj kao simbol zla biće je koje treba svladati, što je sadržano u mitu o borbi s njim.¹⁰⁵

Povezanost konja i vola (tura) u maskama (turicama) dubrovačkog karnevala, kao da reflektira prastaru simboliku ovoga binarnoga lika. Uraloaltajski su narodi suodnos zemlja-nebo prikazivali opozicijom bijeli konj-sivi vol. U Dalmaciji se kozmogonijske pojave atribuiraju bijelim i crnim volom, u Istri crnim i šarenim volom ili parom drugih bojama kontrastnih životinja. Iako je maska turica konjolika, osim imena s bikom je povezuje i kao kod medvjeda dlakavo truplo. Još je Milan Rešetar vidio u turici simbol bika pretpostavljajući da je tur dospio ovamo s migracijom prastare kulture iz azijskih predjela.¹⁰⁶ Na daleku prisutnost ovog lika u Dubrovniku upućuje i pojavljivanje ove maske na zimskim karnevalima koji se obilježavaju i kao blagdan medvjeda. Usporedba lika turice na Apendinijevim gravirama s bareljefima na kapitelima Kneževog dvora rezultira njihovim analogijama, na osnovi čega se pretpostavlja da je turica bila kompozitan totem-zmaj.¹⁰⁷ Još su raniji sakupljači folklora zabilježili da je prosti narod u Dubrovniku još uvijek vjerovao da je životinja turica uistinu nekada postojala i daje ubijena.

Na povezanost s kultom stoke upućuju i prikazi drugih likova dubrovačkih maškarata koje navodi Apendini. Uz djevojku okićenu cvijećem koja je predstavljala vilu to su i maškare zvane *Čoroje* i *Bembelj*. Pokrivene su dlakavim krznima. Čoroje u rukama drži biljku, a Bembelj zmiye. Ovi likovi potvrđuju iskonsko slavenske korijene dubrovačkog mita, s mogućim refleksijama predodžbe o Vidu, i dokaz su naslojavanja slavenskih mitova na neke stare neslavenske, pa čak i na nekad ovdje prisutne neelinske predodžbe. Konj je u Slavena bio vezan s Vidom. U Dubrovniku su na Vidovdan palili svetu vatru i skakali kroz nju jer se vjerovalo da to očišćuje od *vade*.¹⁰⁸ U ukrajinskom jeziku vada znači manu, nedostatak, nešto negativno. Vila je u dubrovačkim maškaratama vjerojatno odraz ženskog početka u kozmogonijskom mitu izraženom, između ostalog, i u Perunovoj zaručnici-dodoli.

Na prvi dan proljeća, u svitanje i uoči novog mjeseca djevojke su se plašile da zmaj ne bi progutao Sunce. Znak predstojeće borbe zmaja i Sunca bio je snijeg. Nakon što bi zasniježilo digla bi se bura a iza planine pojavio bi se zmaj noseći sa sobom mrak¹⁰⁹. Djevojke su istrčavale i gledale borbu zmaja i Sunca, poslije čega bi u igrama i vilovanju slavile svoju slobodu i likovale zbog pobjede Sunca nad zmajem.

Velika svetkovina u Dubrovniku bila je a i danas je karneval sv. Vlaha. Dubrovačka bratovština trombunaša u odjelima izvezenim zlatnim crvenim šarama, amblemima bratovštine u kojima je figurirao lik zmaja pucali bi iz starinskih pušaka i udarali u bubanj što je bio način istjerivanja demona.¹¹⁰ Uz to su turica, čoroje i vila igrali uloge koje su demonstrirale dramatičnost sukoba između snaga svjetla i mraka. Pretpostavlja se da se radilo o ritualnom ubijanju zmaja u nekom gaju.¹¹¹ Ove su dubrovačke ulične maškarade s vremenom poprimile crte stiliziranih karnevala koji su uz predslavenske upijali i elemente novih romanskih maškarada.

Uz to što je bio pozornicom kozmogonijskog mita, što potvrđuju svi navedeni mitološki elementi (Perun, Volos, zmaj, borba sa zmajem, kamen. dodolske pjesme, itd.), Dubrovnik je istovremeno bio svojevrsni model evolucije mitološkog sistema, što je logičan proces u uvjetima razvoja interetničkih veza.

Interferencija mita

U početnom su razdoblju ovoga procesa Slaveni kao snažni ratnici bili oni koji su diktirali svoju kulturu, no postupno su u procesu interetničkih veza preuzimali lokalne tradicije. S obzirom da su dolazili kao osvajači, što potvrđuju mnogi izvori, drukčije nije moglo ni biti. Da podsjetimo, Joan Efeski je još 80-ih godina 6. st. pisao da su Slaveni “munjevito prošli cijelu Eladu, zemlju Fesalonike i cijele Trakije, pokorili mnoge gradove i tvrđave, pustošili ih, palili, porobljivali i postali gospodari. Bili su vlasnici na zemlji bez straha.¹¹² Prema nekim istraživanjima tijekom samo jedne migracije Slaveni su došli na Jadransku obalu i bili su inferiorni u odnosu na gradsku kulturu uglavnom romanskog podrijetla. Tako se tumači i

podrijetlo toponima Dubrovnik. Stanovnici su Raguse u okružju upola poganskih Slavena bili na višoj kulturnoj razini od novopridošlica i postupno su ih poučavali. Postupno su se Slaveni zbližili s tim bjeguncima iz Epidaura zainteresiranim za mir i preuzimali su njihovu tradiciju, a od njih su, kako tvrdi jedan istraživač, preuzeli i sintagmu “Ad orbe nova” i preinačili je u Dubrovnik.²¹³

Pokazali smo da postoji više potvrda o poganskom sloju Dubrovnika kojeg su ugradili Slaveni sa svojom snažnom i bogatom duhovnom i ratničkom kulturom koja se ispoljavala, između ostalog, u mitološkim predodžbama. Oni su imali razvijenu etničku samosvijest, slične jezike i pripadali su velikom slavenskom svijetu. Kolonizirajući Balkanski poluotok i jadransku liniju Slaveni su asimilirali lokalno trakijsko i ilirsko stanovništvo potiskujući ih dijelom u planine primorske Dalmacije, na jadranske otoke, ali su se i stapali s romaniziranim stanovništvom, s Vlasima. Dolazilo je do procesa složene interetničke simbioze koju je pospješivala i sličnost religijskomitoloških predodžbi Slavena i lokalnog starobalkanskog stanovništva. Osim zemljoradnjom Slaveni su se od starih vremena bavili stočarstvom koje je u osvajanju Balkana pospješivala stočarska tradicija autohtonog stanovništva koje je pripadalo općeindoeuropskom sistemu. Transformirajući se u slavenskoj pučkoj religiji, predslavenska je stočarska kultura u nekim svojim paleobalkanskim običajima imala podudarnosti s običajima i predodžbama drugih naroda sve do Kavkaza.¹¹⁴

Mada je lokalno balkansko stanovništvo etnički bilo strano Slavenima, ipak su njihovi religijsko-mitološki sistemi imali neke opće zajedničke pojave koje su pospješivale razvoj zemljoradničko-stočarskih tradicija, koje na neki način prezentiraju toponimsko-kulturni model Ragusa - Dubrovnik.

Slaveni koji su uništili Epidaur i osnivali svoje naselje s iskonskim slavenskim nazivom Dubrovnik, bili su dio velikog vojnopolitičkog ujedinjenja slavenskih plemena koja su jurišala na granice Bizantskog Carstva. O organizacijskoj razini Slavena govori već samo ime njihovog Dubrovnika koje je značilo kult Peruna, Gromovnika kao vrhovnog božanstva socijalne elite, družine i njihova vođe. Imajući nad stočarskim naseljem Ragusom, smještenom na krševitu i sitnu poluotoku, veliku nadmoć i dominaciju u vojnopolitičkoj organizaciji, jeziku, materijalnoj kulturi, Slaveni su mogli diktirati svoje uvjete tamo gdje se kršćanska tradicija još nije mogla oduprijeti tada još snažnijoj i bogatijoj poganskoj svijesti. Prastare dubrovačke kronike svjedoče o Slavenima kao o snažnom, bogatom i razvijenom društvu kojima su se Ragusinci morali pokoravati, stupati s njima u rodbinske veze, davati im svoje kćeri za žene itd. Stanovnike Dubrovnika, Slavene, neslavensko je stanovništvo nazivalo Vlasima, dok su Slaveni tako imenovali starobalkansko stanovništvo. U ovom slučaju promatramo naslojavanje pojmova u vezi s razvojem interetničkih veza - od opozicije prema interferenciji. Za romansko naselje prijadranske regije Vlasi su bili svi koji su dolazili s kontinenta gdje su se Slaveni stapali s lokalnim stočarskim plemenima. Slaveni pak tim imenom prvotno zovu inorodce, kako romanizirano starobalkansko stanovništvo tako i romansko.

Početna je etapa interetničkih veza u Dubrovniku morala biti konfrontacijska, kao tipično ispoljavanje praslavenske antiteze mi-oni, karakteristične za slavensko-neslavensko pograničje. Svojevrsnim je razgraničenjem Slavena u Dubrovniku i neslavenskog stanovništva Raguse bila i danas postojeća ulica Prijeko, koja je dijelila grad na dva dijela. Funkciju etničke granice Prijeko je očuvalo i kasnije. Početno je to bila granica slavensko-neslavenske komunikacije prema opoziciji “mi-oni”, razgraničenje etnosa različitih u etničkom i kulturnom smislu. Kasnije, s postupnim spuštanjem Slavena prema dolje ta je ulica postala socijalna granica. Dijelila je bogatije od siromašnijih. Slaveni su se na početku nastanili na obroncima Srđa, bliže svom ritualnom mjestu, Dubravi, a preko puta nekad stočarske Raguse, sada već romanizirane i s naznakama budućeg kršćanskog centra. Činjenica da je izgradnja slavenskog Dubrovnika počinjala od početka planine Srđ kao da ukazuje na maršrutu njihovog naseljavanja i to sa strane zaleđa - iz Travunije (Tribunije). Na to upućuje smještaj njihovih kuća u blizini glavnog svetišta. Centar njihova kulta bio je na uzvišici gdje se nalazio sveti gaj povezan s dominirajućom ulogom ratnih bogova, kakav je u svojoj početnoj etapi bio Perun kao bog osvajanja, ratova, družine, socijalne elite. Dominirajući značaj Peruna u Dubrovniku bio je sličan socijalnoj funkciji bogova Kijeva ili primorske grupe Baltičkih Slavena, kod kojih su isti takav značaj imali Svantevit, Svarožić, Jarovit. Budući da je bio vrhovno božanstvo družine Perun je imao i proročansko-pravnu funkciju. On je utjecao na izbor strategije, na ponašanje kolektiva u budućnosti. Odavde njegova dominacija i smještaj na uzvišici, u svetom gaju, što se reflektiralo u mnogobrojnim toponimima.

I ime Dubrovnik kazuje da je u početnoj etapi slavenske Raguse dominirala vojna elita, družina na čelu sa svojim predvodnikom knezom. No, socijalna se struktura slavenskih osnivača Dubrovnika time ne iscrpljuje. Za suprotstavljanje “gore-dolje” (Dubrovnik-Ragusa) (karakteristično i za starokijevski mitološki sistem povezivanje) značajno je i konfrontiranje Peruna i Volosa. Kao što je u panteonu kijevskog kneza Volodimira, Perun bio bog socijalne elite, a bog cijele Rus’, čitavog puka bio je bog stoke, tako je u Dubrovniku pored Peruna kao utjelovljenja vojne funkcije, Volos imao gospodarsko-prirodnu funkciju. Osim toga Volos je kao pokrovitelj stočarstva i stočara bio bog većine, jer ga je osim Slavena štovalo i autohtono stanovništvo Raguse, u kojoj je vjerojatno otprije postojao sličan kult vola, bika. Takva je tipološka srodnost poganskih bogova stimulirala jačanje interetničkih veza.

U početnom razdoblju slavensko-neslavenskih odnosa u Dubrovniku-Ragusi, kada se mit smatrao svetim i bio pravilom, tajnom, vlasništvom roda ili frakorije, plemenska je zatvorenost bila velika. Ona je sprečavala uzajamne utjecaje koji su se, prema opažanju Sir Richarda Francisa Burtona mogli ostvariti samo s “potocima krvi” (“blood streams”).²⁵

Sa vremenom ulica Prijeko postupno gubi značaj etničke granice. Socijalni je vrh Raguse težio orođivanju s ratobornim i moćnim Slavenima, dok su se obični slavenski slojevi sjedinjavali sa socijalno sličnim neslavenskim stanovništvom Raguse. Taj je proces u Dubrovniku dio opće tendencije u Primorju: “Ta se dva društva stapaju u svojevrsnu ekonomiku, čija je posljedica bila ubrzano društveno raslojavanje Slavena, započeto već u fazi vojne demokracije”.²⁶

S jačanjem interetničkih veza preplitala se i duhovna kultura što je rezultiralo interferencijom mitoloških sistema, slavenskog i onog prije njega, bez obzira na prisutnost ranokršćanske crkve. Jedan je od rezultata toga procesa mogao biti postupno gašenje kulta Peruna kao boga vojne družine, koja je kao aristokracija predstavljala manjinu u odnosu na većinu, na puk i njegovog boga Volosa. Suprotnosti između velikih i malih, družine (ratnikadošljaka) i stočara (autohtonog stanovništva), mogle su imati i karakter otvorenih sukoba kao što je to bilo u Kijevskoj Rus', gdje se socijalnim razlikama tumači zastupljenost i brojnost zemljopisnih podataka o Perunu, koji je bio vezan za velike administrativne centre i o kojem ima malo obavijesti jer se vojna aristokracija postupno ugasila, i o Volosu poznatom po cijelom sjeveru Kijevske Rus'.

Potiskivanje imena Peruna kao božanstva munje i olujne nebeske snage i njegovog kulta, o čijem postojanju kasnije svjedoči samo toponim, bilo prilično rašireno.

Za različite je tradicije karakterističan daljnji proces transformiran mita: mijenja se ime Peruna i njegovog neprijatelja, niveliraju se početne suprotnosti, prvotna se shema mita usložnjava različitim naslojavanjima i transformacijama, mit postaje inverzivan. U Dubrovniku u procesu mitološke interferencije jača uloge supstrata i njegova kulta stočarske tradicije, dote dominirajući bog Gromovnik zamjenjuje se Volosom.

Toj su inverziji godile neke promjene u socijalnoj strukturi Slavena. S ukorjenjivanjem u Dubrovniku Slaveni prestaju osvajati nove teritorije, što su inače činili u procesu svojih postupnih migracija prema Jadranu, čim kult boga družine gubi svoj značaj. Slavenska aristokracija koja se postupno sjedinjavala sa supstratnom vrhuškom, nije više bila okupirana vojnom djelatnošću već trgovinom stokom i vunom, što je itekako bilo profitabilno. S uključivanjem u gospodarsku djelatnost Raguse, Dubrovnik ju je sve više slavenizirao, ali je s etničkim miješanjem i preuzimao njezine tradicije. Prastare kronike kazuju da su se Vlasi koji su živjeli u Ragusi dijelili na. uzgajatelje krava, konja i ovaca. Među bogatim se obiteljima spominje obitelj Ovčarević čija je kula stajala u centru grada.¹¹⁷

Dakle, već je u toj fazi započeo proces društvenog raslojavanja Slavena. U dodirima s romanskom civilizacijom slavenski su plemenski vođe kao posrednici među etnosima postupno učvršćivali svoje gospodarsko stanje.

S daljnjim je razvojem trgovine stokom jačao i značaj slavenskog zaštitnika stoke Volosa čiji se kult naslojavao na prethodni kult stočarsko božanstva Raguse. Uz funkciju zaštitnika gospodarske djelatnosti koju je imao još u praslavensko doba, Volos je postao pokroviteljem bogatih obitelj aristokracije, trgovaca, cijelog naselja, grada. Volosove su se kozmogonijske odrednice usložnjavale: u njegovu su se imenu ujedinjavala različita božanstva i određen sloj mitoloških bića. Kao i u drugim tradicijama dubrovački Volos preuzima funkcije različitih bogova, a u njegovo se ime slijevaju i lokalne tradicije u kojima je kult zmaja zauzimao

iznimno važno mjesto. Ambivalentnost dubrovačkog Volosa u kozmogonijskom mitu izražena je njegovim ulogama. On je zaštitnik bogatstva, a kao utjelovljenje htoničkih snaga on je i gospodar voda. Pobjednik je u borbi sa zmajem, što je prije njega bio Perun od kojega je i preuzeo tu funkciju i u odnosu na kojega je u prvoj postavi mita bio na suprotnoj strani bojišnice.

Jačanju kulta Volosa u Dubrovniku doprinijeli su i predstavnici duhovnih obreda takozvani *volhovi* (žreci) koji su vjerojatno postojali i ranije u poganskoj Ragusi a bili su prisutni i u strukturi slavenske socijalne hijerarhije. Vol je još u iranskoj tradiciji bio tijesno povezan sa služiteljima kulta: šamanima, žrecima itd., a da su ih imali i Slaveni dokazuje, između ostalog, raširenost snažno mitologiziranog zemljopisnog nazivlja s obilježjima rituala žrtvovanja. U staroruskoj su se terminologiji oni zvali žrecima, volhvima. U poganskom Dubrovniku s razvijenim kultom stočarstva takve su strukture imale snažne pozicije. Ti su duhovnjaci postupno uzurpirali ranije dominantne pozicije vojne družine. Funkcije predstavnika kulturnih obreda obično su povezane s planinom, brdom, uzvišicom. Stoga pretpostavljamo daje dubrovačko brdo Srđ, u početku kulturno mjesto boga družine Gromovnika, postalo mjesto obreda posvećenih bogu stoke Volosu. Vjerojatno je posljedica te transformacije mita i Jurjevdan (7. listopada), na koji je zabranjeno raditi s volovima u polju jer je sveti Srđ *volovski svetac* i treba ga štovati. U tome su očiti prastari odjeci žrtvovanja bika gnjevnom Gromovniku ili Srđu Zlopogledi, idolu s brkovima (Brko).

Sve veća uloga volhova u poganskom Dubrovniku - Ragusi povezana je s prastarim kultom zaštitnika stoke Volosa, što se odrazilo i u etimologiji za Dubrovnik karakteristične riječi *vlastela*. U nekim su prastarim zajednicama nastali dijalektalni termini za obilježavanje upravljanja, vladanja i dugo su koegzistirali s novijim istoznačnim nazivima.¹¹⁸ Upravo u takve termine spada i riječ *vlastela* čije je ishodište u poganskim volhovima, služiteljima kulta Volosa koji je s vremenom postao sv. Vlaho. Na raširenost hrvatskih osobnih imena sličnih imenima likova poganskog panteona ukazao je i Natko Nodilo navodeći nekoliko takvih imena: Vladislav, Vladimir, Vladun, Vladoje, Vladeta, Vlatko, Vlaško, Vlado, Vlač, Vlaj, Vlada Vlaho itd.¹¹⁹

Potiskivanje boga družine i njegova zamjena bogom žreceva, vlastele i puka nije značila i potpuni zaborav prijašnje mitološke tradicije koja je u različitim oblicima i dalje živjela u Dubrovniku. Činjenica da su Slaveni zadržali ime svoga grada najveća je potvrda tome. Iako su različiti oblici suparništva između Dubrovnika i Raguse bili dugovjeki, uslijed dominacije slavenskog etnosa očuvalo se ime Dubrovnik. Slavensko ime koje je nosilo u sebi reminiscencije na bivšu vojnu elitu koja je štovala Gromovnika, očuvalo se kao izraz etničke samosvijesti Slavena koji su bili originalni, posebni i snažno neovisni kako za slobode tako i pod tuđom vlašću.

Na navedeni je način razvoj interetničkih slavenskih veza s lokalnim romaniziranim stanovništvom utjecao na usložnjavanje izvorne sheme mita. O snazi ovih tradicija svjedoči i njihovo prelamanje u kulturi kršćanstva.

Kršćanizacija mita

Već su u prvim godinama osvajanja prijadranskih naselja Slaveni osim s etničkom bili suočeni i s drugom vrstom konfrontacije: poganstvo-kršćanstvo. Prema tipu religije bliže im je bilo poganstvo autohtonog stočarskog stanovništva smještenog između gorskih pašnjaka od religije romanskih primorskih gradova. U početku su dubrovački Slaveni čuvali poganske tradicije koje su tipološki korespondirale s mitološkim predodžbama neromanskog stanovništva Raguse. I Gundulić govori o takvom tipu dijaloga etničkih polova: slavenskog i neslavenskog, također poganskog. Razvijene su susjedne države bitno utjecale na socijalno-gospodarski razvoj grada koji je postao objekt političkih interesa moćnih država. Jedan je od načina političkog podređivanja pridošlih Slavena bio rušenje njihove stare vjere i nametanje svoje. No, poganska je tradicija u Dubrovniku-Ragusi bila toliko snažna da se Crkva odlučila na kompromis, na postupnost, ispočetka kršćanizirajući najglavnije oblike slavenskog poganstva, ponajprije njihovo vrhovno božanstvo, zahvaljujući čemu je taj kršćanski sloj u kulturnoj dimenziji Dubrovnika vrijedan izvor za rekonstrukciju duhovne kulture pretkršćanskog doba. Očuvanost mitoloških elemenata bila je rezultat ne samo navedenog crkvenog kompromisa već i zakonitosti transformacije mitološkog sistema kao etape njegove evolucije. Novo nije odmah potisnulo staro, već se naslojavalo na njega što potvrđuju raznovrsni primjeri poganstva na različitim kontinentima. Očuvanost prastare religije pretkolumbovskog Meksika u katoličkim kultovima rezultat je novog kodiranja prastarih bogova. Slična je situacija u azijskoj i drugim religijama svijeta.¹²⁰

Poganstvo uobličeno u novi, kršćanizirani izgled kroz različite oblike nastavlja živjeti u starokijevskom srednjovjekovlju i hrvatskoj kulturi. Mada je sve jače kršćanstvo, koje su Hrvati prihvatili prije Kijevske Rus', postupno oslabljivalo mitološke predodžbe ono se ipak, makar fragmentarno, očuvalo u različitim elementima.

Dalmacija je zajedno s Dubrovnikom bila zona sudara bizantskih i rimskih političkih interesa i borbe za prevlast. Bizantski utjecaj na ovu regiju do 1205. g. i nakon njega utjecaj Venecije reflektirali su se na slavensku kulturnu tradiciju. Zajednički je cilj obiju političkih snaga bio kršćanizacija poganske tradicije. Dva glavna kulturna mjesta Dubrovnika - brdo i njegovo podnožje dobivaju imena kršćanskih svetaca: Srđ postaje sv. Sergije, a Volos sv. Vlaho.

Činjenica da brdo Srđ nije nazvano po sv. Iliji, što je već bila tradicija na Gromovnikovim svetištima, još jedanput potvrđuje pretpostavku o prije-nosu Volosova kulta na dubrovačko brdo kao posljedice interferencije mitova. Ali to ne znači da je s kršćanstvom Gromovnik

zauvijek nestao. Da ga je samo zahvatila metarmofozna dokazuje i uzvišica u blizini staroga grada nazvana Ilijina glavica na kojoj se nalazi Kapela sv. Ilije.

Proces zamjene poganskih bogova kršćanskim svecima zamjetan je u prijadranskoj toponimiji, o čemu smo već govorili ali nije naodmet podsjetiti. Glede ukaza pape Grgura Velikog kršćanske je crkve trebalo graditi na vrhuncima, dakle na mjestima poganskih kapitela a poganska je božanstva valjalo zamijeniti fonetski srodnim imenima kršćanskih svetaca.¹²¹ Prema njegovim uputama poganska se svetišta nisu trebala rušiti, bilo ih je dovoljno poškropiti posvećenom vodom i pretvoriti ih u kršćanske crkve. Također nije trebalo zabranjivati poganske gozbe vezane uz obrede i žrtvovanja, one su se mogle sprovesti i dalje ali u slavujqdinome Bogu a u svoju korist.¹²²

Prema tome, kršćanizacija nije značila istrebljivanje, pokoravanje i tlačenje već je to bila evolucija i u njezinu sklopu sinteza staroga i novoga: stara je osnova dobivala novi smisao. Uostalom, pokršteni primorski Hrvati podizali su prve starohrvatske crkve na mjestima na kojima su prije obavljali poganske obrede, ostajući na taj način povezani sa svojim starim običajima, lokacijama, jezikom i kulturom.¹²³

Proces napuštanja starog i prihvaćanje novog kao povijesnu zakonitost Hrvati su proživjeli bez većih poteškoća očuvavši pritom bogatu duhovnu riznicu prastare pretkršćanske tradicije. No, putem kršćanizacije a u svrhu ostvarivanja svojih političkih ciljeva Hrvatima su se nastojali nametnuti bizantinski diplomati i političari. Naravno, reakcije nisu izostale, osobito tamo gdje se diralo u hrvatsku nezavisnost. Ponekad su Slaveni, naročito oni koji su kolonizirali gradove, bili objekt religijskog nametanja čemu su se suprotstavljali. Jedna od istarskih predaja kazuje da je Republika dala “našim precima” (starim Slavenima) zemlju za naseljavanje. Prema uputama jednog slijepog starca koji je dodirujući biljke znao procijeniti plodnost zemlje, Slaveni su izabrali mjesto za život. No, ono je već bilo naseljeno, zbog čega su Slaveni bili primorani tajno služiti svoje liturgije jer su im starosjedoci to branili.¹²⁴

Možda ta predaja reflektira konflikte poganskih pridošlica i kršćanskog mjesnog stanovništva. No, bez obzira na otpore neizbježan je bio tijek procesa “spuštanja” slavenske kulture s planinskih visina prema moru i postupno stapanje iste u svojevrstom daljnjem nastavku te opozicije “gore--dolje”. Prema tome, na planinama gdje su se nalazili staroslavenski kapiteli nastajale su starohrvatske, a u nizinama uz morsku obalu staroromanske crkve. Oni gore, u planinama spuštali su se noseći sa sobom pretkršćanski supstrat i naslojavajući svoju starohrvatsku na staroromansku tradiciju. Primanje kršćanstva još nije značilo potpuno potiskivanje i odricanje od tradicija starijih od kršćanske kulture. Pokršćavanje je bilo dug proces i kako opaža jedan istraživač čak i u najpovoljnijim uvjetima kršćanstvo nije uspijevalo “sve glave jednog tako slobodarskog i svojevoljnog naroda okrenuti na jedan put kao po nekoj vojničkoj zapovijedi. Pokršćavanje Hrvata u smislu primanja kršćanskog nauka i shvaćanja i u smislu napuštanja poganskog shvaćanja i poganskih običaja trajalo je dugim stoljećima za

kojih su postojala veće ili manje skupine u raznim krajevima onih koji su i dalje ostali pristaše stare poganske vjere.”¹²⁵

Starohrvatske su gradnje značajan putokaz u traganju za postojećim pretkršćanskim kapitelima. Logično se pitamo zašto je to stanovništvo, u Poljičkom primorju primjerice, svoje prve crkve podizalo na gotovo nepristupačnim planinskim vrhovima. Na to ih je tjerala snažna tradicija koja je kontinuirano živjela u njima samima, neki jak i nevidljiv genetski kod.¹²⁶

Arheološka bi istraživanja na takvim mjestima morala uroditi konkretnim nalazima. Ispod tih su se starohrvatskih crkava ili u njihovoj blizini morali nalaziti tragovi prethodne, novim slojem prekrivene kulture, one iste koju svojim imenom simbolizira Dubrovnik ispod čijeg se kršćanskog barokno-renesansnog sloja nalazi romanski, pod kojim bi morao biti sloj bizantske kulture koja počiva na porušenim poganskim kapitelima starih Slavena koji su ih podigli na obrednim mjestima nekadašnje ragusanske poganske tradicije. To i takvo naslojavanje bilo je zakon osvajača, prema kojemu ako želiš uništiti neprijatelja moraš srušiti njegov oltar i na njegovu mjestu podići svoj.

Svojevrsni je model kulturno-religioznih naslojavanja u Dubrovniku Katedrala Gospe Velike. Slaveni su bili pod grčko-bizantskim utjecajem, a od Bizanta su i preuzeli kult Gospe kojeg su uskoro modificirali u duhu poganskih predodžbi u kult o ženi praroditeljici, božanstvu plodnosti. Karakterističan je bio tijek obreda: u žensku odjeću odjevenu lutku ili neku figuru koja je predstavljala božanstvo topili su u vodi ili spaljivali, što je simboliziralo umiruće i ponovno uskrslo božanstvo. Bogorodica i Petka pomagale su obitelji, one su bile pokroviteljice roda. Odjecima kristijaniziranja prastare poganske tradicije, između ostalog, smatraju se i crkve sv. Petke rasprostranjene u istočnojadranskoj obalnoj zoni zajedno s crkvama sv. Ilije.

Sakralna Bogorodičina crkva u Dubrovniku dobila je svoju današnju formu 1713. g. Pod baroknim korpusom skriva se romanski koji je nestao u potresu. Prema legendi ta je katedrala bila podignuta odlukom engleskog kralja Rikarda Lavljeg Srca, čiji je brod za snažne oluje bačen na otok Lokrum. Na osnovi ove historiografski nepotvrđene legende osnutak se ove katedrale vremenski smještao u 12. stoljeće. No, tijekom restauracije 1981. g. pronađene su bizantske freske koje su kako se pretpostavlja iz 7. stoljeća, što navodi na pomisao da je dubrovačka katedralna crkva objedinila u sebi bizantsku i staroromansku.¹²⁷

No, nije isključena mogućnost postojanja i poganskog sloja. Jedna je od prvih kijeviskih kršćanskih crkava, Desetina, podignuta na poganskom kapitelu gdje je, kako pretpostavljaju, bio Perunov žrtvenik. Zadarska najstarija Crkva sv. Donata podignuta je na poganskim temeljima rimskog doba. Dalmacija obiluje sličnim primjerima. Podizanje crkve na mjestu svetišta pokorene religije bio je simbol pobjede. Stoga je Bizant na mjestu poganskih kapitola gradio kršćanske crkve. Kasnije su s istom funkcijom na mjestu bizantskih crkava rimokatolici podigli svoje. Ali poganska tradicija kao da je prorastala kroz naslojavanja grčko-bizantinskog

ili rimskog utjecaja što najizrazitije ilustrira geneza kulta sv. Vlaha, pokrovitelja grada - Republike.

Pod Bizantom su takvu funkciju imali bizantski sveci Sergij i Bahus, u čijim su imenima odjeci prijašnjeg kulta Srđa (Gromovnika) i Vlasa (Volosa). S jačanjem rimskoga utjecaja bizantske svece potiskuje kult sv. Blazijusa, dubrovačkog sv. Vlahe koji je nastavljao tradiciju prijašnjeg božanstva Vlasa, Volosa, Velesa čiji je kult u Dubrovniku bio toliko snažan da ga kršćanska crkva nije ni mogla sasjeći, nego ga je modificirala u kult sveca sa suzvučnim imenom, u kult sv. Vlasija koji se tako u Dubrovniku nazivao sve do kraja 19. stoljeća. Ime sv. Sergija kao tuđeg rimskoj tradiciji u Dubrovniku se nije ukorijenilo.

Transformiranje Volosa u Vlaha nije jedinstven slučaj u dubrovačkoj kulturnoj povijesti. Taj proces ima svoje analogije na širokom prostoru grčko-bizantskih utjecaja. Primjerice u Grčkoj postoji naselje Volos pored grada Larisa. Od samog je nastanka kulta Volosa u indoarijskim stočarskim prostorima započeo trajni proces naslojavanja različitih etničkih kultura povezanih sa stočarstvom: od Praslavena preko slavensko-iranskih stapanja u ukrajinskim stepama, pa do prožimanja pretkršćanske slavenske kulture i kulture romaniziranog autohtonog stanovništva na Balkanu, kamo su se doseljavali Slaveni. Vidljivo je to na širokom prostoru dominacije Bizanta, od Soluna nadalje. Recimo u legendi o čudesima sv. Dimitrija s tog se područja navode četiri slavenska plemena: Droguvite, Sagudate, Velejzite i Berzite. Pleme Velejzita povezuje se s lokacijom Velestina u Tesaniji. Prema tradiciji Slaveni na Vardaru zovu se po ovoj rijeci. Kod Prokopija Vardarje Rihijos, otkudje i pleme Rihinini u čijem imenu kao da odjekuju tragovi stočarskih tradicija. Uz ova slavenska plemena ili pomiješani s njima živjeli su i balkanski Romani. Tako su prema Petru Skoku Rihinini predstavljali neku sintezu Slavena i lokalnog stanovništva Vlahorihina.¹²⁵

U daljnjem se povijesnom razvoju ime božanstva stoke Volosa, Velesa nastavlja transformirati. Donesen iz poganskih tradicija predslavenskog razdoblja uklopljen je u slavensku pogansku kulturu a vjerojatno i raniju pogansku kulturu neslavenskog stanovništava, primjerice onog u Ragusi. Potom se modificira u bizantskog sveca s funkcijom zaštitnika grada (kao sv. Dimitrije u Solunu) da bi potom bio zamijenjen kultom sveca rimske tradicije - sv. Vlahom od tada do danas zaštitnikom grada. Dakle, u kršćanskoj je epohi na bizantskom teritoriju Volosa asimilirao sv. Vlasije u čemu je određenu ulogu odigralo i fonetsko suzvučje tih imena. Kod bizantskih se Grka sv. Vlasij smatrao zaštitnikom bikova. Ioan Heometar naziva tog sveca "velikim čuvarom bikova".²⁹

Istočni Slaveni formu Volos-Veles zamjenjuju oblikom Vlas koji je kao i sv. Vasilije bio zaštitnik stoke. Na području sjeverne Rus' (u okviru Kijevske Rus') Volos postaje sv. Vlasije. Novgorodske i stare sjevernoruske ikone na kojima je prikazan sa stokom, kao i molitve upućene sv. Vlasiju dokaz su njegove povezanosti sa stokom, što opet ponire u kult poganskog Volosa. U Kijevu, Novgorodu, Jaroslavlju već su u 11. st. na mjestu poganskog obožavanja

Volosa podignute crkve sv. Vlasija. U Novgorodu je Volosova ulica vodila do te crkve. U gradu Pskovu Vlasijeva crkva stajala je na torgu odnosno trgu gdje je, kako se pretpostavlja, stajao idol Volosa. U Kijevu se nad Podolom (donjim gradom) uzdizala tzv. Volova gora, dok je Volosov kapitol bio smješten dolje na lugu. S prihvaćanjem kršćanstva na tom je mjestu podignuta Vlasijevska crkva, spaljena poljskom intervencijom 1651. g. Prema toj crkvi vodila je i danas postojeća Vološka ulica koju povezuju s prastarim sjećanjem na Volosov kapitol.¹³⁰ Ilustracija je procesu kršćanizacije poganstva staroruski spomenik Skazanje o izgradnji grada Jaroslavlja gdje se spominje i poganski Volos i njegov nasljednik sv. Vlasij.

U tom se Skazanju govori i o ritualima protiv stočnih bolesti koje su se tumačile Volosovim gnjevom koji se pretvarao u zlog duha i izazivao bolesti i ljudske i životinjske. Da bi se oslobodili toga zla prema episkopovoj su naredbi na mjestu gdje je stajao idol izgradili crkvu u čast sv. Vlasija, Gospodinova ugodnika koji je čuvao i štitio stoku od bolesti.¹³¹

Arheološke su iskopine ostataka žrtvenih životinja potvrdile postojanje poganskih žrtvenika na mjestu kasnije izgrađenih kršćanskih crkava. Prema pisanim je izvorima u južnih Slavena, u Hrvata koji su ranije od Ukrajinaca primili kršćanstvo, sudbina poganskih građevina bila slična. Idoli su se rušili, a na njihovim su mjestima podignute crkve. Međutim, poganska je tradicija sustavno davala nagovještaj svog postojanja. Kao što smo već rekli Hrvati su na dan sv. Vlase posebice štovali stoku, što su činili i Rusi na Vlasijev dan i na Volovsku bogomolju oni s južnoslavenskog područja. Stari su Vlasi junakom godine proglašavali pastira koji bi pobijedio u borbi na dan sv. Vasilija.

Jedna od najstarijih crkava u Dubrovniku je ona sv. Vlaha, pa se pretpostavlja daje podignuta na mjestu gdje se nekad nalazio žrtvenik i idol božanstva, na lugu koji se zatim pretvorio u trg na kojem je 1715. godine podignuta, na mjestu stare romanske potresom porušene crkve, i danas postojeća dubrovačka katedrala.

Zaštitnik i pokrovitelj grada sv. Vlaho prisutan je u cjelokupnoj dubrovačkoj povijesti. Ako su kneževi podizali crkve u Republici onda su one obvezno bile podignute u čast sv. Vlahe. Prastara crkva na Gorici posvećena mornarima zvala se njegovim imenom. Njegovi su inicijali bili na svečanoj korugvi Republike, lik je njegov bio na pečatu, crtao se na monetama sve do 18. st. kad ga pod francuskim utjecajem zamjenjuje lik žene koja je simbolizirala slobodu (libertas).

Mada crkva o sv. Vlaha govori kao o isključivo kršćanskom svecu i mučeniku koji je bio u Dubrovniku u 10. st., prema nekim je podacima njegovo mjesto u kršćanstvu završna etapa razvoja mita čije je podrijetlo u dalekoj prošlosti poganskog Dubrovnika - Raguse. Stare dubrovačke kronike sadrže odjeke davnih mitoloških predodžbi na koje se naslojavaju ranokršćanska vjerovanja. Mitološke su prirode i motivi u legendi Čudo sv. Ilarijona. Prema jednoj je verziji te legende sv. Ilarion došao u Epidaur s istoka, prema drugoj sa Sicilije.

Sagradio je dom blizu mora i propovijedao kršćanstvo. Međutim, tamošnji je narod bio ustrašen drakonom Boasom koji je živio u pećini kod Epidaura i gutao volove i djecu. Sv. Ilarijon nagodio se s njima: oslobodit će ih zmaja, zbog čega gaje Krist i poslao, ukoliko prime kršćanstvo. Poslije njihove suglasnosti sv. je Ilarijon isplovio u čamcu na morsku pučinu iz čije je dubina izronio zmaj koje ga je sv. Ilarijon upregnuo i provozao po moru a zatim spalio na otoku Lavi. Po naredbi kralja Stjepana, a u čast Ilarijonove pobjede nad zmajem, podignuta je u zidinama Raguse crkva mučeniku Stjepanu.¹³²

Ova legenda vuče korijen iz starih sadržaja o borbi sa zmajem, karakterističnih za slavensku i predslavensku mitološku kulturu, koji su proživljavali promjene u duhu vremena i prelazili iz poganskog u kršćanski repertoar. I u starokijevskim se legendama susreće niz sličnih motiva: pećina, drakonove žrtve, junakov dolazak, zauzdavanje zmaja i njegovo spaljivanje na obali mora, značaj otoka Lave kao mjesta spaljivanja. Motiv osloboditelja u liku kršćanskog sveca i prihvaćanje kršćanstva kao uvjet spasa srodni su spomenutoj jaroslavskoj legendi koja isto reflektira proces kršćanizacije mita. Vrhunac je tog procesa u Dubrovniku kult sv. Vlaha čije ime također nalazimo u dubrovačkim legendama.

Blagdan sv. Vlaha, 3. veljače, kulminacija je štovanja tog sveca. Noše-nje njegovih relikvija (glave, kosti iz grla, desne i lijeve ruke), koje su Dubrovčani tijekom stoljeća uspjeli pribaviti, asocira na prastare misterije i kultne ceremonije. Prema mišljenju S. P. Novaka koji aludira na povezanost s prastarom mitološkom tradicijom postoji nešto morbidno u procesiji koja nosi ovo rastrzano tijelo i koja budi sjećanja na starogrčke rituale trganja bogova.¹³³

Pretpostavljamo da su i druge stare dubrovačke crkve u određenoj mjeri inkorporirale značajke poganskih obožavanja. Već smo govorili o nepostojanju jasnih funkcija kod slavenskih božanstava kao i o svojevrsnoj raspodjeli jedne te iste funkcije kod različitih bogova.¹³⁴

Starinski se Volos mogao transformirati u različite kršćanske svece: Iliju, Georgija, Mihajla, Nikolu itd. U ruskim je narodnim predodžbama sveti Nikola kao milostivi zemaljski zastupnik bio suprotnost Iliji proroku kao groznom nebeskom božanstvu. Ruski je istraživač Boris Uspenski pokazao da se iza ruskog nacionalnog sveca Nikolaja Merlikijskog skrivao poganski Veles. Takva ujedinjenja imaju općeslavenske korijene.¹³⁵ Još je Natko Nodilo ukazivao daje sv. Nikolaj zamjenio Velesa kojega identificira s Vidom.¹³⁶

Takvo podrijetlo sv. Nikolaja potvrđuje i ukrajinski i hrvatski folklorni materijal. Dubrovačke stare kršćanske građevine su crkve sv. Nikole, sv. Stjepana, sv. Luke, (7. - 8. st.), a sakralni objekti povezani sa sv. Ilijom i sv. Stjepanom ovdje se sreću i po dva puta.¹³⁷

Crkva Sv. Stjepana bila je centralna i najstarija u Ragusi. Kronika Jurja Rastića (druga polovica 15. st.) daje naslutiti daje najstarija crkva ovdje pripadala osnivaču Dubrovnika i daje kasnije bila pregrađena. Toponimi na istočnojadranskoj obali stvoreni uz ove i neke druge

svece kronološki su najstariji, a prema lingvističkim istraživanjima nastali su kao rezultat povijesnih odnosa između poganskih božanstava i kršćanskih svetaca. Sv. Stjepan kao zaštitnik konja (turice) povezan je s kultom Peruna s kojim su se osim Ilije identificirali i drugi kršćanski sveci, ponajprije na osnovi borbe sa zmajem. U takav skup spada i arhadeo Mihajlo kojega su u nekim hrvatskim krajevima štovali kao zaštitnika volova. U okolici su Stona na Perunovom polju, kod Perunova potoka, smještene ranokršćanska crkve sv. Mihajla, bazilike sv. Stjepana, sv. Blazije, sv. Đurđa, sv. Georgija. Na portalu dubrovačke Crkve sv. Mihajla prikazana je arhangelova borba sa zmajem, a pobjeda sv. Mihajla ovjekovječena je i u prastarom grbu Kijeva. Činjenica da u simbolici motiva borbe sa zmajem u Dubrovniku dominira sv. Vlaho, a u Kijevu sv. Mihajlo, govori da su njihova imena zastupljena na teritorijalno udaljenim prostorima ali zbliženim zajedničkim snažno izraženim tragovima kozmogonijskog mita, karakterističnog za široko prostranstvo od Dnjepra do Jadrana. Činjenicu da su se crkve sv. Juraja (Georgija) obično podizale na uzvisicama istraživači objašnjavaju nasljedovanjem poganskoga kulta.¹³⁸

Da podsjetimo, u Poljicama se crkva sv. Jure nalazi na Perunskom u blizini Glavice. Kod Crkve sv. Jurja koja je smještena pored kršćanskog groblja pod polukružnom su gomilom nađeni grobovi, što je bio uobičajen način pokapanja u staroj poganskoj tradiciji.¹³⁹

Jadranska obala obiluje nazivima koji reflektiraju snažnu duhovnu kulturu Hrvata pretkršćanskog razdoblja. Samo je u sjevernom dijelu Primorja s pripadajućim otocima ime sv. Ilije fiksirano 90 puta, sv. Juraja 70 puta, sv. Vida 46 puta, sv. Mihaela 43 puta, sv. Paraskeve 5 puta, a crkve posvećene *’ • w • • • iin njima na uzvišenim su mjestima.

Poganstvo je bez obzira na aktivnost crkve i u mjestima udaljenim od gradova i dalje živjelo, što potvrđuju i mnogobrojni pisani izvori. Tako je u 13. st. Toma Arhidakon iz Splita pisao da Hrvati još uvijek žive nomadski, lutaju po šumama i brdima kao stočari. U Bosni su se molili pod drvećem, u šumama i brdima “kao vukovi i zvijeri”. Ima podataka o njihovu obožavanju “dubasvetoga” itd.¹⁴¹

Slaveni u unutrašnjosti kontinenta, sklonjeni po brdima i šumama razlikovali su se od Slavena u gradovima gdje je proces krsćanizacije bio daleko intenzivniji. Ovi se potonji uključuju u romansku kulturu što i Dubrovniku ilustrira proces transformiranja likajunaka, borca protiv zmaja.

Romanizacija mita

Sa slabljenjem bizantskog gospodarstva u 11. stoljeću, Dubrovnik dobiva sve veću samostalnost, a bez obzira na svu podršku koju je Bizant davao neslavenskom stanovništvu Raguse jača proces slavenizacije stanovništva. Intenzivira se etničko, socijalno, religiozno prožimanje Slavena i romaniziranog stanovništva u čemu su veliku ulogu odigrale i tipološke srodnosti njihovih mitologija.^{14a}

Postupno se grad uključivao u razvijenu mrežu mornarice u mediteranskom bazenu kao posrednik u pomorskoj trgovini. No, uskoro se Dubrovnik morao suočiti s moćnim suparnikom, s Mlecima koji su težili monopolu u pomorskoj trgovini Jadrana. U uvjetima nesmanjene konkurencije raslo je ne samo značenje lokalne tradicije veličanja jedinstvenosti hrvatstva, odnosno slavenstva, već i potreba heroizacije vlastite povijesti. Dubrovačka vlastela isticala je svoje prastaro podrijetlo pri čemu se realnost preplitala s mitološkim predodžbama. Dubrovnik kojega je u doba njegova procvata, 15.-16. st., i dalje karakterizirala simbioza slavensko-romanske kulture, poprimio je oblik tipično mediteranskoga grada ali s jakim sjećanjem na slavenstvo, što je ponajprije vidljivo u njegovu dvojnomo imenu - Ragusa s kojim je koegzistiralo i ime Dubrovnik. Renesansa je poticala očuvanje mitoloških rudimenata. Međutim, kao i sve ostalo, tako se i oni mijenjaju u duhu novoga doba čemu je svojevrsna ilustracija jedna od dubrovačkih legendi, prema kojoj je u prastara vremena Dubrovniku zaprijetila velika opasnost. Mlečani su opkolili grad, ali ga nisu uspjeli osvojiti zahvaljujući velikoj nebeskoj vojsci na čijem je čelu stajao njihov kapetan, starac sijede brade i s palicom u ruci. Bio je to sv. Vlaho kojem su zahvalni Dubrovčani po savjetu svećenika Stojka, podigli u močvarnu lugu prvu crkvu s Orlandovim stupom.¹⁴³

Podrijetlo je motiva ugroženosti grada i izbavljenja uz pomoć zaštitnika i nebeske vojske u pretkršćanskom dobu na koje se s povijesnim smjenama naslojavaju i novi elementi, u ovom slučaju Mlečani, Francuz Orlando, svećenik Stojko i prva crkva posvećena sv. Vlaha koji je u dubrovačkom dijalektu sve do kraja 19. st. nosio ime sv. Vlasih, stočar.¹⁴⁴

Činjenica da je sv. Vlaho u ovoj legendi kapetan, inače raširen lik dubrovačke usmene proze, govori o novoj tradiciji povezanoj s morem kao središtem dubrovačkog gospodarskog života i udaljenosti od izvornog mita. U vezi s tim interesantne su analogije u tradicijama balkanskih stočara. Jedna od njihovih legendi kazuje da je sv. Ilija bio moreplovac i da je živio vrlo slobodno. No, s vremenom se umorio od takva načina života i odlučio je ostaviti taj posao i nastaniti se tamo gdje ljudi ne znaju za more. Hodeći različitim krajevima s veslom na ramenu pitao je ljude da mu kažu što to on nosi na ramenu, a na njegovu veliku žalost svi su točno odgovarali. Tako je došao i u planine gdje mu prvi čovjek kojeg je sreo reče da je na njegovu ramenu pastirska palica. I tako sveti Ilija ostade među pastirima. Ova legenda kao da ukazuje na prastare migracije, nomadska putovanja, na maršrutu planine - more, pašnjaci - trgovačka naselja kamo pripada i Dubrovnik - Ragusa. S vremenom je grad sve više zaboravljao na stočarstvo, zemljo-radnju, plug i volove i okretao se moru i moreplovstvu. Ta je tendencija našla izraz i u jednoj dubrovačkoj izreci prema kojoj su brod i vesla kao volovi i plug, a more koliko se god ore svejedno se ne može izorati.¹⁴⁵

U navedenoj se dubrovačkoj legendi spominje stara crkva koja je vjerojatno bila podignuta na mjestu žrtvenika boga stoke Volosa gdje se, kako pretpostavljamo, nalazio i njegov idol. Ako znamo da se crkva obično gradila na mjestu poganskih kapitela a da je Dubrovnik nastojao sačuvati korijene svojih tradicija moramo se upitati nije li smještaj Crkve sv. Vlaha i Orlandova

stupa bio obilježavanje mjesta prastare kultne tradicije, sada već u ruhu romanske, renesansno-barokne kulture. Možemo li kult Orlanda u Dubrovniku smatrati posljedicom trajnih etapa transformiranja kulturnog heroja - od mitološkog lika do heroja romanskoga epa, u ovom slučaju posljedicom romanizacije kulture? Nije li možda Orlandov stup svojevrsan refleks glavnoga stupa, refleks idola koji je još od poganskih vremena prebivao u Dubrovniku da bi se potom transformirao u taj izrazito romanski primjer kulture?

Vjerojatno su na Orlandovu mjestu u vrijeme slavenskog poganstva bili Perun i Volos, slično kao u starokijevskoj tradiciji. Iako su podaci o ovim kumirima minimalni, poznato je da je Perunov idol u Kijevu bio drveni sa srebrnom glavom i zlatnim brkovima, dok je Velesov u Novgorodu bio od kamena. Vjerojatno Ilijina glavica u Dubrovniku upućuje na jedno od smještaja idola Peruna, dok je neposredno u centru naselja bio idol zaštitnika, branitelja stoke Volosa koji je imao općeplemenski značaj. U arheološkim su iskapanjima novgorodskog svetišta na rijeci Perini nađeni ostaci hrasta i tragovi žrtvenog prinošenja životinja slični onim "rogatim kosturima" nađenim u kamenitim gomilama ili gromadama. Stoga je logičan zaključak i o postojanju svetišta u Dubrovniku. Osvajački orijentirani Slaveni u svojim su migracijama morali potlačiti one koje su zatekli, uništiti im oltare i na njihovu mjestu podići svoje. To je trajalo sve do kršćanstva koje asimilira poganska svetišta i na njihovim mjestima podiže svoje crkve posvećene svecima koji su preuzeli funkcije poganskih božanstava, što bi značilo da se ispod dubrovačkih crkava nalaze ostaci poganskih oltara. Arheološke iskopine slavenskih svetišta iz vremena od 6. do 13. st. svjedoče o postojanju prilično razvijene i stabilne kultne arhitekture i atributike, što govori u prilog postojanja duboke tradicije u izgradnji posebnih molitvenih i žrtvoprinosnih mjesta kod Slavena.¹⁴⁶

U kolikoj je mjeri ta semiotika svetišta mogla odjeknuti u dubrovačkoj tradiciji čija je arhitektonska simbolika itekako vezana za stare svjetonazore?

Na čitavom su prostoru hrvatskih migracijskih mars-ruta tijekom cijelog prvog tisućljeća našeg doba morala postojati svetišta. Prema arheološkim istraživanjima dijelimo ih u dvije grupe. U prvoj razlikujemo tri podgrupe. U prvu podgrupu spadaju najranija svetišta - žilišta, neposredno vezana za kuće u kojima se nalazio oltar. Drugoj podgrupi pripadaju svetišta otvorenoga tipa, dakle ona koja su bila neposredno u naseljima ili u njihovoj blizini. To su najkasnija svetišta u kojima su bili jedan ili nekoliko idola s kompleksima ritualnih građevina. Treću podgrupu čine svetišta - žrtvenici (tzv. trebišta) ili oltari, a podizani su neposredno u naseljima. Na trgovima popločenim kamenjem bio je žrtvenik za svakodnevna žrtvovanja. Poznati su i u spomenicima antičke kulture u sjevernom Prichernomorju, što je jedan od dokaza da su Slaveni imali svoje oltare na mjestima svojih prethodnika.

Novu etapu u razvoju pretkršćanske kulture čine svetišta druge grupe iz vremena 9. i 10. stoljeća. To su tzv. gradovi (gradišta) koji su kao poganska središta zahtijevali i posebne služitelje sakralnih akcija. Bili su to žreci koji su obavljali sve što je bilo povezano s molitvom

i žrtvovanjem. Takva su svetišta bila posvećena najautoritativnijim glavnim bogovima: Perunu, Daždbogu, Horsu, Velesu itd.

Upravo su takva svetišta sakralni centri velikih plemenskih grupa. Primjerice u Kijevu su glavna svetišta bila ona na kojima su stajali spomenuti Perun, Hors i druga božanstva. Istu ulogu duhovnog središta imao je Dubrovnik. Naime, Hrvati koji su se postupno u svom migracijskom putu spuštali prema moru izabrali su ga za svoj ritualni centar prvenstveno zbog prirodnih osobitosti samog mjesta, a koje su odgovarale njihovim predodžbama. Srđ je dominirao i simbolizirao njihovu pobjedu nad onima koje su pokorili i koji su bili dolje. Bilo je to svetište s odgovarajućim žrtvenikom (trebištem) na što upućuje toponim Trebinje. Na Srđu, u Dubravi, na obroncima a i u samom naselju bilo je i drugih svetišta što potvrđuju neki toponimski tragovi. Toponimski podaci dubrovačkog zaleđa također govore o postojanju brojnih, tipološki različitih svetišta.

Osim glavnog svetišta, koje je moglo biti u Dubravi kao svetom Gaju, gdje su se uz odgovarajuće rituale prinisile žrtve, morali su u blizini ili u samom naselju postojati i oltari za svakidašnje žrtvovanje. Pretpostavljamo da je takvu funkciju imala uzvišica Glavica smještena u blizini staroga grada. Slična su općinska svetišta od davnina poznata u Slavena.

Bez obzira na vrstu svetišta su uglavnom imala istu arhitektonsku formu. Bili su to manji okrugli ili poluokrugli trgovi opkoljeni zemljanim nasipom. U udubinama (jamama) i na nasipima ložila se vatra, dok je u središtu trga bio idol. Vatra je bila simbol žrtvenih prinosa Perunu, kao što je to rečeno u jednom starom ljetopisu: "Njemu kao bogu žrtvu donosiše i oganj neugasavajući iz dubova drva neprekidno pališe."¹⁷ Postojala su svetišta s kutovima orjentiranim prema stranama svijeta.

U starome su se Dubrovniku s pridošlim poganskim Slavenima širili takvi obredi sve dok na mjestima obožavanja boga Vlaha i njemu posvećenih žrtvenika nisu podignute ranokršćanske crkve, čija se arhitektura tijekom vremena mijenjala sve do danas vidljivog barokno-renesansnog stila.

Pretpostavljamo da se u blizini svetišta poganskog Volosa u Dubrovniku nalazio stup, idol koji je imao podjednako sakralan značaj kao mjesto gdje je sada Crkva sv. Vlaha i gdje je Orlandov stup. U vezi s tim posebno je interesantan već spomenuti pop Stojko iz dubrovačke legende.

Stojan, Stojko raširen je lik u hrvatskom folkloru, s implicitno izraženim tragovima mitološkog junaka. U pučkim je pjesmama oslikan kao vitez odjeven u zlato, sa zlatnom strijelom i zelenim mačem. On je Stjepanov sin, preziva se Popović, ponekad Vlahović. Zbog svoje zaručnice Zlate bori se s čudovištem koje može biti ili Turčin, ili Mlečanin ili legendarni Ledan-ban, kojega u jednoj od bosanskih pjesama zamjenjuje mladi sin Vučić, vuk naoružan

kopljem s medvjedom glavom. No Stojko pobjeđuje svog neprijatelja uz pomoć zelenog mača. Borili su se na gori i spuštali ka “šumi Popovića”. Stojanov simbol je kunica Zlatka (u staroruskim obrednim pjesmama tzv. *gomostaj* - životinja slična kuni – je u korijenima drveta svijeta) te “svibanjska buba”, odnosno proljetna buba koju u Dubrovniku nazivaju *pop-zlata*, *pob-buba* a u nekim regijama *zlatni pop*. Ta se buba smatra vjesnikom proljeća, simbolom “nebeskog popa” s kojim se zaklinju: “Tako mi popa nebeskog!” U predjelu Velebita postoje Popine za koje je vezana hrvatska legenda o borbi dvaju popova nakon koje grmi. Proljetni grom se tumač pobjedom Stojana Popovića nad njegovim zimskim neprijateljem.

Ime Stojan, Stojko još je Natko Nodilo povezivao s pretkršćanskim periodom, potkrepljujući tvrdnju njegovim spominjanjem u dubrovačkoj legendi o borbi s Mlečanima. Prema legendi kralj Stjepan postavio je popa Stojka iznad tadašnje Crkve sv. Stjepana, koja je prema Nodilovoj verziji pretvorena u Crkvu sv. Vida, a potom prema zapisima nepoznatog dubrovačkog ljetopisca u Crkvu sv. Vlaha. U svim ovim nazivima Nodilo vidi izvorni Vidov kult kojega zamjenjuje Veles, kasnije modificiran u sv. Vlasija ili Vlaha. Na temelju starih pisanih izvora Natko Nodilo upućuje na Stojkovu srodnost s kraljem Stjepanom, Vlasijem i Vitom. Naime, kralj Stjepan je postavio Stojka koji je služio Vlasiju i bio povezan s “popom Srđem iz Crkve sv. Vida.”⁴⁸ Sve to zajedno potvrđuje pretpostavke o bliskosti imena Srđ - Volos u Dubrovniku s kozmogonijskim mitom koji je kasnije doživio različite transformacije.

Dubrovačke kronike razlog su mišljenju da je Stojko transformacija junaka koji se borio sa zmajem, kumir čiji je stup postojao u Dubrovniku još prije Orlandova. Već samo ime Stojko govori o vertikalnom stavu, a njegovo često spominjanje u narodnim pjesmama i legendama kao zaštitnika od nevolja, bolesti i drugih vrsta zla ukazuje na sakralno-mitološke korijene.¹⁴⁹

Drveni ili kameni stupovi u mitološkom arsenalu Hrvata utjelovljenje su idola-zaštitnika. Toponimi Stup, Stupovi i sl. odnose se na naselja, uzvišice, izvore, a bili su posvećeni zlom ili dobrom božanstvu. Zlostup je bio religiozna antiteza dualističkog stupa dobra kojeg su zamijenili kršćanski simboli - crkva ili križ.

Još je Konstantin Porfirogenet spominjao stup u centru Raguse.¹⁵⁰ Mogao je to biti žrtveni stup ali i simbol “osovine svijeta”. U keltskim je predajama stup kao izraz osovine svijeta bio blizak pojmu drveta svijeta. Istovremeno se stup identificirao s metaforom koja je komparirala junake ili vojnike sa “stupovima bitke”, na sto upućuje naslov irskog epa *Bitka u dolini stupova*. Natko Nodilo spominje pisani starodubrovački izvor koji kazuje da se ispred Dubrovnika nalazio Smradov stup postavljen nasuprot Orlandovu, i pretpostavlja da su na takav način u Dubrovniku slavili pobjednika “nad duhovima smrada” te ukazuje na neke analogije u kultu Pemna i Velesa u Kijevu i Novgorodu.

Korijeni su simbolike stupa i heroja koji se asociraju s njim u mitološkim legendama o borbi s čudovištem, kasnije modificirane u povijesne predaje o borbi s konkretnim neprijateljem. Tako je kijevska legenda ispočetka bila vezana za mitološkog heroja Kirila ili Mikitu Kožemjaka

(onoga koji gnječi kože volova). Herojevo se ime ovdje nadovezuje na kozmogonijski mit o borbi sa zmajem a onda i s konkretnim, u povijesti poznatim neprijateljem. Taj se kijevski heroj već 993. g. bori s Pečenezima koji su ugrožavali Kijev sa strane stepa. Pečenezi su bili nomadski, turkijski, agresivan plemenski skup. Kijevski heroji koji su se ranije borili sa zmajem sada to čine s Pečenezima i pobjeđuju ih. U toj već evoluiranoj kijevskoj legendi i dalje postoji pojam zla, kojeg je prije simbolizirao zmaj od čije se predodžbe ovdje očuvalo samo obilježje zla izrečeno u opažanju da je Pečeneg bio “prevelik, jak i strašan”.¹⁻²”

I drugi narodi poznaju takve evolucije, a poznaju ih i dubrovački Hrvati. Ovdje je ikonografija junaka evoluirala od ritualnog stupa odnosno idola-zaštitnika, preko borca sa zmajem odnosno branitelja zemlje od čudovišta, potom njegova pojavljivanja u liku sveca u kršćanskom dobu do uključivanja u povijesnu predaju o obrani rodno kraja od konkretnog, u povijesti poznatog neprijatelja. Kao što je kijevski junak u jednoj evolutivnoj etapi branio grad od nomada, osvajača Pečenega, tako se u Dubrovniku taj zaštitnik pretvorio u Orlanda koji je branio grad od Saracena. Današnji je Orlandov stup vjerojatno fiksacija evolucije kulta junaka u Dubrovniku. Još je Natko Nodilo dopuštao mogućnost srodnosti Orlandova stupa u Dubrovniku s praisvornim idolom, s ritualnim stupom.¹⁵²

Tu je ideju poslije Nodila razvijao i istraživač V. Matič.¹⁵³ Stoga pretpostavljamo da je ovu prastaru funkciju idola u Dubrovniku nastavio Rolando, lik poznat u različitim europskih naroda, junak francuskog epa i vitez talijanskih poema koji se nije slučajno našao u Dubrovniku. Osim konkretnih političkih okolnosti i utjecaja, tome je godila i duga tradicija kulta junaka u Dubrovniku - Ragusi.

Označeni proces transformiranja lika zaštitnika zajednička je tendencija razvoja različitih indoeuropskih mitoloških tradicija, što je rezultiralo stvaranjem genealoških heroja. Sveti Vlaho i Orlando u Dubrovniku kao da završavaju dugotrajnu evoluciju od terijomornog božanstva preko borca sa zmajem i kršćanskog sveca do lika romanskog epa. Ovaj kult branitelja roda u Dubrovniku sličan je kod Slavena raširenom kultu mitološkog pretka koji je svojom genealogijom sezao sve do antropomornih prabožanstava kao što su Visčun, Vivenik, Zduhač, Vilenik i drugi likovi kozmogonijskih mitova.

U mnogobrojnim folklornim elementima širom Hrvatske prikazani su kao borci, često u životinjskom obličju, a o ishodu njihove borbe ovisile su meteorološke pojave. Metamorfoza Zduhača u čovjeka rezultat je ciklusa trajne transformacije: zmaj - vol - heroj-čovjek.

Magijske sposobnosti Zduhača prenosile su se na ljude koji su prkosili bogovima, koji su se borili i pobjeđivali zle sile, drakone s planina. Njihova je pobjeda donosila kišu, plodnost, jamčila je bolji život. Takve se predodžbe reflektiraju u bračkom, istarskom folkloru te u drugim hrvatskim regijama. Za Hrvate karakterističan tip zmaja podrazumijevao je i pretvorbu u mladića-heroja, u “*ognjenog junaka*”. Sudeći prema svemu u Dubrovniku je takav bio

Međedović, borac sa zmajem, zaštitnik roda koji je sjedinjavao tradicije različitih vremena i kultura, sve dok se ovaj proces nije završio Orlandovim likom.

Romanska legenda o Orlandu naišla je na plodno tlo u Dubrovniku, u čijoj je usmenoj tradiciji Orlando zaživio kao pobjednik nad saracenskim gusarom Spucentom koji je nekoć ugrožavao Dubrovnik. Rolando koji se bori s divom tipološki je srodan dubrovačkom borcu sa zmajem. Na osnovi Rolandovih karakternih osobina, divinatornosti, mističnosti, silne snage tog epskog heroja te njegove tipološke bliskosti s Ahilom i Gilgamešom, zaključujemo o njegovoj genetskoj srodnosti s arhaičnom tradicijom koja svojim korijenima ponire u lik kulturnog heroja, čije tragove nose junaci različitih epova (*Ramajana, Geser, Beovulf*) koji tradicionalno štite ljude od demona i čudovišta.

Sam motiv Orlandove pobjede nad Saracenima na čijem je stijegu drakonov lik, potpuno se podudara s moralnom i političkom klimom Dubrovnika koji se još uvijek živo sjećao prijetećih turskih nasrtaja, likovno identificiranih s demonom, drakonom. U staroruskoj tradiciji zmaj je imao crte državnog neprijatelja, a u hrvatskoj se tradiciji zlo utjelovljivalo u nizu likova: od zmaja do Mlečana ili Osmanlija a bilo je i drugih likova - protu-tipova zmaja koji se povezuju sa susjednim neprijateljem.¹⁵⁴

Stogaje Orlando, kao jedan od izraza romanizacije slavenske kulture, zamijenio poganskog idola, slavenskog heroja koji je živio u sjećanju Dubrovnika. Da je to sjećanje još uvijek bilo živo i intenzivno potvrđuju i stare kronike prema kojima je na samom početku Orlandov stup bio drven i obojen u crveno (ovdje podsjećamo na drveni Gromovnikov idol u Kijevu). Navedenim su činjenicama stare dubrovačke kronike izazvale sumnju istraživača koji su upućivali na razvijenu tradiciju kamenite skulpture u gradu.¹⁵⁵ Međutim, stari su Slaveni još uvijek imali i svoje drvene idole.

S razvojem dubrovačkih političkih odnosa s drugim zemljama ovaj je lik sve više poprimao tradicije neslavenskog podrijetla. Tako je recimo u 15. st. Dubrovnik bio pod zaštitom Sigizmunda, kralja mađarskog, češkog a zatim i njemačkog. U njemačkim je zemljama Orlandov stup bio veoma raširen. Uz to treba dodati da su istraživači pojam *roland*, primjerice u njemačkim gradovima, poistovjećivali s drvenim stupom ritualnog značaja, slično slavenskim idolima.¹⁷⁶

Danasnjije Orlandov stup postavljen 1419. g. Ovisno o političkim okolnostima premještali su ga i okretali na različite strane, no najčešće prema istoku odakle su prijetili osmanlijski osvajači.

Smješten na trgu kod Crkve sv. Vlaha, Orlandov stup i danas kao da vjenčava taj trajni proces razvoja i evolucije mita na dubrovačkoj pozornici, od zoomorfne totoma do romanskog heroja odjevenog slično sv. Vlahu u renesansno-barokne odore. Slučajno ili s refleksom prastare

simbolike, skulptura je junaka s mačem i štitom u rukama okrenuta licem prema brdu Srđ, kao da prijeti zmaju, zlu, neprijatelju. U staroveđijskoj *Rigvedi* Indra je mačem ubio drakona s planine, a svakako treba spomenuti i Jarovitov štit i koplje sv. Georgija kao čarobne, magijske elemente koji pomažu u borbi protiv zla, koja u Dubrovniku ni u nemitološko doba nije izgubila svoj značaj.

U Dubrovniku vitez Orlando postaje simbol nezavisnosti i slobode, on je u isto vrijeme zaštitnik trgovine a njegova je desna ruka s mačem postala mjera za poznato dubrovačko platno. Ali osim pragmatičnog značaja Orlando je i spomenik prastare priče o borbi s gnjevnim bogovima, s olujama i s političkim zlom. Osim svog imena očuvana do danas, urbana struktura starog Dubrovnika vrijedan je izvor daljnjoj rekonstrukciji hrvatske duhovne kulture.

Analizirajući elemente prastare religije u Dubrovniku pokušali smo prikazati semantiku imena Dubrovnik u širokom etimološkom kontekstu, s tragovima arhaične duhovnosti implicitno prisutne u "vidljivom" kulturnom sloju. Taj toponim sadrži u sebi vrijedne obavijesti o duhovnom životu osnivača grada. Interpretirano u kontekstu njegovih realnih značajki (osobine okoliša, faune i flore) i u kontekstu staroslavenske mitologije, ime Dubrovnik potvrđuje pretpostavku o svom prvorazrednom značaju u mitologiji kao jednom od izvora koji dopuštaju prosudbu cijelog mitološkog sistema. Mitološki kontekst omogućuje tumačenje toponima kao refleksa daleke realnosti koju je teško uhvatiti retrovizorima drugih znanstvenih disciplina.

Dubrovnik je iskonsko slavensko ime nastalo ne kao parafraziran refleks romanske osnove početnog naziva, već kao izraz mitoloških predodžbi njegovih slavenskih osnivača - najprije sakralnog obreda poklanjanju dubu, hrastu kao simbolu vrhovnog božanstva. To ime svojim vegetativnim kodom signalizira o arealu raširenosti imenskog tipa s osnovom na *dub-*, o arealu rasprostranjenosti etnosa i kozmogonijskog mita od Kijeva do Jadrana, gdje se odrazio prastari mit o Gromovnikovoj borbi sa zmajem. Poput Kijeva i Krakova, i Dubrovnik svojim imenom reflektira veličanstvenu sliku duhovne kulture Slavena pretpismenog razdoblja, svjedoči o njezinom općegenetskom karakteru, o izvjesnoj srodnosti starokijevske i starohrvatske kulture, govori o snazi koja probija naslojavanja kasnijih razdoblja.

Ime Dubrovnik obasjava raniju povijest slavenskih naseljavanja prijadranske obale. Ono svjedoči da je grad bio jedan od najstarijih praslavenskih kulturnih centara ove regije. U isto vrijeme Dubrovnik je nastavljao prastare mitološke tradicije Raguse, on je primjer složenog procesa slavensko-neslavenskih komunikacija. Kao svojevrsan model razvoja hrvatske kulture s njezinim trovjerjem - kršćanstvo (rimsko i bizantsko), iskonsko poganstvo praslavenskog razdoblja i poganstvo neslavenskog podrijetla, Dubrovnik demonstrira otvorenost hrvatske kulture različitim dostignućima drugih etnosa i razdoblja.

Lingvističke, folklorno-etnografske i druge spoznaje ukazuju na neminovnost trajnog kompleksnog istraživanja starohrvatske kulture u širokom indoeuropskom kontekstu kao

važnog obavijesnog izvora hrvatske kulture pretpismenog razdoblja.¹⁵⁷ Ukrajinski je kontekst u tom smislu samo jedan od mogućih prilaza. Toponim i očuvana gradska struktura plodno su tlo daljnjim istraživanjima.

3. MITOLOŠKA POETIKA DUBROVNIKA

Osnovni je problem u traganju za hrvatskom pretkršćanskom kulturom pronalaženje i identificiranje izvorne baze. Dubrovnik kao da ilustrira ono što je na Sveučilištu u Kijevu govorio njegov počasni član, doktor i akademik Josip Ham. Prema njegovim riječima mi često prolazimo uhodanim stazama i ne obaziremo se na poznate nam već predmete. Mislimo da je to obično kamenje. Ali, ako se ponekad sagnemo, uzmemo ga i prinesemo suncu, ono će zasjati kao vrijedan dragulj. Dubrovnik je riznica takvih vrijednosti, značajan izvor za rekonstruiranje arhaične hrvatske kulture. Dokaz tome je i njegova urbana struktura koju treba rasvijetliti u semantičkom kontekstu ranosrednjovjekovnog grada. Jedna od analitičkih metoda je povijesno tumačenje i rekonstruiranje od vidljivog kulturnoga sloja do onog skrivenog u povijesnim dubinama, jer je Dubrovnik poput prastare kamenite knjige u kojoj su utisnute već zaboravljene predodžbe njegovih stanovnika. U čitanju tog arhaičnog gradskog teksta, u traganju za arhetipom grada, istraživači moraju pronaći svjetonazorne komponente onih koji su stvarali grad, otkriti zakonitosti komponiranja grada i načina njegova slaganja. Te elemente treba povezati s određenim povijesnim razdobljima, odnosno sa svjetonazorom graditelja, i tijekom rekonstruiranja duhovne kulture izdvojiti one supstance na kojima je izgrađen taj duhovni hram.²

Rekonstruiranje duhovne kulture počiva na metodi retrospekcije koja se suočava sa složenom hijerarhijskom strukturom različitih razina duhovnih svjetonazora. Dubrovnik je kao arhaični grad rezultat naslojavanja tih raznovrsnih socijalnih, etničkih, vjerskih planova. Sa semantičkog aspekta grad ima cijeli niz kodova koji sadrže određene obavijesti i svojevrsan su arhetip gradskoga teksta, u čijem bi se čitanju morali osloboditi postojećih stereotipa koji se povezuju s tradicionalnim izgledom grada. U interpretaciji gradskoga teksta polazimo od činjenice da materijalne strukture gradnje i prostora koje on organizira sadrže obavijesti o socijalno uvjetovanom ponašanju i praktičnim navikama ljudi. Te su obavijesti ne samo dio svjetonazorne predodžbe ljudi određenih razdoblja, već su i most koji povezuje različite generacije i epohe u jednu cjelinu, u kolektivnu memoriju grada.³

Dubrovnik je vrlo rijedak i značajan urbani spomenik koji nosi u sebi tragove zakonitosti ranosrednjovjekovnih gradova i iznimno važan fenomen shvaćanja svijeta kroz prizmu mitsko-poetske simbolike. Osnivači, stvaratelji grada osim pragmatičkih ciljeva rukovodili

su se i svjetonazornim principima uklopljenim u kulturu grada, u njegovu strukturu. Vidljiv dokaz, odnosno renesansno-barokni Dubrovnik, kao da u sebi skriva mnogo stariju strukturu vezanu za svjetonazore daleke prošlosti. Prva stranica Dubrovnika kao stare kamenite knjige priča o mitološko-poetskim svjetonazorima njegovih stanovnika arhaičnog doba. S obzirom da taj mitološko-poetski model svijeta nije pojam empirijske razine njegovo je rekonstruiranje složen zadatak. Nositelji takve tradicije mogu biti i nesvjesni modela svijeta u njegovoj sveobuhvatnosti. Međutim, prisutnost takvih svjetonazornih pojmova bila je norma, obvezni stav u odnosu čovjeka prema prostoru. Mitološko doživljavanje prostora diktiralo je planiranje i detalje arhitektonske izgradnje, što je bilo karakteristično i u starija vremena, primjerice to je bitna značajka iranske mitologije kao i drugih mitologija starih naroda. Svijet u mito-poetskoj recepciji suodnosa čovjeka i okoliša. Stvara se vizija svijeta koja se realizira u različitim semiotskim utjelovljenjima, međusobno koordiniranim u jedinstvenom univerzalnom sistemu u kojem možemo vidjeti strogu podređenost tih i takvih semiotskih utjelovljenja. Mitsko-poetski je model svijeta uvijek orijentiran na maksimalnu kozmologiziranost bića uz obilježavanja najsakralnijih i kozmogoniziranih točaka "centra svijeta" kao i njegovih apstraktnih i konkretnih likova, odnosno tzv. "svetih mjesta", svetinja.⁴ Prema svjedočenju strukturalne antropologije takve su predodžbe raširene i tipološki su srodne u kulturama različitih naroda.⁵

Osnivači i stvaratelji Dubrovnika morali su se pridržavati svjetonazornih principa kojima su se rukovodili i prilikom odabira mjesta svoga naselja, naglašavajući u prvom redu funkcije kulta. Ti su principi bili odlučujući i pri izgradnji njihova naselja. To znači da je izgradnja bila strogo podvrgnuta osnovnim dominantama arhaičnih mitoloških vjerovanja. Međutim, te se se predodžbe starih Slavena, odnosno Hrvata, naslojavale na kulturu supstratnog stanovništva, koju povezujemo s etimologijom imena Ragusa. U srednjem je vijeku ta mitološka kultura još uvijek očuvana, ali naravno bez prvotnog mitološkog značenja. I za današnji su Dubrovnik karakteristični tragovi tog starog supstrata u kojem je sadržan način arhaičnog mišljenja.

Kulturno područje staroga grada iznimno se uklapa u mitološki kontekst prastarih vjerovanja, odgovara principima modeliranja prostora prema mitološkom sistemu Slavena, što je posve logično jer je grad bio sakralizirani mezokozm koji je morao odgovarati mitološkom modelu svijeta kako ga zamišljaju njegovi stanovnici. Kao da su se u kulturnu domenu grada reflektirale sve predodžbe o svijetu, sve kategorije modeliranja prostora u njihovom sistematskom i operacijskom aspektu. Magijska simbolika arhaične strukture grada morala je biti praktično usmjerena. Osim toga što je bio kulturni ritualni centar sa svim ritualnim atributima, grad je morao biti i siguran. Značaj obrane dominira u strukturi Dubrovnika kao i deklariranje snage, moći, vlasti. Sve je u gradu moralo ulijevati sigurnost u odnosu i na moć prirode i na vanjskog neprijatelja. Magijska je struktura morala osigurati povjerenje i optimizam stanovništva. Na nizu magijskih pojmova i njihovoj hijerarhijskoj strukturi, od snaga donjega sloja prema gornjem, arhaični je čovjek deklarirao svoju tijesnu povezanost s univerzalnim snagama, želeći ih pokoriti, podvrgnuti sebi, ublažiti ih. Takvo je konstruiranje naselja tijesno povezano s psihologijom društva i posebice se ističe tamo gdje nema uvjeta za posve mirnu

egzistenciju, što je bilo karakteristično tijekom stoljeća i za Dubrovnik. Ta je težnja za zaštitom i magijskim suodnosom s okolišem i nemirnim susjedstvom postupno utjecala na strukturu grada-tvrđave. Postupno su s razvojem Dubrovnika kao Republike ti prastari magijski simboli evoluirali i prešli u srednjovjekovnu kulturu.

Mada je vrijeme korigiralo gradsku strukturu, konfiguracija se staroga grada, koju moramo doživljavati i kroz utjecaj prastarih predodžbi, postupno mijenjala ali je i dalje čuvala crte sakralnosti.

U prvom redu to se odnosi na funkciju *kruga* ili neke srodne okrugle likove. Već su najranija poznata naselja najčešće predstavljena koncentričnim krugovima s obveznim kulturnim epicentrom. Najčešće je to stup vezan za ritual obožavanja određenog totema. Mogao je to biti prvopredak koji je ponajčešće predstavljen likom određene životinje: bika, vola, teleta, vuka itd. Nomadski narodi ciklično podižu svoje gradove i u njima se postupno kristaliziraju određene figure. Prema prastarim vjerovanjima, gradovi su morali imati oblik kvadrata kao simbola stabilnosti, dok su nomadski logori najčešće imali kružni oblik koji kao da podsjeća na kotač, na vječiti pokret.

Koncentrično je jezgro prastarih naselja redovito vodilo prema isticanju *četverokuta* u krugu, što je također imalo svoju zakonitost i svjetonazornu opravdanost. Najčešće je u strukturi grada to povezano s isticanjem strana svijeta, što je karakteristično i za strukturu svetišta orijentiranog upravo na četiri strane svijeta. Spomenici prastare indoeuropejske tradicije redovito su imali tu osobinu. U prvom redu to je četverokutna građevina koja je simbolizirala, zajedno s krugom, jedinstvenu cjelovitost, četiri strane svijeta, kao sredenu beskonačnost svijeta. Dvojni simbol - krug i četverokut - sa zajedničkim centrom, karakteristika je pogrebnih obreda Arija i njihovih iranskih, indijskih potomaka. Taj model "četverokutne vjere" odrazio se u skitskim i germanskim predodžbama, u pogrebnim ritualima starih Slavena širom Ukrajine. Poznati je slavenski idol Sventovit imao četiri glave, što omogućuje usporedbu njegova četverostupnog hrama s četveročlanim modelom svijeta: sjever - jug, zapad - istok. Četveročlanost ima paralele u kijevskom kapitelu, gdje je pronađen oltar Gromovnika-Peruna. Pretpostavlja se Sventovitova duboka srodnost s njegovim prethodnikom, bogom groma Perunom. U svijetu simbola, uz krug najčešće se susreće četverokut. Zajedno s pojmovima središta, kruga, križa, četverokut je jedan od najznačajnijih simbola. To je izraz opreke između neba i zemlje, simbol stvorenog univerzuma.⁶ Primjerice, u Kijevu je 1908. g., u najstarijem dijelu grada, na Starokijevskom brdu, prilikom arheoloških iskapanja pronađen žrtvenik datiran u vrijeme od 5. do 8. st. n.e. Uz eliptoidnu formu imao je sa četiri strane po jedan kamen. Bio je to četverokut povezan u kolo, s kutevima usmjerenim prema odgovarajućim stranama svijeta.⁷

Četverokut je prisutan u osnovici izgradnje poznatih spomenika pretkršćanstva na Jadranskoj obali, najprije u starorimskoj kulturi, u antičkim spomenicima, u izgradnji gradova ili palača. Klasičan je primjer Dioklecijanova palača, građena kao strogo izraženi četverokut.

Sakralnost imena Ragusa-Dubrovnik objašnjava izgradnju tog prostora s četverokutnim oblikom upisanim u krug. Četverokutni oblik najčešće imaju osnovni sakralni prostori, žrtvenici, hramovi, gradovi, vojnički logori.⁸ Izgled starog Dubrovnika opkoljenog bedemima, kako ga vidimo danas, kao da upućuje na izraženu sakralnu strukturu više-manje obilježenog kruga s istaknutim stranama svijeta. Tu zakonitost u gradnji starih gradova, odnosno funkciju isticanja strana svijeta u četverokutu upisanom u “dubrovački krug” imaju poznate tvrđave na koje upućuju i stare ilustracije grada. Te tvrđave danas poznate kao Minčeta, sv. Kate itd. kao da reflektiraju prastaru sakralnu osnovicu gradske strukture - krug u koji su upisane određene geometrijske forme koje ističu četiri strane svijeta. Prema legendi iz Dukljaninova ljetopisa grad Dubrovnik osnovao je hrvatski vladar Pavlimir. Ta opaska upućuje na snažno sjećanje na slavenske došljake koji su kreirali naselja prema svojim svjetonazorima. Prema tim kanonima u gradu bi se morali obvezno isticati krug i četiri strane svijeta. Krug je imao magijski značaj i funkciju zaštite, upravo snažno izražene u strukturi Dubrovnika. Osnovu magijskog rituala tvorila je polarizacija dobra i zla, te zaštita od ovog potonjeg. Ogromna etnografska građa svjedoči da se ne samo u Slavenu zaštita od vanjskoga zla, nemira, ugroženosti i svega stranog povezivala sa simbolikom kruga. Čarobni je krug u prastarim vjerovanjima mnogih naroda štitio od zlih demona. Te su se predodžbe odrazile na neki način i u Gogoljevoj pripovijetci u kojoj glavni lik Vij, da bi se zaštitio od zlih duhova, ucrtava oko sebe krug. Slavenska riječ *obli* (poljski *obeżcie*, ukrajinski *obistja*) znači mjesto koje treba ocrtati krugom. Tako se gradilo imanje, takav su oblik imala prastara naselja, a karakteristika je i ne samo tripiljske kulture s ukrajinskog područja. Arheološka rekonstrukcija tih naselja upućuju na magijski ritualni značaj njihove strukture. Istu semantiku ima i okrugli obredni *kruh* kao izraz magijskog kulinarnstva.

Stari su se Slaveni nastojali ograditi od opasnosti. Oni su se poklanjali vodi i šumi, ali su se i ograđivali od njih sakralnim krugom iza kojeg je bilo ono izvan. Riječ *vani* uspoređuju s indoeuropskim *vanam* - šuma od koje se treba ograditi. Slaveni iz ukrajinske i bjeloruske regije Poljsja, Poliščuki, koji su radili u šumama ili na mjestima okruženim šumom obično su oko sebe ucrtavali krug. Okruglost kao osnovicu prastarih naselja potvrđuju i arheološki podaci. Takva odanost krugu, izražena osim u magijskoj funkciji i u socijalnoj strukturi društva koje je odgovaralo tipologiji ranoslavenskog društvenog ustroja, projicirala je izgradnju onih zajednica za koje su bila tipična naselja okrugla oblika. Ovdje je zanimljiva rekonstrukcija naziva prastarog značaja izraženih kroz praslavenske forme obr-tio (opći); češko -obl[^], obli -okrugli.⁹

Socijalna struktura naselja s kućama smještenim u obliku kruga ima i mnogo dublji smisao, vezan za specifikum ljudske svijesti pa čak i ljudske fiziologije. Prema moskovskom istraživaču Vjačeslavu Ivanovu najbližnja su horizontalnom presjeku ljudskog mozga naselja primitivnih plemena. Indijanci Bororo u Brazilu svojim kolibama formiraju krug koji je na periferiji prečnikom podijeljen napola, na dvije polovice plemena, dok je u centru mjesto plemenskih susreta obje strane.””Obično se u tom centru nalazila tzv. *muška kuca*, odnosno

muški centar. Taj je muški početak uglavnom izražen kultom jake muške osobnosti, od snažne životinje do idola - božanstva rata i u daljnjoj evoluciji do kulturnoga heroja, vojnika kakav je primjerice Orlando u Dubrovniku. Na takav način Dubrovnik kao da reflektira u svojoj povijesti skrivene tragove podijeljenosti tog kruga na dvije polovice u čijem je centru mitski kip junaka (Orlando), odnosno svjetovni kip (Vlaho), o čemu ćemo još govoriti.

Bez obzira na sve promjene oblika grada koje je vrijeme nosilo sa sobom, a koje su se najviše odrazile u stilu, osnovne se linije stare urbane strukture još uvijek mogu prepoznati i u kasnijim naslojavanjima, primjerice u *dualističkoj* organizaciji prostora kao osnovici gradnje naselja prastarih civilizacija.

Tragovi dualnog organiziranja promatraju se u strukturi naselja starih naroda na svim kontinentima.” U starom Egiptu i u nekim drugim afričkim društvima sačuvale su se crte dualističkih organiziranja. Stari španjolski izvori navode da su se u državi Inka gradovi dijelili na dva kvarta. Ove su gradske četvrti obično podijeljene širokom cestom ili trgom. Prema istraživanjima takva je raspodjela upućivala na povezanost s određenim ritualom, na religijsku ulogu fratorija što je bilo karakteristično za centralnu Ameriku. Poznati ruski etnolog A. Zolotarev navodi primjere dualnog organiziranja “živog etnografskog muzeja” naselja istočnog Timbira. Krug formira smještaj tih četverokutnih koliba s izlaznim vratima prema centralnom trgu. Cijelo se pleme dijeli na dvije *matrilinearne egzogamne* polovice, od kojih je jedna nazvana prema ljudima Sunčanog Istoka, a druga prema ljudima Sunčanog Zapada. Dvije polovice plemena dijele i sve prirodne pojave: Sunčanom Istoku pripadaju istok, Sunce, dan, sunčana sezona, ogranj, zemlja, crvena boja, a Sunčanom Zapadu zapad, mjesec, noć, kišna sezona, drvo za dobivanje ognja.

Dualistička crta kao bitna osobina slavenskoga svjetonazora i kao indoeuropsko nasljeđe, prisutna je u arhaičnim naseljima na ukrajinskom prostoru. Upravo takvu strukturu razdijeljenog kruga često imaju gradovi poznate tripiljske kulture. Koncentričnu strukturu naselja s dualističkom organizacijom prostora uspoređuju sa sistemom dvojnog klasificiranja, čije tragove možemo očitovati i u strukturi Raguse — Dubrovnika. Očuvana okrugla forma vidljiva u starom gradu svjedoči o dubokoj starini naselja. U ovome kontekstu valja spomenuti hrvatsku imenicu *tor* vezanu za stočarsku tradiciju i u značenju ograđenog prostora za stoku. Na taj su način neki istraživači pokušali protumačiti i etimologiju toponima Kotor.¹²

U rezultatu naslojavanja i usložnjavanja sistema tijekom vremena dualistički princip već nije tako jasno izražen. Međutim, taj sistem dvojnog klasificiranja tipičan za prastara naselja, u Dubrovniku je kao izraz dualističkih religijskih recepcija starih stanovnika tog grada dobro očuvan.

Svijet u slavenskoj mitologiji uglavnom je predstavljen sistemom osnovnih dvojnih suprotstavljanja, smatraju istraživači slavenske arhaike. Najkarakterističnija za mitopoetski

doživljaj svijeta su dvojna suprotstavljanja kao sistem dvojnih oznaka i univerzalni način slikanja semantike svijeta. Mnogobrojni primjeri na prostoru od Novog do Staroga svijeta svjedoče daje bez obzira na maksimalnu geografsku udaljenost u sistemima tog prostora prisutna uglavnom srodna skupina dvojnih klasifikacijskih obilježja i simbola. Takav ćemo skup simbola pokušati sagledati u urbanoj strukturi Dubrovnika - Raguse.

U geometriji Dubrovnika kao da se očituje sistem suprotstavljanja karakterističan za stara religijska vjerovanja. Prisutno je u dualističkoj strukturi gradskog izgleda, u označenoj prepolovljenosti starogradske jezgre na dva dijela, a posebice u izraženosti suprotstavljanja u prostoru s naglašenim pravcima. Četiri strane svijeta označene su kulama, dok centralna linija kao da presijeca relativno vidljivu krugolikost u pravcu sjever-jug. Polazeći od danas vidljive strukture grada pokušat ćemo izdvojiti različite konfrontacije tradicionalno prisutne u slavenskom i ne samo slavenskom svjetonazoru.

Najprije upozoravamo na već spomenutu zakonitost isticanja *strana svijeta* raširenu u slavenskom folkloru, posebice u ritualu suprotstavljanja, i karakterističnu za geometriju starog Dubrovnika. Četiri su strane svijeta reljefno izražene u urbanoj jezgri Dubrovnika, u formi svetišta Sventovita, u ritualima i magijskim formulama. U staroslavenskim magijskim izrekama često figuriraju četiri strane svijeta, a u jednoj od njih "*I posmatrah az, rab Božji, na sve četiri strane svijeta, i jeste na istočnoj strani Okijana mora stoji hram*" posebice se ističe suprotstavljanje istok-zapad koje je u slavenskoj građi češće od sukrajnosti sjever-jug jer je s istokom povezan izlazak Sunca koje je bilo i glavni orijentir u migracijama starih naroda, pa tako i Hrvata koji su se vođeni Suncem kretali prema jadranskoj vertikali s istočne strane. To je dualističko suprotstavljanje utjecalo na vjerska shvaćanja ljudi i reflektiralo se u urbanističkim konstrukcijama.

Dubrovnik kao da je strogo podijeljen na *istočnu i zapadnu* stranu. Gora i sveti gaj na istočnoj su strani, dok je dolje, pored mora i kamena, smješten Gromovnikov oponent - Volos, a tu je i grad-oponent onih koji su bili naseljeni sa strane svete Dubrave. Stari su narodi uvijek isticali pozitivan značaj istočne, sunčane strane. Gradeći crkve primorski, baltički Slaveni okretali su ih prema istoku, a takav se smještaj crkve spominje i u magijskim tekstovima. Razlog tome je u shvaćanju istoka kao izvora života, otuda su dolazila božanstva svijetla, topline i života, dok su na zapadu obično bila božanstva tame i hlada, odnosno smrti. U staroslavenskim se magijskim *zagovorima* posebno ističu upravo te suprotnosti. Tako se u jednom staroruskom zagovoru kaže: "Leđa ću okrenuti zapadu, lice istoku i krenut ću sa zapada na istok." Okrenuti prema istoku mole se, na istočnoj su strani sveta zlatna vrata, odnosno Sunce, glavno božanstvo ratobornih naroda. Funkcija istoka kao strane na kojoj se rada Sunce, kao strane života i svakog napretka naglašena je u Gundulićevoj *Dubravki* koja u sebi nosi odjeke dubrovačkih mitoloških vjerovanja. Istočni pravac dominira u obrednim povorkama, pa tako i u Dubrovniku - sa sjeverozapada put bi vodio k jugoistoku gdje su smještene osnovne kultne građevine s mogućim prastarim ritualnim mjestom koje se kasnije pretvorilo u Crkvu

sv. Vlaha, odnosno Orlandov stup. Starobožanski kult istočne strane svijeta prenesen je i na kršćanstvo koje se također obraća prema istoku, odnosno Bogu, što u Dubrovniku reflektira i smještaj glavnih crkava, u prvom redu one sv. Vlaha.

Još je u staroj tradiciji pretkršćanski križ značio božanstvo dobra i svakog napretka, a njegovo je mjesto obično bilo na istočnoj strani. Odavde i obraćanje vjernika kršćana prema istoku, u puku nazvanom križnom stranom, tj. onom gdje je Bog i Sunce, čije se ime u prastarim nazivima također podudaralo s Kristovim imenom, odnosno križem. Taj se Bog Sunce javlja s istoka gdje mora biti brdo, gdje mora biti sveti gaj, dakle sa strane dubrave, kako je u *Dubravki* naveo Gundulić. Ta se tradicija nadovezuje na vjerovanja stočara koji se jutrom na planini Vlašić nisu križali već su čekali izlazak sunca. Kad se ono pojavilo oni bi okrenuti licem prema istoku širili ruke i govorili: “Pomozi nam žarko sunce!” Slične su tradicije i u drugim arhaičnim ritualima, primjerice ukrajinskim. Tamo se stare tradicije reflektiraju u književnosti sve do kasnih vremena. Recimo Ševčenko se u jednoj od poznatih pjesama naslanja na pučku tradiciju koju je dobro poznao pa razmišljajući o sudbini Ukrajine govori: “Da se nisi možda još pred svit sunca bogu molila?” itd. U jednoj se zdravici iz okolice Dubrovnika kaže: “K suncu se u istok okrenuo, križem se prekrizio, Bogu se pomolio!” U slavenskoj su se mitologiji dan i svjetlo poistovjećivali s istokom i jugom, a noć sa zapadom i sjeverom.¹³

Zanimljivo je da su upravo u jugoistočnom dijelu Dubrovnika smješteni glavni sakralni i simbolički objekti, u prvom redu već spomenuta Katedrala sv. Vlaha, Orlandov stup i druge crkve najstarijeg podrijetla.

‘Ksajnost jug-sjever i istok-zapadu kozmičkom je planu struktura prostora u odnosu prema Suncu. Pojam *gore* povezuje se sa Suncem, s božanstvom, dok sjever i zapad asociraju na more, na ugroženost koja dolazi izvana. U simbolici prirodnih snaga istok se također podudara sa značajem stabla, odnosno dubrave smještene na istoku Dubrovnika, koja na taj način odigrava svoju sakralnu funkciju. Čak su i u pučkoj orijentaciji pojmovi *vrh* i *gore* značili istok, dok su se *dnb*, *donji*, *dolje* povezivali sa zapadom. Takvo se tumačenje povezivalo s kretanjem Sunca.¹⁴

U kulturi Dubrovnika možemo promatrati za prastaru i općeljusku predodžbu svijeta, za religijske sisteme karakterističnu, tipičnu binarnu opoziciju u kojoj dominira dvojno suprotstavljanje poznato kao opozicija *gore-dolje*. Ta vertikalna, vezana za tročlanu vertikalnu sliku svijeta podrijetlom iz prastarih vremena, očuvana je u kasnijim etapama povijesnog i kulturnog razvoja, naprimjer u europskom srednjovjekovlju, gdje vidimo tri okomita dijela svijeta, poznata kao pakao, zemlja i raj. Ta je okomica vezana s arhaičnim predodžbama o strukturi svijeta, s pojmom stabla svijeta i njegovom tročlanom strukturom: korijen, trupac, krošnja.

U vertikali Dubrovnika da se vidjeti najkarakterističnija konfrontacija koja je očuvana u svjetonazorima starih naroda još od indoeuropskoga doba - to je konfrontacija *nebo-zemlja*, (gore-dolje). Nebo, odnosno "gore", povezuje se s mjestom na kojem živi Bog, s prostorom odakle dolazi kiša. Tamo se nalazi planinski vrh, sveto drvo, oltar božanstva, tamo je i krošnja svetog drveta. Dakle, na vrhu su obično bila smještena vrhovna božanstva. Njihova je suprotnost ono što je povezano s pojmom dolje. U ritualnom se planu to realiziralo smještajem božanstva i njihovih svetišta, obično Gromovnika, na uzvišici, (npr. u Kijevu je na brdu bio Perun, a dolje Volos). Da spomenemo i Krakovsku goru i poznati Vaveljski bunar u Krakovu ili svetište najednom od tri vrha Triglava; Bijelobog i Černobog kod Lužičana vezani su za dva brda, a dolje su bili njihovi protivnici. Centralno brdo u Ljubljani također nosi tragove kulta božanstva još od predslavenskog doba, a odjeci kulta zmaja s kojim se sukobljava vrhovno božanstvo odrazili su se u ornamentici grada.

Opozicija gore-dolje, bliska nizu pojmova mitološkog i socijalnog karaktera, utjecala je na geometriju prastarih naselja. U Poljičkom primorju dva su niza starohrvatskih crkvice koje su doista, kako kaže A. Škobalj, kao dva bojna reda postavljena jedan naspram drugog. Škobalj to tumači povezanošću s dva suprotna smjera, latinskim i pučkim.¹⁵ Gornja pozicija tih dvaju nizova starohrvatskih crkvice mitološki je uvjetovana, jer su vjerojatno podignute na mjestu pretkršćanskih žrtvenika. Stoga bi se u tom i u sličnim razmještajima mogao oslušivati odjek prastarih opozicija gore-dolje, gora-kamen, nebo-voda. Spomenici smješteni dolje ranije su izgubili pretkršćansku funkciju, ranije su se kršćanizirali, odnosno romanizirali, dok su oni gore možda i zbog svoje nepristupačnosti duže čuvali svoju prvotnu funkciju da bi se potom pretvorili u simbol nečeg davnog, iskonskog, vlastitog, vezanog za prastaru tradiciju borbe sa zmajem. To potvrđuju i imena mnogih crkava gornjeg reda, primjerice u Poljičkoj su regiji to crkve sv. Juraja poznatog po borbi sa zmajem.

Prema zakonitosti takve binarne opozicije, sličnu funkciju možemo promatrati i u mitološkoj vertikali Dubrovnika. Niže od Srđa je Ragusa s ritualom vezanim za kamen, za vodu, dakle za žrtveni ritual, dok je u gornjem dijelu život određen obredom upućenim vrhovnom božanstvu, Gromovniku, smještenom u dubravi.

To se odrazilo i u socijalnoj konfrontaciji: gore je smještena vojna elita, družina, vlada, služitelji kulta, a dolje je običan puk, stočari, trgovci i sl. Sličan je socijalni razmještaj i u urbanoj strukturi gradova tzv. mitološkog trokuta na prostoru Kijev-Krakov-Dubrovnik, gdje je socijalna elita obično locirana u blizini mjesta kulta, na uzvišicama s ritualnim mjestima određenih božanstava, dok je puk sa svojim božanstvom obično bio dolje.

Svojim zemljopisom Dubrovnik je odgovarao obožavanju onih prirodnih snaga koje su prema Mošinjskom bile glavne u mitologiji Slavena: voda, oganj, zemlja, vjetar. Prema pučkoj kozmogoniji, kako ju izlaže i Natko Nodilo, suha je zemlja na vodi, voda je na ognju, a ognju je podređeno duhovno ognjeno biće Zmaj-Oganj.¹⁶

U dubrovačkoj gradskoj vertikali izdvajaju se tri razine: donja, središnja i gornja. Spojmom dolje oduvijek je bila srodna funkcija vode s vlastitom opozicijom: gornje vode (kiša) - donje vode (rijeke, jezera, more). Svjedočenja o obožavanju vode očuvala su se u starih Slavena u različitim i mnogobrojnim izvorima. Najčešći objekt štovanja je voda u zdencu, kišnica i rosa. Postoje raznovrsni obredi i rituali u kojima se voda tumači kao pozitivan odnosno negativan početak.

Nastavljajući tradiciju svojih prethodnika Slaveni su svoja svetišta uvijek gradili uz vodu. To potvrđuje i Ragusa u kojoj se na predslavensku stočarsku tradiciju naslanjao tipološki srodan kulturni Dubrovnik. Ono što posebice razlikuje kult vode u Dubrovniku od kulta vode drugih Slavena je hrabro približavanje moru. Neki su istraživači tvrdili da su se Slaveni, osvojivši predjele današnje Hrvatske, distancirali od mora smatrajući ga stranim i opasnim te su se stoga više zadržavali na kopnu.

Doista, more je uvijek bilo pojam nečeg negativnog. Smatralo se izvorom zla i nesreće. Čak ni primorski Slaveni ni kasnije nisu razvili tradiciju povezanu s morem i očitovanu, recimo, u folkloru. Hrvati su možda jedini slavenski narod koji ima razvijenu pomorsku svijest ekspliciranu u pomorskoj tradiciji. Oni su se zbližavali s morem već u ranom srednjovjekovlju, u onim prvim valovima istočnih, možda predslavenskih migracija, dok se kasnije izrazito slavenski migracijski valovi istim putem približavaju moru, dakle onim putem prijašnjih migranata koji su možda prošli i južnim ukrajinskim stepama, čak i morem (Crveni Hrvati?). Već su oni u moru vidjeli važan mitološko-organizirajući objekt koji je privlačio tzv. narode mora, odnosno Sunca. Mogli su to biti sudionici indoeuropskih migracija koji su nazivali otoke imenom Sunca (Hvar, Krk itd.) da bi ta imena kasnije bila brušena i prekrita vremenskim valovima. Možda od tih prijašnjih migranata vođenim Suncem, potječe ime Jadran, koje bi se moralo podudarati s imenom božanstva sve do Indre. U tim je vremenima i nastalo prastaro ritualno naselje na obali mora, Ragusa, gdje kasnije dolazi i slavenski mitološki val.

Binarni se par Ragusa-Dubrovnik u svome kompleksu simbola koji se podudaraju s instrumentarijem mitoloških rituala nadovezuje na snažnu i značajnu komponentu kao što je more. Već smo rekli da bi u suvremenom nazivu Jadrana možda trebalo tražiti odjek nekog arhaičnog naziva vezanog za mitološke predodžbe tzv. naroda mora. Mnogobrojna nazivlja mora u drevnih Indoeuropejaca govore o velikoj mitološkoj ulozi mora u indoeuropskoj tradiciji. Na osnovi rekonstruiranja davnih kultura pretpostavlja se da se more doživljavalo kao zatvoren vodeni bazen, veliko slano jezero nad kojim je vladalo i čuvalo ga božanstva neba, odnosno božanstvo voda. Kozmogonijska je uloga mora velika. U sakralnim pisanim i usmenim izvorima, more se doživljavalo kao prirodna snaga koja obuhvaća čitav svemir. Te su predodžbe imale analogije u staroindijskim spjevovima u čast božanstva Varune.¹⁷

More kao opći simbol vode prisutno je u keltskim shvaćanjima svijeta, stari su mu Grci i Rimljani žrtvovali konje i bikove kao simbole plodnosti. Na neki su način slične predodžbe

karakteristične za svjetonazor starih Slavena, pa i drugih indoeuropskih i neindoeuropskih naroda. U mitologiji istočnih Slavena more je prisutno više kao metafora, dok su se Hrvati suživljavali s morem i obožavali ga. Iako su se Ukrajinci držali dalje od mora, i nisu ga prihvatili kao pozitivan pojam, ipak ono kao ritualni pojam često figurira u njihovim mitološkim pričama. Ta se prisutnost mora u ukrajinskim mitološkim izvorima tumači kao ostatak prastarih predodžbi kozmogonijskih mitova u kojima je more kao nešto iskonsko iz čega sve proizlazi zauzimalo značajno mjesto. U ukrajinskom su folkloru prisutne ritualne pjesme, *koljadke*, s motivima stvaranja svijeta. U njima je opozicija gore-dolje izražena u distinkciji mora i dna mora. U tim pjesmama o stvaranju svijeta more figurira kao prvo, kao iskonsko poslije kojega tek dolaze nebo i zemlja.¹⁸

Posve je logično daje Dubrovnik iz vremena Raguse, čiji je zemljopis potpuno odgovarao predodžbama naroda predslavenskog i slavenskog doba koji su u svojim migracijama išli za Suncem preko ukrajinskih stepa i planina sve do suvremenog hrvatskog prostora, itekako odgovarao svjetonazorima pogotovo onih posljednjih slavenskih migracijskih valova.

Taj Dubrovnik odgovara i drugoj konkretnoj opoziciji more-oganj, voda-vatra, tipičnoj za mitološke predstave starih naroda. Kult ognja karakterističan je za sve narode ove maršrute, od mjesta obožavanja Indre do obožavanja Jadrana. Kult ognja kod Slavena razlikuje nebeski oganj, Gromovnika-Peruna, i zemaljsko domaće ognjište. Opozicija oganj-voda često je prisutna u ritualnim formulama. Primjerice, u jednom se staroruskom magijskom tekstu (zagovoru) između ostalog kaže: “Okolo tebe oganj, zid kameniti. Sluga Božji ide, iza sebe sinje more presječe, kako sinjem moru oganj pokorava.”¹⁹

U ovom su kontekstu za daljnja istraživanja posebno zanimljiva imena božanstva predslavenskog podrijetla: Dažboga - kao nebeskog ognja, Horsa - kao varijacije naziva nebeskog svjetla, Sunca kao “gornjeg ognja”, dok se Svarog srodio s “donjim ognjištem”, ognjem koji ima ritualni značaj i za stoku, (dakle oganj pod ovnom, kovačev oganj, oganj u ognjištu). U tom je smislu binarna opozicija Ragusa-Dubrovnik odgovarajuća onoj gore-dolje nebeski oganj (Dubrava) suprotstavljena je ognju, ognjišta i stoke u Ragusi. Također se poklapa sa socijalnom opozicijom gornjih (vojničkih, ratni slojeva, zapravo elite, Hrvata u njihovom slavenskom zaposjedanju) i donjeg sloja - stočarskog, prastarog, predslavenskog.

Također se i opozicija mitoloških predodžbi voda-zemlja, more-kopno, vlažan-suh, može očitovati u semantici Dubrovnika. Takvo suprotstavljanje u mitološkim predodžbama nerijetko ima pozitivan i negativan značaj. U Slavena je vrlo česta predodžba o moru kao o onom što donosi nesigurnost nesreću jer je obitavalište mnogim negativnim likovima, ono je žilište smrti i bolesti i nemira. Takvom moru oponira kopno, zemlja kao pozitivan pojam. Dubrovnik odgovara toj predodžbi: more je na zapadnoj, “opasnoj” strani dok je kopno i pojam “gore” (s uzvišicom, s gajem) na istočnoj strani. Postoji i obrnuti primjeri. Recimo kod baltičkih je naroda more na istočnoj strani s koje dolazi Sunce i stoga se ta strana doživljava kao svetinja

s pozitivnim početkom kojem odgovara i more. U Dubrovniku je zapadna, morska strana s koje su kasnije i dolazili neprijatelji od Saracena do Mlečana, posebice zaštićena ponajprije kamenom.

Važno obilježje lika grada suodnos je semiotskog značaja zgrada s materijalom od kojeg su napravljene. Obično je kamen glavni element i izgradnji, a on je još iz arhaičnog doba imao sakralnu funkciju i bio simbol moći i vječitog postojanja.

Kult kamena je bio rasprostranjen i u ranom srednjovjekovlju. Međutim, Dubrovnik se nije "oblačio" u kamen isključivo zbog zaštite ili zbog nasljedovanja opće-europskog mediteranskog stila gradnje s posebnom upotrebom kamena u oblikovanju gradova. Bio je to rezultat i snažne reminiscencije na prastare ritualne komplekse. Da je kamen ovdje kao prirodni element figurirao i prije potvrđuju nazivi iz prastarog doba otoka Lave Lausa. Mada su Slaveni ponajviše bili vezani za kult stabla, drveta, oni si možda pod utjecajem snažne predslavenske tradicije koju su donijeli migranti iz kamenitih zakavkaskih prostora, prihvatili kult kamena koji je odavno postojao na Jadranskoj obali i konkretno u području Raguse. Takav se kult podudara s prastarim kultom vrha, obilježavanog kamenom, što je veoma rašireno na prijadranskom prostoru. Odjaci su tih vjerovanja stećci koji su se razvili iz nadgrobnih gomila. U Poljicama recimo, na planinama 5 imenom Peruna, starohrvatske su crkvice nastajale na vrhovima, tragovima. kulta kamena. Te su crkvice obično smještene u blizini stećaka, gomila, i ukazuju na obredni značaj tih mjesta obilježenih kamenom.

U Dubrovniku je kamen kao sastavni dio rituala uključen u binarnu opoziciju more-kopno, odnosno voda-kamen. On je uključen u pojam "dolje" i bio je značajan dio prastare ritualne pozornice kakvom je bila Ragusa.

S pojmom kopna, zemlje povezan je cjeloviti okrugli oblik grada. Već smo pokušali istaći prisutnost upravo te konfiguracije koja formira urbanu cjelinu Dubrovnika s naglaskom na funkciji elipse, u kojoj su na neki način izražene strane svijeta, a što je u cjelini srodno formi žrtvenika. To povezivanje krug-četverokut uvijek upućuje na opoziciju nebo-zemlja, također sastavni dio mitološke simbolike.²⁰ Pojam kruga podijeljenog na dva dijela povlači za sobom i opoziciju desno-lijevo, sveprisutnu u mitološkim sistemima od Novoga do Staroga svijeta. On se vidi u australskoj mitologiji, kod plemena Nove Gvineje, u kulturi Melanezijaca, Oceanije, u Indijanaca Sjeverne Amerike itd. Dualno organiziranje kruga, o čemu smo ranije govorili, determiniralo je čitav hod života prastarih naroda. Obično se krug dijelio na dva dijela određenom ili zamišljenom linijom koja je ritualno prolazila od jugoistoka prema sjeverozapadu.²¹

U dubrovačkoj strukturi kao da čitamo sličnu skrivenu prastaru zakonitost kruga rasječenog na dva dijela strogom linijom s jugoistoka prema sjeverozapadu. Tvrdnje o nemogućnosti drukčijeg komponiranja Dubrovnika mogu biti osporene usporedbom s drugim primorskim

gradovima koji nisu bili tako snažni ritualni centri kao Ragusa-Dubrovnik zbog čega i njihova arhaična memorija nije tako jako izražena.

Razdioba na desnu i lijevu stranu strogo je univerzalan princip izgradnje i takve su parne oznake poput lijevo-desno morale figurirati u ritualnosti Dubrovnika. U različitim se kulturama lijeva strana smatrala sretnom, dok je desna imala suprotan značenje. Naravno, taj je smisao mogao imati i posebne značajke skrivene u općem kompleksu dubrovačke simbolike.

Grad je obvezno morao imati središte. Taj je pojam uz krug i četverokut bio jedan od temeljnih simbola ritualnih centara. Sredina predstavlja harmonizirajući element, ona je izvor kozmičke harmonije, neki embrion svemira. Karakteristična je crta prastare kozmografije položaj prostora na kojem živi određeni narod: smještaju ga u središte svemira, dok je uokolo nereguliran kaos čijim otjelotvorenjem nastaje voda koja opkoljava kopno. Sredina svijeta koncentrira predodžbu o njezinoj harmonizirajućoj ulozi u kozmosu. Mitološki se objekt podudara s centrom svijeta, a sličnu funkciju imaju mitološki likovi, služitelji kulta, koji su izvor socijalne, kultne regulacije kolektiva.²² U mitološkom modelu svijeta kategorija sredine doživljava svojevrsnu diobu, raspodjelu. Svaki sakralizirani mezokozm ima svoj centar. On je služio svakom konkretnom ritualu koji je bio jedinstven i u isto vrijeme imao ulogu “kozmičke sredine”, svojevrsne srži, osovine svijeta. Takva je konstrukcija odgovarala cjelovitom modelu u kojem dominira pojam središta. U središtu je svijeta Sveta gora, ondje se susreću nebo i zemlja, svaki grad svaki hram izjednačen je s jednom svojom “svetom gorom” kao središtem svijeta. Centralni hram ili sveti grad se tumači kao spoj neba, zemlje i pod zemnoga svijeta. Iz središta se svijeta diže i stablo života.²³ Shvaćanje određenog naselja kao središta svijeta poznato je u antičkoj kulturi. Smatralo se da je takvo naselje slika nebeskog poretka od kojega prihvaća utjecaje. Takvi su bili Helikopolis Salem, Luz i druga centralna ritualna naselja. U Galiji pojam središta fiksiranje u toponimu Mediolanum, u irskoj pokrajini Midheje značio središte, u Ukrajini odnosno Kijevskoj Rus’ centar je Kijev dok se sve dalje od tog prostora zvalo Ukrajinom (kraj, prostor, ono što je izvan sakralnoga svijeta).

Dubrovnik je vjerojatno imao sličnu funkciju i takve su predodžbe morale živjeti u svijesti njegovih stanovnika. U tom kontekstu posebice je zanimljiva jedna priča isključivo povezana s Dubrovnikom. U njoj se razvija ideja sukobljavanja između Dubrovnika i Mletaka. Naime jedan je Dubrovčanin morao odgovoriti na pitanje: “Gdje je srijeda svijeta?” Njegov mu je sluga nastojao pomoći i u jednom je trenutku odlučno kazao: “Dubrovnik je srijeda od svijeta, tko ne vjeruje neka izmjeri iznova.”²⁴ U toj se pripovijetci reflektira ne samo suparništvo između Dubrovnika i Mletaka već i prastara predodžba o svome gradu kao središtu svijeta, a u tom je kontekstu kao što je pravilno opazio T. Čubelić: “vrlo izrazit lik sluga Vlaha”.²⁵ Taj bi sluga mogao reflektirati onaj etnički sloj autohtonog stanovništva čije ime nije ni slučajno povezano s indoeuropskim bogom stočarstva Volohom, Volosoir. Posebno je interesantna u ovoj priči i pjesma koja svjedoči da su Dubrovčani već ostavili “rala i volove” te se prihvatili morskog zanata. Priča kao da fiksira evoluciju tog prostora od stočarske Raguse s njezinom kulturnom funkcijom do Dubrovnika koji se već tada bavio pomorstvom.

Središte svijeta često predočuje prisutnost uzvišenog mjesta, poput gore brežuljka i stabla. To središte nije jedino na zemlji, svaki narod ima svoj središte koje smatra svetim.²⁶ U Dubrovniku je to zasvjedočio stari sluga Dubrovčanin u čijoj je svijesti živjela višestoljetna tradicija o značaju svoga grada, Srđa i svetog drveta na njemu, duba u Dubravi kao središta svijeta. To brdo i stablo bili su jedan od simbola središta kojim su vladali određeni služitelji kulta - volhvi (žreci). Oni su regulirali kultne predodžbe cijele etničke skupine.

Kao što su Delfi rukovodili cijelom Eladom u duhovnom i kulturnom životu i dominirali nad svim plemenima središnje imperije, što je činio i Kijev i njegovi Rusi u staroukrajinskoj imperiji, tako je i dubrovačka skupina koja je bila najbliža kultu Horsa, dakle Hrvati, dominirala nad drugim plemenima ovog prostora nametnuvši im na taj način i svoje ime.

Osim planine, u strukturi grada funkciju središta imali su sakralni objekti povezani s idejom centra. To je kameniti žrtvenik i stup idola koji su kasnije evoluirali i konačno se pretvorili u Crkvu sv. Vlaha, odnosno Orlandov stup. Hram s oltarom glavnog mjesta božanstva morao je imati funkciju centra općinskog mezokozma. Takvu je ulogu igrao žrtvenik Gestije u Delfima, kao središte Elade i Zemlje uopće. U Dubrovniku se "srž svijeta" uključivala u čitko izraženu vertikalnu koja se podudara s opozicijom gore-dolje. To je središte pronicalo iz grada - od ritualnog kamena, hrama, stupa prema planini, stablu svijeta, odnosno, brdu svijeta. U tom je smislu Dubrovnik rijetko sačuvan spomenik koji je sačuvao na prvi pogled nevidljivu ali postojeću središnju vertikalnu koja se da promatrati odozdo prema gore.

U semantici zemljopisnog prostora funkciju sakralnoga središta imao je Orlandov stup. Već je sama odrednica stup vezana za prastari pojam središta svijeta, osovine svijeta.

Stup, žrtveni kamen ima kozmičku i duhovnu simboliku, povezuje nebo i zemlju, podupire ono što je gore i komunicira s onim što je dolje. U grčko-rimskoj tradiciji stup je evocirao čovjekovu zahvalnost božanstvu i divinizaciju slavnih ljudi. Na njegovom vrhu žrtvuje se životinja. Prema Platonovim opisima, u obredima u čast boga na stup bi vodili žrtvenog bika i zaklali ga na njegovu vrhu. Takav se stup doimao poput svete osovine društva. U kijevskom je kaptolu tijekom 6. i 7. st. postojao veliki masivan stup oko kojeg je pronađeno mnoštvo životinjskih kostiju i lubanja, u prvom redu domaćih životinja. Obično je takav središnji stup bio ograđen, a kako je okruživala sveto mjesto ograda je imala zaštitni, sakralni značaj. Svojevrsnu sliku jednog takvog ritualnog mjesta daje jedna ukrajinska koljadka. (Da podsjetimo običaj kolede, sakralnih pjesama pripada široj etnografskoj oblasti skitsko-sarmatske tradicije). U sadržaju je te koljadke sljedeća slika:

Oj, dopusti nama gospodaru
Da i koljadku izgovorimo,
Uokolo tvoga dvorišta
Pa i željezne su ograde.

Usred tvojega dvora
Stoji stup zlatni.
A na tome stupu
Sjedi ptica orao.²⁷

Sveto mjesto zahtijeva i uzvišenu lokaciju. Ono je središte i osovina svijeta, ono je povlašteno mjesto, mjesto teofanije, bogoslužja. U Dubrovniku je tu funkciju, (osim “donjega stupa” - osovine u gradu) imalo brdo Srđ koje je, kao što smo već rekli, sastavni dio mitološkog rituala i zemljopisne semantike Dubrovnika. Ta važna komponenta mitološko-poetskoga sistema ima raznovrsne mitološke funkcije. Planina, brdo, gora često se doživljava kao slika svijeta, kao model kozmosa. Obično je smješteno u centru svijeta i nastavak je osovine svijeta. Osnova brda tumači se “pupkom zemlje”. Na vrhu su planine bogovi (Meru, Olimp, Everest), a u njezinu podnožju zli dusi koji pripadaju krugu smrti. U središnjem dijelu, na zemlji, ljudski je rod. Ta se geometrija planina - grad - kamen (more) reflektirala i u semantici Dubrovnika. Predodžba o brdu svijeta (prisutna u svim arhaičnim tradicijama) ovdje je podudarna realnom brdu koje se uklapa u zemljopisnu semantiku dubrovačkog mita. To je brdo još u doba Raguse i njezinog starog stočarskog predslavenskog stanovništva moralo imati onu istu sakralnu funkciju kakvu su imale veće ili manje uzvišice na prostoru odakle su prema jadranskoj vertikali tekle migracije. Primjerice, u hinduističkoj mitologiji klasičan je tip gore svijeta Meru. Ta je planina u centru zemlje, okružena je oceanom, ispod nje je Kraljevina Asur, a iznad bogovi u čiju čast volhovi (ritualni starci) vrše obrede. Interesantnu sliku svetog mjesta daje jedna staroruska pjesma koju su pjevali prigodom ritualnog kružnog oranja oko sela kako bi zaštitili stoku od bolesti.

Na strmoj gori visokoj
Kipe kotlovi vrući.
U tim kotlovima vrućim
Gori ognjem vječitim
Svaki život podnebeski.
Uoko kotlova kipućih
Stoje starci stari,
Pjevaju starci stariji
O životu, o smrti,
O cijelome rodu ljudskom,
Proriču starci stariji
Cijelom svijetu živote duge.²⁷

Dakle, prema mitološkoj semantici pojma gora, na vrhu su gore svijeta (Meru, Olimp, Everest) bogovi, u donjem su dijelu zli dusi koji pripadaju krugu smrti, a u njezinom je središnjem dijelu, na zemlji, ljudski rod. Ta linija gora svijeta (bogovi) - grad (ljudi) - donji dio (kamen, more) karakteristična je i za dubrovačku mitološku vertikalu svijeta.

Gora se u mitološkim tradicijama podudara s već spomenutim pojmom drveta svijeta, poznatom i u hrvatskoj folklornoj tradiciji. Na slikama je često prikazana povezanost drveta i gore svijeta kao jednoga. U hrvatskom jeziku gora objedinjuje šumu i brdo, a ti su pojmovi zbliženi zajedničkim korijenom. Ovdje su posebno zanimljive stare dubrovačke gravire koje prikazuju grad kao krug okružen ogradom dok je gora pokrivena upravo rijetkom šumicom, dubravom. Stablo svijeta jedan je od najpoznatijih simbola svijeta i označuje rast grada, naroda, narodnosti, izražava kontinuitet tradicije. Stablo koje je u osnovici imena Dubrovnik govori o njegovoj srodnosti s predodžbom o kozmičkom stablu, stablu predaka, onoga koji je uključen u poimanje bogova. Prema tome, ime Dubrovnik vezano je za univerzalni simbol prisutan u svim civilizacijama. Modeliranje prostora u Dubrovniku najtješnje je uključeno u drvo svijeta, u taj simbol središta svijeta. Vertikalna raščlamba simbola ukazuje na tri razine, tri elementa prirodnih snaga: oganj-zemlja-voda. Na taj se način pojam drveta svijeta uključuje u sljedeću binarnu opoziciju: gora-nebo, zemlja-voda.

Slika Dubrovnika podudara se s predodžbama opozicije voda-oganj, u kojoj su nebeske vode-kiše suprotstavljene vatri. Poznati ritualni obredi dozivanja kiše u dubrovačkoj tradiciji (spomenute dodolske pjesme, prpo-ruše), upućuju na opoziciju suho-mokro, što je najčešće povezano s drvetom, u prvom redu s hrastom. Vlažan hrast ima pozitivan značaj, simbolizira život i zdravlje, o čemu svjedoče i karpatske obredne pjesme koje su dio pogrebnog rituala. U njima se spominje vlažan, mokar, zelen *dub* i s njim se identificira zdravlje i ljudska snaga: "Kako je to stablo zdravo tako i mi bili zdravi." Slične su usporedbe zdravlja i hrasta u hrvatskoj frazeološkoj konstrukciji. Zanimljiva je podudarnost riječi drvo i zdravlje, npr. indoeuropsko deru i sdor.²⁹

Pozitivna uloga opozicije vlažan-suh povezana je i sa zaštitom od suše, čemu je najbolja potvrda već spomenuta dubrovačka obredna tradicija polijevanja sebe vodom s ciljem dozivanja kiše. Bugari su takve osobe zvali *peperuše, preperuge*.³⁰ U staroruskim magijskim tekstovima s dubom je najčešće povezan pojam vlažnosti: "Blizu tog prijestolja stoji drvo *suhovrho*, na tom drvetu *suhovrhom* sjedi ptica. Pođi na dub i na suho drvo na kojem nema grana." Opozicija suhom dubu je vlažan dub, *siroj* : "Stoji ovdje sir-dub, pod timje sir-dubom grobnica."³¹

Stablo svijeta podrazumijeva trojnu strukturu svijeta karakterističnu i za Dubrovnik u kojem smo istaknuli postojanje pojmova brda, sredine i donjega sloja grada. Ta podjela upućuje i na socijalnu opoziciju, što se podudara s raspodjelom iz ranog dubrovačkog srednjovjekovlja. S gornjom se razinom grada povezivalo vrhovništvo, potom služitelji duhovnih obreda u čast boga Gromovnika i vojna masa kao potpora poglavaru. Donji je dio mjesto trgovačke mase i stočara. Trijada i razumijevanje svijeta kao trojne vertikalne konstrukcije karakteristično je za mnoge stare narode, pa tako i za one iz doba predslavenske Raguse. Kelti, primjerice, imaju tipičnu trijadu: gornji sloj predstavlja Taronis - gromovni bog, najviši, onaj koji udara, bog duba, hrasta. Drugu razinu simbolizira Esus, on je dobar, genij, gospodin. Treći je sloj boga plodnosti i smrti, Teutatesa, simbola plemena, naroda.³² Slično je trojstvo prisutno i u mitologiji Germana, Balta i drugih starih naroda.

Trojna se struktura svijeta očituje i u Skita, kod kojih je na svakoj razini smještena posebna društvena klasa s odgovarajućim totemom. Gornji svijet čini nebo koje simboliziraju kraljevi, a ratnici su predstavljeni pticom, najčešće orlom. Srednji sloj čini svijet ljudi i služitelja kulta, a simboliziraju ga kopitari (krave, konji). U donjem dijelu, sloju zemlje i vode, smješteni su zemljoradnici i stočari, predstavljeni zmajevima, ribama, ponekad fantastičnim čudovištima htoničkog tipa.³³ Takvi likovi ili oni srodni trojnoj razini bogova skriveni su u prastaraj strukturi Dubrovnika, što još jednom upućuje na bogate mitološke kulturne tradicije bliske onima skitsko-iranskog, odnosno ukrajinsko-slavenskoga prostora.

Kad govorimo o binarnim opozicijama u urbanoj strukturi Dubrovnika ne možemo ne uočiti dvojnost imena grada. Imena Ragusa i Dubrovnik sakralna u svojoj suštini i različitog etničkog podrijetla obvezno su morala uroditi suparništvom u kojem su odjeknule prastare opozicije, stariji-mlađi, predak-potomak, glavni-sporadni. Ragusa koja je već postojala i imala svoj kult koji se na svoj način suprotstavljao počecima kršćanstva ukazuje da je već tada postojala binarna opozicija poganstvo-kršćanstvo, koja se s dolaskom ratobornih Slavena, a zatim i karpatskih Hrvata obnavljala kako na razini mita tako i na razini etničke protivnosti: poganstvo-kršćanstvo, Slaveni-prethodnici Slavena.

Kult božanstva stoke u Ragusi morao se prema vremenskim socijalnim kriterijima suprotstavljati onom što su sa sobom donosili Slaveni. Vremenski je poganski bog bikova Volos, Veles pripadao starijem ciklusu mita skrivenom u dubrovačkim povijesnim dubinama. Glede opozicije "glavni-sporadni" dominirajuća uloga božanstva određena je već u samom panteonu: glavni je bog onaj na brdu, a sporadni dolje.

Prema Prokopiju ratoborni poganski Slaveni imali su jednog glavnog boga, Gromovnika-Peruna, a njemu je bio podređen Volos kao sporadni bog. Suodnos glavni-sporadni, karakterističan za slavenski religiozni sistem, potvrđen je i folklornim primjerima, npr. u epskom pjesništvu koje reflektira tu opoziciju i u socijalnom kolektivu. Binarna protivnost Perun-Volos ima svoje korijene još u iranskom dualizmu. Taj se utjecaj realizirao u vremenima slavensko-iranske interakcije, koja se lokalizira u jugoistočnim predjelima Ukrajine. Dublje se u tome prepoznaje dualistički princip indoeuropskog društvenog organiziranja široko prelomljen u ritualima i mitologiji, a korijen mu je, kako pretpostavljaju, u saznanju o dvojici plemenskih vođa, što se širilo u indoeuropskoj tradiciji. Prisutnost dvojice vođa snažna je potvrda dubokoj arhaičnosti sredina u kojima se ta dualnost opaža. Takva protivnost može imati i socijalne korijene vezane za binarnu opoziciju gore-dolje.

Pretpostavlja se daje opozicija Perun-Veles prema stranama svijeta, u nekim svetištima povezana s razlikovanjem "manjih" i "većih", odnosno socijalne elite i puka. Perun kao božanstvo nebeskih vođa nosi u sebi funkciju onoga koji prebiva gore i stoga je pokrovitelj onih dolje. Njemu odgovaraju moćnici od čije volje ovisi sudbina podređenih. Govoreći o socijalnom faktoru o kojem je ovisila dominacija određenog imena grada, valja imati u vidu još

jednu značajnu kategoriju koja odgovara trojnom modelu socijalne strukture konkretiziranom u Dubrovniku. Naime, osim bogova koji su gore i onih dolje, postoji i značajan broj duhovnika, žreca, služitelja kulta. Oni su kao moćna i utjecajna kategorija bili svojevrsna veza između onih gore i onih dolje. Prema G. Dumezil u funkciju služitelja kulta imala su dva boga - Varuna i Mitra. Varuna je žrec, vlastelin i vladar. Mitra je žrec i organizator pravog poretka u socijalnom smislu. U istočnoj su se tradiciji služitelji kulta nazivali *volhvi*. Iako su se bavili duhovnom djelatnošću imali su značajan utjecaj na vladu. Prema opažanjima arapskih putopisaca vladarima starokijevske države vlast su ograničavali vještaci, žreci, odnosno volhvi koji su imali iransku genetsku tradiciju. Na srodnost njihovog imena (volhv) s imenom stočarskoga boga Volosa-Velesa ukazivali su poznati istraživači: Jacobson, Toporov, Ivanov, Uspenski, etimolog Vasmer i drugi.³⁴ Na istoku su se Volhovi kao čuvari svete Gromovnikove vatre održali i poslije primanja kršćanstva sve do 13. st. Nije isključeno daje slična kategorija društva postojala i u Ragusi-Dubrovniku, gdje su žreci imali glavnu ulogu u dozivanju kiše i održavanju duhovnog života. Odjeci društvene prisutnosti duhovnika oslušuju se i u mitološkim pričama, između ostalog u Istri (npr. u priči "Pop čini grad" iz zbirke "Zakopano blago").

S gubitkom mitološke tradicije ova se društvena kategorija snažno odrazila u semantici naselja, primjerice u Dubrovniku u kultu sv. Vlaha koji je obilježio urbanističku strukturu grada.

Dakle, binarna opozicija bogova Gromovnika i Volosa determinirala je i dvojnost imena naselja u kojem su skrivene protivnosti gore-dolje, glavni-sporadni. Ime Dubrovnik dolazi odozgo, od onih koji su bili gore, od moćnih pridošlica koji su u mitološkom i socijalnom smislu predstavljali vojnu elitu, što je još od prastarih vremena kao pojam prisutno i u jezgri imena Hrvat. Oni koji su nosili ime Dubrovnik samo su obnavljali u slavensko-karpatškoj varijanti kult Gromovnika, nebeskog božanstva skrivenog u imenu Hrvat, koji je iznimno značio onima koji pripadaju božanstvu Horosu, kao i onim drugim Slavenima koji su bili "Velesovi unuci". Ovdje treba podsjetiti da se u starokijevskim izvorima navodi zaklinjanje s Velesom, dok je u Hrvata zanimljiva zakletva "Sunca mi", "Sunca ti?" Pretpostavljamo da se u tome reflektiraju dvije snažne kategorije društva: stočari - Velesovi unuci i njima nadređeni ratnici, Horovati, sinovi Peruna Gromovnika, što je jedna od varijanata složenog procesa transformiranja, interferencije nebeskog božanstva.

Ime Dubrovnik bilo je nadmoćno jer je pripadalo pojmu "gore", Srđu, svetom brdu u Dubravi gdje je bilo svetište onih koji su štovali novo ime - Dubrovnik. U svetoj Dubravi bilo je središte ratobornih slavenskih pridošlica, snažnijih od stočarske Raguse. Ta je dvojnost izražena u sakralnom značenju toponima koji sadrže prastara sjećanja na izgubljeni ritualni i mitološki sadržaj. Prema tome, toponimi Ragusa-Dubrovnik imena su dvaju božanstava čija je etimologija podrijetlom još iz doba indoeuropske zajednice.

Dvojnost je naziva naselja odredila opozicije koje osluškujemo u Ragusi-Dubrovniku: glavni-sporadni, stariji-mlađi, veći-manji. Ti su se pojmovi tijekom povijesnih promjena zamjenjivali: Ragusa je starija i sporedna u odnosu na Dubrovnik koji je mladi i glavni.

Održavanju imena Ragusa pridonijela je i njegova uključenost u morsku cirkulaciju, jer je morski prostor u širokom mediteranskom bazenu, obilježenom u toponimskom ali i u mitološkom planu, u migracijama tzv. "naroda mora", stimulirao prisutnost naziva Raguse i na drugim prostorima, primjerice na prostoru suvremene južne Italije. Geneza te analogije ukazuje na sličnu stočarsku tradiciju koja se prenosila s migracijom "naroda mora". Uključenost u morsku komunikaciju podupirala je postojanje imena Raguse, koje se stoga više održalo na prostorima mediteranskog bazena gdje je očuvanija i uspomena na prastaro predslavensko nazivlje. Međutim, da su u toj Italiji znali da je Dubrovnik Ragusa bilježi i kozmograf iz Ravene.

Uključenost naselja u pomorsku kulturnu tradiciju opaža se i u primjerima kasnijeg doba, npr. u kulturi kršćanskih kultova: sv. Vlaha ili sv. Nikole. Zemljopisne su osobine Dubrovnika u kojem konstatiramo dodire kopnene i morske kulture determinirale razvoj dvije zone: kontinentalne, one staroslavenske i primorske zone vezane za sistem morske, trgovinske, kulture. Naravno te su se zone u procesu daljnjeg razvoja povezivale, preplitale se, što ilustrira i lik sv. Nikole. U mediteranskoj, grčkoj tradiciji dominirala je uloga sv. Nikole kao pokrovitelja mornara, pokrovitelja brodova. Grčki je mornar u njemu vidio pomoćnika i zaštitnika. Međutim, to je interetnički zaštitnik mornara, prisutan i u Dubrovniku. Lik sv. Nikole prisutan je i u usmenoj tradiciji. Polisemantički lik sv. Nikole ima ilustracije u pretkršćanskim predodžbama poganskoga doba, u analogijama s pokroviteljima pučkog podrijetla, od stočara do mornara. Dakle, u Dubrovniku imamo podrijetlom veoma starog sv. Nikolu koji je također lik kršćaniziranog božanstva iz poganskoga doba.

U dvojnosti imena Ragusa-Dubrovnik reflektira se još jedna prastara binama opozicija, svoj-tuđi, koja se očituje na razinama etničke sakralne oporbe, što je utjecalo na urbanističku konstrukciju naselja. Dva su imena upućivala na logičnu konfrontaciju, podjelu na dva dijela, na mitološki ritualni i socijalni sloj koji je pripadao jednom društvu, i na analogan sloj drugog etničkog sklopa, a sve je to izraženo u semiotici grada.

Model neprijateljstva, ritualno rivalstvo, natjecanje dualnih fratorija izraženo je u najstarijim kulturama različitih naroda. Taj je model predložen kao alternativan način izobrazbe starih kultura u dualnoj organizaciji. U Dubrovniku kao mjestu sinteze različitih tradicija, logično je moralo doći do sudara različitih prastarih svjetonazora, odnosno etničkih grupa, od kojih je svaka imala vlasti religijski ritual. Sa slavenskim upadima moralo je doći do antiteze mi - oni, svoj - tuđi, poznate kod istočnih, baltičkih a i južnih Slavena. Ta konfrontacija u povijesnoj sudbini Dubrovnika imala je različito značenje, između ostalog i etničko: Slaveni-neslaveni ; religijsko: pogani-kršćani ; tradicijsko: bizantska-rimska, odnosno slavenska tradicija itd.

Na religijskoj, mitološkoj razini je i konfrontacija božanstava s odgovarajućom socijalnom diferencijacijom. Na postojanje konfrontacije upućuje vjerojatno i granična ulica Prijeko s izraženim oporbenim pojmom. Ono je moglo značiti i socijalno-religijsku opoziciju dva dijela društva - onih "od Dubrave" dakle od Gromovnika i onih dolje, pučanstva nad kojima je dominirao Volos, Veles. Pojam svoj-tuđi u svakom je društvu, imao vlastiti značaj: svoj kod vojne elite, dok je kod onih "prijeko" svoj, odnosno tuđi Volos i obrnuto. Takva konfrontacija poznata je i Kijevu, gdje je Perun - svoj bog Vladimirovoj družini, dok je dolje, na Podolu, bio tuđi Volos. S mijenjanjem mita i dominacijom onih koji su bili uz Volosa, uz novac, uz trgovinu, te spuštanjem elite u grad, granica Prijeko dobiva posve drugi značaj.

Takav je proces interferencije logičan i odgovara svim zakonitostima konfrontacije koja ne isključuje prihvaćanje tuđega boga. Postoje brojni primjeri u religijama velikih društvenih grupiranja o postojanju i tuđih bogova u panteonu. To smo već objasnili kada smo govorili o integraciji slavenskih i neslavenskih bogova na ukrajinskom prostoru, što se ostvarivalo još u prehistorijsko doba. Slavensko-iransko zbližavanje bilo je popraćeno asimiliranjem nekih iranskih božanstava u starokijevski panteon.

Ragusa-Dubrovnik upravo je izrazit mikromodel makroprocessa koji se ostvarivao na ogromnim prostorima od Karpata pa nadalje prema istoku. Proces oporbe a potom stapanja obilježio je i urbanu strukturu dubrovačkog prostora.

Pokušali smo obilježiti neke tipične osobine stare mitološke kulture, prisutne u urbanoj strukturi Dubrovnika. Analiza konkretno povijesnih crta semantike dubrovačkog prostora dopušta interpretaciju njegove povijesti u novom svijetlu. Dubrovnik predstavlja strukturu koja sadrži u sebi više informativnih razina: etničkih, povijesnih, kulturno-religijskih. To je prostor na kojem se događao susret različitih sistema, od etničkih do religijskih, i na njemu se uspješno ostvarila interferencija tih pojmova, koja se harmonijski povezivala u uzajamnu cjelinu. Kao grad interetničkog formiranja Ragusa-Dubrovnik se već od svoje daleke prošlosti uključio u dinamični sistem interakcije karakteristične za gradove mora.

Suvremena arhitektonska kompozicija Dubrovnika, zahvaljujući očuvanosti, svojom kulturom reflektira kategoriju strukturu prastarih svjetonazora sa simboličkim obilježavanjem njihovih koordinata. Polazeći od gore izloženih osobina semantike grada, uvjetno možemo predložiti sljedeći model mitološke strukture urbanog jezgra Dubrovnika, s obilježavanjem onih na povijesnom dnu skrivenih ali uočljivih koordinata.

4. SVJEDOČENJE IVANA GUNDULIĆA

Snažna mitološka tradicija usađena u hrvatsko tlo logično se morala odraziti u pisanim izvorima. Široka prisutnost raznovrsnih odlomaka, fragmenata pretkršćanske kulture izrazita je crta starohrvatske književnosti. Bogatstvo tih elemenata u vremenskoj i prostornoj dimenziji pisane riječi u Hrvata, opet je potvrda plodnog tla na kojem je izrasla hrvatska književnost. Ona se mora analizirati i kao izvorna baza koja bi pružila važne podatke za pripremanje zbirnog svoda hrvatske mitologije. Nije slučajno da se upravo u Hrvata, među prvima u Europi, konstatira fiksiranje usmene književnosti koja je izazivala pozornost još od hrvatskih humanista. Opažanje hrvatskih latinista od Jurja Šižgorića pa nadalje o bogatstvu usmene književnosti na hrvatskom tlu upućuje na njezinu živu prisutnost na tom prostoru. Razno-vrsna svjedočenja daju i pisci kod kojih osluškujemo odjeke trajno prisutnoga mita, posebice onoga o nastanku Dubrovnika ili o mitološkim bićima.

Značajna su izvorna baza za rekonstruiranje hrvatske mitologije svjedočenja glagoljaša, ćirilovaca, latinista i drugih predstavnika stare književnosti. Potvrde o postojanju mita u Dubrovniku, posebice o njegovom osnutku, pronalazimo u Dukljaninovom ljetopisu. Korijene dubrovačke povijesti vidio je u ranim slavenskim elementima Nalješković, dok Vetranović govori o vlaškoj Sibili, Mažibradić - o Znaharici. Predodžbe o slavenskim poganskim božanstvima odjekuju kod Zlatarića i Palmotića, za taj panteon zna i Kačić-Miošić kao i niz drugih pisaca koji su tretirali pogansku mitologiju ne samo zato što je to bilo determinanta duha vremena, odnosno stil književnosti njihova doba, već i zbog nekih svojih spontanih refleksa duboko usađenih u povijesnu memoriju u kojoj se osluškuje glas prošlosti. Vladimir Nazor sa svojom osebujnom mitološkom opsjedanošću tek je jedan od kasnijih izrazitih primjera u galeriji hrvatskih pisaca koji su reflektirali mitologiju u hrvatskoj kulturi. Stara i nova hrvatska književnost s mitološkom predispozicijom još traže posebna istraživanja koja bi analitičkim retrovizorima vadila s dna prošlosti dragocjene podatke o postojanju i sustavu mita širom hrvatskoga prostora, a posebice u Dubrovniku.

Jedan od onih koji svojim djelom "Dubravka" evocira bogate uspomene na mit u Dubrovniku je Ivan Gundulić. Kao čovjek baroknog doba, ali u onom specifičnom dubrovačkom stilu, pisac iznimnom osjetljivošću osluškuje ono što je bilo bitno i karakteristično za duh njegova grada. On osluškuje mit i shvaća ga kao izraz nacionalne osebujnosti. Upravo zato on gradi svoju "Dubravku" na onome što je čuo i osjećao u svome gradu. Stoga "Dubravku" možemo uz određenu distancu tumačiti i kao svojevršno svjedočenje prisutnosti mitske svijesti u Dubrovniku baroknog doba, Gundulićeva doba. Osim usmenim putem pisac je mogao saznati o postojanju mita i iz pisanih izvora. Već od prvog dubrovačkog ljetopisca Milecija koji kaže: "Ovako pričaju stara pisma...", znamo za postojanje prastare legende o nastanku grada.³⁵ Pisani izvori iz 14. st. govore da se u Dubrovniku očuvala "zdrava jezgra tradicije o postanku grada".³⁶ Istovremeno, što je posve logično, postoji i tendencija negiranja, osporavanja

folklornih tumačenja i legendi o gradu, što je bilo karakteristično za jedan vid literature tog doba. Potvrdu postojanja takvih tendencija nalazimo kod Dubrovčanina Ludovikusa Tubera (15. st.), koji odlučno izjavljuje da u svom izlaganju o postanku Dubrovnika neće slijediti izmišljene bajke.³⁷

Ivan Gundulić spada u grupu onih domoljuba koji su cijenili folklornu tradiciju i živi je svjedok postojanja takve tradicije u svom baroknom dobu. Potvrda tome je i posveta “Suza sina razmetnoga” gdje je istaknuo da po “višnjoj milosti naša sloboda neocrkvljena veće od tisuću godišta uzdržala se i sahranila”³⁸. Gundulićevoje poimanje slobode kao očuvanje osebnosti nadovezane na staru pretkršćansku, dakle “neocrkvljenu” tradiciju. To osjećanje projektira se i u “Dubravki”, djelu iz kojega ćemo pokušati izdvojiti neke elemente koji upućuju na snažnu prisutnost mitološke svijesti.

U ovom se djelu *Dubrava* reflektira kao sakralno mjesto, kao sveti gaj u kojem su se vršili rituali. To nije gusta šuma, već upravo dubrava kao simbol, kao hram čuvanja rituala. Ta dubrava je “plemenita”, ona je mjesto obožavanja, oltar gdje se čuva svetinja, nacionalna originalnost vezana u prvom redu za pojam slobode. Prema riječima Ribara “Dubrava sama ova vlada se po sebi”. U Dubravi postoji “svetilište i sva ina (...) svetkovina”, svjedoči Radmio. U tom se svetištu poklanja božanstvu, jer je tamo “vladalac višnji s nebi ima pomnju posobitu”, odnosno, tamo je mjesto prastarog božanstva kojem se posvećuju ritualni običaji. To je božanstvo “gore”, dakle nad gradom Dubrovnikom gdje se i odigrava radnja. U toj je lociranosti “gore” sadržan jedan od značajnih smjerova mitološke akcije, pojam onoga što je smješteno na planini. U tom se kulturnom mjestu vrše “običaji (...) kom naše sej misto slavi se”. Dakle, djelo govori o postojanju snažne uspomene na *ritualne običaje* koji su u svijesti suautorovih suvremenika već pripadali prošlosti, kao običaji djedova. To se prošlo doba doživljava kao “zlatno doba”, kao doba slobode, vrijeme boljitka. Takvo poimanje prošlosti u cjelini odgovara modelu izgradnje socijalno-utopijskih legendi: nekoć davno živo je bio bolji, slobodniji, u njemu je cvalo blagostanje. Simbol, oltar slobode je zelen gaj u kojem je bilo božanstvo i kojem su se poklanjali. Takva je vizija prošlosti izražena preko Ljubdraga koji simbolizira vrline prošlosti:

U moje vrijeme *narav ina*
i nauka bješe od ljudi (...)
Prije bijeljahu sva mjesta **se**
našim stadim bezbrojnima;
sad dubrava sva ne pase
što u me doba jedan ima.

Pomnja prije dobra općena
u njoj vječnu zelen goji;
sad s nepomstvom porušena
s poventijem listjem stoji.

Ovce vođahu izdaleka
s mekahnijem se runom prije;
sad ...

Sve to pjesnikovo sjećanje na prošlost plod je ne samo tipičnog suprotstavljanja sadašnjosti onom prošlom već je to i sjećanje na mit u kojem odjekuju vremena stočarske tradicije s Dubravom kao mjestom rituala i blagostanja (“ovce vođahu izdaleka”).

Čitavi monolozi Gundulićevih junaka prepuni su elemenata koji govore o Dubravi kao ritualnom svetištu. Naime, autor kroz jednog od svojih junaka s izrazitim imenom Brštanko, svjedoči o cvjetanju starih običaja na kojima je izgrađena radnja u dubravi. Govori o običajima slavljenja boga, o “božici slobodi”, o zboru pradjeda oko Dubrave, o značaju hrasta, o “kori dubovi”. Sve su to snažni elementi mitološkog razmišljanja:

Lijepa ti je zaisto običaj veoma
kom naše sej *misto slavi* se, družbo ma,
u strani da se ovoj *dan tancim provodi*
posvećen pričistoj *božici slobodi*.

Blistava je to ilustracija simbioze prastare tradicije pretkršćanskog i novokršćanskog razdoblja prenesenog u pjesničkoj viziji baroknog umjetnika.

U tom se odlomku osluškuje reminiscenca na arhaičan mit koji je vjerojatno poslužio kao jedan od izvora u izgradnji scenarija dramskoga djela. U osnovi je sižea *doček događaja* koji ima kozmogonijski značaj. Autor više puta naglašava da se očekuje nešto značajno vezano za određeno doba godine.

Da se radi o *ritualnom danu*, to priznaje i sam autor koji kaže daje to “dan koji se dočekuje i dolazi samo jednom godišnje”. Dolazak je tog dana obilježen pojavljivanjem astralnoga znaka predstavljenog ovdje Danicom Slobodom. Na svečanost, ritualnost događaja upućuje često ponavljanje “blag dan u Dubravi”, “dan blag od slobodi”. Prema opažanju istraživača, taj se pojam ponavlja više od četrdeset puta, više od imena Dubravka.³⁹ Takva dinamika ponavljanja može se tumačiti i implicitno izraženim poznavanjem samoga rituala s njegovom ritmikom *dozivanja*, koje dominira u glazbenoj, intonacijskoj strukturi djela.

Od samog početka pa sve do kraja, djelo je prožeto neprestanim dozivanjem dolaska nečega sakralnoga, značajnog što je bit ritualnih obreda. To je dozivanje astralne, kozmogonijske pojave s kojom dolazi i očekivani, određeni događaj i promjena:

Objavi, Danica, ah već objavi
Žudeno tve lice u ovoj Dubravi.

Te riječi kao da stiliziraju postojeći ritual očekivanja nečega što dolazi sa svitanjem, s pojavom određene zvijezde. Na postojanje takvog rituala u Dubrovniku upućuje i Natko Nodilo. Prema njegovom opisu ritual se odvija po mraku koji će nastati s dolaskom “iz istočci” astralnoga tijela - Sunca. Time je naglašena još jedna komponenta rituala - značaj pravca “istok” kao strane dolaska Sunca. Zato neprestano ponavljanje “Objavi, Danice, jasni znak objavi” više upućuje na autorovo poznavanje određenih obreda nego na stvaralačku fantaziju. Nije slučajno da taj refren ponavlja “skup” što reflektira kolektivnost obreda kojem je svjedok mogao biti i sam pisac.

Dolazak očekivanog Gundulić uvjetuje određenim događajem, koji kao da je preuzet iz scenarija arhaičnog kozmogonijskog mita, pretvorenog tijekom vremena u bajku, pa u legendu. Te zadnje forme transformiranja mitske tradicije mogle su živjeti u usmenim izvorima neposredno u Dubrovniku još u autorovo doba, a on ih je prema književnim normama tog doba stilizirao u svom djelu. Cjelovita se mitska kompozicija nije ni mogla očuvati u kolektivnoj memoriji grada, ali Gundulićevo djelo kao da u sebi nosi neke njezine osnovne i najviše očuvane komponente. U prvome je redu to borba između dviju strana koja završava *otimanjem djevojke*. Taj je siže doživio svoje transformacije od Gromovnikove borbe za ženu pa sve do raznovrsnih varijacija prisutnih u jadranskom folkloru (npr. korčulanska ritualnost).

Protagonisti su u Dubravki podijeljeni na one pozitivne, obvezne pobjednike i njihove negativne neprijatelje. Ove prve predstavlja Miljenko, u kojem kao da su sadržani odjeci sjećanja na *kulturnog heroja*, šticećenika, branitelja koji nastupa kao predstavnik kolektivne svijesti. Miljenko je ovdje predočen kao izabranik bogova, on ima snagu pobjednika, on je “slobodan u *stijene* prošo sred zviri”. U toj se aluziji na snagu heroja ne osluškuje samo kršćanska legenda o onome koji pobjeđuje zvijer, vezanom za “stijene”, već je taj junak, odnosno predodžba o njemu, mnogo starijeg podrijetla, genetski vezana za kolektivnu svijest. Na to upućuje akcentiranje na rodbinskim odnosima, jer je taj junak “zet nami”, odnosno svima u Dubravi.

Da likovi iz neprijateljskog tabora također upućuju na mitsku genezu potvrđuju i njihova imena. Cjelovito, sistem likova iz “Dubravke”, već prema svojim imenima, aludira na prisutnost mitološkog supstrata, za koji je autor imao konkretne predodžbe. To se u prvome redu odnosi na sadržaj imena kao što su Dubravka, Brštanko, Pelinko pa satiri - Divjak, Gorštak, Vuk i drugi. U njihovim je imenima prisutan i autorov domišljaj ali i poznavanje prototipa iz usmenih izvora. Likovi kao što su Divjak, Vuk, Gorštak kao da aludiraju na ono okružje Dubrave koje je povezano s dalekom prošlošću. U dijalogu između Divjaka i Gorštaka, koji vjerojatno reflektiraju staro, predslavensko stanovništvo, odjekuju reminiscencije na neke prastare predodžbe o zaboravljenim božanstvima i običajima njihovih štovanja. Spominje se u povijesnoj memoriji tradicionalno postojanje “zlatnoga doba”, koje je imalo svoje bogove i svoje običaje. Autor preko svojih likova jasno potvrđuje postojanje nekih običaja koji su bili usmjereni prema onima “gore”. Za te su gornje lokacije vezani obredi štovanja odgovarajućeg

idola. Vuk Satir kao da reflektira postojanje neke prošle tradicije i njezina kulta određenih božanstava koje su uništili i srušili *došljaci*. U monologu je tog predstavnika starog, autohtonog stanovništva uspomena na neku podjelu izazvanu upadom onih kojima se suprotstavlja Vuk Satir, a koji su predstavljeni izrazito slavenskim imenima (Radmio, Miljenko, Ljubmir, Dubravka i sl.). Na postojanje konfrontacije mi - oni, odnosno stari - novi, starosjedioci - došljaci, neslaveni — Slaveni upućuje i dijalog između Radmia i Ribara koji je nositelj neke druge, primorske tradicije, otuđene od one koja je prisutna “u Dubravi”.

Ribaru je tuđ blagdan onih iz Dubrave, koji kao da su svojim dolaskom poremetili nekadašnji postojeći red:

Primorja naša sva u ništa sila zbi:
Dubrava sama ova vlada se po sebi....

Ribar i dalje izražava svoje nezadovoljstvo prisutno od osnutka Dubrave. Njemu oponira predstavnik te Dubrave, Radmio u čijim je riječima prisutna vedrina onih koji vladaju, koji su pokorili starosjedioce i čiji je dolazak značio novo doba za staro naselje i okolno stanovništvo:

Ti si doć mudro obro, prijatelju, pod sjeni
od mjesta gdi dobro gosti su primljeni;
jer otkad najprije niče ova Dubrava,
i otkad se opstrije slobodnijem plotom sva,
vjera u njoj krepak stan i nađe i steče,
s kom je svak slobodan od sile najpreče.

Tim riječima Gundulić kao da budi neku staru uspomenu na one “koji su došli” i osnivali svoju Dubravu, napravili utvrdu, donijeli vlastitu vjeru, nadmoćno vladali i bili slobodni. Oni su utvrđivali svoju dominaciju potiskujući starosjedioce, kako one iz Primorja (Ribar) također i one iz gorskih predjela (Vuk Satir). Ovaj zadnji koji utjelovljuje ideju suprotstavljanja predstavnicima Dubrave, kao da žali za tradicijom izgubljenom s dolaskom onih u Dubravi. Preko tog lika Gundulić izražava još uvijek prisutnu opoziciju mi-oni, u kojem su starosjedioci izgubili svoje tradicije. Kakva je ona bila saznajemo iz žaljenja Vuka Satira za prošlim vremenima:

Granice se od ljudi ne bijehu zabile,
ni mjerom sve svudi otišlo na dile.
Blizu tjeih bremena davnijih od zlata
gora u nas kamena hranjaše Brgata, -
gora ka tada sva u dublju veliku
gusta se dubrava viđaše putniku.

Brgat, ki stanova u gorskoj dubravi,
zakona cić nova staroga ne ostavi; (...)

A gori, u koj sta i kajje vrhu nas,
od Brgata istoga Brgatje ime i danas.

S tim likom koji je stanovao u “gorskoj dubravi” povezuje se i motiv otimanja blaga, stoke. Gundulić pojednostavljuje taj motiv, sada je to “krađa”:

Od Brgata ovoga, ki je krasti svud išo,
početak od moga traga je izišo.
I djedu slobodnom unuk sam slobodni,
vodeći u rodnom Brgatu zlatne dni (...)

Ja pljezim i lazim i ulagam svud ruke
obilnos gdi pazim od stoke i muke.

Vuk Satir kao da uobličuje onu snagu (planinsko božanstvo) koja izlazi “iz gora” upravo “na blag dan” - da bi otela stoku. U tome je prisutan tradicionalni mitski motiv o otimaču stoke, o neprijatelju glavnoga junaka, s kojim će se suočiti upravo na “blagdan”.

U Gundulićevoj su Dubravi dva društvena sloja koja se razlikuju etnički i vjerski. Njihovi su predstavnici njihovi lideri. S jedne je strane Miljenko, predstavnik slavenskog stanovništva (Dubrave), a s druge njegov suparnik, otimač stoke, koji vjerojatno prezentira autohtono stanovništvo (Ragusu). Njihovo se suparništvo gradi na borbi za *ženu*, što na kraju završava brakom pobjednika i Dubravke. Autor koji dobro poznaje dubrovačku usmenu tradiciju i smatra je izrazom nacionalnoga identiteta, nastoji je očuvati u njezinoj čistoj izvornosti, bez književnih domišljaja. Njegova je Dubravka u prvom redu mitsko biće, a onda metafora slobode. Međutim, taje sloboda u neprestanoj vezi s kozmogonijskim doživljajem promjene i oslobođenjem od mraka, što znači svitanje novog razdoblja i obnavljanje svega uokolo. To je najizraženije ponajprije u slavljenju te “obnove”, kao najznačajnijeg događaja, a potom Dubravke kao žene. Ona je bliska sižeju o mitskoj zaručnici pobjednika nad donjim snagama, koja će donijeti preporod, sunce i proljeće. Njezin je dolazak u Gundulićevoj drami predočen kao ritualno očekivanje «*dana koji se dočekuje i dolazi samo jednom godišnje*». Očito da je u autorovo doba sjećanje na taj blagdan bilo živo i pisac ga je stoga prenio u svojoj literarnoj obradi kao svetinju svog zavičaja.

Iako *suparništvo* između kultnog heroja i njegova neprijatelja, “grdnog pastira” nije neposredno prikazano u djelu, jedna bitna osobina opet upućuje na prastare predodžbe. Pobjedi glavnoga junaka nad neprijateljem potpomaže neko vrhovno božanstvo, koje treba prizvati. Te su scene dozivanja u Gundulićevu djelu najbliže mitološkoj tradiciji, one svjedoče o zadivljujućem autorovu poznavanju arhaičnih predodžbi prisutnih u njegovu društvu.

Gundulićevo je djelo svojevrsno svjedočenje živih sjećanja na neka vrhovna božanstva, smještena tamo gore, iznad Dubrave. To su Dolerija, Lero i Hoja čija imena asociraju na neke prastare tradicije koje ili su donijeli Slaveni, ili su one rezultat procesa slavensko-neslavenskih prožimanja. Ta imena kao da izražavaju prisutnost binarne opozicije gore-dolje u kojoj bi Dolerija bila povezana s božanstvom Lerom ili nekim vrhovnim božanstvom. Ime Hoja asocira na i do danas prisutnu folklornu tradiciju karpatskih Ukrajinaca, odnosno onih iz predjela nekadašnjih Bijelih Hrvata, na kojima je uz arhaične pjesme čest i refren “Hoja-Hojagoj”. U tom sistemu Gundulićevih božanstava ponajčešće se spominje Lero kao nekad najznačajniji, a kroz Gundulićeve likove saznajemo da su za njega bile vezane i neke sakralne vrijednosti “što je nekada bog nam Lero prorokovao”. Puk ga doziva “na pomoć ovoga mjesta” uz ponavljanje zaklinjanja, očigledno folklornog podrijetla: “Ah, Lero, Lerjane, veliki bože naš!” U cijelom tom ritualu dozivanja božanstva Gundulić predočuje niz elemenata koji opet svjedoče o folklornom podrijetlu i povezanosti s mitskom tradicijom, poznatom u Dubrovniku. Naime, u scenariju su ritualnih djelovanja oni koji vrše obred (redovnici), mjesto obreda tj. sveti kaptol (Lerova crkva), obred dozivanja bogova i prinošenje obredne žrtve (jagančić), očekivanje feuda pred idolom (stup Lerov), pomoć bogova kultnom heroju i najzad – pobjeda junaka nad neprijateljem. Svi ti elementi imaju prastaru genezu koja upućuje još jednom na snažnu prisutnost mitološke tradicije u Dubrovniku. Monolozi Gundulićevih likova svjedoče o zadivljujućoj očuvanosti mitske svijesti još u autorovo doba. I monolog glasnika koji Dubravki prenosi dramatičnost borbe, dočarava ritualne scene:

I redovnik biješe tima
u Lerovu crkvu uljezo,
da bi od vjere među njima
vjekuvječni vez zavezo.
Svetište on najprije
po običaj davnoj čini:
“Hoja, Lero, Dolerije!”
vapijaše vas puk ini.

Potom pjesnik prikazuje poganske obrede, povezane s ritualom žrtvovanja i prinošenja darova:

Jagančić se bez biljega
u žeravi živoj sprazi
i, što rađa zemlja, od svega
prikaza se plod najdraži.

Gromovnikovo pojavljivanje kroz simbolične i realne znakove u ritualnim obredima također promatramo u djelu:

Ali na ognju plam potamni,
pod nami se tle ustrese,
crkva od groma bukom zamni,
a stup Lerov znojaše se.

Te kozmogonijske pojave popraćene su općim udjelom stanovništva u obrednom djelovanju:

Na ovo čudo vas puk stoja
ko zapanjen, lje ne prista
Dolerija, Lero i Hoja
zvat na pomoć segaj mista.

U kritičnom trenutku “trešnje, huda zlamenja” pojavljuje se junak-zaštitnik, čiji je kult postojao u Dubrovniku od starina, utjelovljen kasnije u kamenitoj vertikali (idol) Orlanda. Gundulić prikazuje njegovo pojavljivanje kao pobjedu nad zlom:

Na došastje Miljenkovo
prista trešnja, gromnja umuknu,
prosvjetljenje oganj novo
uze i u čis plamen buknu.

I u Gundulićevu djelu kao i u mitskim sižeima junaku pomaže vrhovno božanstvo da pobijedi neprijatelja:

Bog razvedri Lero sliku
i, da vidi mladi i stari
nje lijepu ljubavniku
u obraz jedan zrak udari.

Svak to uze za zlamenj
da vlas višnja to učini,
da Miljenko sadružen je
lijepoj Dubravci a ne ini.
Tim vaskolik puk se uzbuni
i zavapi u sve glase
da se volja božja ispuni,
dočim lijepu lijepa da se.

Junakova pobjeda nad suparnikom (Grdanom) zakonitost je mitskoga scenarija, što zna i autor, koji kao da citira to prastaro vjerovanje:

(...) da vladalac višnji s nebi
ima pomnju posobitu.

Da se on danas ne nadkloni
vrh Dubrave ove naše,
po tle idahu svi zakoni,
sloboda se satiraše.

Poznavanje prastarih običaja, folklorne kulture, arhaične tradicije koja se čuvala u Dubrovniku kao izraz nečega autentičnog, izrazito nacionalnog, predstavljalo je nacionalnu vrlinu, vrednotu koja se identificirala sa slobodom. U zaključnom dijelu pjesnik iznosi zadnji obvezni akt mitskog rituala - slavljenje braka popraćeno općim veseljem. Kao što se i u maškarama poslije podjele na dva suparnička društva sve završava zajedničkim veseljem, tako i Gundulić, očito poznajući scenarij tih obreda i tradicija, poziva:

Na pir, na pir hod' svak hrlo,
spravi trbuh, čisti grlo,
da se ije, da se pije,
Hoja, Lero, Dolerije.

Ponavljanje u svakom refrenu zadnjega retka u kojem se doziva božanstvo, još jednom ukazuje na dobru autorovu upućenost u obredne običaje, u sam ritual, očito očuvan i u baroknom dobu. U završnim prizorima Gundulić prikazuje opće slavlje, u kojem je od posebna interesa uloga "redovnika". Taj lik ni izdaleka nije kršćanski crkvenjak, već je to pripadnik služitelja obreda koji su još u prastara vremena bili glavni čuvari kulta, predstavnici duhovništva, poznati kao volhvi, žreci. Taj redovnik poziva pastire na slavlje blagdana, u biti ritualne akcije, "sto činit ostaje pod vedrijem nebesi".

Ljubavni dijalog bračnoga para, žene iz Dubrave i junaka iz grada, odjekuje ritualnošću slavljenja kozmogonijskog događaja - obnavljanja u prirodi, što je obično popraćeno erotskim aluzijama, prisutnih i u Gundulića:

(...) hod'mo na što srca žude,
-na ljuvene, na razblude,
na celove, na radosti!

Završna proslava *slobode* ima sve oznake ritualnoga dočeka oslobođenja prirode, *preporoda*, *sublimacije*. To je u Gundulića očigledna uspomena na događaje mitske prirode, na dan koji se slavio u Dubrovniku još u dalekoj prošlosti i za koji se posebno uređivalo određeno mjesto u Dubravi koje se smatralo svetim, da bi se na tom sakralnom, plemenitom mjestu:

dostojno se čim slaviti
današnje će svetkovina.

Slavlje počinje rano, još za mraka, uz neprestano nagovještaj očekivanog svitanja koje će se završiti svečanom proslavom dolaska Sunca i istočne strane “koja se jasni” s dolaskom Danice. Taj dolazak istodobno simbolizira promjene, obnavljanje, preporod u prirodi. Često figurira pojam zelenila, bujne mlade vegetacije. Na taj se dan kiti cvijećem jer “Dubrava ova slavna svudi opet zelen svu je primila opet se razgojila”. Čitavo je djelo prožeto glavnim motivom – *slavljenjem proljeća kao oslobođenja i potpune slobode*.

Na povezanost s arhaičnom tradicijom upućuje i ritualnost donošenja darova božanstvu, što je tipična obredna značajka. Taj čin sprovodi Redovnik koji poziva pastire da

svak redom dar ovdi ki ima najdraži
sad našoj slobodi čestitoj prikaži.

Donošenje darova, posebice u prigovaranjima pastirića, nadovezuje se na magijske rituale, zagovaranja božanstva prigodom darivanja:

Slobodo, i ovi *kosičić pun krijesa*
među inijem darovi od mene izmiješa,
a to, er ću ja ufati
da mi od tebe pomoć doć će (...)

Darivaju svi, čak i prijašnji neprijatelji. Autor je na taj načini dao jedan scenarij slavlja, obreda i karnevala u kojem su sudjelovali građani njegove Dubrave.

O prisutnosti te tradicije u Dubrovniku govore i različiti kasniji izvori, primjerice Apendini koji donosi i ilustrativni materijal dubrovačkih maskara s obilježjima mitskih elemenata.

Dubravka Ivana Gundulića snažno je svjedočenje o bogatstvu mitske tradicije u Dubrovniku. To je književno djelo izgrađeno na bogatoj dubrovačkoj folklornoj tradiciji koja je snažno funkcionirala i u barokno doba i kasnije. Pomalo modificirana najviše je živjela u usmenim izvorima. Ma koliko ju je autor stilizirao u njegovu je djelu niz obilježja koja upućuju na duboku arhaiku i genezu koja vodi sve do ranijeg razdoblja prvih slavenskih upada na dubrovačko tlo. U rezultatu tog procesa trajno je prepletanje, sudaranje kultura u slavensko-neslavenskom prožimanju kao snažnog mehanizma hrvatske etnogeneze. U svojim je interakcijskim procesima ona trajno zastupljena u interesničkim akcijama, u kojima je svoje mjesto zauzimao i ukrajinski prostor, što dokazuju i neke druge podudarnosti.

5. POLJICA

Povijest Poljičke Kneževine, Republike osnivane u okvirima Hrvatske države tijekom 11. - 13. st. sve do njezinog potpadanja pod mletačku vlast, značajna je za istraživanje našega predmeta. Sudbina, ustroj, neke tradicije koje su nastale i razvijale se na prostoru tog teritorijalnog trokuta, kao da su podudarne s nizom pojava na istočnim prostorima određenih hrvatskih migracija u kojima su bili i oni Poljani koji su formirali Kijevsku Kneževinu, kasnije moćnu državu.

Poljani su najmoćnija plemenska formacija na prostoru Kijevske Rus'. No s Kijevom kao centrom te države vezani su tragovi i druge velike polietničke skupine - Hrvata koji su odigrali svoju ulogu u daljnjoj slavenskoj etnogenezi, što dokazuje i širenje toponima Kijev kao naziva za kultno mjesto, svojevrsnu svetinju koja se zajedno s drugim duhovnim vrijednostima prenosila širom slavenskih migracija. Areal širenja tog naziva (a i ne samo njegovog ako ćemo govoriti o toponimskim paralelama) obuhvaća i hrvatski prostor.

S tatarskim rušenjem Kijeva 1240. godine, Starokijevska se država ipak još održava u svojim udaljenim regionalnim formama. Jedna od takvih je Galicka Rus' koja je pokrivala prostor nekadašnjih Bijelih Hrvata. Ukrajinski Karpati mogle su u različitim formama i nadalje održavati različite veze s prostorom današnjih Hrvata. Sudbina Galicke Rus' srodna je sličnim hrvatskim tvorevinama. Kad se većina hrvatskih zemalja našla pod turskom i mletačkom vlašću (kao što su se kasnije ukrajinske zemlje našle pod mađarskom, odnosno poljsko-litvanskom vlašću), Poljica je, slično kao i Galicija, još nastupala kao predstavnica nekadašnje državnosti. Mada su različite glede teritorijalnosti, njihove su povijesne sudbine u obrani nacionalnih vrijednosti u mnogočemu podudarne. Poljica kao i Galicka Rus' na istoku trpi pritisak Ugarske, dok od Mletaka Poljica doživljava ono što i Galicija od sve moćnije Poljske. Ti su pritisci urodili logičnom težnjom za očuvanjem starih nacionalnih vrijednosti kao izražaja nacionalnoga identiteta razvijenog u stalnom konfrontiranju "mi-oni". Živeći u neprestanoj obrani, transformirajući svoje kultne tradicije, odričući se glagoljice, ćirilice, Poljičani su ipak i nadalje težili očuvanju svoje autentičnosti što je bilo tipično i za druge državne formacije, Dubrovnik u prvome redu. Zahvaljujući takvim naporima, poljička je kultura očuvala određene fragmente koji upućuju na njezinu specifičnost u odnosu na druge susjedne forme .

Svojom društveno-gospodarskom strukturom Poljica se baš ne uklapa u dinarski okoliš, na kojem je izrasla kao izrazita osebujnost. Njezina je samostalnost uvjetovala autohtonost razvoja glede obližnje urbane i dinarske sredine. Poljičani su bili u prvom redu zemljoradnici sa stočarstvom kao sporednom granom gospodarstva, dok je kod dinarskog stanovništva bilo obrnuto. Međutim, i jedni su i drugi imali slične osnovne karakteristike društveno-političkog života: patrijarhalnost, pridržavanje surovih moralnih pravila, očuvanje obitelji i slično.²

Arhaika i pomno čuvanje društvenih odnosa izgrađenih na prastarim tradicijama izrazita je osobina poljičke tradicije. Mada je bila pod neprestanim vanjskim pritiskom, što je dovelo do definitivnog gubitka neovisnosti, Poljička Republika stvorena u teško pristupačnom okolišu, nastojala je očuvati svoje stare tradicije - jezik, običaje, elemente patrijarhalne etike, što je posebna vrijednost za istraživanje.

Ukrajinska je znanost već u prošlom stoljeću naglašavala značaj poljičkih izvora za rekonstruiranje nekih “tamnih mjesta” staroukrajinskih spomenika, posebice onih pravne prirode, shvaćajući Poljice kao čuvara značajnih vrijednosti “poučnu za nas okamenitost”.³ Ta očuvanost srednjovjekovnih tradicija tumači se kao prototip starohrvatske kulture, izraz hrvatskoga kulturnoga tipa koja pruža određenu mogućnost za rekonstruiranje geneze te kulture, uspostavu njezine tipologije u odnosu na druge slavenske tradicije. Prema opažanju Jože Horvata, ovdje u Poljicama kao da su se zaustavila stoljeća starine - duhovne, društvene, gospodarske. M. Peraje smatrao da je uslijed takve izoliranosti od ostalog slavenskoga svijeta poljičko društvo očuvalo ne samo osebnost staroga hrvatskog društva, već i slavenskih starina općenito.

U poljičkim je kulturnim slojevima stanovit onaj manje zamijećen ali nazočan i značajan sloj genetski povezan s duhovnom kultom pridošlih Slavena, ali i njihovih prethodnika. Naime, poljički teritorijalni “trokut” ima izrazitu trojnu podijeljenost predstavljenu odgovarajućim razinama - Donja Poljica, Srednja i Gornja. Na tim razinama, u prvome redu u Gornjim Poljicama a i drugdje prisutni su toponimi za koje možemo govoriti kao o refleksima mitologiziranja zemljopisa. U nastajanju pojedinih lokacija kao da odjekuje prisutna binama opozicija gore-dolje, koja odražava tipičan trojni sloj stare kulture: 1) obredna mjesta predslavenskoga doba, 2) slavenski mitološki spomenici, 3) starohrvatske crkvice kao rezultat kristijanizacije. Pojedini su sakralni objekti na gornjoj razini Poljica potvrda značajne duhovne kulture pretkršćanskoga doba. To su toponimi s tragovima Perunova imena i njegovog transformiranja u odgovarajuće svece iz kršćanske tradicije.

Tragove slavenske mitologije u poljičkoj su regiji istraživači uočavali i ranije. U tim su opažanjima naglašavani mogući odjeci kulta starovjerskog vrhovnog božanstva u nazivlju planinskih vrhova kao Perun, Perunić, Perunsko⁵. Prema P. Skoku naziv planine Perun očito je u vezi s imenom glavnoga slavenskoga božanstva Peruna. Između argumenata je i taj da se naziv s tragovima Perunova imena odnosi upravo na planinski vrh, a ne na neki drugi lokalitet⁶. Također, A. Škobalj kao poznavatelj i istraživač regije, govoreći o primorskoj kosini kod Poljica opaža osobine toponimije te regije, između ostalog i tri vrhunca nad rijekom Žrnovnicom. Njihova osnova je *perun-*. Ime veće klisure Perunske i manje Perunić ovaj istraživač dovodi u direktnu vezu s bogom Perunom koji je bio “utjelovljenje klisura”, slično kultu uzvišica⁷. Na tragove pretkršćanske kulture u Poljicama ukazivao je i Natko Nodilo, govoreći o selu Dubrava smještenom u podnožju planine Perun. Također se ukazivalo na neke paralele u arhaičnim tradicijama Poljica i otoka Brača, koji su imali svojevrsnu komunikaciju⁸.

U hrvatskoj se znanosti postavilo pitanje daljnjeg proučavanja te regije. Rezultati bi takvih istraživanja, prema A. Škobalju, mogli pružiti sigurne i znatne podatke o najranijoj kulturi Hrvata, o njihovom dolasku u nove krajeve, odnosu prema starosjediocima i drugim etničkim skupinama, njihovoj staroj religiji, upravo magiji, njihovom pokrštavanju i uopće odnosu kršćanstva prema prethodnim vjerama.⁹

Kristijanizacija mitološke kulture također se da promatrati na tom prostoru, slično kao i na primjeru Dubrovnika. Prisutnost na prostoru Poljičke Republike niza starih sakralnih objekata sadrži u sebi elemente koji govore o nekadašnjem starom kultu, bez obzira na njegov nestanak. Analiza gomila i gradina od kamena, razmještenih na uzvišicama i drugim predjelima, urodila je pretpostavkom da se radi o nekoj prijelaznoj etapi ranokršćanskog razdoblja kad se na mjestu starovjerskih obrednih lokacija pojavljuju one koje će postati starokršćanske crkvice. Izvori iz još ranijeg srednjovjekovlja kazuju da su u Poljičkom primorju istodobno živjeli i kršćani i pogani, odnosno privrženici stare vjere, bez obzira na već postojeće kršćanske crkve, što je u biti bilo prilično rašireno. Taj paralelizam uočio je i Toma Arhidakon koji je u svojoj povijesti prikazivao Poljičane i Hrvate uopće kao pogane odane magijskim običajima.¹⁰ Pronicanje najstarijih župnih crkava u Poljičkom primorju ni slučajno nije povezano s planinskim vrhovima. Te starohrvatske crkvice najčešće nastaju na mjestima prijašnjih gomila i gradina, koje ponekad također imaju oznake ritualnih građevina pretkršćanskog razdoblja. Naime, na planini u čijem je imenu osnova perun-, pored ostataka obrednih gomila u obliku polumjeseca i zvijezda, kako svjedoči A. Škobalj, smještena je Crkva sv. Jurja, čije ime asocira na kristijanizirani mit o zmajoborcu. Ovdje je smješteno i naselje u čijoj je osnovi imena Dubrava, što opet govori za se.

Mit o zmajoborcu široko je reflektiran i u heraldici mnogih naroda. Na dan zaštitnika Poljica, sv. Juraja, (23. travanj) u Gradcu su birali kneza. Prema nekim prastarim tradicijama, koje su se čuvale na velikom prostoru od kozačke Zaporoške Republike do Dubrovnika i Poljica, svake bi se godine izabirao poglavar.

Odjeci stare vjere oslušuju se i u drugim toponimskim spomenicima poljičkog okoliša. Pored Gradca je Gata - mjestašće smješteno pod visokom planinom i s crkvom poljičkog zaštitnika sv. Jurja. Mjesto gdje se održavalo vijeće zvalo se "zborišće", koje je u Poljičkom statutu označeno kao okupljanje "na mistu običajnom pod Gradecom". Najstariji pečat Poljica (poznat iz 1488.) imao je zvijezdu i polumjesec. Kasnije, kada su se Poljičani suočili s osmanlijskim osvajačima, vratili su se pečatu s likom sv. Jurja koji pobjeđuje zmaja. Ista je simbolika bila i na poljičkoj korogvi (zastavi). U usmenoj je tradiciji bio poznat i raširen genealoški mit o trojici braće koji su došli u taj kraj i od kojih su nastali svi Poljičani.

U etničkoj su strukturi poljičkog prostora komponente slične onima u Dubrovačkoj Republici. To je slavenska masa koja se naslojavala na prethodno stanovništvo, tzv. Vlahe. Ovi su bili donji socijalni stupanj poljičke društvene strukture - od vlastele do puka i sve

do staroga autohtonog stanovništva - Vlašića. Taj naziv opet upućuje na etničko podrijetlo predslavenskog kontingenta, vezanog za tradicionalno stočarstvo, koje je prethodilo zemljoradničkoj dominaciji pridošloga slavenstva. Vatroslav Jagić je nazivao tu kategoriju poljičkoga puka seljaci-pastiri. Drugi su istraživači s pravom upućivali na etničko podrijetlo naziva Vlašići, vidjeli su u njemu stanovništvo Ilirije, Mezije, Trakije koje je ušlo u slavenski korpus ali se nije u potpunosti asimiliralo. To je staro predslavensko stanovništvo stočarskoga, pastirskoga usmjerenja imalo svoje sakralne objekte na koje se kasnije naslojavala slavenska obredna kultura. Kao i drugdje, uz postupno kristijaniziranje, te su dvije duhovne tradicije, starovjerska i ranokršćanska, u ranom srednjovjekovlju egzistirale paralelno. Cjelovito je taj proces imao analogije na širokom prostoru analiziranog područja - od Dnjepra do Jadrana.

Možda ne bi postojao razlog posebnog kompariranja starohrvatskih primjera sa starokijevskim da upravo u poljičkoj kulturi nije prisutan jedan značajan primjer koji upućuje na mogućnost neposrednih ili posrednih komunikacija staroukrajinske i starohrvatske kulture. To je sadržaj jednog od najznačajnijeg spomenika starohrvatskoga prava - *Poljičkog statuta*.

U proučavanju staroga prava kod Slavena već je odavno u znanosti kao jedna od najučinkovitijih metoda priznat komparativni pristup. Izvor takvom proučavanju je Poljički statut. U ukrajinskoj znanosti i cjelovito u slavistici koja je pokušavala protumačiti najznačajniji staroukrajinski pa i općeslavenski spomenik pravnoga ustroja — *Rusjku pravdu* (Kijev, 11. st.), još je od prošloga stoljeća bilo izraženo uvjerenje o potrebitosti uspoređivanja tog izvora s Poljičkim statutom. To se posebice odnosilo na znanstvene pokušaje tumačenja takozvanih “tamnih mjesta” u starokijevskom spomeniku.

Već je 1868. godine jedan od prvih ukrajinskih istraživača hrvatskoga spomenika F. Leontovič opazio da hrvatski izvor sadrži podatke koji upućuju na duboku starinu i okarakterizirao je Poljički statut kao “vrlo poučan za znanost okamenitost” svojega doba.¹¹ Autorje na osnovi Poljičkog statuta konstatirao da su u kulturi Dalmacije u slojevima novijeg doba i kulturna naslojavanja starijih vremena. U tom su spomeniku, pored kasnijih spisa i poglavlja iz mnogo starijeg doba. To se posebice odnosi na prva poglavlja, koja prema ukrajinskom istraživaču “pripadaju starijoj, možda izvornoj njegovoj redakciji”. Prema Leontovičevim opažanjima u Poljičkom je statutu i niz analogija s kijeveskom Rusjkom pravdom. Da su takve srodnosti zamijetili i hrvatski znanstvenici, svjedoči i jedan od prvih istraživača Poljičkog statuta V. Mažuranić. On je također vidio podudarnosti određenih mjesta dvaju spomenika, međutim, kako je i sam priznao, nije ih znao odgonetnuti.

Problem uočenih paralela u hrvatskim i ukrajinskim spomenicima bio je aktualiziran i u znanosti 20. stoljeća. Brojni su znanstveni autoriteti sve do našega vremena pokušavali odgonetnuti opažene sličnosti. Poznati je moskovski medijevalist, akademik V. D. Grekov, posvetio Poljicima posebnu monografiju. On je priznao da se pridružuje već postojećim znanstvenim konstatacijama prošlog stoljeća o zbunjujućim i teško definiranim podudarnostima

dvaju spomenika, te ponovno ukazao na potrebitost daljnjeg produbljenog proučavanja tih dvaju izvora.

Ono što je zbuñjivalo moskovskog istraživača, na neki je način zasnovano na uvjerenju o nemogućnosti neposrednih kontakata Kijeva i hrvatske Dalmacije. Međutim, akademik V. Grekov već je tada izrazio pretpostavku o mogućnosti neke bliskosti u lociranju dvaju naroda “ruskoga” i hrvatskoga u dalekoj prošlosti”. Pod “ruskim” se podrazumijevala kultura s moskovskim centrom i Kijevom kao njezinim sastavnim dijelom. Mogućnost komunikacije plemena starokijevske države s hrvatskim prostorom tada, u sovjetskoj znanosti 1948., kada je objavljena monografija, još nije bilo dovoljno aktualizirana. Daljnji su politički procesi snažno utjecali na znanost i sve više udaljavali mogućnost takvih produbljenih komparacija. Pitanje je povezanosti starohrvatske i staroukrajinske kulture također dugo bilo zaleđeno u ukrajinskoj znanosti sovjetskog razdoblja.

Na te se podudarnosti sredinom 20. stoljeća ponovno vraća moskovski akademik J. Bromlej. On je opet konstatirao niz srodnosti dvaju spomenika i potvrdio tezu akademika V. Grekova o mogućem postojanju komunikacija između sredina u kojima su nastali ti spomenici. Čak ih je i približio govoreći da su u stara vremena hrvatski i “rusjki” (Rusj) narodi živjeli u nekoj bliskosti. U pokušaju konstatiranja vremenske određenosti te bliskosti znanstvenici su došli do zajedničkog zaključka da formiranje tih kontakata seže u duboku prošlost, možda čak u razdoblje koje je prethodilo seobi Slavena prema Balkanu.¹²

U kontekstu već predočenog istraživanja vidimo da su takve komunikacije bile realne i odnosile su se na proces neprekidnih veza između ukrajinskog i hrvatskog prostora, kojima su se prenosile različite vrijednosti sa značenjem nekih zajedničkih, tipološki i kontaktno srodnih pojmova - od onih duhovnih do pravnih.

Rusjka pravda kao prvi staroruski pisani zakonik, koji je sadržavao norme građanskog prava nastajao je tijekom različitih vremena i očuvanje u tri redakcije: kratki, raširen i skraćeni. Mada su najraniji spisi poznati iz doba procvata Starokijevske države, iz doba Jaroslava Mudrog kada se 30-ih godina 11. st. formira taj Zakonik, on u svojoj osnovi sadrži norme iz vremena dominiranja rodoplemenskog ustroja. Zakon Rusjki je reflektirao vremena Igora Staroga, “Ustav zemljani” odnosi se na vrijeme kneza Volodimira Svjatoslaviča. Najstariji je poznati Zakonik dao Jaroslav Mudri u Novgorodu 1016. godine. Dalje se taj Zakonik doradivao i konačno, pod nazivom “Sud Jaroslavlj Vladimerič” uvodi u vremenu od 1036. do 1037. “Pravda Jaroslavičevih” koju su usvojili kijevski kneževi datira iz 1072. godine, dok je njezina redakcija nastajala od kraja 11. do početka 13. st. Taj je dokument u različitim spisima jedan od osnovnih izvora povijesti, državnosti i prava Kijevske Rus’. On je bio temelj daljnjem formiranju ukrajinskog srednjovjekovnog prava.

S padom Kijevske države bogata se praksa staroukrajinskog prava širila na susjedne prostore - na litvansko, bjelorusko, moskovsko pravno zakonodavstvo, a također i na poljsku pravnu tradiciju. Posve je logično da je starokijevsko pravno umijeće bilo prisutno na čitavom prostoru Kijevske Rus', u čijem su sklopu bili i Bijeli Hrvati.

U vrijeme postojanja Kijevske države, sve do sredine 14. st., Bijeli se Hrvati više ne spominju u pisanim izvorima srednjovjekovne Ukrajine, što ne znači nepostojanje tog etničkog skupa na njezinom prostoru. Zakonski su pojmovi Rusjke pravde i dalje bili ovdje i mogli su se prenositi s migracijskim procesima. Činjenica da je taj Statut poznat u 100 različitih spisa, nastalih u vremenu od 13. do 18. st., govori o dinamičnosti i raširenosti tog spomenika. Stoga je logična pretpostavka o mogućnosti proširivanja pojmova i samog teksta Rusjke pravde sve do hrvatskih prostora. U migracijskim su se valovima mogli prenositi pojmovi koji su bili u sklopu Starokijevske države srodni, a i neke varijante samog Statuta koji je mogao poslužiti daljnjoj uporabi prigodom uspostave Poljičke Republike.

Poljički je statut također nastajao u različitim vremenima, a očuvan je u starohrvatskoj redakciji s ikavskim refleksom jata. Iako je vremenska određenost najranijih poznatih tekstova iz 1400. ili sredine 15. stoljeća, nije isključeno postojanje tekstova ranijeg razdoblja.

Za naše je istraživanje značajna očuvanost podataka, očitost starijih od datuma pisanog izvora. Mnogobrojne promjene koje su se događale u poljičkom društvu dovele su do evolucije socijalnih pojmova. Brojni pojmovi i nazivi u hrvatskom dokumentu iz kasnijeg doba nemaju analogije u starokijevskim tekstovima, što se objašnjava različitim uvjetima društvenog razvoja. Imajući možda zajedničke korijene u staroj društvenoj strukturi, ta su dva dokumenta nadalje reflektirala stanje vlastitih društvenih struktura. Međutim, ono što se odnosi na arhaiku ima ponajviše podudarnosti, ili pak određene elemente koji upućuju na srodnost. Procijenjen kao "ogledalo društvenoga života ove originalne Republike", Poljički je statut od posebnog interesa već i stoga što, kako kaže V. Grekov: "Jedva li se može pronaći u riznici srednjovjekovne Europe dokument koji bi nas toliko blistavo upoznao s formama društvenog odnosa, i gdje bi se s tako velikom naporima arhaika borila s novim zahtjevima života."¹³ Zbog te očuvanosti starina Poljica je nazvana minijaturnim svijetom koji je reflektirao sve što se odigravalo u velikom svijetu. Nijedan od poznatih ranosrednjovjekovnih zakonika nije pružio toliko građe za proučavanje društvenih odnosa u staroslavenskom svijetu kao Poljički statut.

Taj starohrvatski dokument posebno rasvjetljava srednjovjekovne društvene strukture. Kompariranje s Rusjkom pravdom upućuje na niz analogija u društvenim odnosima, pojmovima, u jeziku, u socijalnoj terminologiji.

U strukturi su oba društva dvije glavne grupe - gospoda i puk. Prema gospodarskom ustroju dominirajuća je djelatnost bila zemljoradnja kojom su se bavili kmetovi, a stočarstvom "vlašići". Gospoda se dijelila na *vlastelu* i *didiče*. Iako se razlikuju, te dvije kategorije

socijalne elite u Statutu najčešće stoje jedna uz drugu. Vlastela je obično ispred didića. Ovi su plemenitaši kmetovima bili bez-apelacijski suci, iz njihove su se sredine birali članovi poljičkog suda, imali su vlastita “zborišta”, na kojima su donosile odluke koje su imale značaj obveznosti. Već se u 18. st. naziv didić gubi, ali se postojanje dviju elitnih grupa i nadalje potvrđuje u dokumentima.

Funkcija i etimologija naziva elite značajna je u rekonstrukciji arhaičnog društva. Već je Leontović opazio da je položaj kneza u Poljicama bio blizak statusu vinodolskih, novgorodskih i posebice dubrovačkih kneževa. Bez obzira na vremensku udaljenost kasnijih spisa Poljičkog statuta, od razdoblja vojne demokracije u koje su Slaveni pridolazili na prijadranske prostore, ipak u tim spisima odjekuju određeni pojmovi arhaičnog doba. Ovdje je zanimljivo istaći da je po Statutu knez da bi izvršio svoje pravosudne obveze išao prema *gori*. Upravo je tamo, “na mistu običajnom” knez redovito izvršavao svoje obveze. To bi “misto” moglo biti povezano s određenim, prastarim ritualnim centrom.

Prema nekim istraživačima *didici* su ime starohrvatskog rodovskog plemstva koje, navodno, potječe iz 12. stoljeća. U čakavskom i hrvatskom kajkavskom dijalektu didići su vrsta plemstva povezana s pojmom “dječina” - nasljedstvo. Prema legendi, didići potječu od trojice braće, sinova kneza Miroslava, koji su naselili ovo područje 949. godine. Pretpostavljalo se i baltoslavensko podrijetlo riječi didić. Etimologija i značaj tog naziva diskutabilni su i traže daljnja objašnjenja. U našem je kontekstu zanimljivo opažanje istraživača Poljica M. Pera, prema kojem: “Poljički su didići strukturu i organiziranje društva u obliku bratstva, zajedno s ustanovom domaćega zajedništva i ‘plemensćine’ donijeli sa sobom iz pradomovine kao svoje indoeuropsko nasljedstvo.”¹⁴ Kasnije se didići imenuju seljacima-plemićima, a takve su kategorije postojale u zapadnoj Ukrajini, Poljskoj i u drugih Slavena. U pučkoj etimologiji didić je *starenik*, *korenik*, dakle predstavnik roda koji nastavlja tradiciju. Didić je onaj koji je ukorijenjen, stalno naseljen i izaziva štovanje predaka. Ta povezanost s precima govori o izrazito hrvatskom podrijetlu te kategorije društva, a ne ugarskom kako su neki pretpostavljali jer su didići upravo čuvari izrazito domaće, nacionalne tradicije.

Poljička društvena struktura s tim imenom čuvala je neke prastare uspomene arhaičnoga društva, u kojem je određena kategorija vodila sakralne obrede, čuvara stare tradicije. Takva je socijalna kategorija prisutna u arhaičnim društvima sve do Kavkaza, poznata je i u Ukrajini, gdje se u starokijevskoj društvenoj tradiciji spominju *starci* (didi). Bili su poznati i poštivani kao stariji ljudi koji su poznavali i čuvali zakone, ustavna pravila, na izvjestan su način bili predstavnici pravne elite i vršitelji višega suda.¹⁵ U svakom slučaju, traganja za etimologijom tog pojma upućuju na još jedan detalj duboke arhaike koja ima svoje određene tipološke, a možda i genetske podudarnosti s ukrajinskim analogima.

Postoje i druge kategorije interesantne za daljnja proučavanja. Osim genealoške legende o osnutku Poljica od trojice braće - Tišimira, Krešimira i Elema, prilično su raširene mitske

tradicije s nizom paralela kod drugih naroda sve do starokijevske odnosno skitske tradicije. U tom je kontekstu posebno zanimljiva još jedna društvena skupina - *bratstvo*. Ono je obično bilo osnovica zajednice koja je utjecala na poljičku kulturu i koja se čak imenovala kao “bratska kultura”.¹⁶ Takva bratovština stvorila je u Poljicama specifičan društveni patriotizam. On je obilježio cijelu zajednicu, bez obzira na heterogenost poljičkoga društva koje se formiralo od različitih, ponekad antagonističkih slojeva.

Poljička su bratstva, naravno imala analogije kod drugih Slavena između ostalog i u prilično snažno izraženoj formaciji bratstva u zapadno Ukrajini, koji su odigrali značajnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta. Bratstva su značajna osobina ukrajinskog društvenog života. Poznata još iz srednjovjekovnog doba, nastajala su kao udruge za očuvanje duhovnih vrijednosti. U barokno doba bratstva su bila glavna ognjišta zapadnoukrajinske nacionalne svijesti. Bez obzira na socijalne rezultate ukrajinskog društva ujedinjavala su različite staleže, povezane osjećanjem srodstva u uvjetima religijske i nacionalne ugroženosti. Ukrajinska su crkvena bratstva iz 16. st. tipološki u mnogočemu srodna bratovštinama u Poljicama, posebice u utjecaju na društvene odnose, na konsolidiranje društva u uvjetima vanjske ugroženosti. Naravno, takva je djelatnost bratstava od Poljica do Lavova i Kijeva bila tipološki determinirana sličnim društveno-političkim uvjetima okupljanja pučanstva oko crkvenih centara i uzajamnog potpomaganja. Koliko se oni nadovezuju na neku zajedničku prastaru tradiciju plemenskog konsolidiranja? Tipološke podudarnost s drugima, npr. srednjovjekovnim gildijama te brojni arhaični rudimenti ukazuju da zapadnoukrajinska bratstva i poljičke bratovštine vjerojatno potječu iz prastarih udruživanja.

Poljički statut utvrđuje “zakone i običaje” koji reflektiraju norme živote patrijarhalne zadruge. Dokaz je to postojanja osjećanja pripadnosti zajedničkoj cjelini, kolektivizma koji je stoljećima trajao u Poljicama. U osnovici je društvene strukture Poljica *selo* podijeljeno na rodbinsko-dvorske zajednice (krvne zadruge)¹⁷. Takve su se zajednice trajno čuvale u poljičkim selima. Živjelo se prema određenim normama koje je regulirao “gospodar”, obično najstariji i najugledniji član zadruge¹⁸.

Očuvanost rudimenata sve do novijih vremena omogućila je rasvjetljavanje nekih “tamnih mjesta” starokijevske kulture, koja je u nekim pojmovima paralelna starohrvatskoj (poljičkoj) društvenoj tradiciji. To se između ostalog odnosi na interpretiranje pojma *vervi u Ruskoj pravdi*, koji je izazivao mnogo nedoumica i trajnih znanstvenih diskusija. Tumačenje tog pojma, koji je nestao iz starokijevske odnosno daljnjeg ukrajinskog leksika. Omogućila je tek usporedba sa starohrvatskim izvorima, najprije s Poljičkim statutom¹⁹. Istraživači još iz prošloga stoljeća, spomenuti profesor Sveučilište u Odesi, Leontovič, koji se 60-ih godina posebno bavio uspoređivanjem dvaju spomenika te hrvatski istraživač V. Mažuranić, došli su do spoznaje o srodnosti tog pojma u kijevskim i poljičkim izvorima²⁰. Također su i poznati slavisti A. Miller (1866.), G. Blumenfeld (1884.), V. Vladimirovski-Budakov, A. Presnjakov, bili skloni priznati njegovu sličnost u kijevskom i hrvatskom tekstu. I u novije su doba ruski

povjesničari, akademici M. Tihomirov i B. Grekov bili skloni zagonetni naziv “verv” iz Rusjke pravde tumačiti u kontekstu saznanja iz Poljičkog statuta i nekih drugih starohrvatskih izvora. Na osnovi brojnih diskusija zaključilo se daje starokijevski i hrvatski pojam “verv” istoga podrijetla, odnosno prema riječima moskovskog akademika J. Bromleja, sličnost kijevskoga pojma “verv” te hrvatskoga “vrvf” nije principijelno nemoguća²¹. Semantička analiza te riječi u staroukrajinskom i staro-hrvatskom spomeniku ukazuje na postojanje sličnih pojmova u dvije sredine. S vremenom je taj pojam nestao s prostora Kijeva, ali se očuvao nešto duže na jugu i jugozapadu Kijevske Rus’, odnosno u onim predjelima za koje znamo da su bili pod Bijelim Hrvatima.

Na osnovi usporedbe podataka s hrvatskog područja i onih s prostora Ukrajine zaključeno je da taj pojam označava *općinu, zadrugu, obiteljsku zajednicu* kao glavnu društvenu formaciju. Zajedničko podrijetlo vezano je za daleku prošlost u kojoj je vervj/vrva značilo krvno-rodbinsku zajednicu, koja je vodila kolektivno gospodarstvo. Poljički izvori taj pojam karakteriziraju kao teritorijalnu, seosku općinu.

Rekonstrukcija terminologije iz Rusjke pravde urodila je zaključkom da je Kijevska Rus’ u svome društvenom razvoju uglavnom prolazila iste etape kao i Poljica, ali intenzivnije potiskujući arhaične rudimente novim formama života, zbog čega su, prema Grekovu, prastare forme na kijevskome prostoru manje očuvane od onih u Poljicima.²² Tome treba pridodati da su podudarnosti prilično arhaičnih društvenih pojmova potvrda nekadašnje bliskosti i daljnjeg migriranja slavenskih masa sa starokijevskog, odnosno ukrajinskoga prostora prema jugozapadu sve do jadranske linije. U tom su se procesu prenosili stari, nekad zajednički pojmovi i predodžbe. Njihova je očuvanost na hrvatskome prostoru značila i očuvanje pojmova nacionalnog identiteta, izraza etničke osebnosti, povezanosti s reliktima etnosa. Dok su se na jugoistočnom polu migracijskog pravca te predodžbe gubile, na jugozapadnom su se čuvale i zbog toga jer su bile hermetizirane u uvjetima konfrontacije mi-oni.

Usporedbe dvaju spomenika, primjerice pojmova *satnik i sotnik*, rezultirale su i analogijama ranosrednjovjekovnih društava na razini socijalnog statusa određenih kategorija ljudi. Status tih društvenih staleža u oba društva imao je zapanjujuće podudarnosti, između ostalog i u evoluciji te socijalne kategorije u staroukrajinskom odnosno starohrvatskom društvu²³. Na osnovi niza podudarnosti zaključilo se da su se i u Kijevskoj Rus’ i u Hrvata u ranom srednjovjekovlju čuvali ostaci satničke (sotenne) izgradnje društva, s korijenima u dalekoj prošlosti.

Podudarnosti su vidljive i u povijesno-pravnoj terminologiji, primjerice za zemljišne mjere: *žerebij* u kijevskim izvorima, odnosno *ždrib, žri, žribenica* u hrvatskim.

Cijeli niz drugih socijalnih, pravnih i drugih terminoloških sličnosti Rusjke pravde i Poljičkog statuta zbunjuje svojom leksičkom, fonetskom semantičkom podudarnošću,

arhaičnim podrijetlom koji ne pripada uvijek općeslavenskom leksičkom pojmovniku, već još jednom ukazuje na neku bliskost hrvatskog i starokijevskog društva u dalekoj prošlosti. Još je i Mažuranić opazio nekoliko stotina leksičkih analogija, dok je B. Grekov konstatirao da u drugim starim spomenicima slavenskoga prava nema toliko začuđujućih paralela kao u ova dva²⁴. U toj su skupini, osim spomenutih, sljedeći leksemi: *vražda, goveda, pravda, čeljad, svađa, oven, bližni, rota, družina, dim (podimni)* i dr. Ukrajinskim su istraživačima posebno zanimljiv leksičko-fonetske pojave Poljičkog statuta koje odgovaraju ukrajinskom pučkom jeziku, primjerice: *zbor, kovač, kolmo, korist, kriv, krivo (nepravedno), kupno (svi zajedno), lis, litina (vrožaj, berba), list (dokument), medvid, mira mlin, naslidnik, nevira, opovid (protest), pivac, pravda, rič, svidok, svitc. (gornja odječa), svitovni, sica* i dr. Te su sličnosti toliko velike da je još Mažuranić iznenađeno konstatirao “Koliko je tijesna srodnost našega starog jezika sa starim ruskim!”²⁵. I bio je u pravu. Naravno, pod “ruskim” je jezikom podrazumijevao onaj s ukrajinskog prostora starokijevskog doba ali i narodni ukrajinski jezik, koji u određenim primjerima sa suvremenim ruskim nema analogija. Stoga je problem kompariranja starohrvatskih izvora s ukrajinskim i dalje aktualan, jer se osjeća potreba za rasvjetljivanjem stanja ukrajinskog pučkog jezika koji je egzistirao paralelno s onim knjiškim, odnosno staroslavenskim. Posebice su analogni leksemi koji sadrže ikavski refleks jata, što je norma ukrajinskog jezika. Stanovnici su pučkih kotora s područja Poljica govorili čakavicom s ikavskim refleksom jata. Taj refleks, pa čak i upitna forma *ča* bliski su ukrajinskom, gdje je ta upitna zamjenica izražena zamjenicom *ščo* (što se u neku ruku podudara s nazivom jadranskih Slavena - *Ščavoni*).

Ukrajinskom su pučkom jeziku bliski i takvi leksemi iz Poljičkog statuta kao što su *vojvoda, gaj (šuma), didič, lito, čovik, rika, jum(jim), ju (jih), toj (toj) vira (nevirstvo), lis, viče, zbor Poljice, hotio* i dr.

Daljnja bi analiza trebala utvrditi jesu li Hrvati u svojim migracijama nosili sa sobom cijeli niz pojmova koje su čuvali kao relikte svoje nacionalne osebnosti i obilježje svoje pripadnosti nekom moćnom slavenskom zajedništvu kakvo se razvijalo oko Kijeva, ili je možda posrijedi bilo nešto posve drugo. Gravitirajući prema jugozapadu Hrvati su na svom povijesnom “putu sunca” pomno čuvali određene tradicije, one iste koje su uslijed mongolskih napada nestale s kijevskog prostora. Stoga su hrvatski izvori iznimno važna izvorna baza u rekonstruiranju kijevskih starina i obrnuto. Nisu se slučajno ukrajinski istraživači u odgonetanju nejasnih mjesta “Slova o pohodu Igorovom”, najznačajnijeg spomenika ukrajinske srednjovjekovne književnosti s kraja 12. st., okretali hrvatskome jeziku.

S obzirom da je vojna opcija najvjerojatnije imala bitan značaj u sadržaju prilično polisemantičnih etnonima jednoga i drugoga naroda, posebno je važno rekonstruiranje njihova vojnoga ustroja. Vojna se organizacija društava (družine sa svojom vojnom kulturom viteštva i natjecanjima u ratnim umijećima) očuvala u nekim tradicijama koje su danas više poznate kao kulturno-tradicijske manifestacije (naprimjer Sinjska alka i sl.). U tu grupu spada i tradicija epskoga pjevanja kao izraz kulture elitarnoga, dvorskoga tipa.

U ovom je kontekstu zanimljiv i folklor. Poljice su poznate po svojim *besidama* koje su karakteristične i za ukrajinski folklor, a nalazimo ih i u drugih naroda. Glede neposrednih podudarnosti sa staroukrajinskim tradicijama posebno je interesantan poznati poljički običaj “umicanja djevojaka silom”. Kijevski ljetopisac Nestor u svojoj “Povijesti” spominje daje već u 10. st. postojalo otimanje djevojaka i žena. Nestor osuđuje taj običaj “umakanje devic” nazivajući ga barbarskim.

Kod Slavena kao i kod nekih drugih naroda poznat je običaj otmice nevjeste uz kasniju prošnju i sklapanje braka. Međutim, poljički je primjer mnogo arhaičniji. On seže u duboku prošlost, već u temelje ljudskog društva, a rezultat je onog stadija patrijarhalnoga društva u kojem je žena kao proizvođačica roda imala poseban značaj. Ovdje podsjećamo na jako izraženu tradiciju kulta žene, oplodnje, što je bilo razvijeno u arhaičnoj tripiljskoj kulturi u Ukrajini, a daljnja bi traganja dovela sve do Kavkaza.

Karakteristično je da običaj otimanja djevojaka naveden u Poljičkom statutu nije potvrđen u drugih južnoslavenskih naroda. Nema izraza za taj običaj s osnovom koja bi bila tako slična onoj u hrvatskim ili ukrajinskim izvorima. To isto vrijedi i za označivanje nekih drukčijih naziva ili identičnih elemenata tradicije, što je stanje u hrvatskoj etnologiji²⁶.

Takav je običaj po prvi put fiksiran u zapisima Poljičkog statuta iz 17. st. (u članku 113), a predodžbe o tom običaju, zadržane u društvenoj memoriji sve do novijih vremena, svjedoče o stupnju očuvanosti arhaičnih rudimenata. Kasnije je taj društveni akt, fiksiran u Statutu, nestao. Čin *otmice nevjeste* modificirao se u *odvođenje mlade*, što je prisutno i u drugim regijama. Međutim, njegovo davno postojanje i podudarnosti s kijevskim izvorima opet upućuje na moguće dodire u dalekoj arhaici.

Također je zanimljivo već samo postojanje te snažno individualizirane, izolirane regije koja se opirala vanjskim nasrtajima, čuvala neovisnost i hermetizirala unutrašnji ustroj društvenoga života i običaje. Slične su tendencije, naravno, prisutne i u drugim kulturama, također i u ukrajinskoj. Još je ukrajinski povjesničar i etnolog prošloga stoljeća Mikola Kostomarov isticao osobitost izgradnje Kijevsko-Ruske države, u čijim je temeljima borba između dviju tendencija. Prva je bila federativna, s ciljem regionalne samostalnosti uz vijeće kao formu kolektivnog upravljanja. Druga je težila centraliziranom, monarhističkom, jedino-državnom upravljanju. Prema M. Kostomarovu, izrazom i predstavnikom federativnoga ustrojstva bila je društvena svijest Kijeva, cjelovito ukrajinska narodnost, dok je monarhistička, jednodržavna težnja bila karakteristična za Moskvu. Ukrajinci su se prema tipu državnosti razlikovali od Moskovljana ponajprije u psihološkim osobinama, što je utjecalo na povijesni razvoj ukrajinskoga naroda. Bitna je crta ukrajinske nacionalne svijesti, smatra Kostomarov, u dominaciji osobne slobode. Tu je i korijen prevladavanje takvih formi vlasti kao što je parlamentarizam, jer su upravo Kijevljani na svome prostoru sve do Novgoroda uveli ustroj vijeća. Takav je sistem kasnije nastavila i kozačka Zaporoška Republika, koja kao da je reflektirala model postojanja nezavisnih

tvorevina unutar jednog etničkog prostora, kao što je to ranije bilo na prostoru Kijevske Rus' s gradovima - republikama, sličnim onima u Dubrovniku ili Poljicima. Nasuprot tome modelu Moskovljani su, kaže Kostomarov, imali tendenciju koja je kasnije prevladala - centralizirani monarhistički ustroj, koji je potlačio slobodarske težnje²⁷.

Tipovi vojne demokracije kakve promatramo u Dubrovniku odnosno Poljičkoj Republici i analogije na kijevsoruskom odnosno ukrajinskom prostoru sve do gašenja Zaporožke Republike, morali bi postati predmet posebnih istraživanja u traganju za korijenima i razvojem starih društveno-političkih modela dvaju naroda. Da je takva građa specifična i tipološki srodna u odnosu na neke druge kulture, govori i činjenica da upravo ta dva spomenika, kijeviski i poljički, imaju ponajviše paralela - u leksičkim, fonetskim, terminološkim, folklornim, društvenim osobinama - u odnosu na druge susjedne kulture. Uočena srodnost društvene terminologije potvrđena je i u jeziku, više nego u usporedbi s drugim tradicijama. Ovdje treba podsjetiti da su hrvatska (poljička) i srpska društvena terminologija u srednjovjekovnim spomenicima bitno različite što je, prema opažanju istraživača, posebno uočljivo u nazivlju za neposredne proizvođače. Tu Hrvati imaju drukčiju leksiku, nego recimo Srbi ili Bugari²⁸.

Analogije između starokijeviskih i starohrvatskih pravnih spomenika toliko su očigledne daje svaka slučajnost isključena. Najvjerojatnije se radi o još jednom primjeru dubokih veza koje su postojale na maršruti prastarih komuniciranja, a koje su funkcionirale tijekom stoljeća od prvih migracijskih procesa pa sve do stvaranja i postupnog opadanja Kijevske države. Ukrajinsko-hrvatskim komunikacijama prethodile su predslavenske interakcije²⁹. Kasnije, sa seobama Slavena taj se put održavanja veza obogaćivao novim valovima migracijskih procesa. Hrvatsko-ukrajinski odnosi doživljavaju snažan impuls u vrijeme procvata Kijevske Rus', jedne od najvećih i najmoćnijih država Europe.

Zahvaljujući migracijskim procesima na hrvatskom su se prostoru koncentrirale određene arhaične vrijednosti, donesene i s ukrajinskog prostora na kojem je živio jedan od segmenata hrvatskog etnosa. Tijekom vremena mogli su se prenositi i određeni društveni pojmovi iz doba zajedništva, što se reflektiralo u pravnom životu. Osim toga, moguća su komuniciranja i u doba procvata Kijeva, posebice iz vremena Jaroslava Mudroga (11. st.) koji je širio svoje međunarodne veze na sve strane Europe. Nije bilo razloga da se u kolo komunikacija ne uključi i jugozapadni pravac. Kako se širila na sve strane Rusjka pravda je u svojim različitim varijantama mogla dospjeti i na hrvatski prostor. Mogla se prenijeti u jednom od valova istočnih migracija u kojima je nastala poljička kultura. U svakom slučaju sve navedeno zahtijeva komparativno proučavanje što potvrđuje i hrvatska znanost³⁰.

Kijeviski je spomenik završio svoj razvoj u 12. st., dok se poljički razvijao čak i u 17. st. Dok se Kijeviska država gasila, a njezina kultura prelijevala na susjedne prostore, Poljička je Republika i nadalje čuvala svoju arhaisu, koja je značajan izvor za rekonstruiranje starina kijeviske kulture i obrnuto, kao jedan od spomenika nekad bogatih i dinamičnih komuniciranja između dva naroda.

I u kasnija je vremena postojala potreba za kulturnim komunikacijama, obilježena gubitkom državnosti odnosno borbom za njezin povratak, što je pridonijelo neprekinutosti ukrajinsko-hrvatskih kontaktnih i tipoloških pojava tijekom stoljeća³¹.

Primjer iz ranog srednjovjekovlja mogu biti i stari spomenici *glagoljičkog pisma*. Prema jednom od niza tumačenja o nastanku glagoljice kod Hrvata, to je arhaično pismo doneseno na slavenske prostore snažnim tokovima koji su prolazili morskim i kopnenim maršrutama. Kompariranje glagoljice i prastarog pisma s ukrajinskog područja tzv. *čerte i reze*, sve do njegovog nestajanja uslijed bizantskih utjecaja, rezultira analognom genezom. To što se glagoljica najviše očuvala kod Hrvata na neki način potvrđuje da su upravo Hrvati ponajviše držali do svojih rariteta, do amblematike nacionalnih specifičnosti. Tipološki tu arhaiku čine oni prastari elementi u Dubrovniku, od imena do mitoloških predodžbi, ukalupljeni u baroknu predizgradnju zemljotresom razrušenog grada, odnosno u dramsko djelo Ivana Gundulića.

I Poljica je grčevito čuvala svoju arhaiku, koja je na drugim prostorima bila već odavno izgubljena.

U sklopu tih arhaičnih vrijednosti hrvatske duhovne riznice glagoljica je najjači i najjasniji svjedok povijesnoga puta hrvatskoga naroda³². Upravo je u Poljicima glagoljičko pismo amblem prastarog identiteta.

Između glagoljičkih tekstova koji potječu iz Poljica jedan je rukopisni glagoljaški molitvenik preuzet iz izdanja, Propagande de Fide u Rimu, odnosno centra koji je bio orijentiran na slavenski istok, u čemu je koristio ukrajinsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika. Taj je rukopis imitacija tiskanih izdanja svoga doba. U Poljicu je pristigao molitvenik iz glagoljičkih tekstova koje je u 17. st. obrađivala rimska Propaganda u duhu i stilu ukrajinske redakcije crkvenoslavenskoga jezika. Taj je proces tipična epizoda ukrajinsko-hrvatskih komuniciranja koje zadiru u barokno doba kao moćno poglavlje u povijesti tih odnosa. U barokno su se doba na neki način obnavljali prastari putevi kojima je prošlo glagoljičko pismo, o čemu je govorio još V. Jagić. Sačuvao se jedan odlomak *Kijeveskih listića*, poznatog katoličkog sakramentarija, koji, iako nije pisan u Hrvatskoj, pokazuje kakve su bile crkvene knjižnice što su krajem 9. i tijekom 10. st. kružile između hrvatskih glagoljaša³³.

Sudbina Kijeveskih listića i doticaj hrvatskih pisaca s njima tumačio se s pozicija književnih migracija, kao primjer književnih cirkulacija tijekom srednjovjekovnog doba i nadalje. Tim su istim putovima mogli proći i tekstovi pravnog sadržaja - od Rusjke pravde do Poljičkog statuta, od Kijeva do Poljica. I najstarije se razdoblje, odnosno doba nastanka glagoljice i njezina širenja, ne može istraživati bez podataka s ukrajinskog prostora, odnosno doba *čerla i reza*.

6. OD ISTRE, PREKO ZAGORJA DO SLAVONIJE

Navedene zemljopisne okvire treba prihvatiti uvjetno kao obilježje prisutnosti cijelog niza pojmova u kontinentalnoj Hrvatskoj, što traži daljnje kompariranje u širem kontekstu, uključujući i ukrajinski. Ovdje ćemo tek naznačiti određene smjerove, perspektivne za daljnja znanstvena proučavanja.

Mitološki je sloj značajna komponenta hrvatskog duhovnog i materijalnog života arhaičnoga doba, što smo pokušali i pokazati u gore navedenim primjerima. Još je A. Škobalj, polazeći od bogate građe jadranske regije opravdano zamjeravao akademskoj znanosti da zaobilazi te realne vrijednosti hrvatske baštine. Tragova te kulture nije toliko malo kao što je mislio P. Skok. Naime, znanost im nije uspjela ući u trag jer su mnogi skriveni, odnosno evoluirali su u kršćanski sloj - tvrdio je entuzijast takvih proučavanja¹. Takve su teme počesto ostale izvan interesa hrvatske akademske odnosno sveučilišne znanosti i nerijetko su se njima bavili samoinicijativni entuzijasti, laici koji su znali naslutiti značajne teme ali ih nisu znali dovoljno argumentirano obrazložiti. Stoga je problematika mitološkog sloja u hrvatskoj kulturi i nadalje izvan produbljenih fundamentalnih proučavanja.

Bogatu građu i osobito značajne izvore o podrijetlu roda i naselja pruža istrarski folklor s očiglednim tragovima mitološke kulture. Tu spadaju raširene genealoške legende koje na hrvatskom tlu, između ostalih, imaju analogije i u onoj krapinskoj.

Sjeverna je Hrvatska svojim zemljopisnim osobinama po mnogočemu odgovarala principima mitologiziranja, ukorijenjenim u starim kulturama od predslavenskog do slavenskog razdoblja, koje su se ispreplele u složeni splet. Mada osporavana glede svoje geneze krapinska je genealoška legenda tipološki bliska starokijevskoj, fiksiranoj i u Nestorovoj Povijesti kao i u drugim slavenskim legendama (naprimjer, o osnutku Krakova, odnosno Praga). Takve legende u kojima su trojica braće i sestra osnivači određenog naselja sežu sve do kavkaskih predjela.

Kijevska je legenda o trojici braće, Kiju, Ščeku i Horivu te njihovoj sestri Ljibidj bliska staroarmenskoj, a poznata varijanta kijevske legende je *Krapinska legenda*. Takvu je maršrutu pretpostavio i S.K. Sakač koji je polazeći od N. Marra, usporedio kijevsku i armensku varijantu s krapinskom. Taj je hrvatski istraživač toponim Krapina pokušao povezati s nekim prastarim prototipovima, pretpostavljajući postojanje određenih mitoloških svjetonazora. Na mjesto kulta upućuju i tragovi poganskih svetišta na jednoj od uzvišica, ispod koje teče potok Krapina, što je bio obvezan kulturni element u mitologiziranju okoliša. Za tri je brda vezana i legenda o braći Čehu, Lehu i Mehu s odgovarajućim etničkim tumačenjima, koja su možda dodana i kasnije - već knjižskim putem, ili se pak ona nadovezuje na neku prijašnju tradiciju o braći kao precima tri roda. U armenskoj su legendi tri brata svojim imenima također simbolizirala tri roda - Kuar, Meltej i Horean. Već je opažena određena lingvistička bliskost tih imena u armenskoj i kijevskoj

varijanti legende. Čak se govorilo da se iza određenih naziva kriju neki plemenski simboli i totemi. Komparacija i tipologija urodile su pretpostavkom o srodnosti krapinske legende s kijevskom, odnosno nazivanjem plemenskih grupacija imenima trojice braće. Njihova sestra u tim legendama također upućuje na kult žene, utjelovljene kultom potoka. Prema tumačenju S. K. Sakača, krapinska je lokacija bila kod poganskih Hrvata sakralno mjesto, “neko proročište, a potok Krapinica i rječica Krapina neka vrsta svetih voda”, a takav je kult postojao na istočnom prostoru od ukrajinskih Karpata i to još iz vremena Karpa pa sve do Kijeva. Prema Sakaču krapinska je priča “prava domaća biljka, a samo je sjeme - istočnjačko, zaneseno vjetrom seobe naroda od Kijeva čak u Hrvatsko zagorje”.

Autor zaključuje da je ta nezasluženo odbačena krapinska priča dragocjen izvor za rekonstruiranje etnogeneze Hrvata promatrane iz široke perspektive istočnoga prostora. U svakom slučaju, niz podataka potvrđuje duboku arhaiku krapinskog tla na kojem su ranoslavenske migracije naslojavajući se na prijašnje morale ostaviti tragove. Hrvatsko je zagorje bilo uključeno u prastari komunikacijski put sve do Karpata, a Karpi kao jedna od komponenti hrvatske etnogeneze mogli su komunicirati sa Zagorjem koje je imalo sličan, mitologiziran okoliš. Ova je tendencija mogla biti fiksirana i u toponimiji i u usmenim izvorima. Analiza tragova mitološke kulture na hrvatskome tlu i njihova komparacija s drugim elementima, uključujući i ukrajinske, potpomogla bi rekonstruiranju tog realnog i značajnog sloja u hrvatskoj duhovnoj baštini, koji ima i svoje materijalne potvrde.

*Arheološki su podaci značajni putokazi migracijskih kretanja etničkih grupa, povezanih i s ukrajinskim tлом. Niz arheoloških nalaza svjedoči o njihovoj podudarnosti na ukrajinskom i hrvatskom prostoru. Već je uočena frapantna sličnost nekih starorusjskih naušnica kijevskog tipa i starohrvatskih, izrađenih tijekom 9. i 10. stoljeća u domaćim radionicama². Hrvatski su arheolozi postupno otkrivali određenu srodnost pojedinih tipova arheološke kulture s hrvatskog i ukrajinskog tla. Već je Z. Vinski uputio na kijevski pravac geneze *bjelobrdске kulture*, smještene između rijeka Drave, Save i Dunava³. U bjelobrdskim su nekropolama između ostalih ukrasa i naušnice koje prema svojoj tipologiji pripadaju modelima fiksiranim u jednoj od zakarpatskih regija. To su naušnice *volinjskoga* tipa, odnosno one koje sežu još dalje, prema centralnoj Ukrajini. Tipovi takvih naušnica pronađeni su na više od nekoliko desetaka lokaliteta bjelobrdске kulture.*

Osim volinjskih naušnica pronađenih u Panonskoj Hrvatskoj, u Dalmatinskoj su Hrvatskoj pronađene naušnice kijevskoga tipa, identične nalazima iz kijevske regije. Na osnovi podataka iz hrvatskih nekropola u Dalmaciji zaključujemo da su naušnice kijevskoga tipa najtipičnija pojava starohrvatskog kulturnog blaga⁴.

Aktualizirajući u najnovije vrijeme problem srodnosti arheoloških podataka iz ukrajinskih i hrvatskih izvora, istraživači posve opravdano upućuju “na potrebu studioznije obrade korijena nositelja” te kulture kod Hrvata⁵. Zajednički projekt, odnosno timsko istraživanje ukrajinskih

i hrvatskih arheologa zacijelo bi urodilo arheološkim argumentima kao najznačajnijim u istraživanju etnogeneze, čime bi se riješila mnoga pitanja.

Onomastički argumenti svakako su najznačajniji, ali su i diskutabilni jer su toponimske paralele u slavenskom krugu i izvan njega ponekad ugrožene mehaničkim uočavanjem fonetski sličnih nazivlja. Stoga je logično traženje precizne argumentacije za svaki toponimski par s prostora te povijesne maršrute. Ono što je sigurno je realno postojanje velikog broja podudarnih naziva, što isključuje svaku slučajnost, ali zahtijeva timsko istraživanje ukrajinskih i hrvatskih lingvista.

Migracijski su procesi obično popraćeni prenošenjem duhovnih i materijalnih vrijednosti, u kojima posebno mjesto zauzima toponimsko dubliranje, prenošenje nazivlja s napuštenih prostora te stvaranje novih pod istim nazivom. Toponimijska je migracija važan putokaz u rekonstruiranju etničkih kretanja. Ukrajinska onomastika, uostalom kao i hrvatska, reflektira tragove različitih naroda koji su živjeli na tim prostorima, što ukazuje na bogata povijesna zbivanja još u prastaro doba. Stoga je u jezik ovih naroda ulazio bogat i razvijen toponimski sistem arhaičnoga razdoblja. U rezultatu tijesnih veza s jezičnim sistemima Europe i Azije lokalni su nazivi u Ukrajini često jako stari što se posebice odnosi ne samo na imena naselja, već i na imena rijeka i šuma. Onomastika je u cjelini šutljiv a mnogorječiv izvor, sposoban pružiti bogatu informaciju o prastarim vremenima o kojima svjedoči toponimija, osobito u uvjetima kada su pisani izvori nestali, ali su ostala nazivlja.

U ukrajinskoj se toponimiji daju promatrati procesi interetničkih prepletanja neslavenskog i slavenskog razdoblja. Često su u nizanju tih slojeva paralele s jugozapadnom odnosno hrvatskom građom. U nizu je etničkih slojeva ilirska etimologija pojedinih ukrajinskih naziva, kao što su Medobori, Sambor, Beskidy, Duklja i sl. Podaci s kompariranih prostora svjedoče o funkcioniranju principa ponavljanja toponimskog područja, na što upućuju mnogobrojni primjeri, kao što je recimo Duklja i Belz u Prikarpatju te Doclea i Bulsinius u prijadranskoj Iliriji⁶. Iranska toponimija također odjekuje od etnonima do hidronima i drugih leksičkih kategorija. U tu grupu između ostalog spadaju i leksemi u kojima je prva komponenta iranskog podrijetla, koji se dalje mogu slavenizirati, kao što je slučaj s hidronimima Dnjepr, Don i dr., koji su došli u slavenski jezik preko dakijsko-trakijskoga podrijetla. Hidronimija još jednom svjedoči o značaju i ulozi ukrajinskog prostora u interetničkim procesima. Na to upućuje očuvanost prastarih iranskih naziva, uglavnom istočno od Dnjepra. Također su zabilježeni ilirski, zapadno-balkanski nazivi u gornjem Podnjestrovlju, a potvrđeni su i istočno-balkanski (trakijski, dakijski) tragovi. U hidronimiji rijeke Pripjatj (bazen Dnjepra) prepliću se slavenska, ilirska, baltička nazivlja kao refleks graničnih prostora i dodira različitih etnosa i jezika.

U tom snažnom povijesnom potoku uočene su leksičke podudarnosti ukrajinskog fonda s južnoslavenskim⁷. Posebno je značajna komparacija s hrvatskom građom, s nizom ekvivalenata u hidronimiji jugozapadne Ukrajine za koju je karakterističan složen proces etničkih taloženja,

gdje su osim gornjeg slavenskog sloja prisutna naslojavanja turkijske, iranske hidronimije isprepletene s jugozapadnim (ilirskim), baltičkim i germanskim izvorima. Hidronimski tragovi Ilira prostiru se do Dnjestra i srednjega Dnjepra.

Uočena je i hidronimija s komponentom *horvat-*. Onimnu grupu s tom osnovom fiksiraju na istočnim krajevima staroslavenskog svijeta, odnosno Ukrajine — to su predjeli na jugoistočnim prostorima današnje Ukrajine odnosno u stepama Priazovlja, Meotida, uz rijeke Tanais (Don), uz Srednji Borisfen (Dnjepr) i Pogipanislje. Toponimi na *horvat-* fiksirani su na ukrajinskom prostoru od predjela Kijeva i Žitomira (grada u blizini Kijeva) pa sve na zapad do rijeka Pripjatj te državnih granica s Poljskom. Poznati su nazivi rijeke *Horvatos* u bazenu Tanaisa, *Horvatka* - pritok rijeke Višljanka; njihove varijante su - *Hovratka*, *Havratka*, poznata su i naselja *Horvatka*, *Hovratka* na rijeci istoga nazivlja⁸. U izvorima iz 18. st. spominje se i rijeka *Horvatka* u predgrađu Kijeva. Na zapadu Ukrajine, u okolici Ljvova na rijeci Gorynj poznato je naselje *Hors*. Od starijih ćemo tragova spomenuti u srednjem dijelu desne obale Dnjepra (Desnoobalska Ukrajina) nazive kao *Hovrat* // *Havrač* < *Horvativ*.

Neka su stara imena kasnije promijenjena kao što je recimo i ime naselja *Harvati*, koje je postojalo prije 1947. na krajnjem zapadu Ukrajine, promijenjeno u Nagirnij, a naselja *Horvacke* u Družnij. Mnogo je više nazivlja hrvatskog ciklusa bilo ili ostalo južno od ukrajinskih Karpata. Tamo, u Transilvaniji postoje *Horvati* - naselje nad rijekom Bodva i blizu rijeke Krasne; *Disnos-Hoi-vat* je naselje smješteno nad rijekom Suha; *Erdo-Horvat* je u regiji Šaroš-Potoka i sl.

Toponimski su tragovi s imenom Horvat prisutni i u drugim regijama, između ostalog kod istočnih Slavena - na bjeloruskom i ruskom području (naprimjer, u centralnoj Rusiji kod grada Orel, te u priuralskim regijama kod rijeke Oka)⁹.

Valjalo bi istražiti i postojeće predodžbe o očuvanosti arhaičnih elemenata podrijetlom s ukrajinskih prostora. Naime, spominju se na neki način “očuvane ukrajinske oaze” u Dalmaciji, primjerice otok Susak pored Malog Lošinja s kulturnim elementima koji upućuju na staroukrajinske analogije i sl.

Logično je da cijeli niz naziva općeslavenskog leksičkog fonda ima odgovarajuće podudarnosti na tome prostoru. U takvu skupinu spada već i naziv *Ukrajina*. Neki ga povezuju s općeslavenskim *krajinama* i uspoređuju sa sličnim nazivom kod Hrvata (Krajina), poljskim Krajna, zakarpatkim Krajina, Krajna (tako se prema svjedočenju ukrajinskoga pisca Jakiva Golovackog, iz prve polovice 19. st., nazivao dio prostora kod Užgoroda u nekadašnjoj Ugarskoj). Krajinom se zvao i dio baltičkog Pomorja itd. Neki pak istraživači u tim paralelama vide refleksi migracijskih procesa s nekih zajedničkih prostora koje su tako imenovali.

Nazivi pojedinih plemena koja spominje Nestor odjekuju i na hrvatskome prostoru. Bijeli su Hrvati bili pored drugih plemena, Neretvljana, Konavljana ili Dukljana. Naziv ovih zadnjih

potječe od Duklje, a donesen je možda s Karpata gdje je i poznati Dukljanski prijevoj. Tragovi novih toponima u Hrvatskoj, nastalih od ukrajinskih Bužana i Volnjana mogući su onomastički odjeci drugih plemena¹⁰.

Još je S. Sakač ukazao na podudarnost hrvatskih naziva Duljebe i rječice Dulepske s etnonimom Dulebi koje spominje Nestor. Niz onomastičkih paralela srednjovjekovne Kijevske Rus' i Dalmatinske Hrvatske u zadnje je vrijeme iznio hrvatski arheolog B. Graļjuk¹¹. Ukrajinski su istraživači već odavno uočili činjenicu toponimskog i hidronimskog ponavljanja sirom Ukrajine, Hrvatske i drugih južnih prostora. Primjerice toponim Samobor ima svoje analogije u Ukrajini, gdje postoje dva slična naziva - Sambor Stari i Novi u međuriječju Strvjaža i Dnjestra, odnosno u Prekarpatju gdje su nekoć bili Bijeli Hrvati. Osim toga postoje još dva Samobora (Veliki i Mali) u centralnoj Ukrajini, sjevernije od Kijeva, na prostoru Černigiva. Utvrđeno je da su ta dva naziva s Karpata ovdje donesena negdje u 14. stoljeću. Taj se naziv tumači kao predslavenski: *Sam-bar, što bi prema ilirskom značilo slijevanje, stijek. Možda je u formiranju tog naziva odigrala ulogu sekundarna adideacija na slavenskom prostoru kao i u nazivu hrvatskog Samobora koji se također da tumačiti u vezi s ilirskim *Sam-bar. Grad Sambor u zapadnoj Ukrajini smješten je u zoni najveće gustoće ilirske hidronimije, u gornjem predjelu Dnjestra¹². Između drugih hidronimskih analogija spomenut ćemo i rijeku Savu kao pritok rijeke Berezine. Podudarnost ukrajinskoga hidronima s hrvatskim također se ponekad tumači kao rezultat migracijskih pokreta tijekom 5. - 7. st.

Toponim *Kijev* poznat je širom slavenskoga svijeta pa tako i na hrvatskom prostoru gdje se sreće u formama Kijevo, Kijani, Kijevci, odnosno u nazivlju dobro poznatom ukrajinskoj onomastici. Taj naziv povezujemo s prastarim kultom kozmogonijskog podrijetla, s mitom o nebeskom kovaču i sa širokim krugom predodžbi iz kola solarnih mitova. Sakralni je značaj bio valjda glavni pokretač širenja i prenošenja te toponimske svetinje tijekom migracijskih procesa.

Ukrajinski prostor donosi i druga iznenađenja u dubliranju hrvatske toponimije. Naime, u svoje je vrijeme S. Sakač pisao: "Hrvatski Zagreb je jedan jedini na cijelom širokom svijetu"¹³. Međutim, na tom svijetu postoji Ukrajina i u njoj toponimski analog pored grada Vinnice (centralna Ukrajina). Baš tamo nailazimo na naselje *Zagreb*. Osim toga, fiksiraju se česta toponimska ponavljanja kao *Zagreblja*, *Zagrebllja*, *Zagrebeline* s kojima korespondira i hrvatski Zagreb. Ako svi ti nazivi i nisu reliktni, ove analogije ipak upućuju na moguću zajedničku osnovu¹⁴.

Od mnogobrojnih primjera drugih paralela spomenut ćemo samo toponimijska ponavljanja: karpatski i hrvatski *Galič* (*Galič*), nazivi *Terebivlja* (*Trebovlje*) i analog kod Ternopilja u Ukrajini, kod Lavova je poznata *Jasenica* (*Jesenice*), u Zakarpatju ima *Rika*, *Rijeka*, dok ukrajinski *Vinnica*, *Brod*, *Ravno* i dr. imaju analoge u Hrvatskoj. Niz drugih komparacija s ukrajinskog i hrvatskog prostora upućuju na zaključak da se ne radi samo o općeslavenskome

fondu, već o arhaičnim tragovima, povijesno povezanim¹⁵. Zato taj pravac započetih istraživanja zaslužuje daljnju pomnu razradu.

Predočeni fond onomastičkih sličnosti ukazuje na povijesne procese koji govore o nekoj pripadnosti stanovništva zapadnoukrajinskih regija sustavu koji će dalje migrirati prema zapadu. Istraživanja ukrajinskih autora pokazuju da je kod određenog dijela karpatskoga stanovništva čak prisutna predodžba o pripadnosti Bijelim Hrvatima. Kako je pokazao suvremeni lavovski arheolog Orest Korčinjskij te regije su očuvale arheološke tragove ranosrednjovjekovne kulture, koja je pripadala Bijelim Hrvatima. Neki su čak hrvatski istraživači opažali da je skupina ukrajinskih Hrvata koji su živjeli oko Dubna u Volinju (zapadna Ukrajina) očuvali svoje hrvatsko ime sve do polovice 19. st.

Jezik, ukrajinski i hrvatski, posebice njihovi dijalekti značajan su i perspektivan pravac komparativnog istraživanja. To pitanje bilo je aktualizirano još u znanosti prošloga stoljeća i na hrvatskoj i na ukrajinskoj strani. U svoje vrijeme V. Mažuranić je bilježio “tešnju srodnost našeg starog jezika sa starim ruskim”, imajući na umu jezik Ukrajine¹⁶. Istaknuti ukrajinski lingvist, proganjan i zabranjen zbog svojih pogleda, S. Smalj-Stockij često je upućivao na tipološke i genetske srodnosti dvaju jezika zbog čega je bio etiketiran kao “ukrajinski buržoaski nacionalist”. Međutim, znanstvenici su i dalje smatrali potrebitim kompariranje genetskih veza dvaju jezika. Akademik S. B. Bernštejn govorio je o jezičnim izoglosama dvaju naroda kao o pouzdanoj građi za daljnja istraživanja¹⁷. Prema ukrajinskom akademiku L. Bulahovskome jezične su paralele očigledne i zaslužuju daljnje znanstveno traženje povijesnih korijena. Zamijećena je i genetska priroda nekih glagoljskih završetaka, što je u usporedbi s drugim slavenskim jezicima izrazita osobina ukrajinskog i hrvatskog jezika¹⁸. Suvremeni istraživači također upućuju na cijeli niz primjera koji svjedoče o postojanju zajedničkoga leksičkog fonda, analogija na morfološkim i leksičkim razinama, u čemu su posebice aktivni zagrebački istraživači M. Popović, R. Trostinska a također i V. Strehaljuk¹⁹. Međutim, taj bi problem mogao biti predmetom zajedničke analize lingvističkih profila.

Posebno je zanimljiva i značajna tema jezičnih povijesnih korijena dvaju naroda, koji sežu još u doba zajedništva Anta. Možda su iz tog razdoblja u leksičkom fondu dvaju naroda prisutni iranizmi, kamo spadaju i etnonimi Rus-Horvat. To zajedništvo obuhvaća i praslavensko razdoblje u kojem su dva etnosa imala kontakte. Suvremeni ukrajinski jezik potječe od staroruskog (kijevsko-ruskoga) koji sadrži niz analogija s hrvatskim, odnosno nadovezuje se na ranosrednjovjekovno razdoblje obilježeno hrvatsko-rusko-slavenskom zajednicom. Ono što ukrajinski jezik nizom osobina razlikuje i razdvaja od suvremenog ruskog i bjeloruskog, približava ga hrvatskom jeziku, što seže u genetsko razdoblje starokijevske zajednice. Prema nekim suvremenim ukrajinskim lingvistima, to se da tumačiti formiranjem ukrajinskog jezika na južnim narječjima plemena kao što su Ulići, Hrvati, Poljani. To zajedništvo plemena prije formiranja Starokijevske države u određenoj je mjeri uvjetovalo nastanak nekih zajedničkih osobina, nastalih u krugu Poljana ali i obilježenih upadima iranogovornih grupa. Odavde

potječu zajednička preuzimanja iranizama koji su dospijevali sa šumsko-stepske zone, odnosno s prostora južnije od Kijeva. S vremenom se ta srodnost ponajviše koncentrirala u Karpatima, regiji najintenzivnijega kontaktiranja istočnih (rusko-rusinskih) i južnih (hrvatskih) Slavena. U dijalektima Zakarpatja, posebice na razini fonetike, gramatike, leksike očuvale su se arhaične crte, kao primjer zajedničke istočnoslavenske jezične povezanosti. Lingvistički atlas ukrajinskih pučkih govora Zakarpatja svjedoči da se mnoge općeistočnoslavenske inovacije iz 10. - 11. st. nisu proširile na zakarpatske govore. Ovdje su se očuvale pojave karakteristične za mnogo «udaljenija, stara razdoblja. U leksici zakarpatskih Ukrajinaca uočeno je mnogo crta koje imaju zakarpatsko-južnoslavenski areal: od Bijelih do jadranskih Hrvata. U tu grupu leksičkih podudarnosti spadaju takvi primjeri kao što su: *čad, igrati, zvr, poledica, gazda, gunja, komin, korisno, lagoditi, lajati, ljudstvo, napad, vatra, plahta, posluga, suknja, torba, škoda* i slično²⁰. Neki istraživači smatraju da su se na osnovi dijalekata Bijelih Hrvata iz karpatske regije formirali *zakarpatski* i *bojkivski govori* ukrajinskog jezika. Određeni elementi podudarnosti s hrvatskim jezikom promatraju se i kod karpatskih *Hucula*.

Jedna od osobina ukrajinskog jezika je *ikavizam* kao cjelovita norma, što je rezultat pretvaranja *e* u *i*, *e*. Taj proces *ikavizacije* otpočeo je u 10. -11. st. kada se ukrajinski govorni jezik odvaja od staroruskog. Moguće da su u vezi s tim, odnosno s migracijskim valovima istog razdoblja nastale “ikavske oaze” na hrvatskome prostoru, što ilustrira i Poljički statut pisan ikavicom. U svakom su slučaju određeni primjeri potvrda sličnosti procesa u hrvatskom i ukrajinskom u prelasku *e* u *i* (veće, greh, deti, les). Naravno, to ne mora biti rezultat izravnog kontakta, već sličnost koja ima svoje paralele kod dvaju naroda.

Postoje i druge fonetske analogije, npr. promjena *w* —> *u* (*udova. unuk, u lisi*), očuvanost vokativa u oblicima *vladiko, učilelju, družę, brate, ženo, knjaže, Petre* što bilježi i starokijevski spjev “Slovo o pohodu Igorovom”; promjene *g, k, h // z, c, s* (na *rece, u ruce*); očuvanost korijenskih vokala u dativu zamjenica: *meni, tobi (tebi), sobi (sebi)* i dr.

Zanimljivi su i mehanizmi formiranja *osobnih imena* koji su u pojedinim formama bliži hrvatskim negoli istočnoslavenskim oblicima. U nekim je modelima zajednička osnova arhaičnog podrijetla, koje vodi sve do iranskih izvora. Ovih zadnjih modela hrvatski jezik ima više od ukrajinskog. Potrebno je istražiti imena i nazivlja sa završecima na *-mir, -ko* (Radomir, Žitomir, Červonenko, Červenko i sl.).

Da su podudarnosti prisutne na različitim razinama potvrđuju i očuvani kalendarski nazivi za *mjesece* koji kod dvaju naroda, za razliku od većine ostalih, sežu u staroslavensko razdoblje i govore o određenoj srodnosti u predodžbama: siječanj-sičenj, veljača - ljutyj, ožujak - berezenj, travanj — kvitenj, lipanj - travenj, srpanj - lypenj, kolovoz - serpenj, rujanj - veresenj, listopad - žovtenj, studeni - listopad, prosinac - grudenj.

Etnološka je *građa* bogat materijal koji sadrži cijeli niz već navedenih sličnosti u

pučkoj tradiciji dvaju prostora, a njezino bi proučavanje moglo nadopuniti saznanja o genezi, kontaktima, interetničkim prepletanjima u narodnoj tradiciji.

Stočarstvo na hrvatskom i ukrajinsko-karpatskom terenu zaslužuje komparativna istraživanja, posebice postojećih podudarnosti osnovica pojmova stočarske tradicije, organizacije ispaše, karaktera društvene strukture stočara, socijalnih odnosa, funkcija pojedinih osoba, obreda i mitoloških predodžbi vezanih za stoku. Posebno su zanimljivi slični terminološki pojmovi, kao nazivi članova pastirske zajednice: *ovčar (yivčar), jeločer, stadar, spuzor*; zoonimi: *jegnje, jagnje, jagnja, jegnjetsko* (do pola godine); *jerče, jeročka* - od pola godine do godine; *pravi baran* - od dvije do tri godine; *baran lunčak* - poslije tri godine. Imena velike rogate stoke kod karpatskih Hucula slična su hrvatskoj terminologiji (što često nije slučaj s drugim ukrajinskim regijama) - *maržina, živina*; velik broj rogate stoke - *marga*; velika rogata stoka od pola godine - *tele, male, mala*; poslije pola godine - *telička, bičok*; starija - *telica*; druga stoka - *svinja, veper*; do jedan-dva mjeseca: *porose, poroseta*; pašnjaci: šumska šikara - *čegir*; izgorjela šuma - *zgar*; trava za kositi - *kišnica*.

Niz pojmova u tradiciji karpatske Ukrajine, posebice Hucula, u svojoj je terminologiji i običajima bliži hrvatskom klasičnom fondu, pa čak ako usporedimo i neke lekseme s ukrajinskim književnim analogijama npr. *puška (rušnica), valovi (hvjli), vatra (vogonj)*. Treba dodati da je kult vatre postojao na svim gorskim pašnjacima ukrajinskih Karpata. U nizu pojmova iz *gospodarskoga života* terminologija je također bliska hrvatskoj, kao što je “dojenje krava”: dojeti, ciženje; kravu su dojili “konovki”.

Spomenut ćemo također da su se gospodarske građevine pokraj ovčarskih torova zvale *kuča, koliba*, a građevina za gospodarstvo i stoku *staja*. Od sličnih pojmova spomenut ćemo naziv “*mara*” (duh umrloga). Ti nazivi nisu karakteristični za druge krajeve Ukrajine. Analogije s ukrajinskim i u nekim su elementima svakidašnjeg života. U odjeći Hucula postoje “*bili gati*” (hlače od platna), one od vune su zvali “*gači*”, a najraširenija je gornja odjeća “*gunja*”. Sastavni je dio odjeće Hucula bio obojeni opasač, ukrašen metalnim okruglim inkrustacijama analognim onima u nekim hrvatskim regijama.

Navedeni detalji iz života karpatskih Hucula imaju svoje analogije u životu hrvatskih stočara Velebita²¹. Na osnovi opaženih podudarnosti, netipičnih za druge regije, može se pretpostaviti genetska povezanost tih tradicija, što zahtijeva proučavanje migracijskih procesa između Karpata i Velebita s tragovima još iz ilirskoga doba.

Slične su pojave opažene i u drugim regijama, što ilustrira tradicija *ribolova* u riječnim i drugim hrvatskim vodenim prostorima, sa značajnim podudarnostima s ukrajinskom tradicijom. Brojne su analogije u različitim domenama materijalne i duhovne kulture, društvenog života, u folkloru. Najveća je sličnost u odgovarajućim gospodarsko-kulturnim zonama (Panonska Slavonija i šumsko-stepske ukrajinske zemljoradničke regije). Posebno usmjerena zajednička

istraživanja ukrajinskih i hrvatskih etnologa mogla bi uroditi mnogo većim saznanjima o materijalnom i duhovnom životu tih dvaju naroda.

Značajna su istraživanja *tipova kuća i pokućstva* različitih ukrajinskih i hrvatskih područja. Osim spomenutih analogija u tipu kuća kod karpatskih Hucula, niz elemenata ukazuje na određenu srodnost u tipu kuća Hrvatskog zagorja i zapadne Ukrajine. Raširen u Zagorju tip kuće *hiža-mazanka* u centralnoj je Ukrajini predstavljen kao *hata-mazanka*, gdje promatramo i analogije kao *krov-streha (striha)*, *oghrada-ogoroža*, *plot-plit*, *sobica-komorica (komirka, komirčind)*. Zanimljivi su i tipovi, način, materijal izgradnje, a cijeli je niz sličnih naziva karakterističan i za pokućstvo.

U genetskom smislu te kuće sadrže dosta arhaičnih elemenata, što potvrđuju nazivi, tehnologija, funkcionalnost. Ukrajinska pučka arhitektura, posebice *kuća-hata* sadrži elemente izgradnje još iz doba *Zarubinecke kulture* (3. st. prije n.e. - 2. st. n.e.) Prema arheološkim podacima, običaj bijeljenja kredom, bijeljenje zidova iznutra i izvana u kućama-mazankama, bio je raširen još u 2. st. p. n. e. kod stanovništva zarubinecke kulture rasprostranjene od Poljsja do dnjeparskih predjela južnije od Kijeva. Karkasne kuće-mazanke kao osnovna forma pučkog građevinarstva jugozapadnih regije Ukrajine potječu još iz zarubinjecke i černjahivske kulture. One su karakteristične i za ukrajinsku hatu-mazanku, i zagorsku hižu-mažanku²².

Nazivi pokućstva, tehnologija njihove izrade, uporaba domaćega alata u nizu primjera također sadrže zanimljive podudarnosti.

Opažena je ali i nedovoljno istražena izvjesna sličnost *melosa* hrvatskih narodnih međimurskih pjesama s određenim ukrajinskim regijama. Već uočene srodnosti *u odjeći* pojedinih regija Hrvatske i Ukrajine zaslužuju posebnu pažnju. Predmet komparativnih istraživanja može biti odjeća Panonske Hrvatske, njezina izrada, komponente - posebice ukrasi koji su najviše očuvali prastare crte. Preci suvremenih Hrvata, koji su dolazili na prostore Panonske Hrvatske već u 6. — 7. st. mogli su pronaći zemljopisne osobine okoliša, slične onima u njihovoj pradomovini. To je utjecalo na očuvanost gospodarsko-kulturne djelatnosti, načina života, pa tako i tradicionalne odjeće. U grupu srodnih tipova odjeće spadaju košulje slične tunikama, prsluk, način ukrasa glave kod žena, pribor za glavu²³.

Pojedini se detalji ukrasa na odjeći mogu usporediti sa sličnim motivima iz Ukrajine. Ovamo spada, doduše raširen motiv stabla života obično prikazan na leđima prsluka iz okolice Obrovca u sjevernoj Dalmaciji. Stablo života rašireno je i u ukrajinskoj pučkoj ornamentici, u vezu, u šaranju posuđa, u izgledu pamleta na kojima je sa svake strane po jedna ptica. I taj je motiv poznat po cijeloj Dalmaciji, a opažena je tipološka srodnost sa sličnim motivom stabla na području iranske kulture²⁴.

Antropološka proučavanja također upućuju na povezanost dvaju prostora. Ukrajinski su istraživači isticali specifične osobine naroda u odnosu na antropološke, etničke crte sjeveroistočnog susjeda. U tom je kompariranju isticana veća bliskost ukrajinskog etnosa južnoslavenskoj grupi. Poznati, ali često zabranjivani ukrajinski istraživač V. Petrov, polazeći od istraživanja Ž. Denikera, govori o postojanju dvaju osnovnih antropoloških tipova kod Slavena - vislanskom i južnjačkom. Vislanskom pripadaju Polabi, Poljaci, Bjelorusi te Rosijani (sadašnji Rusi). U dinarsku grupu spadaju Ukrajinci, Hrvati, Slovenci, Česi. Prema tom istraživaču, Ukrajinci i Hrvati pripadaju istoj grupi što se potvrđuje određenom sličnošću antropoloških crta²⁵.

Većina Ukrajinaca pripada dinarskom antropološkom tipu, koji se formirao kao rezultat miješanja armenoidne rase s indoeuropskom što se odvijalo tijekom 3. - 2. stoljeća p.n.e. Smatra se da su kao predstavnici bliskoistočnog, prema podrijetlu, armenoidnoga tipa bili već nosioci tripiljske zemljoradničke kulture. Tijekom 4. - 3. stoljeća tripiljsku su kulturu asimilirali indoeuropski stočari. Prema nekim istraživačima, upravo je u tom procesu nastao dinarski tip, koji se smatra centralnoukrajinskim antropološkim tipom i koji je dominirao na prostoru desnoobalske Ukrajine. Tome tipu pripada većina ukrajinskih narodnosti u njezinim glavnim regijama kao što su Galicija, Volynj, Podillja, Srednje Podnjeprovlje, i to tijekom 10.-14. st. u kozačkoj (stepskoj) Ukrajini tijekom 16.-18. st. Dakle, taj tip čini korijenski autohtonsko stanovništvo Ukrajine²⁶. Na osnovi antropoloških promatranja zaključeno je da su autohtoni suvremeni Ukrajinci genetski povezani s pučanstvom južne Rus' (u istočnolavenskoj vertikali) čime se razlikuju od većine Bjelorusa i Rosijana koji pripadaju inom antropološkom tipu. Te se razlike baziraju na uočenoj pripadnosti antropoloških podataka većine pučanstva južne Rus', kozačke Ukrajine, jedinstvenom centralno-ukrajinskom ili dinarskom antropološkom tipu. Taj je tip u svojim prvotnim crtama najbliži jadranskom tipu - Hrvatima, zaključuju neki suvremeni ukrajinski stručnjaci, nadovezujući se u najnovijim istraživanjima na rezultate antropoloških analiza svojih prethodnika²⁷.

Prema istraživanjima, stanovništvo jugozapadne Europe, dakle i jadranske regije, prije nadolaska Slavena svojim je antropološkim sustavom bilo blisko karpatskom tipu. Niz etničkih grupa u regiji pripadao je različitim varijantama tog karpatskog tipa, koji se u svojoj osnovi formirao u zonama sjeverno od Dunava na iliro-trakijsko-keltskoj bazi. Tijekom raseljavanja Slavena prema jugu taj se karpatski tip širio prema jugozapadu i prostorima današnje Hrvatske, čije je stanovništvo imalo antropološki supstrat, blizak karpatskom. Opažene su karpatske crte kod Vlaha na južnim predjelima. Kasnije su one vidljive kod Rusina - Ukrajinaca Hrvatske kao zadnjega vala tradicionalnih i mnogovjekih migracijskih procesa²⁸.

Novac se u određenim razdobljima evolucije kod jednog i drugog naroda odlikuje nizom podudarnosti. To se odnosi na onaj period ranoga srednjovjekovlja kada se u gospodarskoj razmjeni iz mase robe izdvaja ona vrsta koja izražava sve ostale. Zanimljivo je da i jedno i drugo društvo karakterizira slično nazivlje za vrijednosne jedinice, posebice u isticanju vrijednosnih

ekvivalenata, što se promatra u izražavanju nekih zajedničkih pojmova - od stoke kao pojma blaga, što je svakako univerzalna pojava, pa do konkretiziranja vrijednosnih jedinica kao što je *kuna* u jednom i drugome društvu, odnosno *grivnja* u Kijevskoj Rus' koja je bila poznata i kod Hrvata.

Ime današnjeg ukrajinskog novca - *grivnja* — u biti je povratak starog i tijesno je povezano s povijesnim, kulturnim i političkim događajima na tlu Ukrajine. Naziv je vezan za srednjovjekovlje Kijevske Rus' i to iz doba njezinog procvata.

Najstarije poznato ime novčane jedinice na tlu Kijevske države pripadalo je razdoblju prirodne razmjene, kada se za glavnu jedinicu vrijednosti uzimala stoka. Zato se i prva poznata novčana jedinica zvala “skotnica” od riječi “skot” (stoka) kao obilježje sumarnoga bogatstva. Taj je naziv prisutan u Kijevu sve do 12. stoljeća. Kod Hrvata pojam *blago* vezivao se za stoku, ovce. U međuvremenu se u Kijevskoj državi pojavilo novo ime - *kuna*, kao izraz razmjene krznom, a podudarnost s nazivom novčane jedinice u Hrvatskoj ne mora zbunjivati. To je samo jedan od dokaza da su odnosi između staroukrajinske države Kijevske Rus' s hrvatskim prostorom sve do jadranske obale bili itekako intenzivni. Kuna kao naziv za skupocjeno krzno kojim se naplaćivalo u Kijevskoj Rus' dugo je bila ekvivalent novcu.

Izraz komuniciranja sa Zapadom, pa tako i s Venecijom, u čemu su hrvatske zemlje mogle biti i svojevrsan posrednik, bila je pojava groša u Ukrajini. Naime, 1192. godine mletački je don Anri Dondolo uveo *denarij veliki*, odnosno *grošenu* od koje su nastali i ukrajinski groši (novac). Pošto je Kijev kao moćna srednjovjekovna država razvijao intenzivne trgovinske veze, u opticaju su bile drahme, arapske dirheme, europski dinari itd.

Tek je knez Volodimir Veliki u 10. st. uveo nacionalnu valutu koja je dobila ime *grivnja*. Njezinu etimologiju povezuju s nazivom odsječenog komada srebra a i s odgovarajućom ogrlicom. Dakle, glavni je novac Kijevske Rus' 12.-13. st. bila grivnja, ali je i dalje postojala kuna te *vivjerica* (što se kao ime uskoro izgubilo iz ukrajinskog i možemo ga prepoznati tek u hrvatskom jeziku).

Naziv grivnja bio je poznat u srednjovjekovnoj Hrvatskoj (kao i u Kijevu kuna). Prema nekim su svjedočenjima srednjovjekovni Hrvati taj naziv novca koristili kao vlastiti. O tome svjedoče primjeri običajnog pravnog postupka pri prodaji imanja u staroj srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Po tadašnjim pravnim običajima (još u XV. st.) plaćanje eventualne kazne (“zarokom”) određeno je u *grivnjama*, kao novčanim platežnim sredstvom. O tome kazuje i jedan fragment iz starih izvora: “Po ispravi od 1. VII. 1447. godine dojdoh pred Tomu, kneza krbavskog, humskoga i nebljiškoga u Ričać na Uni četrdesetorica plemenitih ljudi... na plemenskom sudu i skupštini, dopustili plemenitom Mikuli Gašparovu, da uzme u zalog sav posjed njihova suca Dujma Vučića... v Neblusih i v nebluškom kotari”. Kao jamstvo tog zaloga određena je kondicionalna kazna od “20 grivnji”²⁹. Iz isprave sudbenog stola Lapačkog od

28.XI.1448. sa sijelom u Rmnju, u gomjem Pounju, kao jamčevina za izvršenje kupoprodajnog ugovora navodi se kazna od “50 grivnja”³⁰.

Navedeni su primjeri tek nekolicina od onih mnogobrojnih koji svjedoče da su veze između starih Hrvata i Ukrajinaca tijekom duge povijesti bogatije no što bismo mi to i mogli naslutiti.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Pokušali smo iz ukrajinske perspektive sagledati problem podrijetla stare duhovne kulture Hrvata. Rezultati promatranja izneseni tijekom istraživačkog procesa upućuju na realnu trajnu povezanost u dubokoj prošlosti hrvatskog genetskog stabla s Ukrajinom. Udio ukrajinskoga prostora u hrvatskoj etnogenezi uvjetovan je položajem i ulogom Ukrajine kao zemlje-primatelja tijekom trajnih migracijskih procesa. Postojanje etnonima Hrvat u ukrajinskim zemljama da se ustvrditi na kontaktnoj, tipološkoj te hipotetskoj razini. Ime je vjerojatno doneseno u Ukrajinu u jednom od mnogobrojnih migracijskih valova s iranogovornih prostora na koje je dospjelo iz nekih drugih sredina, najvjerojatnije onih koje su pripadale Arijcima. Etnonim je prilično arhaičan i prema iznesenoj hipotezi identifikacija je njegovih nositelja s određenim božanstvom solarnoga kulta snažno glorificiranim u patrijarhatu, što ne isključuje njegovo postojanje kao izraza lunarnog kulta i u matrijarhatu. Etnonim je varijanta takvih prenošenja mitoloških predodžbi na određeni etnos odnosno njegovu socijalnu elitu. Slične modele promatramo i u drugih naroda, između ostalog i ukrajinskog s njegovim autentičnim nazivom Ros - Rusin - Rusič, koji je tipološki i genetski blizak staroukrajinskom etnonimu. Na ukrajinskim su se područjima prožimale iranogovorne te ine etničke skupine s lokalnim stanovništvom u formiranju slavenskih etnosa, koji preuzimaju imena od arhaičnih kultura dajući im nov život.

Etnonim Hrvat koji pripada takvim skupinama, tijekom stoljeća pomicao se s istoka prema zapadu kao da je vođen svojim povijesnim vektorom - putem za suncem. Prisutnost Hrvata na ukrajinskim područjima upućuje ne samo na to da njihove veze s Ukrajinom spadaju u kategoriju najstarijih već i na sudjelovanje hrvatskog etnosa u ukrajinskoj etnogenezi i obratno. Pomicanje je hrvatskog etnikuma s ukrajinskih prostora bio trajan proces, vjerojatno praslavenskog razdoblja. Kasnije istim putem u nekoliko navrata idu neposredno slavenski valovi koji su mogli potrajati sve do rušenja Starokijevske države, kada na hrvatskim područjima nastaju određene oaze kasnosrednjovjekovnih slavenskih migracija s ukrajinskih prostora. Kultura Hrvata pretkršćanskog razdoblja snažan je i značajan dio duhovne riznice. Iako jedan od mnogih, ukrajinski je kontekst značajan u proučavanju etnogeneze Hrvata, i kao takav zaslužuje daljnja, obostrana, opširnija znanstvena istraživanja koja bi urodila novim saznanjima, a poticaj tome bila bi i osnovna svrha ove knjige.

LITERATURA

I. UKRAJINSKI PROSTOR

1. Орест Субтельний. Україна. Історія. Київ, 1991, с. 19.
2. М. Hrushevski. The traditional scheme of "Russia" History and problem of a Rational Organization of the history of the Eastern Slavs. – Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. 1952. № 2.
3. Орест Субтельний. Україна. Історія. Київ, 1991, с. 60.
4. Сергій Шелухін. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936/1937. (Репринт. – Дрогобич, 1992).
5. Дмитро Дорошенко. Нарис з історії України. Том 1. Мюнхен – Київ, 1992, с. 19 – 20.
6. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – Київ, 1994.
7. Грушевський М. С. Київська Русь, Санкт-Петербург, 1911, кн.1, с. 4-6.
8. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 29.
9. Клочко В.І. "Народи моря" та північне Причорномор'я. – Археологія (Київ), 1990. № 1.
10. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 233.
11. Телегін Д. Середньостогівська культура епохи міді. Київ, 1973.
12. Смирнов К.Ф. Савромати. Ранняя история и культура сарматов. Москва, 1964, с. 209.
13. Славяне Юго-Восточной Европы. Киев, 1990, с. 27.
14. Istarske narodne prigravjetke. Zagreb.
15. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ, 1993, с. 39.
16. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. Київ, 1993, с. 5.
17. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 210.
18. Коструба Т. Геродот з Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. Київ, 1992.
19. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 155.
20. Смітко М. Самашкі поховання. – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Київ, 1962, с. 4.

21. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979, с. 98.
22. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979, с. 130.
23. Фасмер. этимологический словарь. I, с.376.
24. Трубачев О.Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства: индоарийцы в Северном Причерноморье. – Славянское языкознание. VIII -й Международный съезд славистов. Москва, 1978, с. 399-400.
25. Стрижак О. С. Етнонімія Птоломеевої Скіфії. Київ, 1991, с. 34-54.
26. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979, с. 124.
27. J. Rudnickij. Etimological dictionary of the Ukrainian Language. I., с. 27.
28. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979, с. 125.
29. Котляр М., Кульчицкий С. Шляхами віків. Київ, 1993, с. 8.
30. Грушевський М. Історія України – Русі, т.1. Київ, 1991.
31. Брайчевський М. Походження Русі: Київ, 1968, с. 165.
32. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ, 1993, с. 47.

II. TRAGOVI HRVATA NA UKRAJINSKOM PROSTORU

1. Седов В. Славяне и иранцы в древности. – VIII -й Международный съезд славистов. Москва, 1978, с. 228.
2. V. Latyshev. In scriptiones antique orae septentrionalis Ponti Fuxini graecae et Latinae, 1890, 2, № 430 (8), 445 (220p).
3. Иванов В. В. , Топоров В.Н. О древних славянских этнонимах. Славянские древности. Київ, 1980, с. 33.
4. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 202.
5. Гумилёв Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990, с. 63.
6. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979, с. 100.
7. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва 1979, с. 100.
8. Трубачев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений. – этимология, 1965. – Москва, 1962, с. 20.
9. Топоров В. Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ названия рек Правобережной Украины. Москва, 1968, с. 269-288.
10. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ, 1993, с. 47.

11. Абаев В. И. О происхождении фонем (h) в славянских языках. – Проблемы индоевропейского языкознания. Москва, 1964, с. 115-121.
12. Седов В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. с. 130, 131. Фасмер. этимологический словарь. IV. Трубачев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений. – Этимология, 1965. – Москва, 1962, с. 32.
13. Иванов В. В., Топоров В. Н. О древних славянских этнонимах. Славянские древности. Київ, 1980, с. 34.
14. Кузьмина Е. Е. Откуда пришли индоарии? Москва: Наука, 1992.
15. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ, 1994. – с. 14.
16. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 202.
17. Абаев В. И. Скифо-европейские изоглоссы. Москва, 1965, с. 110-111, 115-117, 135.
18. Кардина Ф. Истоки средневекового рыцарства. Москва, 1988, с. 249-250.
19. М. Воšković – Stulli. Istarske narodne priče.
20. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. Москва, 1981, с. 583-584.
21. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ, 1994. – с. 155.
22. Фасмер. Этимологический словарь. IV, с. 691-692.
23. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ, 1993, с. 65.
24. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Москва, 1991, с. 215.
25. Гумилёв Л.Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990, с. 63.
26. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 260.
27. Абаев В. И. Скифо-европейские изоголоссы. Москва, 1965.
28. Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимии Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, с. 224.
29. Даниленко В. Н. Неолит Украины. с. 18.
30. Стрижак О. С. Етнонімія Птоломеевої Скіфії. Київ, 1991.
31. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 263.
32. Фасмер. этимологический словарь. I, с. 376.
33. Грушевський М. Історія України – Русі, т.1. Київ, 1991.
34. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979, с. 131.
35. Седов В. Восточные славяне в VI-VIII вв. – Археология СССР. Л.-М.. 1982, с. 125.

36. Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва, 1956, с. 34, 83, 84.
37. Трубачев О. Н. Лингвистическая периферия Причерноморья. – Вопросы языкознания, 1977. № 6, с. 26.
38. Брайчевський М.Ю. Походження Русі. Київ, 1968, с. 162.
39. Толстов С. П. Из предыстории Руси. – Советская этнография, 1947. № 6-7. с. 43.
40. Брайчевський М.Ю. Походження Русі. Київ, 1968, с. 162.
41. Пигулевская Н.В. Имя “Рус” в сирийском источнике VI века н. э. – Академику Б. Д. Грекову ко дню 70-летия. Москва, 1952, с. 42-48.
42. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994, с. 4.
43. Боголюбов Н. Философия и религия, Киев, 1915, т. 1, с. 30-32.
44. Трубачев О. Н. Лингвистическая периферия Причерноморья. – Вопросы языкознания, 1977. № 6, с. 26.
45. Топоров В. Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимии Верхнего Поднепровья. Москва, 1962, с. 224.
46. Брайчевський М. Ю. Середньодніпровська гідронімія групи Рос. – III-я Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція (тези). Київ, 1965, с. 162. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ, 1968, с. 163.
47. Тимошук Б. О. Слов’яни Північної Буковини V-IX ст. Київ, 1976, с. 133 – 134.
48. Телегин Д. Я. Там, где вырос Киев. Київ, 1982, с. 9.
49. Гіппіус В. Коваль Козьма – Дем’ян у фольклорі. – Етнографічний вісник. Т. 8. Київ, 1929, с. 3-54. Рыбаков Б.А. Геродотова Скіфія. с. 231-236.
50. Повесть временних літ. К: – Вітчизна, 1980, № 3, с. 22-23.
51. Брайчевський М. Ю. Коли і як виник Київ. Київ, 1963.
52. Літопис Руський (За Іпатським списком). Переклад Л.Маховця. Київ, 1989, с. 4.
53. Етимологічний словник літописних назв. Київ, с. 169.
54. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ, 1968, с. 163.
55. Рыбаков Б. А. Новая предыстория Киевской Руси. – История СССР, 1981, № 2, с. 43.
56. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ, 1968, с. 162.
57. Толочко П. П. Чи існувала давньоруська народність? – Археологія, 1993. № 3, с. 51 – 53.
58. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ, 1982.
59. Повесть временних літ. Київ: – Вітчизна, 1980, № 3, с. 21.
60. Повесть временних літ. Київ: – Вітчизна, 1980, № 3, с. 44.

61. Сымонович Э. А. Культура Карпатских курганов и ее роль в этногенезе славян. // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII-й Международный съезд славистов. Загреб-Любляна, сентябрь 1978. Москва, 1978, с. 198.
62. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. Київ, 1965, с. 115, 124.
63. Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. Київ, Наукова думка, 1980, с. 161.
64. Славяне Юго-Восточной Европы. С. 456.
65. Птоломей. География. – Вестник древней истории, 1948, № 2, с. 231 – 257.
66. Балагурів Е.І., Пеняк С. І. Закарпаття – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1976. с. 142.
67. Вакуленко Л. В. Пам'ятки підгір'я українських Карпат першої половини I тисячоліття н.е. Київ, 1977, с. 76, 89.
68. Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. Київ, Наукова думка, 1980, с. 42.
69. Семашко М. Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н.е. Київ, 1960, с. 152.
70. Тимофеев Е.Н. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X – XIII вв. – Советская археология, 1961. № 3, с. 56 – 73.
71. Седов В. Восточные славяне в VI-VIII вв. – Археология СССР. Л.-М., 1982, с.128 – 129.
72. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. Петроград, 1910, с. 33.
73. F. Dvornik. Svety Vojteh druhy Pražsky biskup. – Rim, 1967. Vidi hrvatski prijevod: Zagreb, 1982, s. 19.
74. Смілянко А. Т. Слов'яни та їх сусіди в Степовому Поддніпров'ї (I-XIII ст.). Київ, 1975, с. 73 – 74.
75. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. Київ, 1976, с. 139.
76. Стрижак О. С. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. Київ. 1991, с. 172.
77. Антошин Н. С. Закарпатская грамота 1404 года. – Научные записки Ужгородского университета, 1955, вып. 13, с.8.
78. Повесть временных лет. Под ред. В. П.Андриановой – Перетц. Москва – Ленинград. Издательство АН СССР, 1950, с. 14.
79. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985, с. 119.
80. Повесть временних літ. Київ, Вітчизна, 1980, № 3, с. 28.
81. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. Киев, 1986, с. 66.
82. Повесть временних літ. Київ, Вітчизна, 1980, № 3, с. 51.

83. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. Київ, 1976, с. 139.
84. Седов В. Восточные славяне в VI-VIII вв. – Археология СССР. Л.-М., 1982, с.123.
85. F. de Saussure – Le systeme cosmologique Sine -iranien. – Journal Asiatique – Genev., 1923, 63, s – 235 – 297.
86. Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. Київ, Наукова думка, 1980, с. 184.
87. Нидерле А. Л. Славянские древности. Москва, 1956, с.155.
88. Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени. Петроград, 1910, с. 32 – 33.
89. Середонин С. М. Историческая география. Петроград, 1916, с. 148 – 152.
90. Ljudmil Hauptman. Bulicev zbornik. Zagreb, 1924, s. 515 – 545.
91. Грушевський М. Історія України – Русь, Львів, 1904, т. 1., с. 573.
92. Руський літопис. Київ, 1989, с. 9.
93. Толочко П. П. Чи існувала давньоруська народність? – Археологія, 1993. № 3
94. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990, с. 308.
95. Ротич О. О. Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. – Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. Київ, 1976, с. 139.
96. Населення південно-західного пограниччя Київської Русі (з історії Галицької землі V-X ст.). – Київська Русь: культура, традиції. Київ, 1982, с. 9.
97. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990, с. 356-357.
98. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990, с. 357.
99. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. Москва: Издательство восточной литературы, 1960, с. 72.
100. Прокопий из Кесарии. Война с готами. Москва: Наука, 1950, с.297-298.
101. Петров В. П. Етногенез слов'ян. – Київ: Наукова думка, 1992. с. 27-28. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990, с. 360.
102. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990, с. 361.
103. Lowmianski N. Poczatki Polski w dziejow Slowian w I tys. n. e. – Warszawa, 1963. T.1, s. 262-263.

104. Пеняк С. I. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIIIст. Київ, Наукова думка, 1980, с. 165.
105. Vinski Z. Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju Zagreba s posebnim obzirom na nosioce srebrenog nakita iz Čadavice – SHP – III ser.sv.2, Zagreb, 1952, s. 29 – 56.
106. Graljuk B. Ranosrednjovjekovne paralele zapadnih zemalja Kijevske Rusi i hrvatskog etničkog prostora. – Hrvatska – Ukrajina. Kulturne veze između Jadrana i Dnjepra. Zagreb, 1996, s. 31 – 53.
107. Mandić D. Raspravi i prilozi iz stare hrvatske povijesti. Rim, 1963, s. 114.
108. Šišić F. Ljetopis popa Dukljanina. Beograd – Zagreb, 1928, s. 106 – 121.
109. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура.
110. Josip Horvat. Kultura Hrvata kroz 1000 godina. Prvi svezak. Zagreb, 1980, s. 29.
111. Josip Horvat. Kultura Hrvata kroz 1000 godina. Prvi svezak. Zagreb, 1980, s. 30.
112. M. Gavazzi. Godina dana hrvatskih narodnih običaja. – Zagreb, 1939. T. 1, s. 19 – 20.
113. Kulišić Š. Stara slovenska religija u svijetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških. Sarajevo, 1979, s. 39.

III. ODJECI STARE VJERE I VEZA NA HRVATSKOM PROSTORU.

1. Predslavensko razdoblje Raguse.

1. Толстой Н. И. Роль язычества в славянской культурной традиции // Изучение культур славянских народов. – Москва, 1987, с. 22.
2. Толстой Н. И. Этногенетический аспект исследований древней славянской духовной культуры // Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. – Москва, 1979, с.18.
3. Иванов В. В. Реконструкция дописьменной истории древней славянской культуры // Изучение культур славянских народов. – Москва, 1987, с. 33.
Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. Москва, 1974.
4. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984.

5. Якобсон Р. Вместо предисловия // Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 1. – Тбилиси, 1984, с. XVI.
6. Никонов В. Пути топонимического исследования // Принципы топонимии. – Москва, 1964, с. 58-86.
7. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984, с. 912.
8. Иванов В. В., Топоров В. Н. Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. – Москва, 1976, с. 109.
9. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – Split, 1987, s. 89.
10. Якобсон Р. Роль лингвистических показаний в сравнительной мифологии // Труды VII Международного конгресса антропологии и этнографических наук. – Том V. – Москва, 1970, с. 609.
11. Пушкарев Л. М. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. – Москва, 1975.
12. Šišić F. O hrvatskoj kraljici Margareti. Dubrovnik, 1930, s. 11.
13. Щербак А.М. Названия домашних и диких животных в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков. – Москва, 1961, с. 82-173.
14. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984, с. 485.
15. Мифы народов мира. – Том 2. – Москва, 1982.
16. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984, с. 580.
17. V. Klajić. Povijest Hrvata. Zagreb, 1985, s. 32.
18. Фасмер М. этимологический словарь русского языка. III, Москва 1987.
19. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984, с. 579.
20. Барро Т. Санскрит. – Москва, 1976, с. 232.
21. Лурье С. Я. Языки и культуры микенской Греции. Москва – Ленинград, 1957, с. 211-214.
22. Josip Horvat. Kultura Hrvata kroz 1000 godina. Prvi svezok. Zagreb, 1980, s. 33.
23. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – Split, 1987, s. 8.

24. Формозов А.А. Наскальные изображения и их изучение. – Москва, 1961.
25. Наливайко С. “Шахнаме”, Рустам і Україна. – Русь Київська, 3, 1994, с. 6.
26. Novak S. Dubrovnik iznova. – Zagreb, 1987.
27. Chevalier I., Gheerbrant A. Rječnik simbola. – Zagreb, 1987.
28. Толстой Н.И. Этногенетический аспект исследований древней славянской духовной культуры // Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. – Москва, 1979, с.18.
29. Дьяконов И.М. Языки Древней Передней Азии. – Москва, 1967.

2. Mitološki korijeni Dubrovnika.

1. Novak P. Povjest Dubrovnika. Dio I. – Dubrovnik, 1967, s. 15-16.
2. Skok P. O slavenskoj palatalizaciji sa romanističkog gledlišta // Južnosl. filolog. – Beograd, 1928. – Т.8, 1928 – 1929. – с. 44.
3. Muljačić Ž. O imenu grada Dubrovnik // Zadarska revija, 1962, 1962. – 11. – S. 147 – 154.
4. Putanec V. Refleksi alogatskog diftonga au u hrvatsko-srpskom jeziku // Filologija, 1976. – knj.6, s. 155.
5. Alerić D. Slavensko ime grada Dubrovnika // Filologija, 1982. – br. 10, s. 69 – 92.
6. Novak P. Povjest Dubrovnika. Dio I. – Dubrovnik, 1967, s. 23.
7. Skok P. Prilog ispitivanju predrimskih leksičkih ostataka u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku // Slavist.revija, 1950. – а 3. – S.350 -355.
8. Иванов В. В. , Топоров В. Н. Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. – Москва, 1976, с. 109.
9. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – Split, 1987. – S. 89.
10. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog // Rad JAZU, 1885 – 1890., Split, 1981.
11. Matić V. Zaboravljena božanstva. – Beograd, 1973. Psihoanaliza mitske prošlosti. – Beograd, 1976.
12. Якобсон Р. Роль лингвистических показаний в сравнительной мифологии // Труды VII Международного конгресса антропологии и этнографических наук. – Том V. – Москва, 1970, с. 609.
13. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984.

14. Novak G. Arheološka istraživanja na otocima Lastovu i Korčuli u 1956 godini // Ljetopis JAZU. – knj. 60. – Zagreb, 1955. – S. 227-230.
15. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984.
16. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 2. – Тбилиси, 1984. – с. 484.

3. Dubrovnik

1. Королюк В. Д. У истоков славянской общности // Изучение культур славянских народов. – М., 1987. – С.17.
 - 1а. Дьяконов И.М. Вестник Древней истории. 1946, №10. – С.32.
2. История Югославии в двух томах. – Т.І. М., 1963. – С. 32.
3. Королюк В. Д. У истоков славянской общности // Изучение культур славянских народов. – М., 1987. – С.17.
4. Пашенко Е. Н. Славянские мотивы в творчестве В. Назора // Советское славяноведение, 1983. № 1.
5. Бромлей Ю. В., Королюк В. Д. Славяне и волохи в великом переселении народов и феодализации Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху феодализма. – Кишинев, 1973. – С..25.
 - Попович М. Мировоззрение древних славян. Киев, 1985. – С. 14.
6. Иванов В. В., Топоров В.Н. Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. – Москва, 1976.
 - 6а. Гумилёв Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград, 1990, с.124.
7. Топоров В. Н. Из наблюдений над этимологией слов мифологического характера // Этимология, 1967. – М., 1968. – С.11.
8. Никонов В. А. Пути топонимического исследования // Принципы топонимии. – М., 1964. – С. 81.
9. Alerić D. Slavensko ime Dubrovnika // Filologija, 1982. – 10, s. 69.
10. Янко М.Т. Топонімічний словник – довідник Української РСР. – Київ, 1973. – С. 54.
11. Никонов В. А. Межславянские топонимические черты Украины // Питання ономастики. – Київ, 1965. – С. 52.
12. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. – М., 1960. – С. 44-45.
13. Мурзаевы Э. и В. Словарь местных географических терминов. – М., 1959. – С.76.

14. Дикорастущие полезные растения Украины – Киев, 1983. – С. 83.
15. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 35-157.
16. Istarske narodne priče. – Zagreb, 1959.
17. Zakopano zlato: Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Prired. M. Bošković-Stulli. Pula-Rijeka, 1986. S.194-196.
18. Мифы народов мира. – Т.2, М., 1982. – С. 368-371.
19. Bulat P. Pogled u botaničku mitologiju. Zagreb, 1932.
20. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata ... S.48.
21. Иванов В. В., Топоров В.Н. Мифологические географические ... С.122.
22. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 22.
23. Павленко Л. О. Цілящі скарби землі. -Київ, 1988. – С.17.
24. Аненков Н. Ботанический словарь. – М., 1859.
25. Речник српскохрватског книжевног језика. – Т.4 – С.550.
26. Фасмер М. этимологический словарь русского языка. Т.3. – С.489.
27. Eliade M. Traite d'histoire des religions. – Paris, 1964. P.254.
28. Зеленин Д. К. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов . М. – Л., 1937.
29. Zakopano zlato: Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Prired. M.Bošković-Stulli. Pula-Rijeka, 1986. S.195.
30. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 126.
31. Иванов В.В. Язык как источник при этногенетических исследованиях и проблематика славянских древностей // Вопросы этногенеза и этнической истории славян. – М., 1976. – С.39.
32. Гамкрелидзе Г.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык, Т.2. – С. 669-670.
33. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. – М., 1969. – С.46.
34. Мифы народов мира. – Т.1, М., 1982. – С. 368.
35. Horvat J. Kultura Hrvata. Zagreb, 1988. Т.2. – S.31.
36. Istarske narodne pripovijetke.
37. Плетнева С. А. Хазары. – М., 1986. – С.69.
38. Боровский Я. Е. Мифологический мир древних киевлян. – Киев, 1982. – С. 58-62.
39. Словник гідронімів України. – Київ, 1979.
40. F.Šišić O. Hrvatskoj kraljici Margareti. Dubrovnik, 1930, s. 13.
41. R.Katičić. Brački zbornik, 1987. s.43.
42. Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974.
43. Škopalj. Obredne gomile. s. 132.
44. Аненков Н. Ботанический словарь. -М., 1859.

45. Folklor otoka Brač // Narodna umjetnost , 1974/75. Istarske narodne priče. – Zagreb. 1959.
46. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 55.
47. Zakopano zlato: Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Prired. M.Bošković-Stulli. Pula-Rijeka, 1986. S.194.
48. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata ... S.123.
49. Matić V. Zaboravljena božanstva. – S123.
50. Škobalj. Obredne gomile. Vlastita naklada, 1976. Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača. // Narodna umjetnost, 1974-75, N.11-12. -S. 5-159.
51. Иванов В.В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974.С.75 -103.
52. Chevalier J., Gherbrant A. Rječnik simbola. – Zagreb, 1987. -S. 270-272.
53. Седов В.В. Древнерусское святилище в Перыне. // Краткие сообщения Института материальной культуры. -М., 1954. -Вып.50. – С.100-102.
54. Фасмер М. этимологический словарь русского языка. – Т. 3. – М., 1987.
55. Appendini F. M. Notizie storico-critiche sulla antica storia e letteratura de Ragusa, 1802. – Т.1-2.
56. Skok P. Vlah // Enciklopedija Jugoslavije. – Т.8. – Zagreb, 19 S. 514.
57. Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С.55.
58. Воронин Н. Н. Медвежий культ в Верхнем Поволжье в XI в. // Краеведческие записки Государственного Ярославско-Ростовского историко-архитектурного и художественного музея-заповедника. Ярославль, 1960.
59. Успенский Б. А. Филологические разыскания в области славянских древностей. – М., 1982. – С.140.
60. Rječnik simbola. – S. 18 – 19.
61. Jakobson R. The Slavik God Veles and his Indo European cognates // Studi linguistici in onore de Vitttore Pisani. Torino, 1969. – P. 579 – 600.
62. Гамкрелидзе Г. В. Иванов В. В. Индоевропейский язык. – Т.2. – С. 836.
63. Иванов В.В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С.65.
64. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata ... S.49.
65. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata ... S.49.
66. Orbini M. Storia degli Slavi. Pesaro, 1601. – P. 55.
67. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata ... S.430-432.
68. Čubelić T. Narodne pripovjetke: Izbor tekstova. – Zagreb, 1970.-S. 126 - 130. Zakopano zlato: Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Prired. M. Bošković-Stulli. Pula-Rijeka, 1986. S.239-240.

69. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata ... S.430-432.
70. Čubelić T. Narodne pripovjetke: Izbor tekstova. – Zagreb, 1970.-S. 126 - 130.
71. Kavadias G. V. Pasterus – Nomades Mediterraneens. Les Saratsans de Grece. Paris, 1965. – P.263.
72. Katičić R. Uz početke hrvatskih početaka. Split, 1991.
73. Bošković-Stulli M. Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brač. – S. 92.
74. Istarske narodne priče. – s. 92.
75. Путилов Б. Н. Русский и южнославянский героический эпос. – М., 1971. – С. 39.
76. Rafo Feri. Prilog poznavanju ilirske mitologije. – Anali Historijskog instituta u Dubrovniku. 11 / 1953. – S. 423.
77. P. Lisičar. Prilozi poznavanju Epitaura. Radovi filozofskog fakulteta u Zagrebu. 4 / 1962, s. 28-31.
Георгиева И. Българска народна митология. – София, 1983.
78. Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С.75 – 103.
79. Мифы народов мира. – Т.1, М., 1982. – С. 227.
80. Мифы народов мира. – Т.1, М., 1982. – С. 450.
81. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С. 175 – 176.
82. Шапкарев К. Сборник . – Т. VII . – София, 1891.
83. Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С. 169.
84. Matić V. Zaboravljena božanstva. – S. 161.
85. Ivančan I. Narodni običaji: Korčulanska kumpanija. – Zagreb, 1967. – S. 125.
86. Lozica I. Dva karnevala // Narodna umjetnost, 1988. – S. 87 – 113.
87. Bošković-Stulli M. Hrvatske i slovenske usmene predaje o krsniku – kresniku // Usmena književnost kao umjetnost riječi. – Zagreb, 1975. – S. 205 – 227.
88. Šimunović P. Brač. – Zagreb, 1987. Bošković-Stulli M. Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača. -S. 149.
89. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 64, 226.
90. Roux J. P. Faun et Flore sacrees dans les Societes Altaigues. – Paris, 1966.
91. Eliade M. Traite dēhistdre des religions. – Paris -1964.
92. Rječnik simbola. – S. 245 – 250.
93. Майков Л. Великорусские заклинания. СПб, 1869. – С. 484.
94. Istarske narodne priče. – s. 130-131, 194-197.
95. Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С. 5, 40-45.

96. Annales Ragusini Anonymi. – Zagreb, 1983. – P.11. Nodilo N. Stara vjera – S.186.
97. Иванов В. В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С. 40-45.
98. Путилов Б. Н. Русский и южнославянский героический эпос. С.36.
99. Brački zbornik. – 1960. – а 4. -S. 121.
100. Крайнов Д. А. О религиозных представлениях племен волоской культуры // Древности славян и Руси. – М., 1988. – С. 38-45.
101. Matić V. Zaboravljena božanstva. – S – 135.
102. Bulat P. Pogled u botaničku mitologiju. Zagreb, 1932. – S. 15.
103. Якобсон Р. Роль лингвистических показаний. – С. 614.
104. Vidi: Folklor otoka Brača , Istarske narodne priče.
105. Rječnik simbola. – S. 277.
106. Rešetar M. Dubrovačka Turica // Zbornik za narodni život i običaje JAZU, 1934. – knj. XXXIX. – Sv.2.
107. Matić V. Zaboravljena božanstva. – S. 156.
108. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti.. – S. 157. Nodilo N. Stara vjera – S.156.
109. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti. – S. 157.
110. Ibid, S. 165.
111. Ibid, S. 156.
112. Дьяконов.А. Известие Иоанна – эфеского и сирийских хроник о славянах VI – VII вв. – С.32.
113. Alerić D. Slavensko ime Dubrovnika. – S. 87-88.
114. Иванов В. В., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы . М., 1965. – С. 185.
115. Золотарёв А. М. Родовой строй и первобытная мифология. -М., 1964. – С.70.
116. Hrvati. – Enciklopedija Jugoslavije.
117. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti.. – S 59.
118. Гамкрелидзе Г.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык. – Т. 2. – С. 752.
119. Nodilo N. Stara vjera – S.232.
120. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С: 40-45.
121. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 119.
122. A. Škopalj. Dva niza starohrvatske crkvice u Poličkom primorju. Brački zbornik. Sv. 2. 1971. S. 125.
123. Ibid, S. 133.
124. Zakopano blago: Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Prired. M. Bošković-Stulli. Pula-Rijeka, 1986. S.195 – 196.

125. A. Škopalj. Dva niza starohrvatske crkvice u Poličkom primorju. Brački zbornik. Sv. 2. 1971. S. 125.
126. Ibid, S. 123.
127. Novak S. Dubrovnik iznova . – Zagreb. 1987. – S. 51.
128. P. Skok. Dolazak Slavena na Mediteran. Split, 1934. S.86.
129. Соболевский А. Волос и Власий. – РФВ, 1886, . – С. 3.
130. Боровский Я. Е. Мифологический мир ... С. 22.
131. Лебедев А. Храмы Власьевского прихода г. Ярославля. – Ярославль, 1877. – С. 10-11. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей . -М., 1974. – С. 56.
132. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti.. – S 55-56.
133. Novak S. Dubrovnik iznova . – Zagreb. 1987. – S. 58.
134. Топоров В. Н. Фрагмент славянской мифологии // Крат. сооб. Института славяноведения АН СССР. – М., 1961. – Вып. 30. – С.16.
135. Успенский Б. А. Филологические разыскания ... С.140.
136. Nodilo N. Stara vjera – S.139.
137. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 118.
138. Putanec V. Refleksi starodalmatinskih prideva u onomastici obalne Hrvatske // Slovo, 1963, XIII. – S. 147 – 149.
139. A. Škopalj. Polički zbornik. Sv. II., Zagreb,1971. S.136.
140. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 119.
141. Rački F. Bogomili i patareni. – Beograd, 1931. – S. 527.
142. P. Skok. Dolazak Slavena. Split, 1934. S.34 – 89.
143. Annale Ragusini. – P. 21-22. Nodilo N. Stara vjera – S.47.
144. Budmani P. Današnji dubrovački dijalekt // Rad JAZU. – knj. LXV. – S. 168.
145. Čubelić T. Narodne priповijetke. – S. 192.
146. Д.Н. Козак. Приходнюк О. М. Сакральные памятники Юго-Восточной Европы I тыс. н. э. – Славяне Юго-Восточной Европы. С. 434. Приходнюк О. М. Слов”яни на Поділлі (VI – VII вв н.е.). – К.1974. С.89.
147. В. В. Седов. Восточные славяне в VI-XIII вв. Археология СССР. М., 1982. С. 286.
148. Annale Ragusini. – P. 16. Nodilo N. Stara vjera – S.47.
149. Nodilo N. Stara vjera – S.283.
150. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti.. – S.33 .
151. Н. Ф. Котляр. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. К., 1986. С. 150 – 151.
152. Nodilo N. Stara vjera – S.48.
153. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti.. – S 55-56.
154. Чајкановић В. Студије из религије и фолклора . – С. 114.

155. Mitić J. Orlandov stub u Dubrovniku // JAZU u Dubrovniku, 1961, XXI. – S.234, 246.
156. Matić V. Psihoanaliza mitske prošlosti.. – S. 18.
157. Е.Н. Пашенко Дубровник в сравнительном изучении славянской мифологии. – Институт славяноведения и балканистики.: Балканские чтения. Симпозиум по структуре текста. М. 1990. С. 133 – 136.

4. Mitološka poetika Dubrovnika.

1. Зеленин Д. К. Очерки русской мифологии. Петроград, 1916. С.16.
2. Толстой Н. Роль язычества в славянской культурной традиции. – Изучение культуры славянских народов. Москва, 1987. – С.23.
3. Иконников А. В. Художественный язык архитектуры. Москва, 1985. С.5.
4. Мифы народов мира. Т.2. С. 162.
5. Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964. – С.170.
6. Rječnik simbola. Zagreb, 1987. – S. 90.
7. Хвойка В. В. Древние обитатели Седнего Поднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам). – Киев, 1913.
8. Иванов В. В. Дуальная организация первобытных народов и происхождение дуалистических космогоний. – Советская археология, 1968. № 4. С. 276.
9. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964. – С.170.
10. Иванов В. В. Язык как источник при этногенетических исследованиях и проблематика славянских древностей. – Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. – Москва. 1976. – С. 32.
11. Иванов В. В. Чет и нечет. Ассиметрия мозга и знаковых систем. – Москва, 1978.
12. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964. – С.172.
13. Šubelić T. Narodne pripovjetke: Izbor tekstova. – Zagreb, 1970.-S. 175.
14. Попович. М. Мифологія давніх слов'ян. Київ, с. 57.
15. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija. – S. 25-26.
16. A.Škobalj. Dva niza starohrvatske crkvice u Poličkom primorju. Sv. 2. 1971. S. 130.
17. Nodilo N. Stara vjera – S.184.
18. H.Lüders. Varuna I. Göttingen, 1951,-u / T – 65. S. 113.
19. Иванов В. В., Топоров В.Н, 1965, с. 99.

20. Rječnik simbola. Zagreb, 1987. – S. 90.
21. Золотарев А. М. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964. – С.141.
22. Мифы народов мира. Т. 2. С. 428.
23. Mircea Eljade. Traite de histoire des religions. Paris, 1949, 1964. P. 316.
24. Čubelić T. Narodne pripovjetke: Izbor tekstova. – Zagreb, 1970.-S. 192.
25. Ibid, S. 193.
26. Rječnik simbola. Zagreb, 1987. – S. 624.
27. Попович. М. Мироззрение древних славян. С. 61-62.
28. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Москва, 1865. Т. 1. С. 566-567.
29. Иванов В. В., Топоров В. Н, 1965, с. 149.
30. Арнаудов Л. Българские народни празници, обичаи, вярвания, песни и забав през цялата година . София, 1943.
31. Иванов В. В., Топоров В. Н, 1965, с. 148.
32. Gussowski J. Religija poganskih slowian i jej prezeytki we wczesnym chrzescijantwie. – Archeologija Polski, 1971. – № 1/2.
33. Раевский Д. С. Очерки идеологии скифо-сакских племен. Москва, 1977.
34. Гамкрелидзе, Иванов С. 776 – 777.
35. Šišić F. Hrvatska kraljica Margareta. Dubrovnik, 1930. – S. 13.
36. Koščak S.24.
37. Šišić F. Hrvatska kraljica Margareta. Dubrovnik, 1930. – S. 19.
38. Vučetić Š. Gundulićevo mitološko prikazivanje.
39. Ibid.
40. Jože Horvat. Kultura Hrvata. Zagreb, 1986. – S. 31.

5. Poljica

1. Gušić M. Tumač izložene građe. – Etnografski muzej. – Zagreb, 1955. – S. 151.
2. Polički zbornik, II. Zagreb, 1971. S. 238.
3. Леонтович Ф. Древнее хорвато-далматинское законодательство. – Одесса, 1868.
4. Horvat J. Kultura Hrvata, II, S.13. Miroslav Pera. Polički statut. – Split, 1988. – S. 17.
5. Skok P. Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. – Zagreb, 1950. – S. 174 – 175.
6. Skok P. Dolazak Slavena na Mediteran. S. 142.
7. A. Škobalj. Dva niza starohrvatske crkvice u Poličkom primorju. – Polički zbornik. Sv. 2. Zagreb, 1971. S. 131. Bilj.3.

8. Jutronic A. Poličani na Braču. – Polički zbornik. Sv. 2. Zagreb, 1971. S. 213.
9. A.Škobalj. Obredne gomile. Sveti križ na Čiovu. – 1970, S. 121.
10. Ibid, S. 169.
11. Леонтович Ф. Древнее хорватско-далматинское законодательство. – Одесса, 1868. С. 65.
12. Греков Б.Д. Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице. XV-XVII вв. – Москва: Наука, 1951. – С. 8.
13. Бромлей Ю. В. Некоторые средневековые хорватско-русские паралели. – Россия на пути цивилизации. – Москва: Наука, 1982. – С.25.
14. Греков Б. Д. Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице. XV-XVII вв. – Москва: Наука, 1951. – С. 8.
15. Pero M. Polički statut. – Split, 1988. S. 149.
16. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ – Львів, 1913. Репринт. Київ, 1990. – С. 81.
17. Pero M. Prilog problemu poličkih didića. – Polički zbornik. III. – Split, 1973. S. 128.
18. Rubić I. Polica (Geografska studija). – Polički zbornik. Sv.1. Zagreb, 1968. – S. 26.
19. Ivanišević F. Polica. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. – Zagreb, 1904. – S. 224,326.
20. Леонтович Ф. Вєрвь по Русской Правде и Полицкому Статуту. – ЖМНП, 1867, апрель.
21. Бромлей Ю. В. Некоторые средневековые хорватско-русские паралели. – Россия на пути цивилизации. – Москва: Наука, 1982.
22. Греков Б. Д. Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице. XV-XVII вв. – Москва: Наука, 1951. – С. 92.
23. Бромлей Ю. В. К вопросу о сотне как общественной ячейке у восточных славян в средние века. – История, фольклор, искусство славянских народов. – М. Междлународный съезд славистов. – Москва, 1963. – С. 73-90.
24. Греков Б. Д. Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице. XV-XVII вв. – Москва: Наука, 1951. – С. 196.
25. Mažuranić Prinosi. S. 1613 – 1614.
26. Polički zbornik, Sv. II. Zagreb, 1971. – S. 235.
27. Костомаров Н.И. Две русские народности. Санкт – Петербург, 1903. Т. 1., к.1.
28. Бромлей Ю. В. Некоторые средневековые хорватско-русские паралели. – Россия на пути цивилизации. – Москва: Наука, 1982. С.25.
29. Bromlej Ju. O nekim srednjovjekovnim hrvatsko-ruskim paralelama. Polički zbornik, Sv. 2. Zagreb, 1971. – S. 27.

30. Katičić R. Praslavenski termini i formule u Vinodolskom zakonu, Slovo, 39-40 (1989-1990), – Zagreb, 1990, S. 73-85. Katičić R. Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju, Split, 1991.
31. Vidi: Hrvatska / Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra. Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje. Zagreb, 1966.
32. Bratulić J. Glagoljica i glagoljaši u Poljicama. Poljički zbornik, Sv. II, 1972, C. 141.

6. Od Istre, preko Zagorja do Slavonije

1. Sakać S. K. Krapinska, kijevska i armenska priča o trojici braće i jednoj sestri (Pogled u život Hrvata VII.vijeka). – Život, 1940. S. 138.
2. Karaman Lj. Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Splita. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (1930-1934) – S. 91 – 95.
3. Vinski Z. O postojanju radionica starohrvatskog doba u Sisku, Zagrebu. Zagreb, 1970.
4. Jelovina D. Starohrvatske nekropole, Split, 1976.
5. Graļjuk Boris. Ranosrednjovjekovne paralele.... -S. 31-47.
6. Трубачев О. Н. Название рек Правобережной Украины. Словообразование. этимология. этнические интерпретации. Москва, 1968.
7. Железняк И.М. Гидронимические паралели Украины и Югославии. – Общеславянский лингвистический атлас. – 1976. Москва, 1978. – С. 39 – 49.
8. Словник гідронімів України. С. 145, 149.
9. Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озёр). С.145 – 184. Стрижак О. Етнонімія Птоломеевої Сарматії. С.182.
10. Стрижак О. Етнонімія Птоломеевої Сарматії. С.113.
11. Graļjuk Boris. Ibid, S. 47-52.
12. Трубачев О. Н. Название рек Правобережной Украины. Москва, 1968. С. 280 -281. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – Київ, 1994. – С.129-130.
13. Sakać S. Krapina, Kijev, Ararat. – Život, 1940, br. 3-4., S. 143.
14. Никонов В. А. Межславянские топонимические черты Украины. Питання ономастики. Київ, 1965. – С. 52.
15. Graļjuk Boris. Ibid, S. 47-52.
16. Mažuranić. Prinosi. S. 1613 – 1614.
17. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961. – С. 73.

18. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. – Київ, 1977, Т.2., С. 80-81.
19. Vidi: Radovi M. Popovića, R. Trostinske, Bibliografija (Dodatak). Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra, Zagreb, 1996. V. Strehaljuk. Srodnost ukrajinskog jezika s hrvatskim. Hrvatska /Ukrajina. S. 139 – 146.
20. Дзендзелівський Й. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. – Ужгород, 1958. Стрижак О., 1993, с. 258.
21. Мандибура М. Д. Полонинське господарство гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х років ХХст. Київ, 1978. – С. 189. Marković M. Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu. – Zbornik za narodni život i običaje, 1980, kn. 48
22. Третьяков П.Н. По следам древних славянских племен. – Ленинград, 1982. – С. 36.
23. Наулко В. І. Сучасні дослідження хорватських етнографів. – Народна творчість та етнографія.. 1983, №2, С. 32.
24. Mirko Kus-Nikolaev. Motivi životnog stabla na obrovačkom koporanu. – Narodna starina. br. 39.
25. Петров В. Походження українського народу. Київ, 1992, С. 94.
26. Залізник Л., С. 147.
27. Залізник Л., С. 156.
28. Дяченко В. Д. Нові матеріали з антропології. Матеріал з антропології України. Кн. 2., 1972, Вип. 6, С. 47.
29. Miho Barada, Lapčani, Rad JAZU, 300, 1954, S. 527.
30. Bežanić Aleksandar. Počeci i razvitak kovanog novca u ruskih naroda. Zagreb, 1995, S. 47.

SAŽETAK

U monografiji se istražuje prisutnost etnonima Hrvat u ukrajinskim zemljama praslavenskog i ranosrednjovjekovnog razdoblja. Uz hipotezu o tipološkoj srodnosti imena Hrvat i staroukrajinskoga naziva Ros-Rus, kao imenâ koja pripadaju krugu solarne mitologije Arija, pretpostavljena je i mogućnost reflektiranja polietničke plemenske grupe Hrvata u legendi o osnutku Kijeva.

Promatran je migracijski put kojim su se Hrvati, kao sastavni dio Kijevske Rus, vođeni vlastitim "povijesnim vektorom", postupno pomicali na zapad povijesnim "putem sunca".

Putem ekstrapoliranja znanja o poganstvu u ukrajinskoj pradomovini Hrvata, rekonstruirani su određeni likovi hrvatskog panteona.

Iz kuta duhovne kulture pretkršćanskoga razdoblja proanalizirani su toponimi Ragusa-Dubrovnik kao lokaliteti mitološkog kulta, te je naveden niz analogija u srednjovjekovnoj kulturi, jeziku, arheologiji, onomastici, folkloru i dr., koji upućuje na duboku povezanost ukrajinske i hrvatske kulture u ranom srednjovjekovlju.

O AUTORU

Dr. Evgen Paščenko, rođen 1950., živio u Zaporižju. Diplomirao ukrajinistiku na Sveučilištu “Taras Ševčenko” u Kijevu i slavistiku u Beogradu.

Radio kao znanstvenik na Institutu za umjetnost, folklor i etnografiju “Maksim Rilski” Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Predavao kroatistiku na Sveučilištu u Kijevu, ukrajinistiku na Sveučilištu u Zagrebu.

Doktorirao je iz teorije i povijesti kulture na Institutu za kulturu u Kijevu.

Od 1994. je na diplomatskoj službi Ministarstva vanjskih poslova Ukrajine.

Autor monografija i rasprava, priređivač knjiga iz povijesti slavenskih kultura te književnosti.

